

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. VIII (2010), No. 2

IZMENE ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU SRBIJE

*Rade Veljanovski • Danilo Nikolić • Jovica Trkulja
Kurt Wimmer • Sarah Chasnovitz • Zaštitnik građana RS
Odluka Ustavnog suda RS*

Istraživanja
Ante Lešaja

Ogledi
Željko Simić • Đorđe Sibinović

Pogledi
Stefan Hesel • Ivan Ivanović • Ilija Marković

Dosije
Rehabilitacija Milana Mladenovića

Osvrti, prikazi, recenzije

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. VIII (2010), No. 2

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Jovica Trkulja

Članovi uredništva

mr Srđan Cvetković

Marinko Arsić Ivkov

dr Predrag J. Marković

Dejan Milić

doc. dr Slobodan G. Marković, zamenik glavnog urednika

prof. dr Aleksandar Pavković

mr Vladimir Petrović (sekretar)

prof. dr Vladimir V. Vodinelić

Izdavač

Centar za unapređivanje pravnih studija

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Adresa uredništva

Novi Beograd, Goce Delčeva 36, tel/fax: 011/2095-512

www.hereticus.org

Za izdavača

prof. dr Vladimir V. Vodinelić, direktor

Lektura i korektura

Marinko Arsić Ivkov

Izvršni izdavač

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Tiraž

300 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 1.200 din., za ustanove 2.000 din.

Ilustracija na naslovnoj strani

СЕРБСКІЯ ПОВСЕДНЕВНІЯ НОВИНЫ, 1791.

© 2010. Centar za unapređivanje pravnih studija

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. VIII (2010), No. 2

SADRŽAJ

Uvodnik 3

IZMENE ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU SRBIJE

Rade Veljanovski
Izmenе Zakona o javnom informisanju
– povratak u devedesete 9

Danilo Nikolić
Ceo pristup je bio pogrešan 20

Jovica Trkulja
Kontinuitet kvarenja medijskih zakona u Srbiji 26
Prilozi

Zaštitnik građana Republike Srbije
Predlog za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama
i dopunama Zakona o javnom informisanju 49

Kurt Wimmer, Sarah Chasnovitz
Izmenе i dopune Zakona o javnom informisanju
Republike Srbije iz 2009. godine 61

Ustavni sud Republike Srbije
Odluka o Predlogu za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama
i dopunama Zakona o javnom informisanju 69

Istraživanja

Ante Lešaja
Uništavanje knjižne građe u Hrvatskoj 101

Ogledi

Željko Simić
Aporije liberalne i demokratske političke filozofije 117

Đorđe D. Sibinović
Kratka istorija pravne pomoći i advokature 136

Tokovi

Aforističari o novinama i novinarima 157

Pogledi

Stefan Hesel
Pobunite se! 161

Ivan Ivanović
Dijalekatska književnost 173

Ilija Marković
Aforizam kao poslednji bedem odbrane (4) 185

Sećanja

Veroslava Tadić
Kalendar ružnih događaja 195

Dosije

Jovica Trkulja
Rehabilitacija političkih osuđenika u Srbiji (7) 199

Rastko Jovanov
Sudska rehabilitacija filosa
i pesnika Milana Mladenovića 201

Osvrti, prikazi, recenzije

Dobrica Gajić
Pašićeva ideološka konstrukcija
(Andrej L. Šemjakin, *Ideologija Nikole Pašića*) 239

Borislav Lalić
Zamke dvadeset i prvog veka
(Momo Pudar, *Svet bez gospodara*) 246

Mileva Pavlović
Konstituisanje novog filozofskog entiteta
(Željko Simić, *Antropološka epistemologija epohe*) 250

Jovica Trkulja
Nevladine organizacije u Srbiji
(Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*) 254

Svetlana Gradinac
U potrazi za osvajanjem znanja
(Viktor Lazić, *Velika avantura*) 260

Vladimir Marković
Dragocena knjiga o Drugom svetskom ratu
(Jozo Tomashevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji
1941–1945. Okupacija i kolaboracija*) 263

In memoriam

Jovica Trkulja
Neumorni istraživač srpske istorije
Sećanje na Dejvida Mekenzija (1927–2009) 267

Uputstvo za saradnike 277

U V O D N I K

Temat u ovom broju Hereticusa posvećen je izmenama srpskog Zakona o javnom informisanju. Godine 2003. Srbija je dobila Zakon o javnom informisanju. Dva postignuća tog zakona su bila u prvom planu. S jedne strane, njime su konačno ukinute one odredbe koje su ostale da važe iz autoritarnog Zakona o javnom informisanju od 1998. godine, koji je u Miloševićevom režimu bio osnov za represije prema medijima. Tako je donošenje ovog zakona predstavljalo ujedno akt pravnog savladavanja autoritarne prošlosti. S druge strane, njime je celovito uređen pravni okvir delatnosti medija, eliminisana je velika pravna nesigurnost koja je do tada postojala u ovoj važnoj materiji, a pri uređivanju je poštovan evropski standard slobode medija, izražen članom 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i konkretizovan u praksi Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Na taj način donošenje ovog zakona predstavljalo je trasiranje pravnog puta u evropsku budućnost Srbije.

Donošenjem Zakona o radiodifuziji 2002. godine, Zakona o javnom informisanju 2003. godine, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja 2004. godine i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti 2008, učinjen je veliki napor da se uredi, obezbede i preciziraju slobode medija u svim njihovim dimenzijama. Bili su to značajni i neophodni koraci ka ostvarivanju pravne sadržine garantije ljudskih prava u medijima. Međutim, stvarni život te slobode (kako slobode izražavanja mišljenja, tako i slobode informisanja i institucione slobode) zavisili su prvenstveno od toga koliko su svesni sadržine slobode medija i njenih granica, s jedne strane, medijski poslenici, naročito novinari, sa druge strane vodeće političke snage, naročito, državni i politički funkcioneri, a sa treće strane pravnici, pre svih sudije i advokati. Na tom planu javili su se ozbiljni problemi. Primena Zakona o javnom informisanju od 2003. godine ubrzo je pokazala ozbiljne nedostatke u pogledu razumevanja i poznavanja slobode medija i njenih pravnih okvira kod sve tri strane – i kod novinara, i kod političkih delatnika i kod pravnika. Umesto da učini napor da se obezbedi da život primene zakona bude dostojan njegovih demokratskih potencijala, Srbija je poslednjih godina krenula u suprotnom pravcu. Rezultat tih negativnih tendencija su izmene Zakona o javnom informisanju, usvojene 31. avgusta 2009. godine, koje su “dovele u nezavidan položaj medije, ali i sudove. Prvi se s pravom osećaju ugroženi i ponovo na nišanu kao i devedesetih godina prošlog veka, a sudovi su u situaciji da ne znaju kako da primene i da li uopšte da primenjuju nove odredbe. Takve okolnosti neminovno dovode do smanjivanja demokratskih kapaciteta sfere javnosti i do usporavanja

razvoja, pa čak i vraćanja unazad medijskog sistema u Srbiji. Najteže posledice su one, u prvi mah nevidljive i teško dokazive, da mediji odustaju od istraživanja pojedinih delikatnih tema, da kod medija, urednika, novinara, počinje da se javlja autocenzura koja ih sprečava da svoj posao obavljaju najbolje što mogu i u ime javnosti. Previsoke novčane kazne za osnivače i odgovorna lica u medijima, mogu, u slučaju primene, da dovedu do zatvaranja pojedinih medija u okolnostima nerazvijenog medijskog tržišta i osetne finansijske krize. Kada se tome dodaju i odredbe koje direktno predviđaju gašenje medija, kao i način na koji su izmene zakona stavljene u proceduru, teško da se može izbeći zaključak da su, iza inicijative o izmeni zakona, bile neke druge namere, a ne poboljšanje pojedinih odredaba". (Rade Veljanovski).

Cilj temata je: 1) da upozna stručnu i širu javnost sa stanjem, problemima i mogućnostima ostvarivanja medijskih prava u Srbiji, i 2) kritičko preispitivanje i valorizacija važećih propisa o javnom informisanju i pravu radiodifuznih preduzeća u Srbiji. Težište je na analizi započetih i nameravanih zakonodavnih promena u ovoj oblasti, posebno na izmenama Zakona o javnom informisanju. U tom smislu će biti razmatrana teza po kojoj izmena Zakona o javnom informisanju predstavlja kontinuitet kvarenja medijskih zakona u Srbiji i povratak u devedesete (o čemu pišu Rade Veljanovski, Danilo Nikolić i Jovica Trkulja). Pored toga, temat sadrži i priloge Zaštitnika građana RS, Ustavnog suda RS i advokatske kancelarije "Covington&Burling LLP" specijalizovane za medijsko pravo o oceni ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju.

Nakon temata slede uobičajene rubrike Hereticusa. U rubrici Istraživanja objavljujemo tekst Ante Lešaje o uništavanju knjižne građe u Hrvatskoj. Nakon toga u Ogledima su kritička preispitivanja liberalne i demokratske političke filozofije (Željko Simić) i istorije pravne pomoći i advokature (Đorđe Sibinović). U Tokovima su lucidna zapažanja aforističara Duška Radovića, Vladimira Bulatovića-Viba, Jovana Hadži-Kostića i Ilije Markovića o novinarima i novinama.

Rubrika Pogledi sadrži provokativne teze Stefana Hesela i poziv na istinsku nenasilnu pobunu protiv sredstava javnog informisanja koji našoj omladini jedino nude potrošačko društvo, nipodaštavanje slabijih i kulture, opštu amneziju i preterano međusobno takmičenje. Tu su i razmišljanja Ivana Ivanovića o dijalekatskoj književnosti i novi aforizmi Ilije Markovića. Rubrika Dosije posvećena je ovoga puta rehabilitaciji filozofa i književnika Milana Mladenovića. I konačno, u rubrici Osvrti, prikazi, recenzije prikazane su knjige Andreja L. Šemjakina o Nikoli Pašiću (D. Gajić), Mome Pudara "Svet bez gospodara" (B. Lalić), Željka Simića o antorpološkoj epistemologiji (M. Pavlović), Žarka Paunovića o nevladi-

nim organizacijama (J. Trkulja), o putopisu “Velika avantura” Viktora Lazića (S. Gradinac) i naučno-književno-dokumentarni rad J. Tomaševića na temu “osovinskih” okupacionih sila i domaće kolaboracije tokom Drugog svetskog rata (V. Marković).

Na kraju je In memoriam Dejvidu Mekenziju, neumornom istraživaču novije srpske istorije.

Beograd, jula 2010.

Uredništvo

.....
TEMA BROJA
.....

Izmene zakona o javnom informisanju Srbije

Novi toranj na Avali, izgrađen na mestu starog koji je srušen 1999. godine.

Rade Veljanovski

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

IZMENE ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU – POVRATAK U DEVEDESETE

Rezime: Izmene Zakona o javnom informisanju, usvojene poslednjeg dana avgusta 2009. godine, dovele su u nezavidan položaj medije, ali i sudove. Prvi se, s pravom, osećaju ugroženi i ponovo na nišanu kao i devedesetih godina prošlog veka, a sudovi su u situaciji da ne znaju kako da primene i da li uopšte da primenjuju nove odredbe. Takve okolnosti neminovno dovode do smanjivanja demokratskih kapaciteta sfere javnosti i do usporavanja razvoja, pa čak i vraćanja unazad medijskog sistema u Srbiji. Najteže posledice su one, u prvi mah nevidljive i teško dokazive, da mediji odustaju od istraživanja pojedinih delikatnih tema, da kod medija, urednika, novinara počinje da se javlja autocenzura, koja ih sprečava da svoj posao obavljaju najbolje što mogu i u ime javnosti. Previsoke novčane kazne za osnivače i odgovorna lica u medijima mogu, u slučaju primene, da dovedu do zatvaranja pojedinih medija u okolnostima nerazvijenog medijskog tržišta i osetne finansijske krize. Kada se tome dodaju i odredbe koje direktno predviđaju gašenje medija, kao i način na koji su izmene zakona stavljene u proceduru, teško da se može izbeći zaključak da su iza inicijative o izmeni zakona bile neke druge namere, a ne poboljšanje pojedinih odredaba.

Ključne reči: izmene zakona, regulacija, samoregulacija, mediji, medijski sistem, standardi, cenzura, autocenzura

“Čovekova priroda je takva da, kad stekne vlast... sva ona zlodela koja dosad nije počinio, danas sigurno smeri i, ako ga ne obuzda strah od toga šta javnost misli i radi, možda će ih sutra i počiniti”.¹ Ove Bentamove reči s početka devetnaestog veka odražavaju suštinu odnosa između vlasti i sfere javnosti i objašnjavaju potrebu da se moć obuzda ne samo ustavom i zakonima, već i slobodom govora, izražavanjem mišljenja, informisanjem u krajnjoj liniji. Reč je o potrebi da postoji ono što je još u vreme kada je Bentam izgovorio ove reči nazivano “četvrtom vlašću” ili “četvrtim staležom”, a mislilo se na štampu, koja je tada bila jedino sredstvo masovnog komuniciranja. Budući da je Francuska revolucija već bila završena, a Deklaracija o pravima čoveka i građanina napisana, libertetska

1 Džeremi Bentam (Jeremy Bentham), u: Džon Kin: *Mediji i demokratija*, Filip Višnjić, Beograd 1995, str. 21

formula: “Slobodno saopštavanje misli i nazora jeste jedno od najdražih prava čovekovih”² postala je ideja vodilja u zasnivanju društvenog ambijenta za slobodno i istinito informisanje javnosti. Ova ideja razvijena je do današnjih dana i uobličena u mnogim međunarodnim dokumentima koji konstituišu regulatorni okvir iz koga i nacionalna zakonodavstva crpu pojedina rešenja. Cilj demokratskog društva, dakle, jeste da obezbedi slobodnu javnu sferu kao sferu građana, čime se i društvo u celini legitimiše kao slobodno i demokratsko.

Načela slobodnog protoka informacija i izražavanja mišljenja i stavova, razume se i kritičkog mišljenja prema državi, vlasti, institucijama, nosiocima javnih funkcija, poznata su u demokratskom svetu, a o njima se ponovo, sa novim entuzijazmom govori od urušavanja socijalizma u zemljama centralne i jugoistočne Evrope. Dvadeset godina, praktično od pada Berlinskog zida, traje taj proces tranzicije, odnosno preobražaja nekadašnjih jednopartijskih, manje-više totalitarnih, ideološki monolitnih režima u političke sisteme višestranačke parlamentarne demokratije sa tržišnom ekonomskom orijentacijom. I Srbija se među ove zemlje svrstala, doduše poslednja, što ostavlja traga na sve oblasti društvene tranzicije. Poslednja decenija prošlog veka u Srbiji ne može se ni po čemu upisati u period tranzicije sem po tome što je krizom, ratovima i pojačanom autoritarnošću, smanjila ekonomske, ljudske i političke potencijale za sam početak tranzicije.

Posle petooktobarskih promena 2000. godine, bez ikakve strategije nove vlasti, civilni sektor je započeo rad na rekonstrukciji medijskog sistema, pre svega inicirajući promenu medijske regulative. U prvom talasu ove aktivnosti urađeni su Zakon o radiodifuziji i Zakon o javnom informisanju. Iako to, na prvi pogled, nije logično, najpre je pripremljen i usvojen Zakon o radiodifuziji, a posle njega opštiji pravni akt, Zakon o javnom informisanju. Ovo se dogodilo iz velike potrebe, jer je početkom 2001. godine u Srbiji bilo oko 1.200 radio i televizijskih stanica,³ što ne odgovara prirodno-tehničkim mogućnostima, a ni veličini zemlje, njenim materijalnim mogućnostima i broju stanovnika.

Kao i na tekstu Zakona o radiodifuziji, i na Zakonu o javnom informisanju radila je grupa eksperata za pravo i medije, uz stalnu saradnju sa evropskim stručnjacima koje su angažovali Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju i Savet Evrope. Nemajući stav vlasti o tome koje standarde, pravila i iskustva razvijenih zemalja treba uneti u zakon, članovi radne grupe su se rukovodili sopstvenim osećajem da dosledno tre-

2 Deklaracija o pravima čoveka i građanina, član 11, u: Tomas Pejtn: *Prava čoveka*, Filip Višnjić. Beograd, str. 141

3 Agencija za istraživanje medija i odnosa sa javnošću: *Vodič kroz medije Jugoslavije*, Beograd 2002. IX.

ba opravdati očekivanja demokratske javnosti, profesionalnih medija i udruženja i da nužne promene treba obezbediti zakonskim odredbama koje su harmonizovane sa evropskim regulatornim okvirom. Tako je nastao zakonski tekst koji je u najvećoj mogućoj meri usaglašen sa iskustvima savremene Evrope.

Zakon o javnom informisanju je usvojen u aprilu 2003. godine. On već u prvom članu govori o pravu na slobodno izražavanje misli, prikupljanje i širenje informacija, ideja i mišljenja, štampanje i distribuciju novina i proizvodnju i emitovanje radio i televizijskih programa.⁴ Odmah zatim zakon utvrđuje da je: “Javno informisanje slobodno i u interesu javnosti. Javno informisanje ne podleže cenzuri. Niko ne sme, ni na posredan način, da ograničava slobodu javnog informisanja, naročito zloupotrebom državnih ili privatnih ovlašćenja, zloupotrebom prava, uticaja ili kontrole nad sredstvima za štampanje i distribuciju javnih glasila ili nad uređajima za emitovanje i radiofrekvencijama, kao ni bilo kojim drugim načinom podesnim da ograniči slobodan protok ideja, informacija i mišljenja.”⁵ Nije teško u ovim odredbama, kao i u onima koje slede, uočiti duh evropske regulatorne prakse i najvažnijih evropskih dokumenata: Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda,⁶ odnosno člana 10. Deklaracije o slobodi izražavanja i informisanja⁷ i velikog broja drugih pravnih akata koji sadrže preporuke u vezi sa pojedinim pitanjima koja treba da budu sadržaj medijskih zakona.

Predlog izmena – iznenađenje ili kontinuitet kvarenja medijskih zakona

Kako okarakterisati način predlaganja izmena zakona o javnom informisanju u svetlu ordedaba pomenutog člana 2. istog zakona? Javno informisanje je slobodno! Ne podleže cenzuri! Niko ne sme ni na posredan način da ograničava slobodu javnog informisanja, naročito zloupotrebom državnih ili privatnih ovlašćenja!

Predlog Zakona o izmenama Zakona o javnom informisanju izronio je na površinu u leto 2009. na sličan način kako su i prethodnih godina menjani medijski zakoni, kada je njihov demokratski kapacitet permanentno smanjivan. Ni posle usvajanja se ne zna ko ga je napisao, što sa stanovišta demokratske procedure nije moguće objasniti. Predložen je po hitnom postupku iako spada u zakone o kojima je nužno voditi raspravu. Pripreman je u zatvorenom krugu bez konsultacije sa stručnjacima, čak ni

4 Zakon o javnom informisanju, I. Uvodna odredba, član 1. drugi stav.

5 Isto, član 2. prvi, drugi i treći stav.

6 Usvojena 4. novembra 1950.

7 Usvojena 29. aprila 1982.

sa onima koji su u to vreme činili Radnu grupu za izmenu medijskih zakona, zvanično formiranu od strane resornog ministarstva. Kada se tome doda podatak da su izmene inicirane zbog očiglednog sukoba jednog ministra sa određenim tabloidom, kao i odredbe koje predviđaju drastične novčane kazne pa i zatvaranje medija, nije moguće ne osetiti gorak ukus atakovanja na slobodu javnog informisanja, podsticanje cenzure i autocenzure, zloupotrebu državnih ovlašćenja. U tom trenutku se na delu pokazalo veoma loše rešenje aktuelne vlasti koja pojedine resore deli među koalicionim partnerima tako da konkretna politička stranka ima uticaj na celokupan resor. Pošto je Ministarstvo kulture, koje ima ingerencije i u medijskoj sferi, u potpunosti u rukama stranke G17 plus, lider ove stranke, koji je došao u sukob sa listom *Kurir*, iskoristio je svoj uticaj da pokrene i izdejstvuje izmene najvažnijeg medijskog zakona.

Formalno, predlagači zakona su objašnjavali kako u medijskoj sferi nema reda, nisu zaštićena prava ličnosti, posebno prava maloletnika, da se ne poštuje pretpostavka nevinosti, da, ukupno, u medijima nema odgovornosti, a tužbe sudu uglavnom rezultiraju kaznama koje su niske i ne mogu se naplatiti. Kada se sasvim površno pogleda neizmenjeni Zakon o javnom informisanju, može se uočiti da u njemu nije bilo izostavljeno nijedno pitanje koje treba da se nađe u jednom savremenom zakonskom tekstu koji reguliše ovakvu oblast, od *novinarske pažnje, zabrane monopola, položaja nosilaca državnih i političkih funkcija, osnivača javnog glasila, distribucije, impresuma, novinarske tajne, pretpostavke nevinosti, zabrane govora mržnje, zaštite maloletnika, zabrane javnog izlaganja pornografije, prava lica na koje se odnosi informacija, prava na odgovor i prava na ispravku*. Kada se zatim pogleda tekst Zakona o izmenama Zakona o javnom informisanju, usvojenog 31. avgusta 2009, postaje jasno da nijedna od pomenutih odredaba nije izmenjena suštinski. Nigde nema intervencije u formulaciji određenog stava, što dokazuje da su odredbe u osnovnom tekstu zakona dobre, da su pisci te verzije dobro procenili šta sve i na koji način treba da bude materija ovog zakona, tako da već to demantuje sve one koji su izjavljivali da je zakon loš i da ne štiti neka važna prava. Intervencije se odnose na povećanje novčanih kazni, na prava osnivača i na uvođenje registra i to na način koji je suprotan članu 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, jer predviđa gašenje medija koji nisu upisani u registar ili koji su, iz nekih razloga, izbrisani iz njega. Još u toku rasprave, koju predlagači zakona nisu želeli i nisu je organizovali, ukazivano je na loše strane predloženog teksta, na njegovu neusaglašenost sa Ustavom Srbije i međunarodnim dokumentima, kao i na negativne posledice koje njegovim usvajanjem i primenom mogu da nastanu. Pored pravnih i medijskih eksperata iz Srbije, predstavnika medija i me-

dijskih udruženja, oglasili su se i predstavnici međunarodnih organizacija i uglednih ekspertskih firmi.

Među prvima je svoje stavove saopštila Misija OEBS u Srbiji: “Smatramo da amandmani kojima se predlažu visoke novčane kazne za medije mogu dovesti do njihovog zatvaranja. Prema Evropskoj konvenciji za ljudska prava i praksi Evropskog suda za ljudska prava, visoke novčane kazne sputavaju medijske slobode i mogu se smatrati jednim oblikom cenzure.”⁸

“Jedna od vodećih svetskih kancelarija za medijsko pravo, vašingtonska firma ‘Kovington i Berling’ ocenila je da izmene Zakona o javnom informisanju, ‘ometaju pravo medija u Srbiji na slobodu izražavanja’. Oni ističu da će se Srbija, ako se ovaj zakon usvoji, naći u društvu Tadžikistana, Uzbekistana, Belorusije, Kazahstana i Rusije, koje imaju restriktivne medijske zakone.”⁹

U ime Medijske organizacije za jugoistočnu Evropu (SEEMO), čije je sedište u Beču, oglasio se njen generalni sekretar, Oliver Vujović: “...novinari treba da budu odgovorni za greške koje načine, ali smatramo da kažnjavanje mora biti u razumnim granicama, tako da ne ugrozi egzistenciju novinara i kompanija u kojima su oni zaposleni”.¹⁰ Vujović je takođe rekao “da postoji opasnost da će zbog novog zakona novinari uvesti autocenzuru i odustati od ‘borbe za demokratiju’”.¹¹

Dejvid Dadž, direktor Međunarodnog instituta za štampu, takođe je upozorio da predložene izmene mogu da “obeshrabre medije da se bave delikatnim temama”. “Takva vrsta zakona nije prihvatljiva u modernom, demokratskom društvu, jer oni predstavljaju pokušaj države da napravi niz birokratskih pravila koje mediji moraju da poštuju da ne bi bili zabranjeni.”¹²

Posle mnogih upozorenja eksperata i međunarodnih organizacija, koja nisu urodila plodom, predsedniku Srbije Borisu Tadiću uputio je pismo Džim Boumela, predsednik Međunarodne federacije novinara: “Pridružujemo se našoj podružnici, Udruženju novinara Srbije, u pozivu poslanicima da odbace ove zakonske predloge. Izmene i dopune članova 14, 16, 92, 93 i 95. nisu u skladu sa Ustavom Srbije i ozbiljno bi ograničile slobodu izražavanja u Srbiji. Smatramo da predložene drastične novčane kazne, koje bi omogućile Vašoj vladi da vrlo brzo zatvori javna glasila, nisu u skladu sa pravnim sistemom Srbije. Ove visoke novčane kazne

8 Dragana Nikolić Solomon, šefica odeljenja za medije Misije OEBS u Srbiji, *Politika*, 24.07.2009.

9 *Danas*, 31.07.2009.

10 Isto.

11 Isto.

12 Dejvid Dadž, direktor Međunarodnog instituta za štampu, *Danas*, 1–2.08.2009.

nesumnjivo će nametnuti ogromno ograničenje slobode štampe i dovesti do gušenja medija i samocenzure. Protivimo se da registar javnih glasila bude predmet državne kontrole, kao i visokim novčanim kaznama koje su predviđene u slučaju neregistrovanja, što će samo voditi stečajju javnih glasila.”¹³ Ni predsednik Međunarodne federacije novinara nije propustio da naglasi da visoke kazne mogu dovesti do samocenzure u novinarskim krugovima.

Krajem avgusta, nekoliko dana pre glasanja o izmenama zakona u Narodnoj skupštini Srbije, ponovo je javnost imala prilike da se upozna sa stavovima OEBS-a i to ovoga puta izrečenim od strane Hansa Ola Urstada, šefa Misije OEBS u Beogradu: “Medijski zakoni se već drugi put ove godine menjaju po hitnom postupku. Ovakva praksa ugrožava kvalitet zakona i njihovu primenu i može da šteti medijskoj reformi u Srbiji... Predloženi amandmani uvode kazne koje su previsoke za situaciju u Srbiji i kao takve mogu dovesti do autocenzure i zatvaranja medija... Iako bi osnivanje registra medijskog vlasništva predstavljalo pozitivan pomak, Misija bi bila obazriva kada je u pitanju uvođenje registracije kao uslova za osnivanje medija, jer bi to moglo da ugrozi medijske slobode”.¹⁴ Ni ovo poslednje upozorenje nije pomoglo. Naprotiv, pojedini politički akteri koji su se zalagali za usvajanje predloženih izmena tumačili su proizvoljno reči ambasadora OEBS-a, tvrdeći kako je on podržao njihove stavove. Niko iz vrhova vlasti nije ozbiljno uzeo u obzir ili komentarisao primedbe i sugestije međunarodnih eksperata i organizacija. Od domaćih institucija oglasili su se Poverenik za informacije od javnog značaja Rodoljub Šabić i Zaštitnik prava građana Saša Janković. Za demokratsku javnost je ohrabrujuće što su ova dva funkcionera stala na stranu onih koji su zahtevali kritičko preispitivanje predloženih izmena i što je Zaštitnik prava građana najavio i pokretanje postupka pred Ustavnim sudom. Zakon o izmenama Zakona o javnom informisanju, uprkos mnogim primedbama i osporavanjima, ipak je, sa izvesnim izmenama, usvojen, ali su u njemu ostale odredbe koje su veoma sporne i pravno i sa stanovišta funkcionisanja medija i novinara.

Kako do četvrte vlasti?

Viševjekovna stremljenja liberalne pravne i političke filozofije da ljudska reč bude slobodna, da kritička misao ne može da bude ugušena ukoliko ne odgovara onima koji imaju moć i da svaka informacija koja je od opšte važnosti mora da se nađe u sferi javnosti, imala su za cilj popravljanje stanja ljudske zajednice, uspostavljanje odnosa ravnopravno-

13 Jim Boumelha, predsednik Međunarodne federacije novinara, *Press*, 26.08.2009.

14 Hans Ola Urstad, šef Misije OEBS u Srbiji, *Danas*, 26.08.2009.

sti i slobode i političke ravnoteže. Otud, još pre oko dve stotine godina, razmišljanja o *četvrtoj vlasti*, kako su medije nazivali oni koji su polazili od klasične trodelne podele na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Slobodoljubivim, demokratski nastrojenim misliocima, ali i ostalim građanima, nedostajala je sila koja ima neku vrstu kontrolne funkcije ili koja u krajnjoj liniji otvara pitanja o najvažnijim društvenim problemima, o radu institucija, pa i o samoj vlasti u svim njenim oblicima. Savremena medijska teorija i praksa prihvatile su ova gledišta ne kao privilegiju za medije i novinare, već kao potrebu postojanja permanentnog okvira i polja artikulacije društvenih grupa, pojedinaca, celokupne javnosti o važnim društvenim pitanjima. Kao i pre mnogo godina, i danas je jasno da mediji i novinari ne mogu da odigraju takvu ulogu u ime javnost ukoliko nisu sami dovoljno slobodni u svom radu, ako im na putu stoje razne prepreke i opasnost da će doći pod udar uticajnih i moćnih, pa i pod udar zakona, čak i onda kada rade profesionalno, moralno i u opštem interesu. Zato je svako zaoštravanje odnosa prema medijima, pogotovo posezanje za zakonskim rešenjima koja su rigidna i represivna, opasnost ne samo za medije, već za društvo u celini.

Izmene Zakona o javnom informisanju sadrže rešenja koja će sigurno ugroziti osnovnu delatnost medija, odnosno njihovu najvažniju funkciju: da služe javnosti. Svaka od novih odredbi može biti osnov za razne zloupotrebe, ukoliko se nekome ne dopada pisanje pojedinog glasila. To se odnosi i na prve članove Zakona o izmenama Zakona o javnom informisanju. Prema izmenama: “Javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila). Javno glasilo se upisuje u Registar javnih glasila.”¹⁵ Izostavljanje mogućnosti da strano lice može da bude osnivač javnog glasila u savremeno doba, kada se kapital, pa i onaj u medijima, kao i sami mediji, ne mogu zaustaviti u granicama pojedinih zemalja, već je određeno ograničavanje slobode. Obaveza upisivanja u Registar je posebno pitanje i jedno od najspornijih u izmenama zakona, jer je kaznenim odredbama predviđena kazna od 1.000.000 do 20.000.000 dinara za “privredni prestup osnivača javnog glasila... ako izdaje glasilo koje nije upisano u registar”.¹⁶ Ovaj član predviđa i kaznu za odgovorno lice od 200.000 do 2.000.000 dinara. Ista kaznena odredba pogađa i one osnivače i njihova odgovorna lica koji osnuju javno glasilo pod istim imenom koje je imalo glasilo izbrisano iz registra. Ono što je posebno sporno jeste da se uz novčanu kaznu predviđa “zaštitna mera zabrane obavljanja delatnosti izdavanja javnih glasila”.¹⁷ Ova mera je, kao što su to uvideli i međunarodni eksperti i domaća stručna javnost, direktno suprotna članu 10. Evropske

15 Zakon o izmenama Zakona o javnom informisanju, član 1. prvi stav.

16 Isto, član 4, kojim se u Zakon o javnom informisanju dodaje član 92a.

17 Isto.

konvencije za zaštitu ljudskih prava. Ona je dokaz potpunog ignorisanja poznate i veoma duge prakse demokratskih zemalja da je štampa potpuno deregulirana i da za osnivanje štampanih medija ne mogu postojati nikakvi prethodni uslovi ni dozvole. U slučaju Srbije problem može nastati i sa elektronskim medijima iako oni po Zakonu o radiodifuziji imaju drugačiji način osnivanja, putem dozvola koje izdaje Republička radiodifuzna agencija. Postavlja se pitanje šta će se dogoditi ako radio ili televizija budu izbrisani iz Opšteg registra koji se vodi po Zakonu o javnom informisanju, iako su ovi mediji i dalje u registru RRA?

Mnogo je pitanja koja se postavljaju posle usvajanja Zakona o izmenama Zakona o javnom informisanju, ali sa stanovišta funkcije medija i novinara posebno su značajna ona koja, kao što je nagovešteno, mogu da dovedu do cenzure i autocenzure, odnosno odustajanja novinara od borbe za demokratiju.

Enormne kazne u tako delikatnoj ravni kao što je *pretpostavka nevinosti* ili *zaštita maloletnika* teško da mogu da ostvare svoju svrhu, a mogu da dovedu do onog nivoa zabrinutosti da se ne dođe pod udar ovih odredbi što, u krajnjoj liniji, nije ništa drugo nego neka vrsta cenzure ili autocenzure. Zakonodavac je u ovom slučaju bio originalan i smislio je rešenje veoma retko viđeno u međunarodnim razmerama – da se kazna vezuje za “prodati tiraž” i “vrednost prodatog oglasnog prostora” javnog glasila.¹⁸ Kazna za nepoštovanje pretpostavke nevinosti ili ugrožavanje razvoja maloletnika, odnosno povrede njegovog prava da mu se ne otkrije identitet, može da bude od 25% do 100% vrednosti prodatog tiraža odnosno oglasnog prostora, a u slučaju da je informacija objavljena na naslovnoj strani glasila kazna je “zbir vrednosti ukupno prodatog tiraža javnog glasila isporučenog distributerima u periodu od sedam dana... i vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u tom periodu”.¹⁹ Ovo se odnosi na štampana glasila, a za elektronske medije važi odredba: “Ako je privredni prestup... učinjen putem objavljivanja informacije u elektronskom javnom glasilu u okviru najavnih vesti informativnog programa, osnivač javnog glasila kazniće se novčanom kaznom u visini koja odgovara vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u periodu od sedam dana računajući od dana kada je informacija objavljena”.²⁰ Za iste prestupe zakon predviđa i kazne za “odgovorno lice u osnivaču javnog glasila i za odgovornog urednika javnog glasila” u iznosu od 200.000 do 2.000.000 dinara.²¹

18 Zakon o izmenama Zakona o javnom informisanju, član 4, novi član 92a, prvi stav.

19 Isto, član 92a, drugi stav.

20 Isto, član 92a, treći stav.

21 Isto, član 92a, četvrti stav.

Ove odredbe otvaraju mnoga pitanja, od kojih su neka pravna, a neka izrazito profesionalna, neka čak terminološka. Zakonodavac je sebi dopustio da izmišlja termine koji bi trebalo da se odnose na samu novinarsku struku, a bez konsultovanja ljudi iz te struke. Pojam “najavne vesti”, na primer, u novinarskoj terminologiji ne postoji. Da ne govorimo o stvaranju ozbiljnije konfuzije opredeljenjem da su prekršaji o kojima je reč okarakterisani kao “privredni prestup”. No vratimo se na visinu kazni. Kako raditi odgovoran posao u koji javnost svakodnevno ima uvid, uz strah da će medij ostati možda bez četvrtine ukupnih jednomesečnih prihoda pa čak i više od toga ako je sedmica u kojoj je objavljena problematična informacija bila izuzetno uspešna u finansijskom smislu? Kako izvršavati obaveze prema zaposlenima, prema državi i prema samoj delatnosti? Zar to nije jasno upozorenje: ako ne pazite šta radite, više vas neće biti! Teško je zamisliti osnivača, vlasnika, javnog glasila koji neće stalno razmišljati o ovakvim okolnostima i koji će stimulisati svoje novinare i urednike da se bave istraživačkim novinarstvom. U Srbiji ima medija koji ne mogu da prežive ovakve sankcije, a među glavnim i odgovornim urednicima nema nikog čija mesečna plata iznosi dva miliona dinara, što je oko dvadeset jedne hiljade evra. Veoma je teško naći i glavne urednike sa platom koja odgovara najmanjem zaprećenom iznosu od 200.000 dinara, što je više od dve hiljade evra. Kako očekivati od tih urednika da objavljuju tekstove koji su deo istraživačkog novinarstva i koji javnosti treba da podastru informacije o kriminalu, korupciji, sukobu interesa, svojoj ekonomiji, sprezi politike sa sumnjivim organizacijama i pojedincima i ostalim delikatnim temama? Kako ispuniti očekivanja intelektualnih krugova, civilnog sektora i građana koji nisu zadovoljni istraživanjem krivice i odgovornosti u minulim sukobima na prostorima Jugoslavije, ako se ne može govoriti o odgovornosti pre nego što je ona dokazana na sudu? Ove dileme podsećaju na slučajeve u kojima su urednici kažnjavani za klevetu po Krivičnom zakonu. Pre nekoliko godina je jedan glavni i odgovorni urednik poznatog nedeljnika bio kažnjen uslovnom kaznom zatvora u trajanju od dve godine zbog objavljivanja teksta u kome su iznete određene tvrdnje koje su povredile određenu ličnost, odnosno njegove naslednike. Uz pretpostavku da je sud dobro odmerio sve činjenice, mora se imati u vidu da takva kazna dovodi glavnog urednika u situaciju da sa mnogo manje profesionalnog i istraživačkog elana uređuje svoje novine, a to je, u krajnjoj liniji, na štetu javnosti.

U savremenim društvima ide se ka tome da se sporovi na relaciji mediji – zainteresovana lica rešavaju na način koji sudski spor vidi kao krajnje sredstvo. Zbog toga postoje institucije *odgovora i ispravke*, koje poznaje i naš Zakon o javnom informisanju, i koje su definisane članom 47. Nažalost, u Srbiji se ove mogućnosti veoma malo koriste, jer svako od-

mah poteže sudsku tužbu. Nema sumnje da će enormne novčane kazne za medije i njihova odgovorna lica biti stimulans takvom ponašanju jer se u našem socijalnom miljeu sudska kazna doživljava i kao odmazda i osveta. No u takvim okolnostima nije moguće razvijati demokratsku javnu sferu i reformisati medijski sistem u smislu da mediji mogu da postanu respektabilna društvena snaga koja ima značaj *četvrte vlasti*. Uostalom, deoba vlasti na četiri, umesto na tri dela, neminovno smanjuje količinu moći kod prethodna tri tradicionalna nosioca vlasti, a to nije tako jednostavan proces, pokazalo se i u društvima koja su dostigla viši stepen demokratije nego što je slučaj sa zemljama u tranziciji.

Gde je izlaz?

Posle usvajanja Zakona o izmenama Zakona o javnom informisanju, Zaštitnik građana, Saša Janković, kao što je najavio, pokrenuo je postupak pred Ustavnim sudom Srbije. Angažovana je grupa eksperata koja je analizirala odredbe zakona i utvrdila da on nije usaglašen ni sa Ustavom ni sa međunarodnim pravnim dokumentima koji obavezuju Srbiju i to mišljenje je Zaštitnik građana uputio sudu. U tom smislu može se očekivati odluka Ustavnog suda kojom će ovo pitanje biti razrešeno, mada, s obzirom na mišljenja domaćih i međunarodnih eksperata, može doći do situacije da Ustavni sud Srbije zakon ne proglasi neustavnim pa da spоровi po izmenjenom zakonu stignu, jednoga dana, pred Evropski sud za ljudska prava u Strazburu, što može biti neprijatno po državu Srbiju. No to je jedan pravac razvoja događaja.

Mediji ne rade uvek u skladu sa zakonom niti u skladu sa profesionalnim i etičkim standardima. To se dešava i u zemljama i medijskim sistemima mnogo zrelijim nego što je Srbija. U ponašanju pojedinih javnih glasila u Srbiji vidljivo je odstupanje od pravila profesije i ugrožavanje prava pojedinih ličnosti i aktera na javnoj sceni. Nema spora da mediji koji su koncipirani kao tabloidi, poput *Kurira* i sličnih, unose nezdravu atmosferu u sferu javnosti i da to u društvu koje teži demokratskom razvoju ne može tako da ostane. Međutim, postoje razni mehanizmi koji sa više stila i principijelnosti mogu da dovedu do željenog ishoda nego što može primena drakonskih zakonskih mera. Demokratski svet odavno, pored regulacije, poznaje i principe samoregulacije, koje stvaraju, primenjuju i poštuju sami medijski profesionalci. Novinarski kodeksi, nezavisna regulatorna tela, kao što su saveti za štampu, razni oblici edukacije, mogu biti dobar put za eliminaciju svih neželjenih pojava u delovanju medija i novinara, što, često, ima veću težinu i značaj jer samoregulacija deluje na principu dobrovoljnosti. U Srbiji postoji jedinstveni Kodeks novinara, a već nekoliko godina se radi na osnivanju saveta za štampu i u poslednje

vreme stižu ohrabrujuće vesti da je sporazum između odgovarajućih učesnika tog procesa postignut, tako da se u dogledno vreme može očekivati da ovakvo telo počne da funkcioniše. Saveti za štampu u svetu rade na dva osnovna načina: jedan je reagovanje na pritužbe onih koji smatraju da su im, pisanjem medija, neka prava povređena, a drugi je kombinacija pomenutog načina i reagovanja saveta za štampu po sopstvenom nahođenju, kada uoče da neki medijski sadržaj odstupa od zakonskih i profesionalnih principa. Očigledno da je Srbiji potreban ovaj drugi način i da se njegovom primenom može uticati na pojave lošeg, neistinitog, manipulativnog novinarstva.

To ne znači da zakonsku regulativu i primenu zakona treba zapostaviti. Naprotiv. No pri svakoj narednoj intervenciji u sferi zakona dobro je težiti za konsenzusom svih društvenih aktera: vlasti, medija, eksperata, što znači da obavezno treba voditi široku javnu raspravu i omogućiti svim zainteresovanim subjektima izjašnjavanje o pojedinim rešenjima i odredbama. Ovakav pristup, uz izbegavanje hitnih postupaka i mistifikacija u pogledu autorstva zakonskih predloga, može dovesti do boljih zakona, njihove doslednije primene i veće društvene koristi.

Rade Veljanovski

AMENDMENTS OF THE PUBLIC INFORMATION ACT – RETURN TO 1990s

Summary

Amendments of the Public Information Act adopted in August 2009 put media and the courts in an unenviable position. The media rightly feel endangered and are again a target as they were in 1990s, while courts do not know how to apply and whether to apply new provisions. These circumstances undoubtedly led to a reduction of the administrative capacities in the public sphere as well as the degradation of the media system in Serbia. The most difficult consequences are at first invisible and hardly proved: the media do not advance in researching on delicate topics and the self-censorship is more present in media which hinders journalists in properly performing their work. Significantly high pecuniary penalties for founders and responsible persons in journalism may lead to closing of certain media in the environment of undeveloped media market and visible financial crisis. Provisions which directly prescribe media closure and manner in which the amendments are adopted furthermore leads to the conclusion that the intention was not to improve the statutory provisions.

Key words: statutory amendments, regulation, self-regulation, media system, standards, censorship, self-censorship

Danilo L. Nikolić
advokat, Niš

CEO PRISTUP JE BIO POGREŠAN

Rezime: Autor zastupa tezu da je ceo pristup izmena i dopuna Zakona o javnom informisanju bio pogrešan. U svojoj argumentaciji on prvo ukazuje da je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju donet u nedemokratskoj proceduri, bez javne i stručne rasprave. O njemu se izjašnjavala samo Vlada i poslanici. U odnosu na odredbe zakona kojima se reguliše zabrana prenosa vlasništva i prava izdavanja javnog glasila na drugo lice, autor ističe da je ova odredba neustavna i u koliziji je sa zakonima koji regulišu prava svojine kako privatne tako i privrednih društava. Smatra da su rok od 12 časova koji je zakon ostavio sudu da donese odluku o privremenoj obustavi delatnosti izdavanja javnog glasila i kaznene odredbe o privrednim prestupima i prekrašajima nelegalne, a visoke novčane kazne pravnom i odgovornom licu sadrže elemente odmazde, sračunate na gušenje javnog glasila. One su višestruko veće nego novčane kazne koje se izriču izvršiocima krivičnih dela zašto nema opravdanja. Visina propisanih kazni vodi u svojevrсни vid autocenzure i cenzure. Autor podseća da postoje precedentni stavovi Evropskog suda za ljudska prava da su visoke novčane kazne propisane zakonom i izrečene od sudova, kao i visoki iznosi naknade štete za delikte učinjene putem medija, ocenjeni kao kršenje slobode izražavanja. Zbog ovih nedostataka on smatra da je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju nedemokratski i nelegitiman

Ključne reči: sloboda informisanja, javna glasila, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju

Izmene Zakona o informisanju ušle su u skupštinsku proceduru po hitnom postupku i za vreme vanrednog zasedanja iste. I hitni postupak i vanredno zasedanje su ocenjeni od javnog mnjenja kao neopravdani i nedobronamerni. Argumenti da se o izmenama u Skupštini raspravlja po hitnom postupku su slabi i nemaju ni minimum opravdanosti i ubedljivosti, jer brane nešto što samo svojom suštinom i zakonodavnim motivima nije odbranljivo.

Izmene Zakona su predložene Vladi bez prethodne javne i stručne rasprave i Vlada ih je prihvatila. Vlada je morala da zaustavi predlagачa i da zatraži da se prethodno obavi javna i stručna rasprava. Skupština je prilikom usvajanja dnevnog reda mogla, a mišljenja sam i morala, odbiti uvrščivanje ovog predloga u dnevni red, s obzirom da mu nije prethodila

javna i stručna rasprava. Razlog za skupštinsko odbijanje je bio i u činjenici da nema argumenata za hitnost jer nisu postojali ni pravni ni politički razlozi za to.

Nedemokratska procedura

Da bi bilo koji zakon mogao dobiti atribut “demokratski” potrebno je da bude donet u demokratskoj proceduri. Demokratska procedura donošenja nekog zakona podrazumeva da se o konačnoj radnoj verziji radne grupe organizuje ozbiljna javna i stručna rasprava. U javnoj i stručnoj raspravi po pravilu dolazi se do najboljih rešenja za zakonsko regulisanje određene oblasti. Dakle, ukoliko bi bile usvojene predložene izmene Zakona o informisanju on bi zbog napred navedenih nedostataka morao biti kvalifikovan kao nedemokratski i kao nelegitiman. O njemu se izjašnjava samo Vlada i poslanici.

Kad je reč o sadržini Zakona o kome će se glasati nužno je istaći sledeće:

- u odnosu na predlog koji je ušao u skupštinsku proceduru Vlada je na sednici od 16. jula, nakon burne i argumentovane skupštinske rasprave donekle “spasila svoju dušu” tako što je na član 1 predloga podnela amandman kojim se brišu sve odredbe o visini osnovnog kapitala osnivača i drakonske kazne i mere za smanjenje istog;
- u odnosu na odredbe zakona kojima se reguliše zabrana prenosa vlasništva i prava izdavanja javnog glasila na drugo lice ističemo da je ova odredba neustavna u koliziji je sa zakonima koji regulišu prava svojine kako privatne tako i privrednih društava. Članom 86 Ustava R Srbije zajemčena je ravnopravnost svih oblika svojine pa promet u ovoj oblasti ne može biti zabranjen jer bi svojina nad javnim glasilom bila van prometa. Odredbe čl. 2 izmena u čl. 14-a st. 1 i 2 su dakle, protivne Konvenciji i Ustavu RS.

Odredbe o obaveznoj registraciji iz čl. 1 izmena pravno su valjane, ali odredbe o nemogućnosti ponovnog osnivanja javnog glasila u slučaju prestanka izlaženja ili izdavanja su protivne čl. 50 Ustava RS. Ovim odredbama zabranjuje se izdavanje javnog glasila bez ikakvog razloga. Ova mera je rigoroznija od nedozvoljenog traženja odobrenja. Potpuno su nepotrebne odredbe o obavezi tužioca da pokreće postupak podnošenjem predloga za izricanje mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila i da pokreće postupak za privredni prestup. Ako je javno glasilo prestalo da postoji i izbrisano iz registra javnih glasila, novo će izaći samo kad završi obnovljenu proceduru registracije. Dakle, izlaženje bez upisa u Registar javnih glasila je teško zamislivo.

Pravo na legalnost poslovanja privrednih društava mora biti jedinstveno regulisana. Nema mesta ni izricanju privremene mere niti je opravdano inkriminisanje privrednog prestupa.

Neodrživost rokova

Posebno se ukazuje na nepotrebnost ali i neodrživost roka od 12 časova koji se zakonom ostavlja sudu da donese odluku o privremenoj obustavi delatnosti izdavanja javnog glasila. Ni u krivičnoprocesnom pravu i ni u jednom drugom pravu nema roka u kome se sud obavezuje da u roku od 12 sati od prijema mora izreći meru. Posebna je priča kvalitet sadržine odredbi iz navedenog člana gde se kaže: “sud će u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca u skladu sa zakonom izreći osnivaču meru privremene obustave delatnosti...”.

Ne znam šta je pesnik hteo da kaže kad je umesto “odlučiti” što sud po prirodi svoje delatnosti radi, dakle, odlučuje i ocenjuje po slobodnom sudijskom uverenju, napisao “izreći”. Pojmom “izreći” sud je lišen osnovnog prava da ocenjuje osnovanost predloga za izricanje mere privremene obustave. Ako sud samo donosi rešenje o usvajanju privremene mere tako što je obavezno usvaja jer druga zakonska mogućnost ne postoji, onda se nesumnjivo može zaključiti da je očigledno da je stručnom autoru zakona trebalo pokriće u formi sudske odluke. Nema i ne može biti sudske odluke ukoliko sud nije omogućen da odlučuje o osnovanosti predloga, tužbe, optužbe ili drugog zahteva. Dakle, sud mora biti u poziciji da određen zahtev usvoji kao osnovan ili da isti odbije ako je neosnovan. Samo ova odredba je dovoljna da zakon ne može biti usvojen.

Kaznene odredbe o privrednim prestupima i prekršajima su priča za sebe. Njihova visina je za neko društvo i medije vrlo bogato i koje je i vremenski i teritorijalno vrlo daleko od Srbije.

Privredni prestupi su blaža vrsta delikta od krivičnih dela. Privredni prestup je društveno štetna povreda propisa o privrednom ili finansijskom poslovanju koja je prouzrokovala ili je mogla prouzrokovati teže posledice... Ovo je zakonski pojam privrednog prestupa pa se postavlja pitanje kakva je to šteta ako izađe javno glasilo a još nije upisano u Registar ili je izašlo posle prestanka ili.... ili. Kod mišljenja da su odredbe čije povrede po predlogu izmene Zakona čine privredni prestup nezakonite, nedemokratske sa karakteristikama i ulogom svojevrsnog vida cenzure, sve odredbe u izmenama su neodržive.

Neopravdano visoke novčane kazne

Posebna priča su visina novčanih kazni pravnom i odgovornom licu. One su višestruko veće nego novčane kazne koje se izriču izvršiocima krivičnih dela zašto nema ni logike ni opravdanja.

Odredbama o visini novčanih kazni za privredne presteupe i prekršaje znatno se umanjuje sposobnost javnih glasila da javno pronose informacije i ideje i izraze misao. Njihovim usvajanjem javnost bi bila lišena prava da prima važne informacije skupljene od različitih izvora, jer sloboda informisanja i njen deo širenje informacija i ideja su od najvećeg značaja za politički život i kvalitet demokratije svake države.

Štampani mediji su ne samo čuvari nego mnogo više kreatori javnog mnjenja pogotovu u oblasti politike. Zato je uvek bilo pojedinaca i grupa koji su nastojali da imaju nedozvoljen uticaj na medije. Visina kazne vezane za veličinu ukupno prodatog tiraža ili prodatog oglasnog prostora po svojoj prirodi predstavlja meru bezbednosti oduzimanja protivpravne imovinske koristi što ovde nije slučaj. Ova odredba je toliko rigidna da kao kazna ne postoji nigde u uporednom pravu.

Visina propisanih kazni vodi u svojevrsni vid autocenzure i cenzure.

Elementi odmazde

Slabo ekonomsko poslovanje i blokada računa je samo po sebi kazna za privredni subjekt koji je u blokadi pa kažnjavanje za privredni prestup za blokadu računa dužu od 90 dana u prethodnoj godini nije odgovornost za privredni prestup nego odmazda. Tim pre što je, shodno čl. 2. st. 2. tač. 2. Zakona o stečajnom postupku, potpuna obustava plaćanja (blokada računa) u periodu od 30 dana razlog za pokretanje stečajnog postupka, tako da svaki poverilac (ali i javni tužilac i Poreska uprava) može protiv takvog privrednog subjekta podneti predlog za pokretanje stečajnog postupka. Ne postoji nijedan pravno politički razlog koji bi opravdao predloženo zakonsko rešenje da se privrednom subjektu koji je nesposoban za plaćanje izriče novčana kazna za privredni prestup, kojom bi se on još više finansijski opteretio, kada postojeći propisi pružaju efikasan mehanizam da se takav subjekt ukloni iz privrednog i pravnog prometa – a to je, po logici stvari, i najteža kazna za osnivača. Za blokadu računa osnivač može odgovarati samo kao i svaki drugi subjekt. Svako drugo rešenje koje osnivača javnog glasila u pogledu uslova poslovanja u poređenju sa drugim privrednim društvima stavlja u nepovoljniji položaj predstavlja kršenje odredbi čl. 10 Evropske konvencije, precedentnih stavova Evropskog suda za zaštitu ljudskih prava i odredbi Ustava Srbije kao i koliziju sa Zakonom o privrednim društvima i drugim zakonima.

Odredbe čl. 92-g su i nepotrebne i drakonske. Prezumpcija nevinosti kao međunarodno i nacionalno pravo je moralna kategorija. Povreda prezumpcije nevinosti kao ustavne i krivično-procesne kategorije sankcioniše se normama krivičnog i krivičnoprocesnog zakonodavstva. Ova prezumpcija je zaštićena i pravom oštećenog na naknadu štete, dakle, građansko-

pravnim deliktom. Ne može se o postojanju krivice za kršenje prezumpcije nevinosti odlučivati u privrednim sudovima i privrednim sporovima.

Zaštitu maloletnika treba svakako pružiti i od zloupotrebe u javnim medijima, ali to ne treba činiti kroz propisivanje privrednih prestupa nego kroz odgovarajuće odredbe u omnibus Zakona o maloletnicima i eventualno u Krivičnom zakonu.

Amandmani o smanjenju posebnog minimuma i posebnog maksimuma propisanih kazni za privredne prestupe i prekršaje ukazuju da je ceo pristup izmenama Zakona o informisanju bio pogrešan, nepotreban i društveno necelishodan.

Obavezujući stavovi Evropskog suda

Podsetimo da postoje precedentni stavovi Evropskog suda za ljudska prava koji obavezuju i našeg zakonodavca i naše sudove a izraženi su tako što su visoke novčane kazne propisane zakonom i izrečene od sudova kao i visoki iznosi naknade štete za delikte učinjene putem medija ocenjeni kao kršenje slobode izražavanja. Tako u presudi po aplikaciji Tolstoja Milosavskog protiv Ujedinjenog kraljevstva iz 1995. godine, Evropski sud je, ocenjujući visinu štete dosuđenu Lordu Aldingtonu od 1.500.000 funti, izneo stav da posebnu opasnost za slobodu informisanja predstavljaju visoke propisane i izrečene kazne i naknade šteta jer iste drastično utiču i na medije i na novinare. Sud zaključuje da visina štete dosuđena Lordu sama po sebi predstavlja kršenje slobode izražavanja propisane čl. 10 Konvencije. Sud dalje zaključuje da končane odluke nacionalnih sudova za naknadu štete zbog iznetih uvreda i kleveta u medijima moraju po svojoj visini biti u razumnom odnosu i proporcionalne povredi istih.

U presudi Linges protiv Austrije sud kaže: “visina novčane kazne kada ne prati imovinsko stanje novinara (može i medija pr. a.) i kada dovodi u pitanje njegov finansijski opstanak predstavlja intervenciju u oblast slobode izražavanja”.

Danilo L. Nikolich

THE ENTIRE APPROACH WAS WRONG

Summary

The author argues that that the entire approach in amending the Public Information Act was wrong. He points out that the Public Information Amendments Act was adopted by an undemocratic procedure without the public and expert debate. Only the Government and the members of the parliament participated in

the debate. Concerning the statutory provisions regulating the prohibition of the conveyance of property and right to publish a journal to another person, the author underlines that the provision is unconstitutional and in conflict with the statutes regulating the right of property of natural and legal persons. It is regarded that the time limit of 12 hours for a court to pass a decision of temporary suspension of publishing activity as well as the penal provisions for commercial offences and petty offences prescribed by the statute are illegal while the high pecuniary penalties stipulated by the responsible person in a company have retributive nature and aim to suffocate media. Those penalties are several times higher than those prescribed for perpetrators of a criminal offence which does not have its justification. The amount of prescribed penalties leads to certain form of self-censorship and censorship. The author reminds about the precedents of the European Court of Human Rights which regard the high pecuniary penalties prescribed by statute and pronounced by the court and the high damages for offences committed through the media as violations of freedom of expression. Thus, the author considers the Public Information Amendments Act as undemocratic and illegal.

Key words: freedom of information, media, the Public Information Amendments Act

Beč, 1792–1794, izdavač i urednik Stefan Novaković.

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

KONTINUITET KVARENJA MEDIJSKIH ZAKONA U SRBIJI*

Rezime: U ovom radu autor kritički analizira postojeći pravni okvir delatnosti medija u Srbiji. On prvo ukazuje da je sa novim medijskim zakonima koji su doneti u periodu 2002–2008. godina eliminisana velika pravna nesigurnost koja je do tada postojala u ovoj važnoj materiji. Donošenjem Zakona o radiodifuziji 2002, Zakona o javnom informisanju 2003, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja 2004, i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti 2008, učinjen je veliki napor da se uredi, obezbede i preciziraju slobode medija u svim njihovim dimenzijama. Bili su to značajni i neophodni koraci ka ostvarivanju pravne sadržine garantije ljudskih prava u oblasti informisanja. Međutim, primena ovih zakona ubrzo je pokazala ozbiljne nedostatke u pogledu razumevanja i poznavanja slobode medija i njenih pravnih okvira. Umesto da učini napor da se obezbedi da život primene zakona bude dostojan njegovih demokratskih potencijala, Srbija je poslednjih godina krenula u suprotnom pravcu. Rezultat tih negativnih tendencija su Izmene Zakona o javnom informisanju, usvojene 31. avgusta 2009. godine, koje su dovele u nezavidan položaj medije i sudove i koje predstavljaju negiranje osnovnih principa medijskog prava. Ovaj Zakon predstavlja jedan od najtežih udara na slobodu javne reči i informisanja u Srbiji i on se po svojim osnovnim namerama može uporediti jedino sa zloglasnim Zakonom o informisanju iz 1998. godine. To su razlozi koji zahtevaju da se izmene i dopune Zakona o javnom informisanju od 2009. godine stave van snage. Prvi korak u tom pravcu učinio je Zaštitnik građana RS, koji je uputio Predlog Ustavnom sudu za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju. Ustavni sud, međutim, nije ovaj zakon proglasio neustavnim, već se ograničio na osporavanje odredaba nekoliko članova. Autor zaključuje da iza ovakvog kvarenja medijskih zakona u Srbiji stoji uticaj političke moći i težnja da se uspostavi kontinuitet sa medijskim pravom koje su utemeljili prethodni autoritarni režimi.

Ključne reči: pravo medija, javno informisanje, Zakon o radiodifuziji, Zakon o javnom informisanju, Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju.

* Tekst je deo rada na projektu “Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije”, koji se realizuje na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, uz finansijsku potporu Ministarstva nauke Republike Srbije.

1. Uvod

Mas-mediji su konstitutivni elemenat demokratije samo ako je sloboda medija stvarna u jednom društvu. Međutim, stvarni život te slobode (kako slobode izražavanja mišljenja, tako i slobode informisanja i institucione slobode) zavisi prvenstveno od toga koliko su svesni sadržine slobode medija i njenih granica s jedne strane medijski poslenici, naročito novinari, sa druge strane vodeće političke snage, naročito državni i politički funkcioneri, a sa treće strane pravnici, pre svih sudije i advokati. Dosadašnji period važenja i primene novih medijskih zakona u Srbiji već je pokazao ozbiljne nedostatke u pogledu razumevanja i poznavanja slobode mas-medija i njenih pravnih okvira kod sve tri strane – i kod novinara, i kod političkih delatnika i kod pravnika. Umesto da učini napor da se obezbedi da život primene zakona bude dostojan njegovih demokratskih potencijala, Srbija je poslednjih godina krenula u suprotnom pravcu. Rezultat tih negativnih tendencija su Izmene Zakona o javnom informisanju, usvojene 31. avgusta 2009. godine, koje su dovele u nezavidan položaj medije i sudove i koje predstavljaju negiranje osnovnih principa medijskog prava.

Cilj rada je: 1) upoznavanje sa stanjem, problemima i mogućnostima ostvarivanja medijskih prava u Srbiji; 2) kritičko preispitivanje i valorizacija važećih propisa o javnom informisanju u Srbiji. Težište je na analizi započetih i nameravanih zakonodavnih promena u ovoj oblasti, posebno na izmenama Zakona o javnom informisanju. U tom smislu se razmatra teza po kojoj izmene Zakona o javnom informisanju predstavljaju kontinuitet kvarenja medijskih zakona u Srbiji i negiranje osnovnih principa medijskog prava.

2. Pravni okvir slobode medija u Srbiji

Pravni okvir novinarskog rada proističe iz potrebe da se pravnim pravilima uredi medijska sfera društva i, posebno, da se pravnim sredstvima ta pravila realizuju ako se ne ostvaruju dobrovoljnim ponašanjem u skladu sa njima. Budući da je Zakon o javnom informisanju od 1998. omogućio grubo narušavanje i poricanje slobode informisanja u Srbiji, bilo je neophodno doneti nove medijske zakone koji bi bili saobraženi evropskim standardima.¹

Donošenjem Zakona o radiodifuziji, Zakona o javnom informisanju, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i

1 Značajan pokušaj formulisanja pravnog okvira medijskog rada predstavlja knjiga Vladimira V. Vodinić, Vladimira Đerića, Saše Gajina, Dušana Stojkovića i Miloša Živkovića *Pravo medija – s Modelom zakona o javnom informisanju*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1998.

Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, učinjen je veliki napor da se uredi, obezbede i preciziraju slobode medija u svim njihovim dimenzijama. Bili su to značajni i neophodni koraci ka stvaranju pravnih okvira slobode medija u Srbiji, ka ostvarivanju pravne sadržine garantije ljudskih prava u oblasti javnog informisanja.

2.1. Zakon o radiodifuziji

Prvi korak je bio donošenje Zakona o radiodifuziji² jula 2002. godine (u daljem tekstu ZRD). Uprkos sukobima u trouglu političari-novinari-pravnici, tekst Zakona je uvažio četiri ključna evropska standarda: 1) formiranje nezavisnog regulativnog tela, 2) transformacija državne televizije u javni servis, 3) uređenje reklamiranja, i 4) zabrana medijske koncentracije.³

Polazeći od toga, Zakon o radiodifuziji je utemeljio sledeća načela na kojima počiva regulisanje oblasti radiodifuzije:

- Načelo slobode, profesionalizma i nezavisnosti radiodifuznih javnih glasila, kao garancija ukupnog razvoja demokratije i društvene harmonije;
- Načelo racionalnog i efikasnog korišćenja radiofrekvencijskog spektra kao ograničenog prirodnog bogatstva;
- Zabrana svakog oblika cenzure i/ili uticaja na rad radiodifuznih javnih glasila, čime se garantuje njihova nezavisnost i nezavisnost njihovih redakcija i novinara;
- Načelo pune afirmacije građanskih prava i sloboda, a posebno slobode izražavanja i pluralizma mišljenja;
- Primena međunarodno priznatih normi i principa koji se odnose na oblast radiodifuzije, a naročito poštovanje ljudskih prava u ovoj oblasti;
- Objektivnost, zabrana diskriminacije, javnost postupka izdavanja dozvola za emitovanje;
- Podsticanje razvoja radiodifuzije i stvaralaštva u oblasti radija i televizije u Republici Srbiji.

U skladu sa međunarodnim konvencijama i standardima, Zakon o radiodifuziji je predvideo dva osnovna subjekta njegovog regulisanja. Prvo, to je Republička radiodifuzna agencija (RRA), čiji je rad detaljno regulisan čl. od 6. do 76. I drugo, to je Javni radiodifuzni servis (JRDS), čiji je rad regulisan čl. od 77. do 96. Zakon je posebnim odredbama u čl. od 97. do 101. odredio šta se smatra medijskom konkurencijom, a zatim

2 Službeni glasnik RS, 76/2005, 79/2005, 62/2006, 85/2006, 42/2007 i 41/2009.

3 V. Aleksandra Rabrenović, Slobodan Kremenjak, Miloš Živković, Robert Ritter, *Pravo radio-difuznih preduzeća*, CUPS, Beograd 2001.

je nabrojao šta se smatra nedozvoljenom medijskom konkurencijom. Najzad, u kaznenim odredbama propisana je odgovornost samo za prekršaj, ali ne i za privredne presteupe, sa primerenim i realnim kaznama.⁴

Međutim, u primeni Zakona o radiodifuziji došlo je do ozbiljnih problema, naročitu u radu Saveta Republičke radiodifuzne agencije u poslu sa nacionalnim tv frekvencijama. Naime, došlo je do diskriminacije i kršenja zakona od strane Saveta. Savet RRA i njegov predsednik ispoljili su ozbiljne slabosti, jer su u svojoj delatnosti često donosili odluke mimo i protivno pravu.⁵

Savet RRA je, umesto da afirmiše nezavisno regulativno telo, uspeo da diskredituje samu ideju njegove nezavisnosti. Zamišljen kao nezavisno regulativno telo, koje treba da zavede kakav-takav red u etru, Savet RRA je vremenom postao glavni kreator novog nereda, haosa i konflikata.

Na taj način Savet RRA je diskreditovao ideju nezavisnog regulatornog organa i pokazao da se politička kontrola nad radom Saveta čuva načinom izbora i opoziva. Kada se pravna sigurnost ovako utvrđene autonomije jednom poljulja, nema ni nezavisnog Saveta.

Povodom nezakonitog postupanja Saveta RRA u oduzimanju dozvole za emitovanje BK TV i u odlučivanju o dodeli dozvola za emitovanje tv programa za teritoriju Republike Srbije, novinarske organizacije i ugledni pravni stručnjaci su bezuspešno pokretali inicijative za preispitivanje rada Saveta RRA zbog neizvršavanja propisa.⁶

U celini posmatrano, dosadašnja primena i tri ciklusa izmena Zakona o radiodifuziji otkrivaju da su izmene svaki put rukovođene jednim od tri razloga: 1) da se spreče korenite promene, unošenje reda i vladavine zakona u radiodifuziji, 2) da se otupi oštrica evropskih standarda, odnosno da se ode ispod nivoa minimalnih standarda, i 3) da se očuva politička kontrola i autoritarni princip po kome je funkcija medija – servisiranje dnevne politike.

Na taj način Zakon o radiodifuziji nije uspeo da u ovoj oblasti uspostavi elementarni red i vladavinu zakona. Neslavna istorija njegove primene u proteklih osam godina nije samo još jedna neuspešna tranziciona epizoda već je dosledna borba vlasti protiv medijske nezavisnosti kroz očuvanje zatečenog haosa. Otuda se nameće zaključak da u Srbiji nema saglasnosti da se primene evropski i svetski demokratski i profesionalni

4 Opširnije o Zakonu o radiodifuziji v. Snježana Milivojević, “Zakon o radiodifuziji: promene pre promena”, *Republika*, br. 388–389, 1–30. septembar 2006, str. 8; Rade Veljanovski, “Kakve izmene i zašto”, *isto*, str. 12; Rade Veljanovski, “Uloga javnog servisa: kako obezbediti javni servis”, *Srpska pravna revija*, br. 7/2008, str. 33.

5 V. Vladimir V. Vodinelić, “Pravno (z)bunilo: O pravnom stilu Saveta RRA u poslu sa nacionalnim TV frekvencijama”, *Hereticus*, br. 1–2/2006, str. 48–56.

6 “Pitanja i predlozi NUNS”, *Hereticus*, br. 1–2/2006, str. 153–170.

standardi, nema volje da se vladajući krugovi u oblasti radiodifuzije razvlaste. Jednom rečju, na sve načine se produžava uticaj vlasti na medije od opštinskog nivoa do nivoa države.

2.2. Zakon o javnom informisanju

Drugi korak na putu stvaranja pravnih okvira slobode medija u Srbiji bio je Zakon o javnom informisanju,⁷ koji je donet tri godine nakon oktobarskih promena 2000. godine. U odnosu na prethodni zakon iz ove oblasti, ovaj Zakon je predstavljao demokratski napredak. Njime su ukinute one odredbe koje su ostale da važe iz autoritarnog Zakona o javnom informisanju od 1998. godine, koji je u Miloševićevom režimu bio osnov za represije prema medijima. Ovim Zakonom je celovito uređen pravni okvir delatnosti medija, eliminisana je velika pravna nesigurnost koja je do tada postojala u ovoj važnoj materiji. Najzad, pri uređivanju prava na javno informisanje Zakon je maksimalno poštovao evropske standarde slobode medija, izražene u članu 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a koji je konkretizovan u praksi Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu.

Zakon je donet u osnovnom obliku 2003. godine, pre usvajanja Ustava RS od 2006. godine, a značajnije je izmenjen 2009. godine. Zakon o javnom informisanju ima 103 člana, a pojedinačne celine reguliše u jedanaest delova.

U uvodnim odredbama Zakona precizira se da je njegov predmet uređenje prava na slobodu izražavanja mišljenja, kao i prava i obaveza učesnika u procesu javnog informisanja. Zakon određuje obim prava na javno informisanje, koje obuhvata: slobodu izražavanja misli; slobodu prikupljanja; istraživanja; objavljivanja i širenja ideja, informacija i mišljenja; slobodu štampanja i distribucije (rasturanja) novina i drugih javnih glasila; slobodu proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa; slobodu primanja ideja, informacija i mišljenja, kao i slobodu osnivanja pravnih lica koja se bave javnim informisanjem.⁸

Načela javnog informisanja. U drugom delu ZJI (čl. 2–9) navode se sledeća načela javnog informisanja: 1) Sloboda javnog informisanja koja obuhvata: informacije od interesa za javnost, zabranu cenzure, 2) Obaveza novinarske pažnje, 3) Informisanje o stvarima od interesa za javnost,

7 Službeni glasnik RS, 43/2003, 61/2005, 71/2009 i 89/2010.

8 Po mišljenju pravnih stručnjaka “predmet regulisanja Zakona u ovim uvodnim odredbama čl. 1. je sveobuhvatan i obuhvata sve aspekte ostvarivanja prava na slobodu izražavanja. Naravno, u ovom delu nije u potpunosti realizovao ustavne odredbe ali nije ni u bitnom nepotpun u odnosu na Ustavom dosta široko date garancije i prava iz ove oblasti”. V. Danilo Nikolić, *Medijsko pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 186.

4) Ostvarivanje prava lica posebnih kategorija, 5) Pravo stranaca u oblasti javnog informisanja, 6) Zabrana monopola u oblasti javnog informisanja, 7) Zabrana zloupotreba u tumačenju i primeni odredaba ovog Zakona, 8) Položaj nosilaca državnih i političkih funkcija i preciziranje obaveze državnih i organa teritorijalne autonomije, lokalne samouprave, javnih službi, javnih preduzeća, poslanika i odbornika, koji imaju obavezu da informacije o svom radu učine dostupnim za javnost i to pod jednakim uslovima.

Javna glasila. Treći deo ZJI (čl. 11–14) odnosi se na regulisanje pojma, pravnog statusa osnivača i osnivanja javnog glasila pod kojim se podrazumevaju: novine, radio programi, televizijski programi, servisi novinskih agencija, internet i druga elektronska izdanja navedenih javnih glasila, kao i druga sredstva javnog informisanja koja pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika. Date su precizne odredbe o osnivanju i pravnom statusu javnih glasila. Izmenama Zakona 2009. godine izmenjene su odredbe o registraciji i registru javnih glasila.

Distribucija javnih glasila i impresijum predmet su regulisanja Zakona u četvrtom i petom delu (čl. 15–29). Zakonom je detaljno regulisana oblast distribucije javnih glasila i to kako domaćih tako i stranih, uz prethodno proklamovanje da je njihova distribucija slobodna. Zakonom je uređeno ponašanje distributera i njegova prava i obaveze. Posebno je detaljno u devet članova regulisana zabrana distribucije informacija. Odredbe o impresijumu su i detaljne i u skladu sa odgovarajućim međunarodnim pravnim i političkim aktima.

Urednici, novinari i profesionalna udruženja. Šesti deo odnosi se na urednike, novinare i profesionalna udruženja (čl. 30–34). Zakon predviđa da svako javno glasilo mora imati odgovornog urednika. Proklamovano je pravo novinara da iznosi informacije i mišljenja i da odbije u opravdanim i zakonom dozvoljenim slučajevima izvršenje naloga. Novinar je statusno zaštićen i ne mogu mu se izricati sankcije zbog istinite tvrdnje objavljene u javnom glasilu, odbijanja da izvrši nalog kojim bi kršio pravna i etička pravila novinarske profesije. Pod novinarskom tajnom ustanovljeno je pravo novinara da štiti svoj izvor informisanja, osim ako se podaci odnose na krivično delo, odnosno učinioca krivičnog dela za koje je zaprećena kazna zatvora najmanje pet godina.

Prava i obaveze. U sedmom delu Zakona o javnom informisanju propisana su prava i obaveze u javnom informisanju (čl. 35–46). Njime se ustanovljava zakonska obaveza javnog glasila da privremeno čuva zapis javnog glasila i to kako primerak štampanog glasila tako i snimak televizijskog i radio programa ili drugi zapis. Rokovi su 30 i 60 dana. Obezbeđeno je pravo uvida u zapise sudu ili organu unutrašnjih poslova. Kao posebnu obavezu javnim glasilima ZJI propisuje zabranu govora mržnje, što je ina-

če proklamovao i Ustav Republike Srbije u čl. 21. Pored toga propisana je i zaštita prava maloletnika u čl. 41, posebno zaštita maloletnika od javnog izlaganja pornografije u štampanim javnim glasilima (čl. 42).

Pravo na privatnost. U osmom delu ZJI (čl. 43–46), koji se bavi pravima lica na koje se odnosi informacija, zakonodavac je prvo uredio objavljivanje informacija iz privatnog života i ličnih zapisa. Precizirana su prava javnih glasila i fizičkih lica na objavljivanje informacija sa pristankom lica o kome je reč, pristankom njegovih pravnih sledbenika. Posebno je uređeno kada nije potrebno tražiti pristanak za objavljivanje informacije, kao i zaštita prava na privatni život i prava na lični zapis.

Pravo na odgovor i na ispravku. Drugi odeljak osmog dela ZJI nosi naslov Odgovor na informaciju i ispravka informacije (čl. 47–71). Zakonodavac polazi od načela jednakosti informacija i odgovora, odnosno ispravke. Potom je uspostavio i minuciozo regulisao pravo na odgovor i pravo na ispravku kao obavezu javnog glasila i odgovornog lica i kao pravo drugih lica na odgovor i ispravku. Prava drugih lica na podnošenje zahteva za objavljivanje odgovora ili objavljivanje ispravke oročena su, kao i pravo na tužbu kada odgovor nije objavljen. Propisani su i drugi rokovi i postupak pred sudom po tužbi za objavljivanje odgovora, odnosno ispravke. Važno je istaći da ZJI zabranjuje preinačenje i komentarisanje odgovora, odnosno ispravke u istom broju glasila, odnosno emisiji. Pravo na odgovor i pravo na ispravku nije neograničeno, ono je omeđeno propisivanjem, taksativno nabrojanim razlozima kada odgovorni urednik i javno glasilo nisu dužni da objave odgovor ili deo odgovora. Precizno je regulisana sudska zaštita ovih prava: glavna rasprava u postupku za objavljivanje odgovora i ispravke, tužba za propuštanje objavljivanja informacije i privremena zabrana ponovnog objavljivanja.

Informacije o ishodu krivičnog postupka. Poseban značaj ZJI je dao delu rada javnih glasila vezanom za informisanje o ishodu krivičnog postupka (čl. 74–78). Javnost ima pravo da dobije informacije, a javna glasila pravo i obavezu da ovo pravo javnosti realizuju tako što će javnosti saopštavati informacije koje su od javnog značaja. Ako je javno glasilo objavilo da je protiv određenog lica pokrenut postupak, to lice ima pravo, kada se postupak okonča, da od odgovornog urednika zahteva da, bez naknade, objavi informaciju o pravosnažnom obustavljanju postupka, odbijanju optužbe, odnosno oslobađanju od optužbe. Neka od zajemčenih prava, kao što je pravo na pretpostavku nevinosti, pravo na pravično suđenje i pravo na poštovanje privatnog, porodičnog život su prava koja se moraju poštovati. Stoga se u čl. 77 taksativno nabrajaju razlozi kada odgovorni urednik nije dužan da objavi informaciju.

Naknada štete. U petom odeljku osmog dela ZJI (članovi 79–91) je posebno regulisao oblast naknade štete licima na koja se odnosi netačna,

nepotpuna ili neistinita informacija čije je objavljivanje u skladu sa istim zakonom zabranjeno, kao i lica kojima nije objavljen odgovor ili druga informacija ili ispravka, a koja zbog neobjavljivanja ili objavljivanja trpe štetu bilo materijalnu bilo nematerijalnu. Sva ova lica imaju pravo na naknadu materijalne i nematerijalne štete u skladu sa ovim Zakonom, nezavisno od drugih pravnih sredstava koja im pripadaju. U ovom odeljku ZJI sadrži odredbe o solidarnoj odgovornosti, odgovornosti novinara, isključenju odgovornosti, proširenju odgovornosti i odgovornosti države. Ostale odredbe su procesnog karaktera za vođenje spora za naknadu štete pred sudom redovne nadležnosti. Predviđeno je da nadzor nad sprovođenjem ovog zakona vrši republički organ državne uprave nadležan za poslove javnog informisanja, a na teritoriji autonomne pokrajine pokrajinski organ nadležan za poslove javnog informisanja.

Kaznene odredbe. Zakon je posebnu pažnju posvetio odredbama o odgovornosti. U desetom delu (čl. 92–101) ZJI je propisao odgovornost za privredne presteupe i prekršaje. Članom 92. st. 1. propisana je odgovornost za privredni prestup pravnog lica koje se bavi distribucijom javnih glasila a koje odbije da distribuira nečije javno glasilo bez opravdanog razloga, odnosno da za distribuciju postavi uslove suprotne tržišnim propisima. Za ovaj prestup zaprećena je novčana kazna pravnom licu od 100.000 do milion dinara, a odgovornom licu koje je distributer javnih glasila novčana kazna od 10.000 do 200.000 din. Odredbe čl. 92, 93. i 95. su menjane Zakonom o izmenama i dopunama ZJI 2009, čl. 5 i 6., koje su, pak, prestale da važe Odlukom Ustavnog suda 2010.⁹

Bez obzira na probleme koji su se javili u njegovoj primeni, Zakon o javnom informisanju je omogućio raskid sa praksom koju je utemeljio Zakon o javnom informisanju iz 1998. i predstavljao je korak u dobrom pravcu. Međutim, nespremnost političke i medijske elite da ga primene rezultirali su brojnim problemima i njegovim izmenama i dopunama.

2.3. Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja

Treći korak u stvaranju pravnih okvira slobode medija u Srbiji je Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja,¹⁰ koji je stupio na snagu 13. novembra 2004. godine. Na taj način Vlada i Narodna skupština su prihvatile uporne, višegodišnje inicijative nevladinih organi-

9 Odredbe člana 5 i 6 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (*Službeni glasnik RS*, 71/2009) prestale su da važe (vidi Odluku US–89/2010-38), jer su osporenim odredbom za prekršaje u oblasti javnog informisanja maksimumi zaprećenih kazni bili iznad maksimuma propisanih Zakonom o prekršajima (*Službeni glasnik RS*, 101/2005, 11/2008, 111/2009).

10 *Službeni glasnik RS*, 120/2004.

zacija i medijskih institucija da institut slobodnog pristupa informacijama u posedu javne vlasti uđe u pravni sistem Srbije.¹¹ Reč je o institutu koji ima dugu istoriju, od 1766. godine, kada je prvi put ozakonjen u Švedskoj, preko deklaracija o ljudskim pravima (1789. i 1948), do svojevrstne renesanse koju je doživeo poslednjih decenija XX veka, kada je u spoju “ljudskih prava” i “dobrog upravljanja” prihvaćen u preko 50 zemalja kao univerzalni koncept.

Razlozi za donošenje ovog Zakona proističu iz činjenice da slobodan pristup informacijama od javnog značaja predstavlja uslov za kvalitetno i efikasno uživanje drugih ljudskih prava i sloboda (slobode mišljenja, prava na informisanje, biračkog prava i dr.) i nezamenljiv je instrument za vršenje kontrole nad radom organa javne vlasti.¹² Cilj Zakona je da svakom pojedincu u Srbiji garantuje slobodu pristupa informacijama u posedu organa vlasti, da mu omogući da bez posrednika, stvarno i odgovorno učestvuje u vršenju javnih poslova i u procesu donošenja odluka, kao i da utiče na njihov sadržaj i efikasno sprovođenje. Njime se obezbeđuju suštinske normativne pretpostavke da se i kod nas zaštititi pravo građanina da na delotvoran način kontroliše rad državnog aparata. Jer, slobodan pristup informacijama kojima raspolažu državni organi omogućava da građani budu bolje informisani, a državni službenici odgovorniji, što umanjuje rizik od zloupotrebe moći i obezbeđuje poštovanje ljudskih prava i sloboda. Na taj način ovim Zakonom se stvaraju nužni uslovi za sprečavanje i širenje i iskorenjivanje postojećih oblika korupcije.¹³ Pored toga, Zakon ide naruku novinarima i javnim glasilima koji imaju posebnu ulogu kontrolora rada državnih organa. Pravila o dostupnosti javnih informacija obezbeđuju im uslove za efikasno prikupljanje podataka o radu državnih organa.¹⁴

Pisci teksta Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja su sledili najbolja uporedna iskustva u ovoj oblasti, tako da je u pravno-tehničkom smislu zakon solidan. Zakon sadrži 50 članova grupisanih u 10 poglavlja. U prvom poglavlju pod naslovom Osnovne odred-

11 Veliki doprinos afirmaciji ideja o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u Srbiji dala je grupa nevladinih organizacija okupljena u Koaliciju za slobodu pristupa informacija (Beogradski centar za ljudska prava, Centar za antiratnu akciju, Centar za unapređivanje pravnih studija, Fond za otvoreno društvo, Građanske inicijative, Komitet pravnika za ljudska prava i Transparentnost Srbija).

12 V. Vodič kroz Zakon o slobodnom pristupu informacijama, Fond za otvoreno društvo, Beograd 2005, str. 21–30.

13 Stupanjem na snagu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja kompletiran je set antikorupcijskih zakona koji čine: Zakon o sprečavanju sukoba interesa, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakon o finansiranju političkih stranka.

14 V. Vodič kroz Zakon o slobodnom pristupu informacijama, op. cit., str. 21.

be (čl. 1–8) preciziraju se predmet zakona i osnovni pojmovi (informacija od javnog značaja, organ javne vlasti, zakonske pretpostavke i opravdani interes, sadržina prava na pristup informacijama od javnog značaja, načelo jednakosti, zabrana diskriminacije novinara i javnih glasila, i ograničenja prava). Nakon toga slede ostala poglavlja: Isključenje i ograničenje slobodnog pristupa informacijama od javnog značaja (čl. 9–14), Postupak pred organom vlasti (čl. 15–21), Postupak pred Poverenikom (čl. 22–27), Izbor, položaj i nadležnost Poverenika (čl. 29–36), Mere za unapređivanje javnosti rada organa vlasti (čl. 37–43), Naknada štete (čl. 44), Nadzor (čl. 45), Kaznene odredbe (čl. 46–48), i Završne odredbe (čl. 49–50).¹⁵

Ubrzo nakon stupanja na snagu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Narodna skupština je u decembru 2004. godine imenovala Poverenika za informacije od javnog značaja.¹⁶ Njegov zadatak je da se stara o nesmetanom ostvarivanju prava na pristup informacijama od javnog značaja, a posebno da: 1) prati poštovanje obaveza organa vlasti utvrđenih ovim zakonom i izveštava javnost i Narodnu skupštinu o tome, 2) predlaže organima vlasti preduzimanje mera u cilju unapređivanja njihovog rada uređenih ovim zakonom, 3) preduzima mere potrebne za obuku zaposlenih u državnim organima i upoznavanje zaposlenih sa njihovim obavezama u vezi sa pravima na pristup informacijama od javnog značaja, radi delotvorne primene ovog zakona, 4) rešava po žalbi protiv rešenja organa vlasti kojima su povređena prava uređena ovim zakonom, 5) podnosi narodnoj skupštini redovne izveštaje o tome kako organi vlasti primenjuju zakon (čl. 35). Poverenik ima svoju stručnu službu. U obavljanju svojih poslova on je samostalan i nezavisan, što znači da ne sme tražiti ili primati naloge i uputstva za svoj rad od državnih organa i drugih lica (čl. 35).

Na početku rada Poverenik se suočio sa brojnim problemima u svom radu. Pola godine posle naimenovanja nije imao osnovne materijalne, tehničke i kadrovske uslove za rad. Brojni organi javne vlasti nisu udovoljili zahtevu za pristup informacijama od javnog značaja. Međutim, zahvaljujući agilnosti i upornosti samog Poverenika i podršci koju je imao od demokratske i stručne javnosti, predstavnika Saveta Evrope i sl. on je izrastao u respektabilnu instituciju.

Kada se posmatraju rezultati primene Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja tokom poslednjih šest godina, možemo zaključiti da je on, uprkos brojnim problemima, uspeo da ostvari osnovne ciljeve i zadatke zbog kojih je donet.

15 *Službeni glasnik RS*, 120/2004.

16 Za Poverenika za informacije od javnog značaja imenovan je beogradski advokat Rodoljub Šabić.

2.4. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti

U razvijenim demokratskim zemljama šezdesetih godina XX veka uvedena je druga generacija propisa o zaštiti podataka o ličnosti. To je bila reakcija na nove otuđujuće tehnologije obrade koje su omogućile ne samo javnoj vlasti, već raznim segmentima društva prikupljanje i obradu podataka o ličnosti. Osamdesetih i devedesetih godina XX veka na snazi je već bila treća i četvrta generacija propisa o zaštiti podataka o ličnosti. Njihov cilj je zaštita privatnosti pojedinca, građanina. “Pravo na lični podatak, što bi bio skupni izraz za niz takvih pojedinačnih ovlašćenja, priznatih licu o kome se obrađuju podaci povodom obrade podataka o njemu, koncipirano je, tako, kao odbrambeno i zaštitno pravo, ne samo spram države već i spram drugih obrađivača podataka. Takvo shvatanje izmieniće se i izmenjeno izraziti u trećoj generaciji propisa”.¹⁷ Četvrta generacija propisa u ovoj oblasti izraz je spoznaje da je pored jednog opšteg nacionalnog zakona o zaštiti podataka o ličnosti, potrebno doneti posebne propise koji bi regulisali obradu podataka u pojedinim oblastima (službe bezbednosti, telekomunikacije, reklamiranje i dr.).¹⁸

Imajući sve ovo u vidu, Srbija je formalno nastojala da prati ove tendencije. Odredbe o zaštiti podataka o ličnosti u Ustavu iz 1990. svode se na formulaciju “zajemčena je zaštita tajnosti podataka o ličnosti” (član 20, st. 1). Ustav SR Jugoslavije iz 1992. je tu formulaciju proširio i precizirao da će sakupljanje, držanje i korišćenje podataka o ličnosti biti regulisano posebnim zakonom, te da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti van svrhe za koju su prikupljeni (član 24). Šest godina kasnije donet je Zakon o zaštiti podataka o ličnosti.¹⁹ Ovaj zakon je nastojao da obezbedi ustavno pravo zaštite tajnosti podataka o ličnosti i poštovanje evropskih standarda u ovoj oblasti (transparentnost obrade podataka, svođenje podataka na neophodnu meru i sl.). Nažalost, zakon nije uvažio standarde treće i četvrte generacije zakona o zaštiti podataka o ličnosti, koje su u to vreme uveliko primenjivale vodeće evropske zemlje. Uz to, u uslovima autoritarnog režima i nedostatka svesti građana o ugroženosti njihovog prava ličnosti, ovaj zakon je ostao mrtvo slovo na papiru – niko nikada nije zatražio zaštitu po ovom zakonu.

Demokratska vlast uspostavljena nakon 5. oktobra 2000. godine uvrstila je donošenje Zakona o zaštiti podataka o ličnosti među prioritete u procesu harmonizacije sa evropskim pravom. Budući da u državnoj strukturi ništa nije urađeno u tom pravcu, inicijativu su preuzeli civilni

17 Vladimir V. Vodinić, “Povodom Modela zakona o zaštiti podataka o ličnosti”, u: Vladimir Vodinić, Aleksandar Resanović, Saša Gajin, *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Model*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2005, str. 10.

18 Isto.

19 *Službeni list SR Jugoslavije*, 24/1998.

sektor i pojedini stručnjaci. Naime, donošenju zakona prethodila je višegodišnja aktivnost nevladinih organizacija na čelu sa Centrom za unapređivanje pravnih studija i grupe stručnjaka, koji su predlagali konkretna rešenja. Sumirajući te inicijative i predloge, prof. dr Vladimir V. Vodine-
lić, Aleksandar Resanović i mr Saša Gajin pripremili su još 2004. godine Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti.²⁰ Na taj način nadležno ministarstvo je dobilo izuzetno kvalitetan tekst za posao koji državnoj vlasti neizbežno predstoji. Četiri godine kasnije, unete su sitnije izmene i dopune teksta ovog Modela i urađen predlog Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, koji je Narodna skupština usvojila 2008. godine i koji se primenjuje od 1. januara 2009. godine.²¹

Zakon sadrži 63 člana grupisana u 11 poglavlja. Ovim zakonom se uređuju uslovi za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija, iznošenje podataka iz Republike Srbije i nadzor nad izvršavanjem ovog zakona (čl. 1). Zaštita podataka o ličnosti obezbeđuje se svakom fizičkom licu, bez obzira na državljanstvo i prebivalište, rasu, godine života, pol, jezik, veroispovest, političko i drugo uverenje, nacionalnu pripadnost, socijalno poreklo i status, imovinsko stanje, rođenje, obrazovanje, društveni položaj ili druga lična svojstva. Cilj ovog zakona je da, u vezi sa obradom podataka o ličnosti, svakom fizičkom licu obezbedi ostvarivanje i zaštitu prava na privatnost i ostalih prava i sloboda (čl. 2).

Zakon se primenjuje na svaku obradu podataka o ličnosti bez obzira na oblik u kome je izražena i na nosač informacije (papir, traka, film, elektronski medij i sl.), po čijem nalogu, u čije ime, odnosno za čiji račun je informacija pohranjena, datum nastanka informacije, mesto pohranjivanja informacije, način saznavanja informacije (neposredno, putem slušanja, gledanja i sl, odnosno posredno, putem uvida u dokument u kojem je informacija sadržana i sl.), ili bez obzira na drugo svojstvo informacije (čl. 3, st. 1).

Zakon važi u svakoj obradi podataka o licu na koje se odnosi podatak, čiji je identitet određen ili odrediv na osnovu ličnog imena, jedinstvenog matičnog broja građana, adresnog koda ili drugog obeležja njegovog fizičkog, psihološkog, duhovnog, ekonomskog, kulturnog ili društvenog identiteta (čl. 3, st. 2). Obuhvaćene su sve faze obrade podataka

20 Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti urađen je sredinom 2004. godine sa idejom koja je uneta u prelazne i završne odredbe da zakon počne da se primenjuje počev od 1. januara 2005. Pisci teksta Modela su sledili najbolja uporedna iskustva u ovoj oblasti, tako da je u pravno-tehničkom smislu tekst korektan.

21 *Službeni glasnik RS*, 97/08; 104/09.

počev od prikupljanja, preko obrade u užem smislu, do prenošenja drugima (čl. 3, st. 2).

Obrađivač podataka je fizičko ili pravno lice, odnosno organ vlasti, kome rukovalac na osnovu zakona ili ugovora poverava određene poslove u vezi sa obradom. Organ vlasti je državni organ, organ teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave, odnosno drugi organ ili organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja (čl. 3, st. 4).

Obrada je dopuštena samo uz pristanka lica na koje se podaci odnose, a bez pristanka jedino po zakonskom ovlašćenju u određenim situacijama (čl. 12). Organ vlasti obrađuje podatke bez pristanka lica ako je svrha obrade jasno određena, ako je obrada neophodna radi obavljanja poslova iz svoje nadležnosti određenih zakonom ili drugim propisom u cilju ostvarivanja interesa nacionalne ili javne bezbednosti, odbrane zemlje, sprečavanja, otkrivanja, istrage i gonjenja za krivična dela, ekonomskih, odnosno finansijskih interesa države, zaštite zdravlja i morala, zaštite prava i sloboda i drugog.

U trećem poglavlju Zakona precizno su obrađena prava lica i zaštita prava lica na koje se podaci odnose. Naime, lice na koje se podaci odnose ima pravo da zna ko ih obrađuje, koje podatke obrađuje o njemu, od koga su prikupljeni, u koje svrhe se obrađuju i koriste, po kom pravnom osnovu se obrađuju, u kojim zbirkama podataka se nalaze, ko su korisnici podataka o njemu, koje podatke, odnosno koje vrste podataka o njemu koriste, u koje svrhe se koriste podaci, po kom pravnom osnovu koriste podatke o njemu, kome se podaci prenose, koji podaci se prenose, u koje svrhe se podaci prenose, po kom pravnom osnovu se podaci prenose, u kom vremenskom periodu se podaci obrađuju (čl. 19). Lice ima pravo da od rukovaoca zahteva ispravku, dopunu, ažuriranje, brisanje podataka, kao i prekid i privremenu obustavu obrade. U čl. 22. su taksativno nabrojani uslovi pod kojima lice ima pravo na brisanje podataka.

Zakon sadrži bitne novine koje se odnose na tzv. medijske privilegije. Da bi mediji mogli uspešno da obave svoje javne zadatke, važno je da se sloboda izražavanja ne ograniči više nego što je neophodno za ostvarivanje opravdanih interesa lica na koje se obrađivani podaci odnose. Dakle, obrada podataka za žurnalističke svrhe podvrgnuta je posebnom režimu, koji ukida i ograničava neka prava lica na koje se podaci odnose kada se radi o obradi pre objavljivanja (čl. 29–31).²²

Posebnu ulogu i značaj u primeni ovog zakona zakonodavac je poverio Povereniku za zaštitu podataka o ličnosti, kao izdanku “četvrtе vlasti” koja služi građanima u ostvarivanju njihovih prava. U čl. 44. taksativno

22 Vladimir V. Vodinić, “Povodom Modela zakona o zaštiti podataka o ličnosti”, op. cit., str. 15.

su nabrojane nadležnosti Poverenika, a u čl. 45. njegovo pravo pristupa i uvida u: 1) podatke i zbirku podataka; 2) kompletnu dokumentaciju koja se odnosi na prikupljanje podataka i druge radnje obrade, kao i na ostvarivanje prava lica iz ovog zakona; 3) opšte akte rukovaoca; i 4) prostorije i opremu koju koristi rukovalac.

Nastojeći da svi mogući tokovi podataka o ličnosti budu što transparentniji, zakonodavac je nekoliko poglavlja posvetio obezbeđenju podataka (čl. 46–47), evidenciji (48–52), iznošenju podataka iz Republike Srbije (čl. 53), nadzoru (čl. 54–56). Na taj način građani su u mogućnosti da imaju sve relevantne informacije i činjenice vezane za obradu podataka o njima. Najzad, tu su i kaznene odredbe u 17 tačaka čl. 57, koje teže da doprinesu poštovanju propisanog pravnog režima.

*

U celini posmatrano, donošenjem Zakona o radiodifuziji, Zakona o javnom informisanju, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti učinjen je veliki napor da se uredi, obezbede i preciziraju slobode medija u svim njihovim dimenzijama.²³ Bili su to značajniji neophodni koraci ka ostvarivanju pravne sadržine garantije ljudskih prava. Međutim, stvarni život te slobode (kako slobode izražavanja mišljenja, tako i slobode informisanja i institucione slobode) zavisi prvenstveno od toga koliko su svesni sadržine slobode medija i njenih granica s jedne strane medijski poslenici, naročito novinari, sa druge strane vodeće političke snage, naročito državni i politički funkcioneri, a sa treće strane pravnici, pre svih sudije i advokati. Na tom planu javili su se ozbiljni problemi. Primena Zakona o javnom informisanju i ostalih medijskih zakona ubrzo je pokazala ozbiljne nedostatke u pogledu razumevanja i poznavanja slobode medija i njenih pravnih okvira kod sve tri strane – i kod novinara, i kod političkih delatnika i kod pravnika. Umesto da učini napor da se obezbedi da život primene zakona bude dostojan njegovih demokratskih potencijala, Srbija je poslednjih godina krenula u suprotnom pravcu.

3. Mediji u Srbiji – ponovo na stranputici

Udar na medije u vidu ograničavanja slobode medija i disciplinovanja novinara izvršen je izmenama Zakona o javnom informisanju, koje

23 Pored ovog seta medijskih zakona, doneti su još dokumenti i propisi koji su veoma važni za slobodne i profesionalne medije: *Kodeks novinara Srbije* od 2001, Udruženje novinara Srbije, *Novinarski kodeks* od 2003, Nezavisno udruženje novinara Srbije, *Etički kodeks elektronskih medija* od 2002, *Kodeks novinarske etike – model*, CUPS, Beograd 2005, Zakon o elektronskom potpisu, *Službeni glasnik RS*, 135/2004

su usvojene 31. avgusta 2009. godine. Izmene Zakona o javnom informisanju su predložene Vladi i ona ih je prihvatila bez prethodne javne rasprave. Potom je predlog izmena Zakona ušao u skupštinsku proceduru u leto 2009. godine po hitnom postupku i za vreme vanrednog zasedanja Skupštine. Bez obzira na dubiozna rešenja i grube povrede procedure, Narodna skupština je usvojila izmene Zakona o informisanju.²⁴ Od 44 amandmana koja su uložili opozicionari iz SRS, DSS, SNS i NS, prihvaćen je jedan, koji je predložila SRS.²⁵

Sve to ukazuje da je ceo pristup izmenama Zakona o javnom informisanju bio pogrešan, nepotreban i društveno necelishodan, ali sračunat na disciplinovanje medija.²⁶ U sumornoj istoriji medijskog zakonodavstva u Srbiji bio je to jedan od najtežih udara na slobodu javne reči i informisanja u Srbiji. Srbija je ponovo dobila represivni medijski zakon. Deset godina je prošlo od restriktivnog zakona o informisanju i aktuelna vladajuća oligarhija je uspela da obezbedi skupštinsku većinu²⁷ i da donese za-

24 *Službeni glasnik RS*, 4320/03; 61/2005 i 71/2009.

25 Opozicija je sve amandmane uložila na prvobitni predlog zakona, koji je kasnije i sama vlada korigovala svojim amandmanima. Među opozicionim amandmanima, koji su odbačeni, bilo je najviše onih kojima se tražilo brisanje svakog člana predloženog zakona. Pored toga, opozicionari su tražili i smanjivanje pojedinih kazni. Tako je, na primer, grupa poslanika DSS tražila da kazna za osnivača – pravno lice, za objavljivanje impresuma bez propisane sadržine, iznosi 500.000 do dva miliona dinara, a za odgovorno lice od 50.000 do 500.000 dinara, umesto od dva do 20 miliona dinara za osnivača, odnosno 200.000 do dva miliona dinara za odgovorno lice. SNS je tražila brisanje ove odredbe u potpunosti. Vlada je svojim amandmanom korigovala svoj prvobitni predlog, pa će kazna za osnivača po ovom osnovu iznositi od milion do 10 miliona dinara, a za odgovorno lice od 100.000 dinara do milion dinara. Grupa poslanika DSS tražila je i smanjenje kazni predviđenih za javno glasilu koje označi nekoga učiniocem krivičnog dela bez pravosnažne odluke suda. Svi opozicionari iz SRS, DSS, SNS i NS amandmanima su tražili ukidanje osnivačkog uloga za javna glasila, a i vlada je naknadno dostavila amandman kojim je predložila ukidanje osnivačkog uloga, pa je Skupština usvojila vladin predlog. (V. *Politika*, utorak, 1. septembar 2009, str. 06).

26 V. Danilo Nikolić, "Ceo pristup je bio pogrešan", *Danas*, 29–30. avgust 2009, str. VI.

27 Predlog izmena i dopuna Zakona o javnom informisanju po hitnom postupku došao je u julu pred narodne poslanike, ali nije bilo dovoljno onih koji bi glasali za takav zakon. Uprkos protivljenju novinarskih udruženja, kao i međunarodne i domaće stručne javnosti, poslanici Skupštine Srbije, tesnom većinom glasova, usvojili su 31. avgusta 2009. sporne izmene i dopune Zakona o javnom informisanju "kojima treba da se podigne stepen odgovornosti javnih glasila, kako bi se zaštitila prava građana koja mogu biti ugrožena nesavesnim medijskim ponašanjem". Tokom glasanja o zakonu u celini poslanici SNS i poslanik Riza Halimi nisu bili u skupštinskoj sali. Za predložene izmene, od prisutnih 225 poslanika, glasalo je 125, protiv je bilo 88, dok je 11 narodnih predstavnika bilo uzdržano, a jedan nije glasao. Zakon je usvojen zahvaljujući LDP i samostalnom poslaniku Vladanu Batiću i predstavnicima PUP, koji su u poslednjem trenutku prešli na stranu Vlade. (V. *Danas*, utorak, 1. septembar 2009, str. 2–3, i *NIN*, br. 3062, 3.9.2009, str. 12–13.)

kon kojim se zavode red i disciplina u srpskim medijima. To se jasno vidi iz sledećih odredbi Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, koje su u suprotnosti sa Ustavom, zakonima Srbije i međunarodnim pravom:

3.1. Neustavne odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju predviđa u članu 1. odredbu kojom se utvrđuje obaveza javnih glasila da se registruju kod centralizovane agencije, pre početka obavljanja delatnosti. Zahtev da se svi koji se bave objavljivanjem ideja registruju kod centralizovane agencije, kao preduslov za obavljanje informativne delatnosti, pravno je valjan. Ali odredba o nemogućnosti ponovnog osnivanja javnog glasila u slučaju prestanka izlaženja ili izdavanja je protivna čl. 50. Ustava RS.

U slučaju izdavanja glasila koje nije upisano u Registar, nadležni javni tužilac dužan je da odmah pokrene postupak za privredni prestup, a nadležan sud u roku od 12 sati da privremeno obustavi izdavanje glasila.

Prijavu za upis u Registar štampanih dnevnih javnih glasila osnivači su dužni da podnesu u roku od 30 dana od stupanja na snagu, a osnivači drugih glasila za 90 dana. Pored toga, dodat je stav po kome “javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)” i predviđeno je da će se oni koji se ogreše o ove norme suočiti sa plaćanjem milionskih novčanih kazni i trenutnom zabranom rada. Time se u krajnjoj liniji fizičkim licima i stranim fizičkim i pravnim licima uskraćuje Ustavom zajemčeno pravo da budu osnivači javnih glasila.²⁸ Ove odredbe su u suprotnosti sa Ustavom Republike Srbije (čl. 18, 20. i 84), Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (čl. 10) i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (čl. 19).²⁹

28 V. Predlog Zaštitnika građana Republike Srbije za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, Zaštitnik građana, 21 –51/09 del. br. 7805, Beograd, 23.9.2009.

29 “Izmene i dopune obavezuju sve medije, koji su široko definisani kao sva ‘sredstva javnog informisanja koja pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika’, da se registruju kod centralne državne agencije (Agencije za privredne registre) *pre* otpočinjanja bilo kakve informativne delatnosti. Ukoliko pravno ili fizičko lice koje je definisano kao medij prekrši obavezu upisa u registar, može biti kažnjeno zabranom izdavanja glasila, i visokim novčanim kaznama – do iznosa koji je šezdesetostruko veći od godišnje novinarske zarade. Izmenama i dopunama ograničava se ne samo sloboda izražavanja, već i nezavisnost sudova, tako što se od sudova *zahteva* da obustave izdavanje glasila već na osnovu pokrenutog postupka protiv medija od strane javnog tužioca. Prethodna ograničenja daleko prevazilaze

Ukoliko ne poštuje zabranu i izdaje glasilo koje nije upisano u Registar, osnivač javnog glasila može biti kažnjen sa milion do 20 miliona dinara, a predviđena je i zabrana izdavanja glasila. Ovako rigorozne kazne koje nameće Zakon samo još više zaoštavaju već grubu nesrazmeru preduzetih mera u odnosu na jedno čisto administrativno pitanje.

Članom 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju zabranjuje se “osnivaču javnog glasila da može preneti ili na drugi način raspolagati pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila” i da je “ugovor ili drugi pravni posao koji za predmet ima prenos, odnosno drugo raspolaganje” pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila “ništav”. To bi značilo da osnivač može da umre, ali ne može da prenese prava na javno glasilo, jedna je od konsekvencije ovog stava. Ove odredbe nesaglasne su sa odredbama čl. 58. st. 1. i 2, čl. 83. stav 1, i čl. 84. stav 3, čl. 20 stav 2. Ustava RS, kao i čl. 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.³⁰

3.2. Drakonske kazne

Odredbe člana 4, 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama ZJI propisuju privredne prestupe i određuju nove iznose prekršajnih kazni, što je problematično iz dva razloga. Prvo, privredni prestup koji bi se sastojao u ponovnom objavljivanju istoimenog javnog glasila nije u odredbi čl. 50. stav 3. Ustava RS uključen u razloge koji dopuštaju zabranu javnog glasila. I drugo, propisane kazne su nesrazmerne, prekomerne i teže da okončaju egzistenciju javnih glasila kojima prete.³¹

ograničene okolnosti pod kojima države mogu da regulišu i da zabranjuju javno informisanje, te predstavljaju kršenje Ustava Srbije i člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima (“ECHR”). Registracija medija nije neodložna društvena potreba, već zgodan način da se centralizuju podaci. Iako svrha prikupljanja ovih podataka nije sasvim lišena smisla – i može da bude od koristi za ostvarivanje ciljeva vezanih za borbu protiv trustova i za dodelu frekvencija – ovi podaci se mogu prikupiti i na mnogo nenametljiviji način. U stvari, bilo bi dovoljno zahtevati od medija da takve informacije učine dostupnim javnosti.” Kurt Wimmer, Sarah Chasnovitz, “Izmene i dopune Zakona o javnom informisanju Republike Srbije iz 2009. godine”, *Hereticus*, br. 2/2010.

30 Predlog Zaštitnika građana Republike Srbije za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, op. cit.

31 “Visina ovih kazni koje su Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju propisane kako za privredne prestupe, tako i za prekršaje, viša je od kazni za prestupe i prekršaje propisane drugim zakonima, iako težina i posledice radnji koje su ovim zakonom proglašene privrednim prestupom ili prekršajem ne nadilazi težinu i posledice svih radnji koje su penalizovane drugim propisima kao prestupi ili prekršaji. Time je povređeno ustavno načelo jednakosti pred zakonom (član 21. stav 1. Ustava RS)”. Predlog Zaštitnika građana Republike Srbije za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, op. cit.

Visina kaznenih odredbi o privrednim prestupima i prekršajima predviđena čl. 5. i 6. je apsolutno neprimerena siromašnom srpskom društvu. Postojeće novčane kazne za urednike i vlasnike glasila povećane su za dvadeset puta.

Visina kazni vezana je za tiraž i prihod od oglasa. Za štampane medije kazna može biti 25–100 odsto zbira vrednosti ukupno prodatog tiraža isporučenog na dan objavljivanja informacije i vrednosti prodatog oglasnog prostora u tom broju. U slučaju elektronskih medija, 25–100 odsto oglasnog prostora za dan u okviru kojeg je objavljena informacija. Odgovorno lice u osnivaču i odgovorni urednik mogu biti kažnjeni sa 200.000 do dva miliona dinara, uz izricanje mere zabrane vršenja određenih dužnosti odgovornom licu. Kazne za ostale prekršaje povećane su sa sadašnjih 30.000–200.000 na milion do deset miliona dinara za glasilo, odnosno 100.000 do milion dinara za odgovorno lice.

Ovako visoko zaprećene kazne za privredne prestupe i prekršaje, kao i zabrane u članu 14a su nedemokratske, arbitrerne i u suprotnosti su sa praksom Evropskog suda za ljudska prava.³² Njima se znatno umanjuje sposobnost javnih glasila da javno prenose informacije. Nema nikakvog opravdanja da ovaj prestup bude sankcionisan takvom visinom novčane kazne, koja je skoro sedam puta veća od opšteg maksimuma.³³ Jasno je da će ovakve norme imati za posledicu autocenzuru kod osnivača glasila i odgovornih urednika.³⁴ Uz to, one su neodržive, jer su ovim odredbama

32 Postoje precedentni stavovi Evropskog suda za ljudska prava koji obavezuju i našeg zakonodavca i naše sudove, a izraženi su tako što su visoke novčane kazne propisane zakonom i izrečene od sudova kao visoki iznosi naknade štete za delikte učinjene putem medija ocenjeni kao kršenje slobode izražavanja. U presudi Linges protiv Austrije sud je zauzeo stav da “visina novčane kazne kada ne prati imovinsko stanje novinara, kada dovodi u pitanje njegov finansijski opstanak predstavlja intervenciju u oblast slobode izražavanja”. A u presudi po aplikaciji Tolstoja Milosavskog protiv Ujedinjenog kraljevstva iz 1995. godine Sud je zaključio da konačne odluke nacionalnih sudova za naknadu štete zbog iznetih uvreda i kleveta u medijima moraju po svojoj visini biti u razumnom odnosu i proporcionalne povredi istih. V. Danilo Nikolić, “Ceo pristup je bio pogrešan”, *Danas*, op. cit., str. VI.

33 Pojedini stručnjaci za medijsko pravo u ovako visokim kaznama vide elemente odmazde. “Visina kazne vezane za veličinu ukupnog prodatog tiraža ili prodatog oglasnog prostora je toliko rigidna da kao kazna ne postoji nigde u svetu... Kažnjavanje za privredni prestup za blokadu računara dužu od 90 dana u prethodnoj godini nije odgovornost za privredni prestup nego odmazda.” Danilo Nikolić, “Ceo pristup je bio pogrešan”, *Danas*, op. cit., str. VI.

34 Stoga pravni stručnjaci smatraju da “ovaj privredni prestup treba dekriminalizovati, jer je na istoj sednici Narodne skupštine na kojoj su usvojene ove i druge izmene Zakona o javnom informisanju usvojen i Zakon o izmenama Krivičnog zakonika. Izmenama KZ RS inkriminisano je novo krivično delo u čl. 336a pod nazivom nedozvoljeno javno komentarisanje sudskih odluka. Ovim delom štiti

propisani maksimumi zaprećenih kazni iznad Zakonom o prekršajima utvrđenog maksimuma.³⁵

Ove odredbe nesaglasne su sa odredbama čl. 20. stavovima 1. i 3, i čl. 21. stav 1. Ustava RS, čl. 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, i obavezujućoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, kao i čl. 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.³⁶

U celini posmatrano, ove izmene Zakona o javnom informisanju, naročito novouvedene drakonske kazne, razotkrivaju motiv, cilj i sadržinu aktuelnih vlastodržaca u Srbiji koji su doneli Zakon o izmenama i dopunama ZJI. Ovaj Zakon se po svojim osnovnim namerama može uporediti jedino sa zloglasnim Zakonom o informisanju od 20. oktobar 1998. godine³⁷. Reč je o retrogradnom zakonu koji je omogućavao da se povede postupak protiv vlasnika lista ili novinara samo zato što su preneli nečije mišljenje koje se ne dopada ljudima na vlasti. Kazne su baš kao i sada bile drakonske, i one će nametnuti ogromno ograničenje slobode štampe i dovesti do gušenja medija i samocenzure.³⁸ Dakle, represija je motiv, cilj i glavna karakteristika ovog zakona. "To nije zakon za slobodno i demokratsko društvo. To je zakon autoritarnog, oligarhijskog i represivnog režima."³⁹ Ovim Zakonom će neminovno doći do smanjivanja demokratskih kapaciteta sfere javnosti i do vraćanja unazad medijskog sistema u Srbiji.⁴⁰

se pretpostavka nevinosti za vreme trajanja krivičnog postupka. Još nekim krivičnim delima pretpostavka nevinosti se štiti u našem Krivičnom zakoniku". (Danilo Nikolić, *Medijsko pravo*, Službeni glasnik, Beograd 2010.

35 Iz tih razloga odredbe čl. 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (*Službeni glasnik RS*, 71/2009) prestale su da važe (vidi Odluku US – 89/2010–38), jer su osporenim odredbom za prekršaje u oblasti javnog informisanja maksimumi zaprećenih kazni propisani iznad Zakonom o prekršajima utvrđenog opšteg maksimuma.

36 Isto.

37 Zakon o javnom informisanju Srbije od 1998, *Službeni glasnik RS*, 36/1998.

38 Na to su ukazali i predstavnici međunarodnih organizacija novinara i zaključili: "Protivimo se da registar javnih glasila bude predmet državne kontrole, kao i visokim novčanim kaznama koje su predviđene u slučaju neregistrovanja, što će samo voditi stečaju javnih glasila." Jim Boumelha, predsednik Međunarodne federacije novinara, *Press*, 26. 08.2009.

39 Slobodan Antić, "Represija kao glavna karakteristika novog Zakona o informisanju", <http://www.nspm.rs/kolumne-slobodana-antonica/>, 15. jul 2010.

40 "Najteže posledice su one, u prvi mah nevidljive i teško dokazive, da mediji odustaju od istraživanja pojedinih delikatnih tema, da kod medija, urednika, novinara, počinje da se javlja autocenzura koja ih sprečava da svoj posao obavljaju najbolje što mogu i u ime javnosti. Previsoke novčane kazne za osnivače i odgovorna lica u medijima, mogu, u slučaju primene, da dovedu do zatvaranja pojedinih medija u okolnostima nerazvijenog medijskog tržišta i osetne finansijske krize. Kada se tome dodaju i odredbe koje direktno predviđaju gašenje medija, kao i način na koji su izmene zakona stavljene u proceduru, teško da se može izbeći zaključak

3.3. Ocena ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju

Medijski i pravni stručnjaci su saglasni da su izmene Zakona o javnom informisanju inkriminisanjem novih privrednih prestupa i povećanjem zaprećenih novčanih kazni za privredne prestupe i prekršaje pogrešne, nepotrebne i društveno necelishodne. One, izvesno, neće doprineti razvoju demokratije i ostvarivanju vladavine prava u Srbiji.

To su istovremeno razlozi koji zahtevaju da se izmene i dopune Zakona o javnom informisanju od 2009. godine stave van snage. Prvi korak u tom pravcu učinio je Zaštitnik građana RS, koji je uputio Predlog Ustavnom sudu za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju.⁴¹ U tom aktu Zaštitnik građana je veoma argumentovano ukazao na sve pomenute neustavne i nezakonite odredbe Zakona o izmenama i dopunama ZJI, koje su u suprotnosti sa Ustavom, zakonima Srbije i međunarodnopravnim standardima.

Odlučujući o Predlogu za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, Ustavni sud je na sednici održanoj 22. jula 2010. godine, na osnovu člana 167. stav 1. tačka 1. Ustava, doneo odluku kojom se:

Prvo, utvrđuje da nisu u saglasnosti sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima sledeće odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (“Službeni glasnik RS”, broj 71/09):

- odredba člana 1. stav 1. kojom je u članu 14. Zakona o javnom informisanju (“Službeni glasnik RS”, br. 43/03 i 61/05) dodat novi stav 1. i to u delu koji glasi: “Javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”;
- odredbe člana 2. kojima je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat novi član 14a i to st. 5. do 7. člana 14a;
- odredbe člana 4. do 6.⁴²

da su, iza inicijative o izmeni zakona, bile neke druge namere, a ne poboljšanje pojedinih odredaba.” (Rade Veljanovski, “Izmenе Zakona o javnom informisanju – povratak u devedesete”, *Hereticus*, br. 2/2010.)

41 Zaštitnik građana je aktom br. 31–576 od 11. septembra 2009. obrazovao Radnu grupu u sastavu prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr dr h. c. Vladimir Vodinelić, doc. dr Rade Veljanovski i advokat Slobodan Kremenjak, da bi analizirala Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (*Službeni glasnik RS*, 71/09) i Zaštitniku građana saopštila svoj stav o njegovoj saglasnosti sa Ustavom RS i merodavnim potvrđenim međunarodnim ugovorima. Pošto su prihvatili članstvo u Radnoj grupi i okončali rad, članovi Radne grupe su 17. septembra 2009. godine dostavili svoje mišljenje Zaštitniku građana. Na osnovu tog mišljenja Zaštitnik građana je podneo ovaj predlog Ustavnom sudu.

42 Odluka Ustavnog suda RS o Predlogu za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, Broj: IUz–231/2009, od 22. jula 2010. godine.

Drugo, odbija se predlog i ne prihvataju se inicijative za utvrđivanje neustavnosti i nesaglasnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima odredaba člana 1. Zakona iz tačke 1. u delu koji se odnosi na drugu rečenicu novododatog stava 1. člana 14. Zakona o javnom informisanju i odredaba člana 2. Zakona iz tačke 1. u delu koji se odnosi na st. 1. do 4. novododatog člana 14a, na stav 1. novododatog člana 14b i na novododati član 14v Zakona o javnom informisanju.⁴³

I treće, odbacuju se zahtevi za obustavu izvršenja pojedinačnog akta ili radnje koja je preduzeta na osnovu Zakona iz tačke 1.⁴⁴

Ovakva odluka Ustavnog suda je problematična i zahteva posebnu analizu, u koju se ovde nećemo upuštati. Po svemu sudeći, Ustavni sud je više respektovao razloge i argumente vlasti i političkog oportuniteta, nego razloge i argumente prava i struke. On nije smogao snage da Zakon o izmenama i dopunama ZJI od 2009. proglasi neustavnim i nesaglasnim sa obavezama Srbije prema sopstvenim zakonima i prema zakonima Evropske unije koje je ratifikovala. Dakle, Ustavni sud se nije usudio da izmene i dopune Zakona o javnom informisanju proglasi neustavnim, te da time pomogne da ovaj zakon bude bolje usaglašen sa zakonima koji štite slobodu izražavanja i slobodu štampe, već se ograničio na osporavanje odredaba nekoliko članova, odnosno njihovih sitnih izmena i dopuna (čl. 4–6 i čl. 14). Međutim, samo kompletna rekonstrukcija može da ispravi fatalne nedostatke ovog zakona. Stoga je realno očekivati da će sporovi po izmenjenom zakonu stići pred Evropski sud za ljudska prava u Strazburu i da će to biti veoma neprijatno po državu Srbiju.

Ovakav pravni epilog spora oko kontroverznog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju posledica je, između ostalog, nepostojanja konsenzusa svih relevantnih društvenih aktera: vlasti, medija i eksperata. Da je o predlogu medijskih zakona, uključujući i ovaj o izmenama Zakona o javnom informisanju, vođena široka javna rasprava svih zainteresovanih subjekata o predloženim rešenjima, izvesno je da bi medijski zakoni bili bolji a njihova primena uspešnija i korisnija za građane, nosioce vlasti i medije.⁴⁵

4. Zaključak

Ratnički pohod političke vlasti na medije u Srbiji koji je započeo Milošević krajem osamdesetih godina XX veka, faktički je nastavila dovsoska vlast, a Koštuničina i Tadićeva ga je dovela do kraja, tako da je ak-

43 Isto.

44 Isto.

45 V. Rade Veljanovski, "Izmene Zakona o javnom informisanju – povratak u devedesete", op. cit.

tuelna državna i medijska politika sputala slobodu i autonomiju medija, pretvorila ih u transmisiju političkih moćnika. Na drugoj strani, najmoćniji mediji i brojni novinari su tokom protekle decenije svoju profesiju stavili u funkciju dnevne politike i manipulacije. Podanički služeći i dodvoravajući se vlastodržcima, oni su negirali osnovne profesionalne i etičke postulate svoje struke. To je rezultiralo izmenom, kvarenjem medijskih zakona i tragičnim zbivanjima u srpskim medijima poslednjih godina. Iza ovakvog nezakonitog, neprofesionalnog i pogubnog kvarenja medijskih zakona stoji očigledni uticaj političke moći i interesnih grupa. Njihov uticaj je prevazilazio zakonom predviđeno učešće nadležnih državnih organa i težio je da se uspostavi kontinuitet sa medijskim pravom koje je utemeljio autoritarni režim Slobodana Miloševića.

Opšti uzroci su vezani za činjenicu da je posle tzv. demokratskih promena 2000. godine u Srbiji na delu ne diskontinuitet, već kontinuitet sa autoritarnom, partijskom državom. Poluge autoritarne vladavine, čiji su mediji važan deo, ostale su nepromenjene. Umesto vladavine prava – na delu je vladavina pravom, umesto slobodnih, nezavisnih medija – na delu su vazalni mediji, neznanje i loš rad. Politička oligarhija koja vlada Srbijom od 5. oktobra 2000. godine do danas preuzela je tehnologiju podvlašćivanja medija, koja je ovde uspešno primenjivana već pola veka.

Pored ovih opštih uzroka, treba imati u vidu i posebne razloge izmena medijskog prava i teškog stanja u našim medijima. Posle petooktobarskog prevrata 2000. godine ključni akteri dosovske vlasti su se borili da preuzmu glavne poluge moći: monopol nad finansijskim kapitalom (banke, privatizacija, strani krediti i sl.), nad vojno-policijskim kompleksom, ideološkim aparatom. Na taj način klijentelističko-tajkunsko-mafijaška struktura ustoličena u vreme Miloševića opstala je i uspela je, osvežena pojedincima iz dosovske elite, da se nametne kao vladajući blok/sprega i posle 5. oktobra 2000. godine. U tom magičnom trouglu (partijskih oligarha, tajkuna i mafijaša) skoncentrisana je ogromna ekonomsko-finansijska i politička moć. Oni imaju monopol nad glavnim polugama moći i vrše kontrolu nad ključnim procesima društva i bukvalno gazduju Srbijom.

Pod pritiskom demokratske javnosti i Saveta Evrope, vlasti koje su došle posle petooktobarskih promena 2000. godine donele su tokom 2002–2008. godine set medijskih zakona koji su utemeljili evropske standarde u srpskim medijima i postavili osnove za njihovu profesionalizaciju i nezavisnost. Na toj osnovi su tokom proteklih godina formirani mediji koji su, nažalost, daleko od profesionalnih i nezavisnih, ali koji su se izmakli neposrednoj kontroli vladajuće oligarhije. Tu se pojavila velika opasnost za pomenutu klijentelističko-tajkunsko-mafijašku strukturu, jer bi mogla da se nađe pod lupom profesionalnih medija i sudom novinara, koji bi informisali po zakonu i kriterijumima struke, a ne po diktatu političke moći.

Sadašnja vlast je, po diktatu vladajućeg klijentelističko-tajkunsko-mafijaškog bloka, iskoristila sve što je imala u rukama da bi obezbedila sebi vazalne medije i lojalne novinare. Zato je udar na medije, i nekoliko meseci kasnije na pravosuđe, bio tako žestok, tako odlučan i tako beskrupulozan. Ono što se desilo u Srbiji krajem 2009. godine prvo sa promenama u medijima a potom u pravosuđu, nije bila reforma medija i pravosuđa, već potraga za politički poslušnim novinarima i sudijama.

Time su srušena dva važna mosta prema pravnoj državi i vladavini prava, proigrana šansa da Srbija reformiše svoje medije i pravosuđe, da u ovim profesijama uspostavi moderne evropske standarde i dobije profesionalne, dostojne i nezavisne novinare i sudije.

Jovica Trkulja

CONTINUITY IN DEGRADING MEDIA LAW IN SERBIA

Summary

In this article the author critically analyses the existing media legal framework in Serbia. He argues first that the media statutes passed between 2002 and 2008 removed the legal uncertainty which existed so far in this field. The adoption of the Broadcasting Act in 2002, Public Information Act in 2003, the Act on the Free Access to Information of Public Importance in 2004 and the Personal Data Protection Act in 2008 represented an effort to regulate and render precise the freedom of media in all aspects. Those were the significant and necessary steps in guaranteeing human rights in the field of public information. Instead of securing the proper application of these statutes in a democratic manner, Serbia decided to go in the wrong direction. The results of this wrong approach are entailed in the Public Information Amendments Act adopted on August 31 2009 which put the media in an unenviable position and represent a negation of the main media law principles. These amendments signify the most damaging strike on the freedom of speech and information in Serbia and they can be compared with the notoriety of the Public Information Act from 1998. Consequently, these amendments from 2009 should be declared null and void. The Serbian Ombudsman made a first step in this respect by initiating a procedure for the review of legality of the Public Information Amendments Act. The Constitutional Court did not proclaim this statute null and void but only limited itself to review the legality of certain statutory provisions. The author concludes by saying that the continuity in degrading the media statues in Serbia hides the influence of politics and the tendency to establish continuity with the previous media statutes of the authoritarian regime.

Key word: rights of the media, public information, Broadcasting Act, Public Information Act, Act on Free Access to Information of Public Importance, Personal Data Protection Act, Public Information Amendments Act

PRILOZI

Saša Janković

zaštitnik građana Republike Srbije, Beograd

PREDLOG ZA OCENU USTAVNOSTI ZAKONA O IZMENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU

REPUBLIKA SRBIJA
ZAŠTITNIK GRAĐANA
21-51/09
del. br. 7805
Beograd, 23.9.2009.

Na osnovu člana 168. stav 1. Ustava Republike Srbije ("Službeni glasnik RS" br. 83/06), člana 29. stav 1. tačka 1. i člana 50. stav 1. Zakona o Ustavnom sudu ("Službeni glasnik RS" br. 109/07) i člana 19. Zakona o Zaštitniku građana ("Službeni glasnik RS" br. 79/05 i 54/07), Zaštitnik građana podnosi Ustavnom sudu

P R E D L O G

*za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama
i dopunama Zakona o javnom informisanju**

Zaštitnik građana pokreće postupak za ocenu ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS" br. 71/09), i to odredbi:

(1) člana 1. stav 1. kojim je u članu 14. Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS" br. 43/03 i 61/05) dodat stav 1, i to član 14. stav 1;

(2) člana 2. kojim je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat član 14a, i to član 14a stav 1-7;

* Zaštitnik građana je aktom br. 31-576 od 11. septembra 2009. obrazovao Radnu grupu u sastavu prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr h.c. Vladimir Vodinelić, doc. dr Rade Veljanovski i adv. Slobodan Kremenjak, da bi analizirala Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS" br. 71/09) i Zaštitniku građana saopštila svoj stav o njegovoj saglasnosti sa Ustavom RS i merodavnim potvrđenim međunarodnim ugovorima. Pošto su prihvatili članstvo u Radnoj grupi i okončali rad, članovi Radne grupe su 17. septembra 2009. godine dostavili svoje mišljenje Zaštitniku građana. Na osnovu tog mišljenja Zaštitnik građana je podneo ovaj predlog Ustavnom sudu.

(3) člana 4. kojim je posle člana 92. Zakona o javnom informisanju dodat član 92a, i to član 92a stav 1–4;

(4) člana 4. kojim je posle člana 92. Zakona o javnom informisanju dodat član 92b, i to član 92b stav 1–6;

(5) člana 5. kojim je izmenjen član 93. Zakona o javnom informisanju, i to član 93. stav 1–2, i

(6) člana 6. kojim je izmenjen član 95. Zakona o javnom informisanju, i to član 95. stav 1–2.

Zaštitnik građana smatra da su navedene odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju nesaglasne sa odredbama Ustava Republike Srbije (“Službeni glasnik RS” br. 83/06), o zajemčenim ljudskim pravima i uslovima za ograničavanje odnosno ostvarivanje zajemčenih prava, odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u konvenciju i prvi protokol uz nju, Protokola broj 6 uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima, “Službeni list SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03, 5/05, 7/05), kao i odredbama Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, “Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori” br. 7/71), i to na sledeći način:

I. Odredba člana 1. stava 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je članu 14. Zakona o javnom informisanju dodat novi stav 1. rečenica 1, koja glasi: “Javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”, nesaglasna je odredbama člana 17, člana 18 stava 2. rečenice 2, člana 20, člana 46. stava 1 i člana 50. stava 1. Ustava RSČ; člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Član 50. stav 1. Ustava RS jemči “svakome” pravo da osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja. Po članu 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, po članu 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao i po obavezujućoj praksi

Evropskog suda za ljudska prava, pravo na osnivanje javnog glasila je sastavni deo prava “svakoga” da se slobodno izražava i putem javnog glasila. Reč “svako” u tim odredbama, jednako kao i u drugim odredbama o pravima čoveka, nesumnjivo znači i “čovek” (fizičko lice, ljudska jedinka, pojedinac), i to svaki čovek. Suprotno tome, odredba člana 14. stav 1. rečenica 1. Zakona o javnom informisanju (član 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju) samo pravnom licu dopušta da bude osnivač javnog glasila. *Time se fizičkim licima u potpunosti uskraćuje Ustavom zajemčeno pravo da budu osnivači javnih glasila.*

Član 17. Ustava RS garantuje strancima u Republici Srbiji sva prava zajemčena Ustavom i zakonom, izuzev prava koja imaju samo državljani. Odredba člana 14. stav 1. rečenica 1. Zakona o javnom informisanju (član 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju), suprotno tome, određuje da samo “domaće” pravno lice može osnovati javno glasilo. *Tako se protivustavno uskraćuje stranim fizičkim i pravnim licima Ustavom zajemčeno pravo na osnivanje javnog glasila.*

Ustav RS, kao ni Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji pravo na osnivanje javnih glasila jemče u okviru prava na slobodu izražavanja kao pravo izražavanja i putem javnog glasila, ne dopuštaju da se zajemčeno pravo osnivanja javnih glasila i izražavanja putem javnog glasila proizvoljno i neograničeno ukine. Dopuštaju jedino da se pod određenim uslovima zajemčeno pravo ograniči, odnosno da se propiše način ostvarivanja zajemčenog prava (član 18. stav 2. rečenica 2, član 20. stav 1. i 3. Ustava RS, član 10. stav 2. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 19. stav 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima). Suprotno tome, *ova odredba Zakona o javnom informisanju fizičkim licima neograničeno ukida zajemčeno pravo.*

Član 20. stav 2. Ustava RS ne dopušta da se smanji dostignuti nivo ljudskih prava. Odredba člana 14. stav 1. rečenica 1. Zakona o javnom informisanju (član 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju) krši tu ustavnu zabranu, jer je pre Zakona o izmenama i dopunama član 14. stav 1. Zakona o javnom informisanju svima, kako pravnim tako i fizičkim licima, kako domaćim tako i stranim, Zakon o javnom informisanju priznavao pravo da osnivaju javna glasila. Odredba člana 14. stava 1. Zakona o javnom informisanju pre donošenja Zakona o izmenama i dopuna bavila se isključivo pitanjem: onda kada je pravno lice osnivač javnog glasila, ko može biti osnivač pravnog lica koje je osnivač javnog glasila, a nije određivala da jedino pravna lica, i to domaća, mogu biti osnivači javnih glasila.

II. Odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je Zakonu o javnom informisanju posle člana

14. dodat član 14a, stav 1. i 2, koji propisuju da “osnivač javnog glasila ne može preneti niti na drugi način raspolagati pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila”, i da je “ugovor ili drugi pravni posao koji za predmet ima prenos, odnosno drugo raspolaganje” pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila“ ništav”, nesaglasne su odredbama člana 58. stav 1. i 2, člana 83. stav 1, i člana 84. stav 3, člana 20. stav 2. Ustava RS, kao i člana 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Član 58. stav 1. Ustava RS i član 1. stav 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i obavezujuća praksa Evropskog suda za ljudska prava, garantuju pravo na mirno uživanje imovinskih prava stečenih na osnovu zakona. Član 83. stav 1. Ustava RS jemči slobodu preduzetništva. Član 84. stav 3. Ustava RS jemči prava stečena ulaganjem kapitala na osnovu zakona i garantuje da ista zakonom ne mogu biti umanjena.

Pravo na javno glasilo i pravo na izdavanje javnog glasila je pravo koje sadrži imovinsku komponentu, tako da je obuhvaćeno jemstvom prava na mirno uživanje imovine. Osporenom zakonskom odredbom nedozvoljeno su ograničena imovinska prava pravnog lica zabranom raspolaganja nečim što je u svojini tog pravnog lica. I imovinska prava fizičkog lica koje je vlasnik pravnog lica koje je osnivač javnog glasila povređena su onemogućavanjem pravnog lica da raspoláže javnim glasilom – kako pravom na javno glasilo, tako i pravom na izdavanje javnog glasila.

Jasno je koliko imovinsku štetu može trpeti fizičko lice koje je osnivač pravnog lica, ako to pravno lice u momentu koje smatra povoljnim ne može na tržištu raspolagati pravom na javno glasilo (npr. prodati ga ako cene na tržištu padaju). Šteta po imovinske interese fizičkog lica ne može se izbeći ni prodajom pravnog lica – osnivača glasila, jer to pravno lice pored prava na javno glasilo i njegovo izdavanje može imati i druga prava, za koja fizičko lice kao vlasnik pravnog lica nema interesa da budu otuđena. To je posebno očigledno na primeru jednopersonalnih pravnih lica.

Zakonodavac ne sme da dira u suštinu zajemčenog prava na mirno uživanje imovine, ne sme da ga ukine ili pretvori u nešto drugo. Sme samo da ga pod određenim uslovima ograniči, odnosno propiše način ostvarivanja. Ali, ne proizvoljno, već jedino ako je to neophodno radi ostvarivanja javnog interesa, i u meri koja je dovoljna da bi se on ostvario, i to uz naknadu (obavezujuća praksa Evropskog suda za ljudska prava u primeni člana 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda) koja ne sme biti niža od tržišne (član 58. stav 2. Ustava RS).

Pravo da se raspoláže pravom na javnom glasilu i na osnivanje javnog glasila, Zakonom o izmenama i dopuna Zakona o javnom informisa-

nju, ukinuto je neograničeno. Javni interes za ograničenje nije utvrđen na osnovu zakona. U postupku donošenja zakona nije utvrđivan niti utvrđen javni interes za ograničavanje prava na javnom glasilu i na osnivanje javnog glasila, kao ni propisana naknada. Pravo je ograničeno bez ikakvog opravdanog interesa kome bi služilo.

Kao sastavni deo prava na slobodu preduzetništva, pravo na javno glasilo i na izdavanje javnog glasila ograničeno je, a da to ograničenje ne ispunjava ni jedan od uslova za ograničavanje slobode preduzetništva, navedenih u članu 83. stav 2. Ustava RS – zaštita zdravlja ljudi, životne sredine, prirodnih bogatstava i bezbednosti Republike Srbije.

Član 20. stav 2. Ustava RS ne dopušta da se smanji dostignuti nivo ljudskih prava. Odredba člana 14a stav 1. i 2. Zakona o javnom informisanju (član 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju) krši tu ustavnu zabranu, jer je pre ove dopune Zakona o javnom informisanju zajemčeno pravo na javno glasilo odnosno izdavanje javnog glasila sadržalo i pravo raspolaganja.

III. Odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je Zakonu o javnom informisanju posle člana 14. dodat član 14a, stav 3. i 4, koji propisuju da u određenom roku “po prestanu javnog glasila”, “prestanku štampanja ili izdavanja”, “nije dozvoljeno osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom koje može izazvati zabunu u pogledu identiteta javnog glasila”, nesaglasne su odredbama člana 50. stav 1, člana 46, i člana 20 stav 2. Ustava RS, članu 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i članu 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Član 50. stav 1. Ustava RS jemči svakome pravo da osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja. Član 46. stav 1. Ustava RS jemči slobodu mišljenja i izražavanja, kao i slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Isto jemstvo sadrže član 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, i obavezujuća praksa Evropskog suda za ljudska prava, kao i član 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Sloboda osnivanja javnog glasila obuhvata u sebi i slobodu da se javnom glasilu slobodno odredi naziv, i da se pod izabranim nazivom izdaje.

Sloboda izbora naziva za javno glasilo sastavni je deo i slobode izražavanja. Naziv je samo jedno od identitetskih obeležja javnog glasila pod kojim se ono pojavljuje u javnosti. Osnivač slobodnim naziva koje daje javnom glasilu može da izrazi, između ostalog, orijentaciju javnog glasila, politički stav, estetsko opredeljenje i dr, što je sve obuhvaćeno slobodom izražavanja.

Član 14a stav 3. i 4. ograničavaju slobodu osnivanja i slobodu izražavanja.

Zakonodavac sme da ograniči slobodu osnivanja javnog glasila i slobodu izražavanja, odnosno da propiše način ostvarivanja, ali ne proizvoljno, već pod uslovima određenim Ustavom RS (članom 18. i 20. kada je reč o slobodi osnivanja, odnosno još i članom 46. kada je reč o slobodi izražavanja). Nije ispunjen nijedan uslov u ovom slučaju ni za ograničavanje slobode osnivanja i izdavanja, ni za ograničavanje slobode izražavanja, odnosno za propisivanje načina njihovog ostvarivanja.

Ime javnog glasila nije jedino obeležje koje određuje identitet jednog javnog glasila. Zato se, uprkos istom imenu, dva ili više javnih glasila mogu međusobno bitno razlikovati, recimo, po uređivačkoj koncepciji, grafičkoj opremi, području distribucije. Ne postoji opravdan interes da se samo zbog istovetnosti naziva ograničava ponovo izdavanje istoimenog javnog glasila ni u jednom onom slučaju kada se javno glasilo, uprkos istom nazivu, razlikuje po drugim identitetskim obeležjima od onoga čije je izdavanje prestalo. U svakom takvom slučaju je ograničenje ponovnog izdavanja istoimenog javnog glasila prekomerno, pošto propis već zbog same istovetnosti imena sprečava izdavanje javnog glasila, pa i onda kada je javno glasilo različito po nekom drugom ili drugim bitnim identitetskim obeležjima, koja poseduju dovoljnu distinktivnu sposobnost, tako da javnost ne može biti u zabludi u pogledu identiteta javnog glasila.

Zabrana ponovnog izdavanja istoimenog javnog glasila, propisana Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, povređuje pravo na izdavanje javnog glasila i slobodu izražavanja putem javnog glasila i time što je nepotrebna, izlišna, kakva je i sankcija koju propisuje, budući da je zaštita od zabune, tj. zablude o identitetu na tržištu već uređena Zakonom o žigovima, član 33. i dr. ("Službeni list SCG" br. 61/04 i 7/05) i Zakonom o trgovini, član 23. ("Službeni list SRJ" br. 32/93, 50/93, 41/94, 29/96 i 37/02 i "Službeni glasnik RS" 85/05 i 101/05), i kao takva već je sankcionisana kao privredni prestup Zakonom o žigovima, član 70, i kao krivično delo Krivičnim zakonikom, član 233. ("Službeni glasnik RS" br. 85/05, 88/05 i 107/05).

Sloboda izdavanja javnog glasila i sloboda izražavanja putem javnog glasila jesu zajemčena prava da se javno glasilo objavljuje, a nisu zajemčena samo kao prava da se javno glasilo objavljuje redovno. Ne postoji nikakva pravna obaveza da se javno glasilo objavljuje u redovnim vremenskim razmacima. Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (član 14a stav 3. i 4) propisana zabrana ponovnog objavljivanja javnog glasila zbog neredovnog izdavanja javnog glasila (godinu dana neizdavanja), ne služi nijednom od onih ciljeva radi kojih se jedino sme ograničiti izdavanje javnog glasila i sloboda izražavanja putem javnog glasila,

a koji su iscrpnim nabrojanjem, taksativno navedeni u Ustavu RS (član 50. stav 3), Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 10. stav 2) i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (član 19. stav 3). *Neredovnost objavljivanja nije navedena među tim razlozima kao osnov za zabranu ponovnog objavljivanja.*

Član 20. stav 2. Ustava RS ne dopušta da se smanji dostignuti nivo ljudskih prava. Odredba člana 14a stav 3. i 4. Zakona o javnom informisanju (član 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju) krši tu ustavnu zabranu, jer je pre ove dopune Zakona o javnom informisanju zajemčeno pravo da se izdaje javno glasilo bilo priznato bez uslova redovnog izdavanja.

IV. Odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je Zakonu o javnom informisanju posle člana 14. dodat član 14a, stav 5, 6. i 7. koji propisuju da se “u slučaju povrede zabrane” ponovnog izdavanja istoimenog javnog glasila, propisane članom 14a stavom 3, pokreće “postupak za privrednu prestup” i izriče “mera privremene obustave” izdavanja javnog glasila “do pravnosnažnog okončanja postupka”, shodno primenjujući odredbe Zakona o javnom informisanju o postupku zabrane distribucije, nesaglasne su odredbama člana 50. stav 1, člana 46, i člana 20. stav 2. Ustava RS, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Pošto je zabrana ponovnog objavljivanja istoimenog javnog glasila, sadržana u članu 14a stav 3. i 4, nesaglasna Ustavu RS, Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, iz razloga već navedenih pod III, iz istih tih razloga nesaglasne su Ustavu RS, Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima odredbe koje propisuju postupak za izricanje sankcija zbog ogrešenja o tu zabranu, jer te procesne odredbe služe sprovođenju materijalnopravnih odredaba koje su nesaglasne Ustavu RS i merodavnim međunarodnim aktima. Posebno se naglašava da Ustav RS u članu 50. stav 3, koji se specijalno odnosi na zabranu širenja informacija i ideja putem sredstava javnog obaveštavanja, dopušta zabranu objavljivanja javnog glasila jedino iz u toj odredbi taksativno pobrojanih razloga. *Privredni prestup koji bi se sastojao u ponovnom objavljivanju istoimenog javnog glasila nije u odredbi člana 50. stav 3. Ustava RS uključen u razloge koji dopuštaju zabranu javnog glasila.*

V. Odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je Zakonu o javnom informisanju posle člana 14. dodat član 14a, i člana 4. kojim je Zakonu o javnom informisanju po-

sle člana 92. dodat član 92a, stav 5. člana 14a, koji propisuje zabranu izdavanja “javnog glasila koje nije upisano u registar javnih glasila”, i stav 1. člana 92a, koji propisuje novčanu kaznu za “privredni prestup” izdavanja javnog glasila “koje nije upisano u Registar javnih glasila”, nesaglasne su odredbama člana 50. stava 1, člana 46, i člana 20 stav 2. Ustava RS, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Član 50. stav 1. Ustava RS jemči svakome pravo da osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja. Član 46. stav 1. Ustava RS jemči slobodu mišljenja i izražavanja, kao i slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Isto jemstvo sadrže član 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, i obavezujuća praksa Evropskog suda za ljudska prava, kao i član 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Po odredbama člana 50. Ustava RS, sloboda osnivanja javnog glasila obuhvata u sebi i slobodu da se javno glasilo izdaje slobodno od bilo kakve prethodne radnje vlasti, kao što su cenzura, dozvola, odobrenje, prijava ili registracija, koje predstavljaju mešanje javne vlasti u slobodu osnivanja javnog glasila. Po odredbama člana 46. Ustava RS, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, sloboda izražavanja putem javnog glasila obuhvata i slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način šire obaveštenja i ideje slobodno od bilo kakve prethodne radnje vlasti, kao što su cenzura, dozvola, odobrenje, prijava ili registracija, koje predstavljaju mešanje javne vlasti u slobodu izražavanja putem javnog glasila. Država jedino sme da izdavanje elektronskog javnog glasila uredi zakonom (član 50. stav 2. Ustava RS), odnosno da izdavanje takvog javnog glasila uslovi dozvolom (član 1. stav 1. rečenica 3. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda).

Član 14a stav 5. i član 92a stav 1. ograničavaju slobodu osnivanja javnog glasila i slobodu izražavanja putem javnog glasila, jer osnivanje javnog glasila i izražavanje putem javnog glasila uslovljavaju prethodnim upisom u Registar javnih glasila.

Zakonodavac sme da ograniči slobodu osnivanja javnog glasila i slobodu izražavanja, odnosno da propiše način ostvarivanja, ali ne proizvoljno, već pod uslovima određenim Ustavom RS (član 18. i 20. kada je reč o slobodi osnivanja, odnosno još i članom 46. kada je reč o slobodi izražavanja). Nije ispunjen nijedan uslov u ovom slučaju ni za ograničavanje slobode osnivanja i izdavanje, ni za ograničavanje slobode izražavanja, odnosno za propisivanje načina njihovog ostvarivanja, uslovljavanjem osnivanja javnog glasila, odnosno izražavanja putem javnog glasila prethodnim upisom u registar. Zakon, dakle, postavlja uslov za izdavanje javnog glasila,

odnosno izražavanje putem javnog glasila, koji nije određen ni Ustavom RS, ni Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ni Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima kao ni obavezujućom praksom Evropskog suda za ljudska prava

Uslovljavanje izdavanja javnog glasila i izražavanja putem javnog glasila prethodnim upisom u Registar javnih glasila ne služi nijednoj opravdanoj svrsi koja se ne bi mogla ostvariti na drugi način, bez ograničavanja slobode osnivanja javnog glasila, odnosno slobode izražavanja putem javnog glasila. Putem registracije omogućuje se statističko poznavanje pojedinih aspekata medijske delatnosti u zemlji, kao i dostupnost svakome onome čija bi prava bila povređena informacijama objavljenim u javnom glasilu javnog podataka o licima odgovornim za povrede (osnivač, odgovorni urednik). Nijedan od tih ciljeva registracije ne preteže u odnosu na važnost slobode izražavanja putem javnog glasila. Dostupnost podataka o odgovornim licima (osnivaču i odgovornom uredniku) već je zakonski obezbeđena na drugi način – zakonskom obavezom objavljivanja impresuma (član 26–29. Zakona o javnom informisanju) i sankcionisanjem njenog neizvršenja (član 93. stav 1. tačka 1. Zakona o javnom informisanju), tako da je u tom pogledu ograničenje nepotrebno, izlišno za ostvarivanje ove svrhe. *Ustav dopušta da se za izdavanje neregistrovanog glasila izdavač kazni, ali ne i da se glasilo ugasi.*

Član 20. stav 2. Ustava RS ne dopušta da se smanji dostignuti nivo ljudskih prava. Odredbe člana člana 14a stava 5, i člana člana 92a stava 1. Zakona o javnom informisanju (član 2. i član 4. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju) krše tu ustavnu zabranu, jer je pre ove dopune Zakona o javnom informisanju zajemčeno pravo da se izdaje javno glasilo bilo priznato bez uslova prethodnog upisa u Registar javnih glasila.

VI. *Odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim je Zakonu o javnom informisanju posle člana 14. dodat član 14a, stavom 5. člana 14a, koji propisuju da “u slučaju izdavanja javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila” pokreće se “postupak za privredni prestup” i izriče “mera privremene obustave” izdavanja javnog glasila “do pravnosnažnog okončanja postupka”, shodno primenjujući odredbe Zakona o javnom informisanju o postupku zabrane distribucije, nesaglasne su odredbama člana 20 stav 2., člana 46, i člana 50. stav 1. Ustava RS, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.*

Pošto je zabrana objavljivanja javnog glasila bez prethodnog upisa u Registar javnih glasila, sadržana u članu 14a stav 5. nesaglasna Ustavu

RS, Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, iz razloga koji su već navedeni pod V, iz istih tih razloga nesaglasne su Ustavu, Evropskoj konvenciji i Međunarodnom paktu, odredbe koje propisuju postupak za izricanje sankcija zbog ogrešenja o tu zabranu. Posebno se naglašava da Ustav RS u članu 50. stav 3, koji se specijalno odnosi na zabranu širenja informacija i ideja putem sredstava javnog obaveštavanja, dopušta zabranu objavljivanja javnog glasila jedino iz u toj odredbi taksativno pobrojanih razloga. *Privredni prestup koji bi se sastojao od objavljivanja javnog glasila bez prethodnog upisa u Registar javnih glasila nije u odredbi člana 50. stav 3. Ustava RS uključen u razloge koji dopuštaju zabranu javnog glasila.*

VII. Odredbe člana 4, 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim su Zakonu o javnom informisanju posle člana 92. dodati članovi 92a i 92b, koji propisuju privredne prestupe, a u članu 93. i 95. određeni novi iznosi prekršajnih kazni, nesaglasne su odredbama člana 20. stav 1. i 3. i člana 21. stav 1. Ustava RS, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao i obavezujućoj praksi Evropskog suda za ljudska prava.

Članom 2. Zakona o privrednim prestupima ("Službeni list SFRJ" br. 4/77, 36/77, 14/85, 74/87, 57/89 i 3/90, i "Službeni list SRJ" br. 27/92, 24/94, 28/96 i 64/01) određeno je da je privredni prestup društveno štetna povreda propisa o privrednom ili finansijskom poslovanju, koja je prouzrokovala ili je mogla prouzrokovati teže posledice, i koja je propisom nadležnog organa određena kao privredni prestup. Da bi neka radnja mogla biti privredni prestup, nije dovoljno da bude proglašena privrednim prestupom, nego je neophodno da predstavlja, između ostalog, povredu propisa o privrednom ili finansijskom poslovanju. Povreda propisa druge prirode, koji nisu ni propisi o privrednom ni o finansijskom poslovanju, kao što je propis o javnom informisanju i slobodi izražavanja, ne sme biti proglašena privrednim prestupom. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, baš suprotno tome, proglašava privrednim prestupom pravila koja nisu pravila o privrednom ili finansijskom poslovanju, nego pravila o ponovnom objavljivanju javnog glasila pod istim imenom (član 92a stav 1, član 14a stav 3), o upisu u javni registar (član 92a stav 1, član 14a stav 5), o presumpciji nevinosti, tj. o označavanju učiniocem kažnjivog dela, oglašavanjem krivim ili odgovornim pre pravnosnažnosti odluke nadležnog organa (član 92b stav 1), kao i o činjenju maloletnika prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (član 92b stav 5).

Članom 18. Zakona o privrednim prestupima propisano je da najveća mera novčane kazne za privrednu prestup iznosi 3.000.000 (tri miliona) dinara za pravna lica, a za odgovorno lice – 200.000 (dve stotine hiljada) dinara, a da se visina za pojedini privredni prestup može propisati i u srazmeri sa visinom učinjene štete, neizvršene obaveze ili vrednosti robe ili druge stvari koja je predmet prestupa, ali najviše do dvadesetostrukog iznosa.

Svim navedenim odredbama o privrednim prestupima u Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju prekoračene su najviši dopušteni iznosi novčanih kazni za privredne prestupe. Uz to, odredbom člana 92b stava 1. visina kazne određena je u srazmeri sa prihodom osnivača, a ne u srazmeri sa veličinom štete, neizvršene obaveze ili vrednosti robe ili druge stvari koja je predmet prestupa, do najviše dvadesetostrukog iznosa. Nadalje, odredbom člana 92b, stavovima 2. i 3, kazna je određena u fiksnom, za sve slučajeve istom iznosu, bez obzira na težinu prestupa i druge relevantne okolnosti konkretnog slučaja, čime se narušava i princip individualizacije kazne, kao izraz ustavnog načela jednakosti pred zakonom (član 21. stav 1. Ustava RS).

Visina ovih kazni koje su Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju propisane kako za privredne prestupe, tako i za prekršaje, viša je od kazni za prestupe i prekršaje propisane drugim zakonima, iako težina i posledice radnji koje su ovim zakonom proglašene privrednim prestupom ili prekršajem ne nadilazi težinu i posledice svih radnji koje su penalizovane drugim propisima kao prestupi ili prekršaji. Time je povređeno ustavno načelo jednakosti pred zakonom (član 21. stav 1. Ustava RS).

Određivanjem izdavanja javnog glasila i objavljivanja informacija u javnom glasilu kao privrednih prestupa i prekršaja za koje se mogu izreći nesrazmerno visoke kazne, ograničava se sloboda izdavanja javnog glasila i sloboda izražavanja putem javnih glasila. Slobode zajemčene Ustavom RS, Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, i obavezujućom praksom Evropskog suda za ljudska prava, smeju se ograničavati samo u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu, ne zadirući pri tome u suštinu zajemčenog prava (član 20. stav 1. Ustava RS), vodeći pri tome računa o odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava (član 20. stav 3. Ustava RS). Takođe, određujući visinu kazne, mora se voditi računa da ona ne bude takva da odvraća od izražavanja mišljenja putem javnih glasila, niti da ugrozi postojanje javnog glasila kome preta takva kazna (član 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao

i obavezujuća praksa Evropskog suda za ljudska prava). *Kazne propisane Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju nesrazmerne su, prekomerne, i u stanju da okončaju egzistenciju javnih glasila kojima prete takve kazne.*

Na osnovu svega iznetog Zaštitnik građana predlaže da Ustavni sud, posle sprovedenog postupka i održane javne rasprave, donese sledeću

ODLUKU

Utvrđuje se da odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju:

(1) člana 1. stav 1. kojim je u članu 14. Zakona o javnom informisanju dodat stav 1, i to član 14. stav 1;

(2) člana 2. kojim je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat član 14a, i to član 14a stav 1–7;

(3) člana 4. kojim je posle člana 92. Zakona o javnom informisanju dodat član 92a, i to član 92a stav 1–4;

(4) člana 4. kojim je posle člana 92. Zakona o javnom informisanju dodat član 92b, i to član 92b stav 1–6;

(5) člana 5. kojim je izmenjen član 93. Zakona o javnom informisanju, i to član 93 stav 1–2; i

(6) člana 6. kojim je izmenjen član 95. Zakona o javnom informisanju, i to član 95 stav 1–2;

nisu u saglasnosti sa odredbama:

(1) člana 17, člana 18. stav 2. rečenica 2, člana 20, člana 21. stav 1, člana 46, člana 50. stav 1. i 3, člana 58. stav 1–3, člana 83. stav 1–2. i člana 84. stav 3. i 4. Ustava Republike Srbije;

(2) člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i člana 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, i

(3) člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

ZAŠTITNIK GRAĐANA,
Saša Janković

Kurt Wimmer, Sarah Chasnovitz
advokati kancelarije “Covington&Burling LLP”
specijalizovane za medijsko pravo

IZMENE I DOPUNE ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU REPUBLIKE SRBIJE IZ 2009. GODINE*

Izmene i dopune Zakona o javnom informisanju Republike Srbije iz 2009. suprotne su Ustavu Republike Srbije i važećem međunarodnom pravu. Izmene i dopune obavezuju sve medije, koji su široko definisani kao sva “sredstva javnog informisanja koja pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika”, da se registruju kod centralne državne agencije (Agencije za privredne registre) *pre* otpočinjanja bilo kakve informativne delatnosti. Ukoliko pravno ili fizičko lice koje je definisano kao medij prekrši obavezu upisa u registar, može biti kažnjeno zabranom izdavanja glasila, i visokim novčanim kaznama – do iznosa koji je šezdesetostruko već i od godišnje novinarske zarade. Izmjenama i dopunama ograničava se ne samo sloboda izražavanja, već i nezavisnost sudova, tako što se od sudova *zahteva* da obustave izdavanje glasila već na osnovu pokrenutog postupka protiv medija od strane javnog tužioca. Prethodna ograničenja daleko prevazilaze ograničene okolnosti pod kojima države mogu da regulišu i da zabranjuju javno informisanje, te predstavljaju kršenje Ustava Srbije i člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima (“ECHR”).

Izmene i dopune 2009.

Izmene i dopune iz 2009. godine nameću prethodna ograničenja slobode izražavanja. One utiču kako na tradicionalne medije, tako i na

* Udruženje novinara Srbije dostavilo je ovaj tekst Zaštitniku građana Republike Srbije, koji ga je 8.12.2009. godine prosledio predsednici Ustavnog suda Republike Srbije: “Poštovana gospodo Nenadić, Kao što Vam je poznato, 23. septembra 2009. godine pred Ustavnim sudom pokrenuo sam po sopstvenoj inicijativi, a na predlog više udruženja i pojedinaca, postupak ocene ustavnosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju. U međuvremenu sam od Udruženja novinara Srbije primio analizu osporenog zakona koju je sačinila Advokatska kancelarija “Covington&Burling”, specijalizovana za pravo medija. Smatrajući da ta analiza dopunjava argumentaciju iz Predloga za ocenu ustavnosti Zakona koji sam uputio, kao i da može biti od značaja za meritornu ocenu Ustavnog suda, u prilogu Vam je dostavljam, u originalu na engleskom jeziku i u nezvaničnom prevodu na srpski jezik. S poštovanjem, Saša Janković.”

potencijalno širok krug pojedinaca koji možda nikada pre nisu smatrali da informativna delatnost kojom se bave predstavlja medijsku delatnost. Ova ograničenja nisu nametnuta radi nekih ciljeva utvrđenih zakonom, već da bi se poboljšala administrativna ekspeditivnost. Obaveza registracije medija povezana je sa nesrazmerno strogim kaznama – mogućnost zabrane izdavanja glasila i novčane kazne koje uveliko prevazilaze godišnju zaradu onih koji se bave medijskom profesijom. Odredba o obustavi predviđena Izmenama i dopunama već sama po sebi predstavlja kršenje člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima, a njena obavezujuća priroda je u direktnoj suprotnosti sa odredbama Ustava Republike Srbije kojima se garantuje nezavisnost sudstva.

Sledeće odredbe suprotne su zakonima Srbije i međunarodnom pravu, i treba da budu ukinute ili harmonizovane sa zakonom:

- Odredba iz člana 1. kojom se utvrđuje obaveza javnih glasila da se registruju kod centralizovane agencije, pre početka obavljanja delatnosti.
- Odredba iz člana 2. kojom je utvrđeno da “sud će u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca, u skladu sa zakonom, izreći osnivaču meru privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila do pravosnažnog okončanja postupka...”
- Odredba iz člana 4. predviđa da će u slučaju povrede odredbe koja nalaže registraciju, “sud izreći zaštitnu meru obustave delatnosti javnog glasila”.
- Novčane kazne propisane članom 4, koje se kreću u rasponu od 1.000.000,00 do 20.000.000,00 dinara za osnivače i od 200.000,00 do 2.000.000,00 dinara za “odgovorno lice[a] u osnivaču javnog glasila” u slučaju povrede odredbe o registraciji, i povećanje kazne na 1.000.000,00 dinara, predviđeno članovima 5. i 6. za niz drugih prestupa.
- Uključivanje “drugih sredstava javnog informisanja koja pomoć u reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika” u definiciju “javna glasila”, u čl. 1. važeće regulative.
- Propust regulative da ograniči diskreciono pravo nadležnog tela da odloži ili ne odobri registraciju medija.

Primarno pravo

Ustav Republike Srbije garantuje i štiti pravo medija i svih pojedinaca na slobodu izražavanja i, nadalje, štiti pravo svih pojedinaca na pristup tim informacijama. Članovi 46, 50, 51. ECHR, koja ima primat nad pravom Srbije, takođe garantuje slobodu izražavanja. *Videti* ECHR, član

16. (“ratifikovani međunarodni ugovori čine sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju.”). Ovo pravo “uključuje slobodu izražavanja mišljenja, kao i primanja i širenja ideja bez uplitanja javnih vlasti i bez obzira na granice.” Isto u čl. 10, stav 1.

Dok se prava kojima se štiti sloboda izražavanja ponekad kose sa drugim nacionalnim interesima, okolnosti pod kojima država može da ograniči slobodu izražavanja su precizno definisane zakonom. Da bi bila važeća, ograničenja slobode izražavanja moraju biti “utvrđena zakonom”, moraju da zadovoljavaju zakonite ciljeve, i da budu “neophodna demokratskom društvu.” *Id.* Prethodna ograničenja slobode izražavanja, kao što su ona koja se nameću Izmenama i dopunama iz 2009. godine, “zahtevaju izuzetno pažljivo ispitivanje od strane suda.” Predmet *Ürper protiv Turske*, br. 14526/07, stav 39. (ECHR, 20. oktobar 2009. g.). Tako rigorozno ispitivanje nalaže činjenica da je “suštinska uloga štampe u demokratskom društvu” da blagovremeno saopštava informacije i ideje, koje se ponekad tiču važnih odluka jedne države ili društva. *Id.* stav 35.

➤ *Odredba u okviru Izmena i dopuna iz 2009. g. koja se odnosi na obavezu registracije medija, suprotna je Ustavu Srbije i primarnom međunarodnom pravu.*

Zahtev da se svi koji se bave objavljivanjem ideja registruju kod centralizovane agencije, kao preduslov za obavljanje informativne delatnosti, ili da se, u protivnom, suoče sa plaćanjem milionskih novčanih kazni i trenutnom zabranom rada, u suprotnosti je sa Ustavom Srbije i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Ustav Republike Srbije izričito navodi da su zakoni koji od javnih glasila zahtevaju da prethodno pribave odobrenje za obavljanje informativne delatnosti protivustavni. “Svako je slobodan da *bez odobrenja*, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja.” Član 50. ECHR sadrži sličnu odredbu, koja svima garantuje “pravo na slobodu izražavanja” koje “uključuje slobodu izražavanja mišljenja, i primanja i širenja ideja *bez uplitanja javnih vlasti i bez obzira na granice.*” Član 10, odeljak 1.

Sloboda izražavanja može se ograničiti samo ako služi opravdanim ciljevima. Obaveza registracije predviđena Izmenama i dopunama, i odgovarajuće kazne, nisu opravdani ciljevima utvrđenim Ustavom ili međunarodnim pravom. Ustav Srbije dozvoljava ograničavanje slobode izražavanja samo “ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije.”

Na sličan način, Evropska konvencija dozvoljava ograničavanje slobode izražavanja samo ako je “u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili zloči-

na, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprečavanja obelodanjivanja informacija koje su primljene u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.” Čl. 10, odeljak 2. Posebno, detaljni spisak izuzetaka od ovog osnovnog prava ne uključuje administrativnu ekspeditivnost kao legitimni cilj.

Čak i kada regulativa kojim se ograničava sloboda izražavanja teži legitimnom cilju, ta regulativa nije validna osim ako nije “neophodno demokratskom društvu.” ECHR, Čl. 10, odeljak 2; *videti takođe predmet Observer i Guardian protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Serija A, br. 216, 14 Eur. H.R. Rep. 153, stav. 59 (1992) (zahtev da se neophodnost “ubedljivo utvrdi”). Da bi se utvrdila “neophodnost” država mora da dokaže (1) neodložnu društvenu potrebu; (2) srazmeru između ograničenja, uključujući i sankcije predviđene zakonom, i cilja koji se želi ostvariti; i (3) da su razlozi za ograničenje relevantni i dovoljni prema članu 10, odeljak 2. *Videti, npr.*, predmet *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Serija A, br. 217, 14 Eur. H. R. Rep. 229, stav. 62 (1992); predmet *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Serija A, br. 323, 20 Eur. H. R. Rep. 442, stav. 51 (1995). Izmene i dopune iz 2009. godine ne zadovoljavaju nijedan od ovih kriterijuma. Registracija medija nije neodložna društvena potreba, već zgodan način da se centralizuju podaci. Iako svrha prikupljanja ovih podataka nije sasvim lišena smisla – i može da bude od koristi za ostvarivanje ciljeva vezanih za borbu protiv trustova i za dodelu frekvencija – ovi podaci se mogu prikupiti i na mnogo nenametljiviji način. U stvari, bilo bi dovoljno zahtevati od medija da takve informacije učine dostupnim javnosti. Rigorozne kazne koje nameće zakon samo još više zaoštavaju već grubu nesrazmeru preduzetih mera u odnosu na jedno čisto administrativno pitanje.

- *Obustava distribucije javnog glasila u celosti suprotna je članu 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima.*

Obustava kompletne distribucije javnog glasila predstavlja evidentno kršenje člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Zabrana objavljivanja je najteži raspoloživi oblik ograničenja. Čak i kada je obustava privremena i kada se koristi da bi se ostvarili naoko legitimni cilj borbe protiv terorizma, Evropski sud je mišljenja da je takva obustava u određenim slučajevima nevažeca.

Baš prethodnog meseca, u predmetu *Ürper protiv Turske*, br. 14526/07 (ECHR, 20. oktobar 2009. godine), Evropski sud je presudio da:

Obustavom objavljivanja i distribucije [nekoliko javnih glasila], premda na kratak vremenski period, domaći sudovi su u velikoj meri prekoračili onaj ograničeni prostor za procenu koji im je dozvoljen, neopravdano ograničivši bitnu ulogu novinara kao čuvara demokratskog društva... Praksa zabrane budućeg objavljivanja ce-

lih časopisa na osnovu [Akta o suzbijanju terorizma] prevazišla je granicu “neophodnog” ograničenja u demokratskom društvu, i nasuprot tome, predstavlja cenzuru.

Stav. 44. Prethodna zabrana, uvedena radi pojednostavljenja administracije, očigledno ne spada u okvir “ograničenog prostora” dozvoljenog državama kada je obustava objavljivanja u pitanju, čak i kada je ona kraće vremenski ograničena – i uvedena da bi se država zaštitila od terorizma – nije važeća.

U predmetu *Ürper*, Evropski sud za ljudska prava nije samo poništio zakon Turske kojim se obustavlja objavljivanje u slučaju predmetnih novina, već je i skrenuo pažnju na “sistemsku” prirodu tog problema i savetovao državi da ukine ovaj zakon. Stav 51. “U pogledu sistemskog problema izloženog u ovom predmetu Sud smatra da bi bilo poželjno da se na državnom nivou preduzmu opšte mere kako bi se obezbedila efikasna zaštita prava na slobodu izražavanja, u skladu sa garancijama navedenim u članu 10 Konvencije. U tom smislu, tužena država treba da ukine odeljak 6(5) zakona br. 3713, uzimajući u obzir principe izrečene u ovoj Presudi, sa ciljem da okonča praksu obustave budućeg objavljivanja i distribucije celih časopisa”. Stav 52. Slična revizija se i ovde traži.

➤ *Zahtev sudovima da izriču meru privremene zabrane protivustavno zadire u sferu sudske vlasti.*

Član 14a Izmena i dopuna iz 2009. godine, protivustavno zadire u sferu pravosuđa zahtevajući od sudova da izriču privremene mere zabrane (“PMZ”) samo na osnovu odluke tužioca da pokrene postupak protiv javnog glasila. Ovim Izmenama se sudovima ne ostavlja nikakvo diskreciono pravo da odluče da li je neka PMZ zakonita ili opravdana. Ovom odredbom se krše osnovni principi zacrtani u Ustavu Srbije o vladavini zakona i podeli vlasti.

Član 3. Ustava Srbije propisuje da je vladavina prava “osnovna pretpostavka Ustava”, da se ista “ostvaruje putem.. podele vlasti”. Ovakva podela vlasti zahteva “sudsku vlast [koja] je nezavisna”. Član 4. Ustava obezbeđuje dalje garancije nezavisne uloge sudstva time što propisuje da su “Sudovi odvojeni i nezavisni u svom radu”..., da “Sudske odluke... ne mogu biti predmet vansudske kontrole; i da je “Sudija u vršenju sudijske funkcije nezavisan i potčinjen samo Ustavu i zakonu.” Članovi 142, 145, 149. Ovaj zakon ne dozvoljava nikakve izuzetke od tog pravila: “Svaki uticaj na sudiju u vršenju sudijske funkcije je zabranjen.” Član 149.

Uvođenjem obaveze sudovima da izriču PMZ krše se ove nedvosmislene ustavne odredbe. Umesto da se sudovima dozvoli da samostalno procene opravdanost svakog predmeta, Izmene i dopune iz 2009. godine propisuju da će “Sud u skladu sa zakonom, izreći meru privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila” samo na osnovu odluke ne-sud-

skog zvaničnika da pokrene postupak protiv tog javnog glasila. Član 14a. Ovim Zakonom se vrši vansudska kontrola nad čisto sudskom funkcijom odlučivanja da li je neka privremena mera obustave opravdana. Zahtevajući izricanje jedne takve mere, ovom izmenom se u potpunosti eliminiše nezavisnost suda od strane zakonodavne i izvršne vlasti. Sudovi ne vrše svoju ulogu u ustavnoj strukturi ako im se dozvoljava samo da pečatom overavaju odluke drugog ogranka vlasti.

Ostale odredbe ovih Izmena i dopuna ne ispravljaju ovo kršenje Ustava. Tim Izmenama i dopunama se dopušta javnim glasilima da pod nekim okolnostima nadoknade neke od troškova vezanih za pogrešno izrečenu zabranu. Međutim, dodela novčane naknade ispravlja samo grešku prema javnim glasilima ali ne obezbeđuje retroaktivno sudu nezavisno vršenje vlasti kako to Ustav zahteva. Ovo kršenje Ustava ne ispravlja ni odredba kojom se dozvoljava sudovima da naknadno ukinu obavezu meru obustave. Sudovi moraju da budu u stanju da vrše svoju sudsku vlast u svakom trenutku – a ne samo kada neki drugi državni entitet smatra da se sudovima to može dopustiti.

- *Definicija “Javnog glasila” je previše nejasna (uopštena) da bi se na pravičan način izvršila procena regulisanih lica u pogledu njihovih dužnosti prema ovom Zakonu.*

Zakonska regulativa koja se primenjuje i na koju se odnose Izmene od 2009. godine (Zakon o javnom informisanju), a kojom se definiše šta čini “javno glasilo” je previše nejasna/uopštena da bi se omogućila razumna procena regulisanih lica u pogledu njihovih novih dužnosti prema zakonu. Da bi bio pravno valjan, Zakon mora da dozvoli strankama da utvrde koje su to aktivnosti koje su faktički “propisane zakonom”. ECHR (Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava), član 10, odeljak 2. Izmene zakona od 2009. godine ne definišu na razuman način koja fizička i pravna lica moraju da postupe u skladu sa novim zahtevima u pogledu registracije.

Zahtev iz člana 10. da se ograničenja u pogledu slobode izražavanja “propišu zakonom” znači da zakoni moraju da budu dovoljno precizni da bi omogućili regulisanim licima da “predvide, u meri u kojoj je to razumno pod datim okolnostima, posledice koje sa sobom može doneti određena aktivnost” predmet: *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Serija A, br. 323, 20 Eur. H.R. Rep. 442, stav 37. (1995), citirajući predmet: *Andersson protiv Švedske*, Serija A, br. 226-A, stav 75. ECHR (1992). Propisi koje se primenjuju prema Izmenama i dopunama od 2009. godine, ne obezbeđuju ovu neophodnu preciznost i na nepravičan način izlažu lica koja to ne očekuju oštrim kaznama.

Prema zakonu koji se primenjuje, “javna glasila” se definišu kao “novine, radio programi, televizijski programi, servisi novinskih agencija,

Internet i druga elektronska izdanja navedenih javnih glasila, kao i druga sredstva javnog informisanja koja pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika” (član 1). Dok su tradicionalna javna glasila, kao što su novine i televizijski programi taksativno navedeni u ovom zakonu, netradicionalni i novi mediji nisu. “Druga sredstva javnog informisanja” je jedan širok pojam koji bi mogao da se tumači tako da se odnosi i na fizička lica koja objavljuju blogove o porodičnim ili komšijskim dešavanjima pa čak i na adolescente koji ažuriraju podatke na sajtovima za društveno umrežavanje kao što su Twitter ili Facebook. Ova nejasnoća je posebno nepravična kad se posmatra sa aspekta oštrih kazni koje se primenjuju, odnosno novčanih kazni do 20.000.000 dinara. Izmene i dopune zakona od 2009. godine, član 4. Ove oštre kazne još snažnije ukazuju na važnost unošenja preciznijeg i određenijeg jezika kojim bi se osiguralo da lica na koja se zakon odnosi budu svesna svojih dužnosti prema ovom zakonu.

➤ *Široka diskreciona prava koja Izmene i dopune daju državi koja mogu da omoguće cenzuru.*

Izmene i dopune Zakona iz 2009.godine daju tužiocima, sudovima i registru javnih glasila široka diskreciona prava nad mogućnostima javnih glasila da objavljuju. Oštre kazne predviđene ovim Zakonom u spoju sa nedostatkom smernica u istom Zakonu po kojima bi se donosile upravne odluke i odluke tužilaštva mogu dovesti do zloupotrebe. Čak i bez zloupotrebe, i sama nepoznata priroda mogućih kazni može da dovede do auto-cenzure.

Ovim Izmenama i dopunama se propisuju vanredne nove kazne – od 1.000.000 do 20.000.000 dinara za osnivača i do 2.000.000 dinara za “odgovorno lice” – za kršenje zahteva o registraciji. Član 4. Njima se takođe povećavaju novčane kazne i za jedan broj drugih prekršaja vezanih za javna glasila na 1.000.000 dinara. Članovi 4, 5. Ove novčane kazne su grubo neprimerene prekršajima koji su u pitanju. Čisto administrativna greška – neregistrovanje – može sa sobom da povuče kaznu koja je više od petnaest puta veća od kazne koja se izriče izvršiocu krivičnog dela nasilja. Predmet: *Karhuvaara i ostali protiv Finske*, Eur. Ct. H.R. 53678/00, stav 37. (2004, izricanje novčane kazne u visini od 1,3 miliona dinara). Ne samo da su ove kazne neprimerene već i sam raspon mogućih kazni može da dovede do zloupotrebe. Tamo gde ne postoje smernice o vrstama prekršaja koje za sobom povlače manje ili veće novčane kazne, i sama pretnja od sudskog postupka može da natera javna glasila da sama sebe cenzurišu. Pored toga, proširenje primene novčane kazne i na “odgovorno lice” može imati posebno štetno dejstvo. Kada je novinar (koji prosečno zarađuje 300.000 dinara godišnje) suočen sa novčanom kaznom od 2.000.000 dinara zbog objavljivanja članka u kome se možda ukazuje na krivicu drugog

lica, priča kojom se razotkriva korupcija možda nikada i neće biti napisana. “Osnovna uloga štampe je da bude čuvar demokratskog društva”. Predmet: *Urper protiv Turske*, br. 14526/07, stav 44. (ECHR Oct. 20, 2009). Ove novčane kazne izlaze iz okvira “tanke granice” koja stoji na raspolaganju državama radi ograničavanja ovakve uloge. *Videti isto*.

Ni Izmene i dopune, ni sam Zakon u primeni ne obezbeđuju garancije da javna glasila neće biti predmet proizvoljnog odbijanja registracije. Takođe, ne postoje ni garancije da neće biti nerazumnog odlaganja registracije po prijavama za registraciju koje podnesu javna glasila. Uvođenjem ovog zahteva za upis u registar, kao preduslova za objavljivanje, Srbija se pridružila neznatnoj manjini sličnih zemalja kojih je sve manje. *Videti Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), Specijalni izveštaj o registraciji štampanih medija na prostoru OEBS-a (29.03.2006.)*, gde se navode Uzbekistan, Tadžikistan, Belorusija, Kazahstan i Ruska Federacija. Od ključne je važnosti da zakon kojim se centralizuje moć nad sposobnošću javnog oglašavanja u rukama neke državne agencije precizno definiše okolnosti pod kojima se registracija može garantovati.

Zaključak

Ozbiljni ustavni problemi koji prožimaju Izmene i dopune Zakona o javnom informisanju Republike Srbije iz 2009. godine, zahtevaju da se te Izmene i dopune stave van snage. Dok manje izmene i dopune mogu pomoći da ovaj zakon bude bolje usaglašen sa zakonima koji štite slobodu izražavanja i slobodu štampe, samo kompletna rekonstrukcija može da ispravi fatalne nedostatke koji ovaj zakon čine neustavnim. Tražimo da Ustavni sud proglasi Izmene i dopune od 2009. godine neustavnim i nesaglasnim sa obavezama Srbije prema sopstvenim zakonima kao i prema zakonima Evropske zajednice koje je ratifikovala.

**ODLUKA O PREDLOGU
ZA OCENU USTANOVNOSTI
ZAKONA O IZMENAMA I DOPUNAMA
ZAKONA O JAVNOM INFORMISANJU**

Republika Srbija
USTAVNI SUD
Broj: IUz-231/2009
22.06.2010. godine
B e o g r a d

Ustavni sud u sastavu: predsednik dr Bosa Nenadić i sudije dr Olivera Vučić, dr Marija Draškić, Bratislav Đokić, Vesna Ilić Prelić, dr Agneš Kartag Odri, Katarina Manojlović Andrić, mr Milan Marković, dr Dragan Stojanović i Predrag Četković, na osnovu člana 167. stav 1. tačka 1. Ustava Republike Srbije, na sednici održanoj 22. jula 2010. godine, doneo je

O D L U K U

1. Utvrđuje se da nisu u saglasnosti sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima sledeće odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (“Službeni glasnik RS”, broj 71/09):

- odredba člana 1. stav 1. kojom je u članu 14. Zakona o javnom informisanju (“Službeni glasnik RS”, br. 43/03 i 61/05) dodat novi stav 1. i to u delu koji glasi: “Javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”;
- odredbe člana 2. kojima je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat novi član 14a i to st. 5. do 7. člana 14a;
- odredbe čl. 4. do 6.

2. Odbija se predlog i ne prihvataju se inicijative za utvrđivanje neustavnosti i nesaglasnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima odredaba člana 1. Zakona iz tačke 1. u delu koji se odnosi na drugu rečenicu novododatog stava 1. člana 14. Zakona o javnom informisanju i odredaba člana 2. Zakona iz tačke 1. u delu koji se odnosi na st. 1. do 4. novododatog člana 14a, na stav 1. novododatog člana 14b i na novododati član 14v Zakona o javnom informisanju.

3. Odbacuju se zahtevi za obustavu izvršenja pojedinačnog akta ili radnje koja je preduzeta na osnovu Zakona iz tačke 1.

O b r a z l o ž e n j e

Ustavnom sudu su podneti predlog i tri inicijative za ocenu ustavnosti i saglasnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima odredaba Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju (“Službeni glasnik RS”, broj 71/09).

Predlogom od 23. septembra 2009. godine osporene su odredbe člana 1. stav 1, čl. 2, 4, 5. i 6. navedenog Zakona. Inicijativom od 14. septembra 2009. godine, pored odredaba čl. 1, 2, 4, 5. i 6, osporene su i odredbe člana 7. Zakona, dok su inicijativama podnetim Ustavnom sudu 15. i 30. septembra 2009. godine osporene odredbe čl. 2, 4, 5, 6. i 7. Zakona.

Ovlašćeni predlagač osporava odredbu člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju u delu kojim je član 14. osnovnog teksta Zakona dopunjen odredbom da javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila). Navedena odredba osporena je sa stanovišta njene saglasnosti sa odredbama člana 17, člana 18. stav 2, člana 20, člana 46. stav 1. i člana 50. stav 1. Ustava Republike Srbije, kao i sa stanovišta saglasnosti sa odredbama člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (“Službeni list SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03, 5/05 i 7/05) i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (“Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, broj 7/71), uz ukazivanje da se na način kako je to propisano osporenim odredbom uskraćuje pravo svim fizičkim licima – domaćim i stranim, kao i stranim pravnim licima da budu osnivači javnih glasila. U predlogu se detaljno iznose razlozi zbog kojih, po mišljenju predlagača, osporena odredba nije u saglasnosti sa označenim odredbama Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora, a posebno se ističe da odredba člana 50. stav 1. Ustava, kojom se jemči sloboda medija, utvrđuje da je svako slobodan da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja, iz čega sledi da nema ustavnog osnova da se ova sloboda ograniči domaćim fizičkim licima, a kako odredba člana 17. Ustava strancima u Republici Srbiji garantuje sva prava zajemčena Ustavom i zakonom, izuzev prava koja po Ustavu i zakonu imaju samo državljani Republike Srbije, to, po mišljenju predlagača, zakonodavac nije imao osnova da strana, kako fizička, tako i pravna lica isključi od prava da u Republici Srbiji budu osnivači javnog glasila.

Na, u osnovi, istim argumentima zasnivaju se i osporavanja navedene odredbe Zakona izneta u prvopodnetoj inicijativi. Pored toga, ovom inicijativom odredba člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona osporena je i u delu kojim je član 14. Zakona o javnom informisanju dopunjen odredbom da se javno glasilo upisuje u Registar javnih glasila, uz obrazloženje da se na ovaj način osnivaču “osim obaveze osnivanja

(i registracije) pravnog lica, nameće dodatna obaveza upisa u još jedan registar, što može u zavisnosti od uslova i postupka upisa biti posredno ograničenje slobode medija”.

Odredba člana 2. Zakona predlogom i inicijativama osporena je u delu kojim se posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodaje novi član 14a. Predlagač i inicijatori smatraju da odredbe st. 1. i 2. ovog člana, kojima se propisuje da osnivač javnog glasila ne može preneti, niti na drugi način raspolagati pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila i da je ugovor o takvom prenosu ili raspolaganju ništav, nisu u saglasnosti sa Ustavom zajemčenim pravom na imovinu iz člana 58. Ustava, sa osnovnim načelima ekonomskog uređenja utvrđenim odredbama člana 82. Ustava i ustavnim odredbama o ekonomskom uređenju koje garantuju da je preduzetništvo slobodno (član 83. stav 1. Ustava) i da prava stečena ulaganjem kapitala na osnovu zakona, ne mogu zakonom biti umanjena (član 84. stav 3. Ustava), kao ni sa članom 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe, ističe se da navedene odredbe nisu u saglasnosti ni sa ustavnim principom zabrane smanjenja dostignutog nivoa ljudskih prava (član 20. stav 2. Ustava), jer ovakvo ograničenje u ranijim propisima koji su uređivali oblast javnog informisanja nije postojalo. Kao razlog osporavanja odredaba st. 3. i 4. člana 14a Zakona navodi se njihova nesaglasnost sa odredbama člana 20. stav 2, člana 46. i člana 50. stav 1. Ustava, člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, uz obrazloženje da zabrana osnivanja javnog glasila pod istim ili sličnim imenom, u slučaju da je javno glasilo prestalo brisanjem iz registra ili na drugi način, ili da je prestalo njegovo štampanje ili izdavanje, ograničava samu slobodu osnivanja javnog glasila, a time i slobodu mišljenja i izražavanja, kao i da smanjuje dostignuti nivo prava u ovoj oblasti, jer iz navedenih odredaba, po mišljenju predlagača i inicijatora, proizlazi obaveza redovnog (kontinuiranog) izdavanja javnog glasila, koja u ranijem periodu nije postojala. Osporene su i odredbe st. 4, 5. i 6. člana 14a Zakona o javnom informisanju, kojima je propisana obaveza javnog tužioca da u slučaju povrede zabrane izdavanja javnog glasila pod istim ili sličnim imenom ili izdavanja javnog glasila koje nije upisano u Registar, bez odlaganja pokrene postupak za privredni prestup pred nadležnim sudom i zatraži izricanje mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila, kao i obaveze suda da u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca osnivaču izrekne navedenu meru. Ukazuje se da su i ove odredbe Zakona nesaglasne sa istim odredbama Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora kao i odredbe st. 3. i 4. člana 14a, jer se njima, po stavu predlagača i inicijatora, mimo Ustavom utvrđenih razloga, pokrenuti postupak zbog učinjenog privrednog prestupa uvodi kao

još jedan razlog za zabranu javnog glasila, a jedan od inicijatora smatra i da se osporenim odredbama narušava jedinstvo pravnog poretka i “stvara neprihvatljiva praksa uvođenja novih vrsta sankcija i posebnih postupaka”, što osporene odredbe čini nesaglasnim i sa odredbama člana 4. stav 4, člana 142. st. 2. i 3. i člana 156. Ustava.

Osporavajući odredbu člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju u delu kojim je posle člana 14. osnovnog teksta Zakona dodat novi član 14b, kojim je propisano da Registar javnih glasila vodi organizacija nadležna za vođenje registra privrednih subjekata, a da ministar nadležan za poslove javnog informisanja bliže uređuje način vođenja registra javnih glasila, podnosioci inicijativa navode da je ovim zakonodavac “preпустиo organu izvršne vlasti da na nejavani način i po sopstvenom nahođenju, uređuje način vođenja Registra javnih glasila koji je ovim Zakonom uveden kao konstitutivni element osnivanja javnih glasila”, čime upis u Registar “dobija karakter posrednog odobrenja”, što osporenu odredbu čini nesaglasnom pre svega zajemčenoj slobodi medija iz člana 50. stav 1. Ustava.

Inicijativama se odredbe člana 2. Zakona osporavaju i u delu kojim je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat novi član 14v, uz navode da se odredbama člana 14v jedino za osnivače javnih glasila uvode mere kontrole poslovanja koje ne postoje za privredna društva i preduzetnike u drugim oblastima poslovanja, što, po mišljenju inicijatora, osnivače javnih glasila stavlja u nejednak položaj i predstavlja “otvoreni pritisak na sredstva javnog informisanja”. Stoga su, prema shvatanju inicijatora, osporene odredbe nesaglasne sa odredbama čl. 21, 50. i 83. Ustava i člana 14. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Predlogom i inicijativama u celini je osporen član 4. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju kojim su posle člana 92. osnovnog teksta Zakona dodate odredbe čl. 92a i 92b, a kojima se kao privredni prestup propisuju osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom, suprotno zabrani utvrđenoj u članu 14a stav 3. Zakona i izdavanje javnog glasila koje nije upisano u Registar (član 92a), kao i povreda odredaba Zakona o obavezni poštovanja pretpostavke nevinosti i o zaštiti maloletnika (član 92b). Ukazuje se da je propisivanjem da su privredni prestup radnje koje po svojoj prirodi nemaju obeležja privrednog prestupa, kako je to određeno opštim propisima kojima se uređuje ova vrsta kažnjivih dela, povređeno ustavno načelo jedinstva pravnog poretka iz člana 4. stav 1. Ustava. Podnosilac druge inicijative dodatno ukazuje da odredba kojom je kao privredni prestup predviđeno izdavanje javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila (član 92a Zakona) potvrđuje da se “ovom odredbom, uz odredbu člana 14b stav 2. ... posredno, prikryveno i netransparentno (se) uvode odobrenja za osnivanje novina i drugih sred-

stava javnog obaveštavanja”, iz čega se, kako podnosilac navodi, na posredan, ali nesumnjiv način zaključuje da je upis u Registar javnih glasila konstitutivni element osnivanja javnog glasila, što je, po njegovom mišljenju, suprotno članu 50. stav 1. Ustava.

Osporavajući odredbe člana 4, kao i odredbe čl. 5. i 6. Zakona, kojima su povećani minimumi i maksimumi novčanih kazni koje se mogu izreći za izvršene prekršaje propisane Zakonom o javnom informisanju, predlagач i inicijatori posebno naglašavaju da zaprećene novčane kazne koje se mogu izreći za učinjene privredne presteupe i prekršaje ne samo da su iznad, u pojedinim slučajevima i po nekoliko desetina puta, maksimalnih kazni koje se mogu propisati za ove vrste kažnjivih dela, već se na ovaj način ozbiljno ograničava i ugrožava ostvarivanje slobode medija zajemčene članom 50. stav 1. Ustava i odredbama člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, te da su osporenim odredbama povređeni i ustavni principi o dopuštenom ograničenju ljudskih i manjinskih prava (član 20. st. 1. i 3. Ustava) i jednakosti svih pred Ustavom i zakonom (član 21. stav 1. Ustava). Tako se u obrazloženju podnetog predloga navodi da su propisane kazne nesrazmerne, prekomerne i “u stanju su da okončaju egzistenciju javnih glasila kojima prete takve kazne”, a što je u suprotnosti sa praksom Evropskog suda za ljudska prava koja se odnosi na primenu člana 10. Evropske konvencije, prema kojoj se prilikom određivanja visine kazne mora voditi računa da ona ne bude takva da odvrati od izražavanja mišljenja putem javnog glasila, niti da ugrozi postojanje javnog glasila kome prete izricanje takve kazne. U prilog iste tvrdnje, jedan od podnosilaca inicijative ukazuje i da je jedno od opšteprihvaćenih pravila kaznenog prava u svim civilizovanim zemljama da “materijalne posledice osude ne smeju biti takve da ugrožavaju egzistenciju kažnjenog i lica koje on izdržava”, a da je, na primer, “propisivanjem kazne od 2.000.000 dinara za odgovorno lice, odnosno oko 70 prosečnih plata u Srbiji, očito (je) da se postupa upravo suprotno”.

Konačno, podnosioci dve inicijative osporavaju i odredbe člana 7. Zakona kojima je utvrđen rok za donošenje propisa nadležnog ministra o načinu vođenja Registra javnih glasila i rok za osnivače javnih glasila da podnesu prijavu za upis u Registar. Ove odredbe osporavaju se navođenjem istovetnih razloga kojima je osporena saglasnost sa Ustavom odredaba Zakona kojima se uređuje Registar javnih glasila i propisuju sankcije za izdavanje javnog glasila koje nije upisano u ovaj registar.

Na zahtev Ustavnog suda, Narodna skupština je, 30. novembra 2009. godine, dostavila Sudu odgovor, odnosno mišljenje na podneti predlog i inicijative. U odgovoru, donosilac osporenog Zakona navodi da je osporena odredba člana 1. Zakona, kojom se vrši dopuna člana 14. osnovnog

teksta Zakona, a kojom se propisuje ko može biti osnivač javnog glasila “sasvim ‘na liniji’ ranije postojeće regulative”, tj. odredbe člana 14. stav 1. osnovnog teksta Zakona (koja je sada postala stav 2. člana 14. Zakona), kojom je predviđeno da, u skladu sa zakonom, osnivač pravnog lica koje je osnivač javnog glasila može biti svako domaće ili strano pravno ili fizičko lice. U tom smislu, poziva se na odredbe Zakona o privrednim društvima (“Službeni glasnik RS”, broj 125/04) kojima je definisan pojam društva sa ograničenom odgovornošću i akcionarskog društva, kao i na to da je stupanjem na snagu Zakona o udruženjima građana (“Službeni glasnik RS”, broj 51/09) značajno pojednostavljeno osnivanje udruženja, “tako da ne postoji značajnija prepreka da strano fizičko lice učestvuje u osnivanju javnog glasila”. S tim u vezi, obrazlaže se i da je potrebno imati u vidu da “javno glasilo nema svojstvo pravnog lica, ali da u pravnom prometu može imati svojstvo robe (štampana javna glasila) ili biti osnov za pružanje usluga poput oglašavanja (elektronska i štampana javna glasila)”, kao i da “jedino pravno lice može ispuniti sve zakonske poreske obaveze koje proizlaze iz prometa javnih glasila u svojstvu robe i usluga koje se na bazi postojanja javnog glasila pružaju”. Donosilac osporenog akta takođe ističe da se osporena odredba člana 1. Zakona ne može posmatrati odvojeno od posebnog dela Ustava koji se odnosi na ekonomsko uređenje i javne finansije, pa s tim u vezi ističe da su mere uvedene članom 1. stav 1. osporenog Zakona “u potpunosti u skladu sa odredbom člana 83. stav 2. Ustava kojom je dozvoljeno ograničenje tržišta ako je to potrebno radi npr. zaštite zdravlja ljudi ili radi bezbednosti Republike Srbije, kao i sa odredbom člana 90. Ustava kojim je zagantovana zaštita potrošača”. Pored toga, donosilac osporenog akta smatra da osporena odredba člana 1. Zakona nije u suprotnosti ni sa odredbama člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, jer navedene odredbe Konvencije “nigde ne govore o izričitom pravu fizičkih lica da osnivaju javna glasila, niti je to redovna uporednopravna praksa”, već je stavom 2. ovog člana predviđeno da korišćenje prava na slobodu izražavanja povlači za sobom dužnosti i odgovornosti kao i pravo da se domaćim zakonodavstvom mogu bliže regulisati procedure i druga pitanja od značaja za ovu materiju. Što se pak tiče odredbe člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, donosilac osporenog akta smatra da je osporena zakonska odredba u potpunosti ispunila kriterijume iz stava 3. člana 19. Međunarodnog pakta, koji, kao i Evropska konvencija, predviđaju da ostvarivanje prava na slobodu izražavanja podrazumeva i ispunjenje posebnih dužnosti i odgovornosti, ali i ograničenja koja se odnose na poštovanje prava ili ugleda drugih lica i na zaštitu državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala. Donosilac osporenog akta dalje ističe da odredbe člana 2. osporenog Zakona nisu u suprotnosti sa odredbama člana 58. st. 1. i 2, člana 83. stav 1. i člana 20. Ustava, kao ni sa odredba-

ma člana 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda stoga što se osporenim odredbama ne sprečava promet javnih glasila. Naime, javna glasila nemaju status pravnog lica, već je javno glasilo “neotuđivi deo osnivača javnog glasila koji nosi sva prava i obaveze koje su proistekle iz rada javnog glasila”. Upravo zbog toga, po navodima donosioca osporenog akta, “javno glasilo deli sudbinu osnivača javnog glasila, te može biti u prometu samo ukoliko je u prometu i osnivač javnog glasila”, pri čemu je važno imati u vidu da je odredbom člana 58. stav 3. Ustava utvrđeno da se zakonom može ograničiti način korišćenja imovine. Što se tiče osporenih odredaba Zakona koje se odnose na vođenje posebnog registra javnih glasila, navodi se da je donošenjem Zakona o javnom informisanju iz 2003. godine prestao da postoji institut registra javnih glasila koji je do tada postojao i da se u praksi to pokazalo kao veoma nedelotvorno, naročito s aspekta vršenja nadzora nad primenom ovog zakona od strane ministarstva nadležnog za poslove u oblasti medija, jer bez evidencije o tome koja javna glasila postoje, nije uopšte moguće pratiti primenu ovog zakona. Sa druge strane, ponovno uvođenje Registra, po navodima donosioca, ne znači da upis javnih glasila u poseban registar ima karakter dozvole, tačnije odobrenja za obavljanje delatnosti. Naime, upis u registar se vrši bez naknade, a dokumentacija koja se prilaže prilikom upisa u Registar javnih glasila neophodna je samo radi identifikacije subjekata koji će se baviti delatnošću informisanja, a ne radi procene njihove sposobnosti ili kompetentnosti da se ovom delatnošću bave. Donosilac osporenog Zakona smatra da ukoliko bi se upis u Registar javnih glasila sproveo po principu dobrovoljnosti moglo bi se desiti da jedan deo javnih glasila ostane nepoznat organu koji vrši nadzor nad sprovođenjem ovog zakona, čime bi se sprečilo njegovo sprovođenje u celini. Što se pak tiče navoda predlagača i inicijatora u odnosu na propisivanje novčanih kazni za privredne prestupe i prekršaje, donosilac osporenog akta ističe da “ovakvo odmeravanje visine kazni proističe iz činjenice da javna glasila nisu samo privredni subjekti već i aktivni kreatori društvene svesti i subjekti koji obavljaju delatnosti od opšteg interesa”. Takođe smatra da je bitno istaći da su “rešenja koja se odnose na visinu novčane kazne iz člana 4. osporenog Zakona, u skladu sa odredbom člana 18. stav 2. Zakona o privrednim prestupima, imajući u vidu da objavljivanje određenih informacija ima, između ostalog, za cilj podizanje tiraža, odnosno gledanosti, a samim tim i zarade”, pa se kazne za privredne prestupe, po mišljenju donosioca, mogu određivati u procentu, odnosno u većim iznosima od onih koji su propisani u članu 18. stav 1. navedenog zakona. Na osnovu iznetog, zakonodavac smatra da su osporene odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju saglasne označenim odredbama Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora.

U sprovedenom postupku Ustavni sud je utvrdio sledeće:

Narodna skupština je donela Zakon o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS", broj 71/09) na sednici od 31. avgusta 2009. godine. Zakon je stupio na snagu 8. septembra 2009. godine.

Osporenom odredbom člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju dopunjen je član 14. Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS", br. 43/03 i 61/05), tako što je dodat novi stav 1 kojim je propisano da javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila) i da se javno glasilo upisuje u Registar javnih glasila.

Odredbama člana 2. Zakona o izmenama i dopunama u Zakonu od 2003. godine su, posle člana 14. Zakona dodati čl. 14a, 14b i 14v.

Odredbama člana 14a Zakona o javnom informisanju propisano je: da osnivač javnog glasila ne može preneti niti na drugi način raspolagati pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila (stav 1.); da je ugovor ili drugi pravni posao koji za predmet ima prenos, odnosno drugo raspolaganje pravima iz stava 1. ovog člana ništav (stav 2.); da u slučaju prestanka javnog glasila brisanjem iz registra javnih glasila ili na drugi način, odnosno prestanka štampanja ili izdavanja javnog glasila, nije dozvoljeno osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom koje može izazvati zabunu u pogledu identiteta javnog glasila (stav 3.); da zabrana iz stava 3. ovog člana važi godinu dana počev od dana izdavanja poslednjeg primerka javnog glasila koje je prestalo da postoji, odnosno koje se ne štampa, odnosno ne izdaje (stav 4.); da je u slučaju povrede zabrane iz stava 3. ovog člana, kao i u slučaju izdavanja javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila, nadležni javni tužilac dužan da bez odlaganja pokrene postupak za privredni prestup pred nadležnim sudom i zatraži izricanje mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila (stav 5.); da će sud u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca, u skladu sa zakonom, izreći osnivaču meru privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila do pravosnažnog okončanja postupka iz stava 5. ovog člana (član 6.); da se u postupku za izricanje mere iz stava 6. ovog člana shodno primenjuju odredbe člana 24. ovog zakona (stav 7.).

Odredbama novododatog člana 14b Zakona o javnom informisanju propisano je da registar javnih glasila vodi organizacija nadležna za vođenje registra privrednih subjekata i da ministar nadležan za poslove javnog informisanja bliže uređuje način vođenja registra javnih glasila.

Novi član 14v Zakona predviđa: da organizacija koja vodi registar javnih glasila jednom mesečno, na zahtev republičkog organa uprave nadležnog za poslove javnog informisanja, dostavlja izvod iz registra javnih glasila sa podacima o osnivačima javnih glasila (stav 1.); da izvod iz regi-

stra javnih glasila iz stava 1. ovog člana sadrži naziv i matični broj za svakog osnivača javnog glasila, podatak o novčanom delu osnovnog kapitala, kao i pregled svih javnih glasila čiji je osnivač (stav 2.); da organ uprave iz stava 1. ovog člana dostavlja izvod iz registra javnih glasila organizaciji koja sprovodi postupak prinudne naplate (stav 3.); da organizacija koja sprovodi postupak prinudne naplate u roku od tri dana od dana prijema izvoda iz stava 1. ovog člana dostavlja organu uprave nadležnom za poslove javnog informisanja podatke o prinudnoj naplati za svakog od osnivača javnih glasila koji su navedeni u tom izvodu, sa posebnom naznakom o periodu obustave svih plaćanja (stav 4.).

Odredbama člana 4. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, posle člana 92. Zakona o javnom informisanju, dodaju se novi čl. 92a i 92b.

Članom 92a Zakona propisano je: da će se novčanom kaznom od 1.000.000,00 do 20.000.000,00 dinara kazniti za privredni prestup osnivač javnog glasila ako osnuje javno glasilo suprotno zabrani iz člana 14a stav 3. ovog zakona i ako izdaje javno glasilo koje nije upisano u Registar javnih glasila (član 14a. stav 5.), da će uz kaznu iz stava 1. ovog člana sud izreći zaštitnu meru zabrane obavljanja delatnosti izdavanja javnih glasila, da će se za privredni prestup iz stava 1. ovog člana novčanom kaznom od 200.000,00 do 2.000.000,00 dinara kazniti odgovorno lice u osnivaču javnog glasila i da će uz kaznu iz stava 3. ovog člana sud izreći zaštitnu meru zabrane vršenja određenih dužnosti.

Odredbama člana 92b Zakona predviđeno je: da će se novčanom kaznom od 25% do 100% zbira vrednosti ukupno prodatog tiraža javnog glasila, isporučenog distributerima na dan objavljivanja informacije, i vrednosti prodatog oglasnog prostora u tom broju javnog glasila, a kod elektronskog javnog glasila od 25% do 100% vrednosti oglasnog prostora u danu u kome je emitovan program u okviru kojeg je objavljena informacija, kazniti za privredni prestup osnivač javnog glasila ako se u javnom glasilu, suprotno zabrani iz člana 37. Zakona, neko lice označi učinioцем kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasi krivim ili odgovornim pre pravnosnažne odluke suda ili drugog nadležnog organa (stav 1.); da će se, ako je privredni prestup iz stava 1. ovog člana učinjen putem objavljivanja informacije na naslovnoj strani javnog glasila, osnivač javnog glasila kazniti novčanom kaznom u visini koja odgovara zbiru vrednosti ukupno prodatog tiraža javnog glasila isporučenog distributerima u periodu od sedam dana računajući od dana kada je informacija objavljena i vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u tom periodu (stav 2.); da će se, ako je privredni prestup iz stava 1. ovog člana učinjen putem objavljivanja informacije u elektronskom javnom glasilu u okviru najavnih vesti informativnog programa, osnivač javnog glasila kazniti novčanom kaznom

u visini koja odgovara vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u periodu od sedam dana računajući od dana kada je informacija objavljena (stav 3.); da će se za privredni prestup iz stava 1. ovog člana, novčanom kaznom od 200.000,00 do 2.000.000,00 dinara kazniti i odgovorno lice u osnivaču javnog glasila i odgovorni urednik javnog glasila (stav 4.); da će se novčanom kaznom iz stava 1. ovog člana kazniti za privredni prestup osnivač javnog glasila ako, suprotno odredbama člana 41. st. 2. i 3. Zakona, sadržaj javnog glasila, koji može ugroziti razvoj maloletnika, nije jasno i vidno označen, odnosno ako je maloletnik učinjen prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (stav 5.); da će sud, ako je delo iz stava 1. odnosno stava 5. ovog člana učinjeno prvi put, izreći uslovnu osudu i zaštitnu meru javnog objavljivanja presude (stav 6.).

Osporenim odredbama člana 5. Zakona izvršene su izmene u članu 93. Zakona o javnom informisanju, kojim su propisani prekršaji za povrede pojedinih odredaba ovog zakona i to tako što je u članu 93. stav 1. Zakona minimum zaprećene novčane kazne za osnivača javnog glasila koji je pravno lice sa 100.000,00 dinara povećan na 1.000.000,00 dinara, a maksimum sa 1.000.000,00 dinara povećan na 10.000.000,00 dinara, dok je u stavu 2. ovog člana minimum zaprećene novčane kazne za odgovorno lice u pravnom licu koje je osnivač javnog glasila sa 10.000,00 dinara povećan na 100.000,00 dinara, a maksimum sa 200.000,00 na 1.000.000,00 dinara.

Odredbe člana 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju odnose se na član 95. Zakona koji takođe određena ponašanja suprotna Zakonu sankcioniše kao prekršaj i propisuje minimum i maksimum novčane kazne koja se za propisani prekršaj može izreći. Izmenama predviđenim članom 6. Zakona odredbe člana 95. Zakona o javnom informisanju pretrpele su promene u nekoliko pravaca. Kao prvo, predviđeno je da se novčane kazne koje se mogu izreći za prekršaje propisane stavom 1. ovog člana za odgovornog urednika javnog glasila ubuduće odnose na osnivača javnog glasila, s tim što je minimum zaprećene kazne sa 30.000,00 dinara povećan na 1.000.000,00 dinara, a maksimum sa 200.000,00 dinara na 10.000.000,00 dinara. Drugo, kao kažnjive radnje brisane su odredbe tač. 1) i 2) stava 1. člana 95. Zakona, koje su se odnosile na povredu pretpostavke nevinosti i povredu zaštite prava i interesa maloletnika, pošto su iste ove radnje članom 4. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju propisane kao privredni prestup (novi član 92b osnovnog Zakona) i, treće, stavom 2. člana 6. Zakona o izmenama i dopunama, u članu 95. osnovnog Zakona, posle stava 1, dodat je novi stav 2. kojim je za učinjene prekršaje iz stava 1. ovog člana propisana novčana kazna za odgovornog urednika javnog glasila i to u rasponu od 100.000,00 do 1.000.000,00 dinara.

Odredbe člana 7. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju predstavljaju prelazne odredbe kojima je propisan rok u kome će ministar nadležan za poslove javnog informisanja doneti propis o načinu vođenja registra javnih glasila (stav 1.) i rokovi u kojima su osnivači štampanih i drugih javnih glasila dužni da podnesu prijavu za upis javnog glasila u Registar javnih glasila (stav 2.).

Prilikom ocene saglasnosti navedenih odredaba Zakona sa Ustavom, Ustavni sud je pošao od toga da je Ustavom Republike Srbije utvrđeno: da je pravni poredak jedinstven, da uređenje vlasti počiva na podeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, da se odnos tri grane vlasti zasniva na ravnoteži i međusobnoj kontroli i da je sudska vlast nezavisna (član 4.); da stranci, u skladu sa međunarodnim ugovorima, imaju u Republici Srbiji sva prava zajemčena Ustavom i zakonom, izuzev prava koja po Ustavu i zakonu imaju samo državljani Republike Srbije (član 17.); da se Ustavom jemče, i kao takva, neposredno se primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima i da se zakonom može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarivanje pojedinačnog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava (član 18. stav 2.); da ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhu radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava, da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati, kao i da su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjima prava (član 20.); da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki (član 21. stav 1.); da se jemči sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje (član 46. stav 1.); da je svako slobodan da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja, da nadležni sud može sprečiti širenje informacija i ideja putem sredstava javnog obaveštavanja samo ako je to u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje (član 50. st. 1. i 3.); da

svako ima pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obaveštavan o pitanjima od javnog značaja i da su sredstva javnog obaveštavanja dužna da to pravo poštuju (član 51. stav 1.); da se jemči mirno uživanje svojine i drugih imovinskih prava stečenih na osnovu zakona i da pravo svojine može biti oduzeto ili ograničeno samo u javnom interesu utvrđenom na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne (član 58. st. 1. i 2.); da je preduzetništvo slobodno (član 83. stav 1.); da prava stečena ulaganjem kapitala na osnovu zakona, ne mogu zakonom biti umanjena i da su strana lica izjednačena na tržištu sa domaćim (član 84. st. 3. i 4.); da Republika Srbija uređuje i obezbeđuje, pored ostalog, i sistem u oblasti javnog informisanja (član 97. tačka 10.); da su sudovi samostalni i nezavisni u svom radu i da sude na osnovu Ustava, zakona i drugih opštih akata, kada je to predviđeno zakonom, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima (član 142. stav 2.); da je javno tužilaštvo samostalan državni organ koji goni učinioce krivičnih i drugih kažnjivih dela i preduzima mere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti i da vrši svoju funkciju na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora i propisa donetog na osnovu zakona (član 156.).

Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Zakon o potvrđivanju ove konvencije objavljen u “Službenom listu SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03, 5/05 i 7/05) predviđeno je: da svako ima pravo na slobodu izražavanja, da ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanje i saopštavanje informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice, kao i da ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća (član 10. stav 1.); da pravo korišćenja ovih sloboda povlači za sobom i dužnosti i odgovornosti, da se ono može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva (član 10. stav 2.); da se uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status (član 14.). Odredbama člana 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda predviđeno je da svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine, da niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava, kao i da ove odredbe ni na koji način ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra

potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

Odredbama člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (Zakon o o potvrđivanju objavljen u “Službenom listu SFRJ – Međunarodni ugovori”, broj 7/71) garantovano je da niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja, da svako lice ima pravo na slobodu izražavanja, što podrazumeva slobodu iznalazjenja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru, kao i da ostvarivanje predviđenih sloboda obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti, te, sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga poštovanja prava i ugleda drugih lica ili zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala.

Ocenjujući osporene odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju sa stanovišta njihove saglasnosti sa navedenim odredbama Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora, a uzimajući u obzir i praksu međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, posebno Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, Ustavni sud je utvrdio sledeće:

Saglasno odredbi člana 97. tačka 10. Ustava, Republika Srbija je nadležna da uređuje i obezbeđuje sistem u oblasti javnog informisanja, te je, u tom smislu, bila nadležna da donošenjem Zakona o javnom informisanju, odnosno njegovim izmenama i dopunama, uredi način ostvarivanja Ustavom zajemčene slobode medija, utvrđene odredbama člana 50. Ustava. Istovremeno, Ustavni sud ističe da je ustavno jemstvo slobode medija neodvojivo od Ustavom zajemčene slobode mišljenja i izražavanja iz člana 46. Ustava i prava na obaveštenost iz člana 51. Ustava. Naime, sloboda svakoga da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja, kako je to garantovano stavom 1. člana 50. Ustava, kao i izričito i restriktivno, Ustavom utvrđeni uslovi pod kojima ova sloboda može biti ograničena (stav 3. člana 51.), nema u svojoj suštini za primarni cilj zaštitu interesa medija radi njih samih, već bez zagarantovane i ostvarene slobode medija, jemstva slobode mišljenja i izražavanja i prava na obaveštenost, u velikoj meri, ostaju puka proklamacija. U tom smislu, Ustavni sud ukazuje da je u svakom demokratskom društvu, a posebno u društvu koje je na putu demokratskog razvoja, od izuzetnog značaja za svakog pojedinca u tom društvu da se načinom na koji se uređuje ostvarivanje slobode medija osigura puna afirmacija i ostvarivanje slobode mišljenja i izražavanja i prava na obaveštenost, a sloboda medija je sredstvo da se do željenog cilja dođe. Pošto su u savremenom dobu mediji glavno sredstvo za iznošenje i prenošenje informacija, obave-

štenja i ideja, posebno o pitanjima od javnog značaja, to je sloboda medija važna kako za to da se različite informacije, obaveštenja i ideje od javnog značaja uopšte mogu izneti u javnost, tako i za to da se putem medija učine dostupnim građanima. U prilog ovakvog stava Ustavnog suda govori i bogata sudska praksa Evropskog suda i Evropske komisije za ljudska prava u vezi primene člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Evropska konvencija) kojim se garantuje sloboda izražavanja i informisanja. Još u presudi *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, koja je doneta 7. decembra 1976. godine, Evropski sud je okvalifikovao slobodu izražavanja i informisanja kao “jedan od temelja takvog (demokratskog) društva, jedan od osnovnih uslova za njegov napredak i za razvoj svakog pojedinca... Odnosi se ne samo na “informacije” ili “ideje” koje su prihvatljive ili se smatraju neuvredljivim ili nebitnim, već i na one koje vređaju, šokiraju ili uznemiravaju državu ili neki deo stanovništva. To su sve zahtevi pluralizma, tolerancije i širokoumlja, bez kojih nema demokratskog društva” (stav 49.).

Međutim, sloboda medija, ni prema odredbama člana 50. Ustava Republike Srbije, kao ni prema odredbama člana 10. Evropske konvencije i člana 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu: Međunarodni pakt), nije apsolutna. Naime, iako Ustav u članu 50. u prvi plan ističe slobodu svakoga da bez odobrenja, na način propisan zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja (stav 1.) i zabranu cenzure (stav 3. prva rečenica), istovremeno utvrđuje da nadležni sud može sprečiti širenje informacija i ideja putem sredstava javnog obaveštavanja, ali samo pod uslovom da je to u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje (stav 3. druga rečenica). Takođe, i stav 2. člana 10. Evropske konvencije, polazeći od toga da ostvarivanje ovih sloboda (izražavanja i informisanja) povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, predviđa da ono može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva. Konačno, mada je i odredbama člana 19. Međunarodnog pakta garantovano da niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja, da svako lice ima pravo na slobodu izražavanja, što podrazumeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, u usmenom, pismenom, štampanom ili

umetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru, istovremeno je predviđeno da ostvarivanje ovih sloboda obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti, te, sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga poštovanja prava i ugleda drugih lica ili zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala. Iz navedenog, po oceni Ustavnog suda, sledi da sloboda medija zajemčena odredbama Ustava i garantovana odredbama Evropske konvencije i Međunarodnog pakta, kao potvrđenih međunarodnih ugovora, ne isključuje a priori pravo države da uredi način njenog ostvarivanja, te da, tom prilikom, propiše i određena ograničenja ove slobode. Saglasno iznetom, i sam Ustav, utvrđujući osnovna načela u skladu sa kojima se ostvaruju sva zajemčena ljudska i manjinska prava i slobode, predviđa da se zakonom može propisati način ostvarivanja ovih prava, ali samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava (član 18. stav 2. druga rečenica), kao i da ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhu radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava, da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati, te da su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjima prava (član 20.).

Polazeći od navedenog, u postupku ocene ustavnosti osporenih odredaba Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju Ustavni sud je cenio da li su osporene odredbe saglasne sa Ustavom zajemčenim slobodama i pravima i da li je propisani način njihovog ostvarivanja saglasan sa označenim ustavnim načelima.

Povodom osporavanja člana 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona, Ustavni sud konstatuje da novi stav 1. člana 14. osnovnog Zakona, koji se dodaje članom 1. stav 1. ovog zakona sadrži zapravo dve odredbe – prvu, kojom se propisuje da javno glasilo može osnovati domaće pravno lice, koje time stiče status osnivača javnog glasila, i drugu, kojom je predviđeno da se javno glasilo upisuje u Registar javnih glasila. Podnetim predlogom osporena je samo odredba koja se tiče toga ko može biti osnivač javnog glasila, dok se prvopodnetom inicijativom osporava i odredba koja predviđa upis javnog glasila u Registar.

Kada je reč o delu odredbe člana 1. stav 1. osporenog Zakona koji se odnosi na osnivača javnog glasila, Ustavni sud nalazi da ovu odredbu treba posmatrati u kontekstu odredaba člana 11. osnovnog Zakona i člana 14. tog zakona u tekstu kako je glasilo pre izmena i dopuna. Naime, članom 11. Zakona o informisanju definisan je pojam javnog glasila, tako što je propisano da su javna glasila novine, radio programi, televizijski programi, servisi novinskih agencija, Internet i druga elektronska izdanja navedenih javnih glasila, kao i druga sredstva javnog informisanja koja pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika (član 11. stav 1.). Iz navedene zakonske odredbe proizlazi da se pod javnim glasilima podrazumevaju sva ona, uslovno rečeno, sredstva putem kojih se, na različite tehničko-tehnološke načine, mogu javno objavljivati ideje, informacije i mišljenja i upućivati, odnosno činiti dostupnim neodređenom broju korisnika, što znači najširoj javnosti. Stoga, saglasno odredbi stava 2. člana 11. Zakona, javno glasilo nema svojstvo pravnog lica. Sa druge strane, pošto samo javno glasilo nema svojstvo pravnog lica, prema dosadašnjoj odredbi člana 14. stav 1. Zakona, osnivač javnog glasila je pravno lice, pri čemu osnivač takvog pravnog lica koje osniva javno glasilo, dakle pravnog lica koje se osniva radi izdavanja, emitovanja ili na drugi način činjenja dostupnim javnog glasila, može biti svako domaće ili strano pravno ili fizičko lice, u skladu sa zakonom. Dosadašnjom odredbom stava 2. člana 14. Zakona izričito je bilo propisano da osnivači javnih glasila ne mogu biti, ni posredno ni neposredno, država i teritorijalna autonomija, kao ni ustanova, preduzeće i drugo pravno lice koje je u pretežnom delu u državnoj svojini ili koje se u celini ili pretežnim delom finansira iz javnih prihoda, osim ukoliko je to predviđeno posebnim zakonom kojim se uređuje oblast radiodifuzije, dok je stavom 3. ovog člana Zakona bilo propisano da izuzetno od stava 2. država može posebnim zakonom osnovati novinsku agenciju. Iz navedenih zakonskih odredaba nesporno je sledilo da se kao osnivač javnog glasila može pojaviti svako domaće ili strano pravno ili fizičko lice, tako što će, u skladu sa zakonom, osnovati pravno lice koje je osnivač javnog glasila. Međutim, iako navedene odredbe člana 14. Zakona nisu formalnopravno izmenjene, osporenom odredbom člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, osnivač javnog glasila se, po oceni Ustavnog suda, definiše na bitno drugačiji način, tako što se predviđa da “javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”. Imajući u vidu navedeno, a polazeći od odredbe člana 50. stav 1. Ustava kojom je, između ostalog, utvrđeno da je svako slobodan da osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja, Ustavni sud ocenjuje da osporena odredba Zakona nije saglasna sa Ustavom, jer se pojam “svako” ni na koji način ne može tumačiti samo kao domaće pravno lice.

Stoga Ustavni sud nalazi da se ne mogu prihvatiti navodi iz odgovora donosioca osporenog akta da je osporeno rešenje “na liniji” ranije postojeće regulative. Ovo iz razloga što je dosadašnja regulativa kao osnivače javnih glasila jedino isključivala subjekte navedene u stavu 2. člana 14. Zakona, i to u odnosu na pojedina javna glasila, dok je, načelno, propisivala da osnivač javnog glasila može biti svako pravno lice koje, pak, može osnovati svako domaće ili strano pravno ili fizičko lice, što je osporenim odredbom dovedeno u pitanje, iako je dosadašnje zakonsko rešenje formalno i dalje zadržano. Polazeći od iznetog, Ustavni sud ocenjuje da se osporenim odredbom krše i osnovna načela iz čl. 18. i 20. Ustava, jer se njima na Ustavom nedopušten način utiče na suštinu zajemčene slobode osnivanja novina i drugih sredstava javnog obaveštavanja.

Na osnovu izloženog, Ustavni sud je utvrdio da odredba člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojim se u članu 14. osnovnog Zakona dodaje novi stav 1. i to u delu koji glasi: “javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”, nije saglasna sa Ustavom.

Ustavni sud ocenjuje da osporena odredba Zakona nije saglasna ni sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i to članom 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i članom 19. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Ovu ocenu Sud zasniva na u osnovi istovetnim razlozima na kojima se temelji utvrđenje o nesaglasnosti navedene odredbe sa Ustavom. Ovo stoga što je članom 10. stav 1. Evropske konvencije svakome garantovano pravo na slobodu izražavanja, koje uključuje ne samo slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, već i primanje i saopštavanje informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice, dok je članom 14. Evropske konvencije određeno da se uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu. Na sličan način i odredbe člana 19. Međunarodnog pakta garantuju, između ostalog, da svako ima pravo na slobodu izražavanja, što podrazumeva slobodu kako iznalaženja, tako i primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru. Po shvatanju Ustavnog suda, nesporno je da prava garantovana odredbama Evropske konvencije i Međunarodnog pakta koja se tiču slobode saopštavanja, odnosno širenja informacija, obuhvataju i slobodu osnivanja javnog glasila kao sredstva putem koga će se informacije i ideje saopštavati i širiti. Navedeni međunarodni ugovori dozvoljavaju da garantovana prava budu podvrgnuta formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama (član 10. stav 2. Evropske konvencije), odnosno izvesnim ograničenjima (član 19. Međunarodnog pakta) pod uslovom da su propisani zakonom i da su neophodni u demokratskom dru-

štvu, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva (prema Evropskoj konvenciji), odnosno iz razloga poštovanja prava i ugleda drugih lica ili zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala (prema Međunarodnom paktu). Međutim, Ustavni sud ukazuje da je, utvrđujući da je svako slobodan da osnuje javno glasilo, naš ustavotvorac isključio mogućnosti da ovaj element zajemčene slobode medija bude zakonom podvrgnut ograničenjima na način kako bi to dopuštale Evropska konvencija i Međunarodni pakt.

Prvopodnetom inicijativom se od Ustavnog suda traži i ocena člana 1. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju u odnosu na drugu rečenicu novododatog stava 1. člana 14. Zakona kojom se propisuje da se javno glasilo upisuje u Registar javnih glasila. Polazeći od toga da odredba člana 50. stav 1. Ustava, sa jedne strane, garantuje osnivanje sredstva javnog obaveštavanja (javnog glasila) bez odobrenja, ali, sa druge strane, utvrđuje da se javna glasila osnivaju na način predviđen zakonom, Ustavni sud nalazi da je način osnivanja javnih glasila propisan zakonom nesaglasan Ustavu samo ukoliko se njime ustanovljava sistem odobrenja (dozvola ili saglasnosti), kao uslov za osnivanje javnog glasila. Pošto Registar javnih glasila, po svojoj prirodi, predstavlja javnu evidenciju o osnovanim javnim glasilima, Sud ocenjuje da predviđeni upis javnog glasila u ovaj registar, sam po sebi, ne predstavlja kršenje Ustavom zajemčene slobode, kao ni načela iz čl. 18. i 20. Ustava. Naime, ova osporena odredba ne predviđa da je upis u Registar konstitutivni element osnivanja javnog glasila, što bi mu, posredno, davalo karakter odobrenja, pa se time propisivanjem obaveze da se javno glasilo upiše u javnu evidenciju koju država ustanovljava, ne utiče na suštinu zajemčene slobode, niti se ona može smatrati ograničenjem te slobode. Sa druge strane, Ustavni sud nalazi da se može prihvatiti da i u demokratskom društvu država ima legitimno pravo da uspostavi i vodi javnu evidenciju o javnim glasilima koja su na njenoj teritoriji osnovana i deluju i to ne samo radi, kako donosilac osporenog akta navodi, mogućnosti da nadležni organi vrše nadzor nad pravilnom primenom ovog zakona, već podjednako ili čak prevashodno, radi toga da obezbedi mehanizam kojim će građanima, u čijem interesu je sloboda medija prvenstveno zajemčena, omogućiti da uvidom u ovu evidenciju u punoj meri ostvare svoje ustavno pravo na obaveštenost.

S obzirom na izneto, Ustavni sud je utvrdio da osporena odredba nije nesaglasna sa Ustavom, a na prethodno navedenim razlozima zasniva se i ocena Ustavnog suda da osporena odredba nije nesaglasna ni sa potvrđenim međunarodnim ugovorima. Stoga je Sud u ovom delu podneti predlog odbio, a inicijative nije prihvatio.

U odnosu na odredbu člana 2. Zakona, kojom su posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodati novi čl. 14a, 14b i 14v, kao što je rečeno, i predlog i inicijative sadrže razloge osporavanja odredaba novog člana 14a Zakona, dok se inicijativama dodatno osporavaju i odredbe čl. 14b i 14v Zakona.

Ustavni sud konstatuje da se odredbama novog člana 14a Zakona o javnom informisanju uređuje više različitih pravnih pitanja i pravnih instituta. Stoga je Sud oceni ustavnosti podvrgao najpre odredbe st. 1. i 2. člana 14a Zakona kojima se propisuje da osnivač javnog glasila ne može preneti niti na drugi način raspolagati pravom na javno glasilo ili pravom na izdavanje javnog glasila (stav 1.) i da je ništav ugovor ili drugi pravni posao koji za predmet ima prenos, odnosno drugo raspolaganje pravima iz stava 1. ovog člana (stav 2.). Navodi predlagača i inicijatora usmereni su na nesaglasnost osporene odredaba sa Ustavom zajemčenim pravom na imovinu, sa osnovnim načelima ekonomskog uređenja utvrđenim odredbama člana 82. Ustava i ustavnim odredbama o ekonomskom uređenju koje garantuju da je preduzetništvo slobodno (član 83. stav 1. Ustava) i da prava stečena ulaganjem kapitala na osnovu zakona, ne mogu zakonom biti umanjena (član 84. stav 3. Ustava), kao i sa članom 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe, ističe se da navedene odredbe nisu u saglasnosti ni sa ustavnim principom zabrane smanjenja dostignutog nivoa ljudskih prava (član 20. stav 2. Ustava). Pristupajući oceni ustavnosti Ustavni sud najpre konstatuje da osporene odredbe, zbog manjkavosti u nomotehničkom smislu, mogu da dovedu do nejasnoća u pogledu njihovog značenja, pa time i do dileme u pogledu njihove ustavnosti. Međutim, osporene odredbe se, po oceni Suda, moraju tumačiti sistemski, polazeći od pojma javnog glasila kako je on definisan odredbama člana 11. Zakona o javnom informisanju. Naimе, kao što je prethodno ukazano, član 11. Zakona definiše javna glasila kao različita sredstva kojima se u tehničko-tehnološkom smislu objavljuju i prenose informacije i ideje (novine, radio i televizijski programi, servisi novinskih agencija, Internet i druga elektronska izdanja ovih glasila, kao i sva druga sredstva javnog informisanja kojima se pomoću reči, slike ili zvuka objavljuju ideje, informacije i mišljenja) i stoga javno glasilo kao takvo nema svojstvo pravnog lica. Osnivanjem javnog glasila osnivač stiče pravo da na odabrani način (putem odgovarajućeg javnog glasila) objavljuje informacije, ideje i mišljenja, namenjena javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika, odnosno pravo da izdaje javno glasilo. S obzirom na to, javno glasilo samo za sebe i ne može biti u pravnom prometu, što ne isključuje pravo osnivača da ugovorom ili drugim pravnim poslom raspoláže svojim osnivačkim pravom, u skladu sa opštim propisima, a što osporene odredbe i ne dovođe u pitanje. Imajući u vidu navedeno, Ustav-

ni sud ocenjuje da se osporenim odredbama osnivačima javnih glasila ne uskrađuje i ne ograničava Ustavom zajemčeno pravo na imovinu, kao ni pravo garantovano članom 1. Prvog protokola uz Evropsku konvenciju, a da se, takođe, ovim odredbama ne krše ni osnovna načela ekonomskog uređenja u Republici Srbiji, niti ustavne garancije slobode preduzetništva i zaštite prava stečenih ulaganjem kapitala na osnovu zakona. Pošto osporene zakonske odredbe proizlaze iz same prirode javnog glasila, kako je ono bilo definisano još osnovnim tekstom Zakona o javnom informisanju, Ustavni sud nalazi da pravni promet samog javnog glasila nije bio moguć ni pre navedene dopune Zakona, bez obzira da li je to u Zakonu izričito bilo predviđeno ili ne, te da se stoga ne mogu prihvatiti ni navodi o smanjenju dostignutog nivoa ljudskih prava.

Osporenim odredbama člana 14a st. 3. i 4. Zakona predviđeno je da u slučaju prestanka javnog glasila brisanjem iz registra javnih glasila ili na drugi način, odnosno prestankom štampanja ili izdavanja javnog glasila, nije dozvoljeno osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom koje može izazvati zabunu u pogledu identiteta javnog glasila (stav 3.) i da ova zabrana važi godinu dana počev od dana izdavanja poslednjeg primerka javnog glasila koje je prestalo da postoji, odnosno koje se ne štampa, odnosno ne izdaje (stav 4.). Ustavni sud nalazi da kada je reč o javnom glasilu koje je prestalo da postoji, zabrana osnivanja drugog glasila pod istim ili sličnim imenom koje može da izazove zabunu u pogledu identiteta javnog glasila, i to u narednih godinu dana, predstavlja izraz zaštite interesa građana, imajući u vidu značaj i uticaj medija u savremenom društvu i njihovu Ustavom utvrđenu obavezu da poštuju pravo građana na obaveštenost koje uključuje i pravo na istinito i potpuno obaveštavanje, iz čega sledi, pored ostalog, i njihova obaveza da građane ne dovedu u zabunu, odnosno zabludu, ni u pogledu sopstvenog identiteta. U tom smislu ovakva zabrana služi opravdanom, legitimnom cilju, te ne izlazi iz okvira ustavne norme koja utvrđuje da se novine i druga sredstva javnog obaveštavanja osnivaju na način predviđen zakonom. Nemogućnost osnivanja javnog glasila pod istim ili sličnim imenom pod kojim je postojalo neko ranije javno glasilo i to ne trajno, već u periodu od godinu dana od dana prestanka njegovog postojanja, ne predstavlja ograničenje koje bi suštinski uticalo na ostvarivanje slobode medija, konkretno slobode osnivanja javnog glasila, niti slobode mišljenja i izražavanja, a nasuprot tome, doprinosi zaštiti navedenih prava građana, te tako postoji i neophodna proporcionalnost između propisane zabrane i cilja koji se njome želi postići. Ustavni sud nalazi da osporene odredbe člana 14a st. 3. i 4. Zakona ne povređuju ni garancije sadržane u potvrđenim međunarodnim ugovorima na koje se predlagrač i inicijatori pozivaju, jer odredbe kako Evropske konvencije (stav 2. člana 10.), tako i Međunarodnog pakta (član 19.) dopuštaju mogućnost da se

zagarantovane slobode mogu podvrgnuti ograničenjima, ako su ona propisana zakonom i ako su neophodna u demokratskom društvu, između ostalog, i radi zaštite prava drugih. Sa druge strane, u pogledu zabrane da se, u slučaju da je javno glasilo prestalo da se štampa, odnosno izdaje, u predviđenom periodu od godinu dana osnuje novo javno glasilo pod istim ili sličnim imenom, Ustavni sud ukazuje da je propisano ograničenje ne samo u interesu građana, iz prethodno navedenih razloga, već i u interesu onog javnog glasila koje i dalje postoji, ali se iz tehničkih, finansijskih ili bilo kojih drugih razloga jedno vreme ne štampa, odnosno ne izdaje. Ustavni sud ocenjuje da se osporene odredbe Zakona mogu tumačiti jedino kao vid zaštite prava upravo onog javnog glasila koje je osnovano i dalje postoji, ali ga trenutno “nema u javnosti”, jer mu obezbeđuju da sačuva ime kao deo svog identiteta i za vreme za koje se ne pojavljuje u javnosti, a ne kako predlagač i inicijatori smatraju kao obavezu upravo tog glasila da mora redovno da se štampa, odnosno izdaje inače mu je nakon godinu dana “neizdavanja” zabranjeno da se pod svojim imenom pojavi u javnosti. Naprotiv, već osnovanom javnom glasilu je uvek dozvoljeno da se pod svojim imenom pojavi u javnosti, bez obzira da li je u njoj bilo prisutno redovno ili sa prekidima. Navedene odredbe znače jedino to da ako nekog glasila duže od godinu dana nema u javnosti, zakonom mu više nije zagarantovano “čuvanje” imena, već je moguće osnivanje novog javnog glasila pod istim ili sličnim imenom. Već samo jezičko tumačenje osporenih odredaba potvrđuje izneto stanovište Ustavnog suda. Naime, sporna norma predviđa da “u slučaju ... prestanka štampanja ili izdavanja javnog glasila, nije dozvoljeno osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom ...” (stav 3.) i dalje da “zabrana iz stava 3. (osnivanja javnog glasila pod istim ili sličnim imenom) važi godinu dana počev od dana izdavanja poslednjeg primerka javnog glasila ... koje se ne štampa, odnosno ne izdaje” (stav 4.). Kako javno glasilo koje je samo faktički prestalo da se štampa ili izdaje nije time pravno prestalo da postoji, to se ono ne može ni osnivati kao novo javno glasilo, pa se time ni propisana zabrana na takvo glasilo ne može ni odnositi.

Na iznetim razlozima zasniva se odluka Ustavnog suda da u označenom delu, u odnosu na odredbe člana 14a st. 1. do 4. Zakona, podneti predlog odbije, a inicijative ne prihvati, jer nije našao osnova da utvrdi da su osporene odredbe nesaglasne sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Konačno, osporeni član 14a Zakona u odredbama st. 5. do 7. sadrži norme procesnog karaktera kojima se propisuje da je u slučaju povrede zabrane iz stava 3. ovog člana, kao i u slučaju izdavanja javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila, nadležni javni tužilac dužan da bez odlaganja pokrene postupak za privredni prestup pred nadležnim

sudom i zatraži izricanje mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila (stav 5.), da će sud u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca, u skladu sa zakonom, izreći osnivaču meru privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila do pravosnažnog okončanja postupka iz stava 5. ovog člana (član 6.) i da se u postupku za izricanje mere iz stava 6. ovog člana shodno primenjuju odredbe člana 24. ovog zakona (stav 7.).

Ustavni sud nalazi da su za ocenu ustavnosti navedenih odredaba Zakona, pored člana 50. stav 1. Ustava, od značaja i odredbe člana 4. st. 1, 2. i 4, člana 142. stav 2. i člana 156. stav 1. Ustava. Polazeći od odredbe člana 4. stav 1. Ustava koja utvrđuje načelo jedinstvenog pravnog poretka, kao jedan od osnovnih principa na kojima počiva ustavnopravni sistem Republike Srbije, Ustavni sud ukazuje da iako važeći pravni sistem u Republici ne pravi razliku između tzv. organskih, osnovnih ili drugih zakona koji imaju jaču pravnu snagu od ostalih, "običnih" zakona, što ima za posledicu da, saglasno odredbi člana 167. Ustava, Ustavni sud nije nadležan da ceni međusobnu saglasnost zakona, ustavno načelo jedinstva pravnog poretka nalaže da osnovni principi i pravni instituti predviđeni zakonima kojima se na sistemski način uređuje jedna oblast društvenih odnosa budu ispoštovani i u posebnim zakonima, osim ako je tim sistemskim zakonom izričito propisana mogućnost drugačijeg uređivanja istih pitanja. Ovo posebno važi za oblast kaznenog zakonodavstva, imajući u vidu da su norme kaznenog prava, po svojoj prirodi, u neposrednoj vezi sa ostvarivanjem osnovnih ljudskih prava i sloboda, te uređivanje pojedinih instituta kaznenog prava različito od načina na koji su oni uređeni sistemskim zakonom, može ozbiljno da ugrozi ostvarivanje načela jednakosti svih pred Ustavom i zakonom iz člana 21. stav 1. Ustava i da dovede do diskriminacije. Stoga je prilikom ocene ustavnosti odredaba st. 5. do 7. člana 14a Zakona, Ustavni sud uzeo u obzir i odredbe Zakona o privrednim prestupima ("Službeni list SFRJ", br. 4/77, 36/77, 14/85, 74/87, 57/89, i 3/90, "Službeni list SRJ", br. 27/92, 24/94, 28/96 i 64/01 i "Službeni glasnik RS", broj 101/05), kojim se uređuju privredni prestupi kao posebna vrsta kažnjivih dela. Ovim zakonom je, između ostalog, propisano: da odredbe ovog zakona o odgovornosti i sankcijama za privredne presteupe važe za sve privredne presteupe određene savezним i republičkim, odnosno pokrajinskim zakonima i uredbama (član 4.); da se za privredne presteupe mogu izreći sledeće zaštitne mere: 1. javno objavljivanje presude, 2. oduzimanje predmeta, 3. zabrana pravnom licu da se bavi određenom privrednom delatnošću i 4. zabrana odgovornom licu da vrši određene dužnosti (član 28.); da se zaštitne mere mogu izreći samo ako je učiniocu izrečena kazna, ako ovim zakonom nije drukčije određeno i da se zaštitne

mere javnog objavljivanja presude i oduzimanja predmeta mogu izreći i uz uslovnu osudu (član 29. st. 2. i 3.).

Kao što je rečeno, za ocenu saglasnosti osporenih odredaba sa Ustavom od značaja su i odredbe člana 4. st. 2. i 4. Ustava koje utvrđuju da uređenje vlasti počiva na podeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, a da je sudska vlast nezavisna, člana 142. stav 2. Ustava, kojom je, između ostalog, utvrđeno da su sudovi samostalni i nezavisni u svom radu, kao i člana 156. stav 1. Ustava, saglasno kojoj je javno tužilaštvo samostalni državni organ koji, pored ostalog, goni učinioce krivičnih i drugih kažnjivih dela. Imajući u vidu navedeno, Ustavni sud je ocenio da osporene odredbe člana 14a st. 5. i 6. Zakona o javnom informisanju nisu u saglasnosti sa Ustavom. Odredbom stava 5. ovog člana predviđeno je da je, u slučaju povrede zabrane iz stava 3. ovog člana, kao i u slučaju izdavanja javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila, nadležni javni tužilac dužan da bez odlaganja pokrene postupak za privredni prestup pred nadležnim sudom i zatraži izricanje mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila. Odredbom stava 6. istog člana propisano je da će sud u roku od 12 sati od podnošenja predloga javnog tužioca, u skladu sa zakonom, izreći osnivaču meru privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila do pravosnažnog okončanja postupka iz stava 5. ovog člana. Obavezivanje javnog tužioca da pokrene postupak za privredni prestup, i to bez odlaganja, kao i da traži izricanje mere, navedenu odredbu čini suprotnom Ustavom utvrđenom položaju javnog tužilaštva kao samostalnog državnog organa, a obavezivanjem suda da ovu meru izrekne zakonodavac je prekršio načelo podele vlasti i Ustavom garantovanu samostalnost i nezavisnost sudova. Dalje, propisivanjem mere privremene obustave delatnosti izdavanja javnog glasila zakonodavac je narušio princip jedinstva pravnog poretka i načelo jednakosti svih pred zakonom, jer predviđa jednu vrstu sankcije koju Zakon o privrednim prestupima, kao zakon koji na opšti način uređuje oblast privredno-prestupnog prava ne poznaje, i uprkos tome što navedeni zakon u članu 4. izričito određuje da odredbe tog zakona o odgovornosti i sankcijama za privredne prestupe važe za sve privredne prestupe, bez obzira na to kojim su opštim aktom propisani. Zakon o privrednim prestupima sadrži zabranu pravnom licu da se bavi određenom privrednom delatnošću, ali kao zaštitnu meru koja se, saglasno članu 29. stav 2. tog zakona, može izreći samo ako je učinioцу privrednog prestupa izrečena kazna, a ne dok postupak traje, kao svojevrsan vid privremene mere. Konačno, propisivanje mere (privremene) obustave delatnosti izdavanja javnog glasila zato što javno glasilo nije upisano u Registar javnih glasila pretvara upis u Registar u konstitutivni element postupka osnivanja javnog glasila i posredan vid odobrenja za osnivanje, a što je nesaglasno odredbi člana 50. stav 1. Ustava, a time i odredbama

člana 10. Evropske konvencije i člana 19. Međunarodnog pakta. Kako je odredba stava 7. člana 14a Zakona neodvojivo povezana sa odredbom stava 6. istog člana za koji je Ustavni sud utvrdio da nije saglasna sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima, to ni ova odredba ne može opstati u pravnom poretku.

Podnetim inicijativama odredbe člana 2. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju osporene su i u delu kojim je podle člana 14. osnovnog Zakona dodat novi član 14b, kojim je propisano da Registar javnih glasila vodi organizacija nadležna za vođenje registra privrednih subjekata (stav 1.) i da ministar nadležan za poslove javnog informisanja bliže uređuje način vođenja Registra javnih glasila (stav 2.).

Kako je Ustavni sud prethodno ocenio da ustanovljavanje Registra javnih glasila, samo po sebi, nije nesaglasno sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima, to izneta ocena i razlozi na kojima se ona zasniva važi i za osporenu odredbu stava 1. člana 14b Zakona. Kada je reč o organizaciji nadležnoj za vođenje Registra, Ustavni sud ističe da je određivanje koji će organ ili organizacija kojoj su poverena javna ovlašćenja biti nadležna za vođenje određene javne evidencije, pitanje celishodnosti konkretnog zakonskog rešenja, koju Ustavni sud nije nadležan da ceni. Stoga Sud u ovom delu inicijative nije prihvatio.

U odnosu na stava 2. člana 14b Zakona, Ustavni sud je posebnim rešenjem pokrenuo postupak za ocenjivanje ustavnosti ove osporene odredbe.

Povodom navoda kojima inicijatori osporavaju novododati član 14v Zakona, Ustavni sud ocenjuje da se odredbama člana 14v Zakona uređuje dostavljanje podataka iz Registra javnih glasila resornom ministarstvu i drugim nadležnim organima državne uprave, te kako se radi o podacima koji su sadržani u javnoj evidenciji koja se vodi na osnovu zakona i koji se dostavljaju radi postupanja ovih organa u skladu sa njihovim zakonom utvrđenim nadležnostima, Sud nalazi da se ne može prihvatiti kao osnovano ukazivanje inicijatora da se na propisani način osnivači javnih glasila stavljaju u nejednak položaj u odnosu na druge privredne subjekte, niti da osporene odredbe predstavljaju otvoren pritisak na sredstva javnog informisanja. S tim u vezi, Ustavni sud je ocenio da nema osnova za pokretanje postupka za utvrđivanje nesaglasnosti odredaba člana 14v Zakona sa odredbama čl. 21, 50. i 83. Ustava, niti za utvrđivanje njihove nesaglasnosti sa odredbama člana 14. Evropske konvencije, pa u ovom delu inicijative nije prihvatio, saglasno odredbi člana 53. stav 3. Zakona o Ustavnom sudu.

Polazeći od sadržine osporenih odredaba čl. 4. do 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju Ustavni sud je pri-

likom ocene njihove saglasnosti sa Ustavom, iz razloga navedenih u delu kojim je vršena ocena odredaba st. 5. do 7. novododatog člana 14a Zakona, imao u vidu i odredbe Zakona o privrednim prestupima i Zakona o prekršajima. Ovo stoga što se osporenim odredbama propisuju privredni prestupi i prekršaji u oblasti javnog informisanja i sankcije za učinjene privredne presteupe i prekršaje.

Pored već navedenih odredaba Zakona o privrednim prestupima, ovim zakonom je propisano i: da je privredni prestup društveno štetna povreda propisa o privrednom ili finansijskom poslovanju, koja je prouzrokovala ili je mogla prouzrokovati teže posledice i koja je propisom nadležnog organa određena kao privredni prestup (član 2.); da je najmanja mera novčane kazne koja se može propisati za privredni prestup koji učini pravno lice 10.000 dinara, a najveća 3.000.000 dinara, da se visina novčane kazne za pravno lice može propisati i u srazmeri sa visinom učinjene štete, neizvršene obaveze ili vrednosti robe ili druge stvari koja je predmet privrednog prestupa, u kom slučaju najveća mera novčane kazne može biti do dvadesetostrukog iznosa učinjene štete, neizvršene obaveze ili vrednosti robe ili druge stvari koja je predmet privrednog prestupa, kao i da najmanja mera novčane kazne koja se može propisati za privredni prestup koji učini odgovorno lice iznosi 2.000 dinara, a najveća 200.000 dinara (član 18.); da će sud pravnom licu odmeriti kaznu u granicama propisanim za privredni prestup, uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude veća ili manja (otežavajuće i olakšavajuće okolnosti), a naročito težinu učinjenog privrednog prestupa, posledice koje su nastupile ili su mogle nastupiti, okolnosti pod kojima je privredni prestup učinjen i ekonomsku snagu pravnog lica, a da će se pri odmeravanju kazne odgovornom licu shodno primenjivati odredbe člana 41. Krivičnog zakona (član 20.); da sud može pravnom licu i odgovornom licu za učinjeni privredni prestup izreći uslovnu osudu, pri čemu uslovnom osudom sud može pravnom licu utvrditi kaznu do 20.000 dinara, a odgovornom licu do 4.000 dinara, s tim da se ona neće izvršiti ako osuđeni za vreme koje odredi sud, a koje ne može biti kraće od jedne ni duže od dve godine (vreme proveravanja), ne učini nov privredni prestup, odnosno ako odgovorno lice ne učini krivično delo koje ima i obeležja privrednog prestupa (član 27. st. 1. i 2.); da se za privredne presteupe mogu izreći sledeće zaštitne mere: 1. javno objavljivanje presude, 2. oduzimanje predmeta, 3. zabrana pravnom licu da se bavi određenom privrednom delatnošću i 4. zabrana odgovornom licu da vrši određene dužnosti (član 28.).

Zakonom o prekršajima ("Službeni glasnik RS", br. 101/05, 116/08 i 111/09) propisano je: da je prekršaj protivpravno skrivljeno izvršena radnja koja je propisom nadležnog organa određena kao prekršaj (član 2. stav 1.); da se prekršaji mogu propisivati zakonom ili uredbom, odnosno

odlukom skupštine autonomne pokrajine, skupštine opštine, skupštine grada i skupštine grada Beograda i da organi ovlašćeni za donošenje propisa o prekršajima mogu propisivati samo kazne i zaštitne mere predviđene ovim zakonom i u granicama koje određuje ovaj zakon (član 4. st. 1. i 2.); da su prekršajne sankcije – kazne, opomena, zaštitne mere i vaspitne mere (član 5. stav 1.); da se zakonom ili uredbom novčana kazna može propisati u rasponu: 1. od 5.000,00 do 150.000,00 dinara za fizičko lice i odgovorno lice, 2. od 100.000,00 do 2.000.000,00 dinara za pravno lice i 3. od 10.000,00 do 500.000,00 dinara za preduzetnika (član 35. stav 1.).

Odredbama člana 92a Zakona, koji je članom 4. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju dodat posle člana 92. osnovnog Zakona, kao privredni prestup je propisano osnivanje javnog glasila suprotno zabrani iz člana 14a stav 3. ovog zakona (osnivanje javnog glasila pod istim ili sličnim imenom pre proteka propisanog roka) i izdavanje javnog glasila koje nije upisano u Registar javnih glasila, propisani su minimumi i maksimumi novčanih kazni za učinjene privredne prestupe za osnivača javnog glasila (pravno lice) i odgovorno lice u osnivaču javnog glasila i predviđeno je da će sud osnivaču uz kaznu izreći zaštitnu meru zabrane obavljanja delatnosti izdavanja javnog glasila, a odgovornom licu zaštitnu meru zabrane vršenja određenih dužnosti.

Polazeći od pojma privrednog prestupa definisanog članom 2. Zakona o privrednim prestupima, Ustavni sud najpre ocenjuje da radnje koje su odredbom stava 1. člana 92a Zakona propisane kao privredni prestup, ispunjavaju zakonske uslove da budu određene kao ova vrsta kažnjivih dela sa stanovišta njegovog Zakonom utvrđenog pojma, jer se propisana zabrana, kao i propisana obaveza odnose na poslovanje osnivača javnog glasila, koji, obavljajući jednu nesporno privrednu delatnost, nastupa kao privredni subjekat. Međutim, i pored toga Ustavni sud nalazi da se navedenim odredbama člana 92a Zakona povređuju ustavna načela o jedinstvu pravnog poretka u Republici Srbiji i jednakosti svih pred Ustavom i zakonom, kao i zajemčena sloboda medija. Ovo iz razloga što su, kao prvo, odredbama člana 18. st. 1. i 3. Zakona o privrednim prestupima propisani takozvani opšti minimum i opšti maksimum novčane kazne koja se može propisati za bilo koji konkretan privredni prestup koji učini pravno lice, odnosno odgovorno lice u pravnom licu. Tako je najmanja mera novčane kazne koja se može propisati za privredni prestup koji učini pravno lice 10.000 dinara, a najveća 3.000.000 dinara, dok najmanja mera novčane kazne koja se može propisati za privredni prestup koji učini odgovorno lice iznosi 2.000 dinara, a najveća 200.000 dinara. Navedene odredbe znače da se za konkretne privredne prestupe koji se propisuju zakonom, odnosno uredbom ne može predvideti novčana kazna koja je ispod opšteg minimuma, niti iznad opšteg maksimuma. Propisivanjem da se za privre-

dne prestupe iz člana 92a Zakona može izreći novčana kazna u rasponu od 1.000.000 do 20.000.000 dinara za osnivača javnog glasila i od 200.000 do 2.000.000 dinara za odgovorno lice u osnivaču javnog glasila, zakonodavac je takozvane posebne maksimume novčanih kazni propisao iznad opšteg maksimuma kazne koja se može propisati za ovu vrstu kažnjivih dela, iako je odredbom člana 4. Zakona o privrednim prestupima izričito predviđeno da odredbe tog zakona o odgovornosti i sankcijama za privredne prestupe važe za sve privredne prestupe određene bilo kojim zakonom ili uredbom. Na ovaj način je, po oceni Ustavnog suda, narušeno načelo jedinstva pravnog poretka, a lica koja odgovaraju za privredne prestupe iz oblasti javnog informisanja stavljena su u nejednak položaj sa licima koja odgovaraju za istu vrstu kažnjivih dela iz drugih oblasti. Ustavni sud ukazuje da kao što se posebnim zakonima kojima se predviđaju određena krivična dela koja nisu sadržana u Krivičnom zakoniku ne može propisati kazna zatvora ispod opšteg minimuma, odnosno iznad opšteg maksimuma određenog Krivičnim zakonikom, tako se ni za privredne prestupe, kao ni za prekršaje, ne mogu propisivati novčane kazne, niti bilo koje druge sankcije koje nisu predviđene zakonima kojima se na sistemski način uređuju pravni instituti koji se odnose na ove vrste kažnjivih dela. Iako su izneti razlozi dovoljan osnov za utvrđivanje neustavnosti navedenih zakonskih odredaba, Sud dodatno ističe da se visinom zaprečenih kazni, čak i kada one ne bi izlazile izvan dozvoljenog okvira, ozbiljno ugrožava ostvarivanje zajemčene slobode medija, jer bi eventualna osuda osnivača javnog glasila na maksimalnu zaprečenu novčanu kaznu, koja inače po svojoj visini odgovara novčanoj kazni koja se prema članu 14. stav 3. tačka 5) Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela ("Službeni glasnik RS", broj 97/08) može izreći pravnom licu za učinjeno krivično delo za koje je propisana kazna zatvora do deset godina, realno ugrozila dalje postojanje samog javnog glasila. Drugo, Ustavni sud konstatuje da zaštitne mere zabrane obavljanja delatnosti, odnosno zabrane vršenja određenih dužnosti, predviđene odredbama st. 2. i 4. člana 92a Zakona, jesu zaštitne mere koje se, kao vrsta sporedne sankcije, mogu propisati za učinjene privredne prestupe, saglasno članu 28. Zakona o privrednim prestupima. Međutim, Ustavni sud ocenjuje da ni navedene odredbe Zakona nisu saglasne sa Ustavom. Naime, Ustavni sud je ocenjujući prethodne osporene odredbe Zakona našao da propisana obaveza upisa u Registar javnih glasila nije nesaglasna sa Ustavom, niti da je nesaglasno sa Ustavom sankcionisanje neupisivanja u Registar, ali je isto tako ocenio se odredbama Zakona upis u Registar ne može pretvoriti u uslov za osnivanje i početak rada javnog glasila, jer ona tada poprima karakter odobrenja, a što bi bilo suprotno Ustavu. U skladu sa ovim stavovima, ocena Ustavnog suda je da se i propisivanjem zabrane obavljanja

delatnosti izdavanja javnih glasila, odnosno zabrane vršenja određenih dužnosti, kao zaštitnih mera koje se izriču u slučaju učinjenog privrednog prestupa koji se sastoji u neupisivanju javnog glasila u Registar, upisu u Registar daje karakter dodatnog, Ustavom nedopuštenog uslova za osnivanje i delovanje javnog glasila. Uz to, Ustavni sud je utvrdio ne postoji ustavni osnov da se osnivaču javnog glasila koji javno glasilo nije upisao u Registar pored izrečene novčane kazne za privredni prestup izrekne i mera zabrane izdavanja javnog glasila, jer se izricanjem ove mere sprečava širenje informacija i ideja putem javnog glasila kome je mera izrečena, a odredbom člana 50. stav 3. je izričito i taksativno utvrđeno da nadležni sud može sprečiti širenje informacija i ideja putem sredstava javnog obaveštavanja samo ako je to, u demokratskom društvu, neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, radi sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Sud ukazuje da je nesporno da se kršenje zakonske obaveze upisa u Registar ne može dovesti u vezu sa bilo kojim od navedenih ustavnih osnova za sprečavanje širenja informacija i ideja, tj. zabranu izdavanja javnog glasila.

Pre prelaska na ocenu saglasnosti osporenih odredaba člana 92a Zakona sa potvrđenim međunarodnim ugovorima, Ustavni sud je izvršio ocenu ustavnosti i osporenih odredaba člana 92b Zakona, kao i čl. 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, pošto su i ove odredbe deo kaznenih odredaba Zakona o javnom informisanju.

Sud najpre konstatuje da se i povodom odredaba člana 92b Zakona postavlja više spornih ustavnopravnih pitanja.

Prvo, ovim članom Zakona su povreda pretpostavke nevinosti i povreda zaštite interesa maloletnika propisane kao privredni prestup (st. 1. i 5.).

Drugo, ako je privredni prestup koji se odnosi na povredu pretpostavke nevinosti učinjen objavljivanjem informacije na naslovnoj strani javnog glasila ili u okviru najavnih vesti informativnog programa elektronskog javnog glasila, za osnivača javnog glasila koji je učinilac privrednog prestupa novčana kazna se ne propisuje u odgovarajućem rasponu, već u fiksnom iznosu – u visini koja odgovara zbiru vrednosti ukupno prodatog tiraža javnog glasila isporučenog distributerima u periodu od sedam dana računajući od dana kada je informacija objavljena i vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u tom periodu (stav 2.), odnosno u visini koja odgovara vrednosti prodatog oglasnog prostora u javnom glasilu u periodu od sedam dana računajući od dana kada je informacija objavljena (stav 3.).

Treće, za učinjeni privredni prestup koji se odnosi na povredu pretpostavke nevinosti odgovornom licu u osnivaču javnog glasila i odgovornom uredniku javnog glasila zaprećena je novčana kazna u visini od 200.000,00 do 2.000.000,00 dinara (stav 4.), dok za privredni prestup koji se odnosi na povredu interesa maloletnika uopšte nije propisana odgovornost odgovornog lica u osnivaču javnog glasila, niti odgovornog urednika javnog glasila.

Četvrto, stavom 6. člana 92b Zakona propisano je, pored ostalog, da će, ako su navedeni privredni prestupi učinjeni prvi put, sud izreći uslovnu osudu.

Povodom pitanja na koja je prethodno ukazano, Ustavni sud ocenjuje da radnje privrednih prestupa propisanih odredbama člana 92b st. 1. i 5. Zakona izlaze izvan okvira pojma privrednog prestupa kao vrste kažnjivih dela, kako je on definisan odredbom člana 2. Zakona o privrednim prestupima. Povreda pretpostavke nevinosti, kao ni povreda zaštite interesa maloletnika, učinjene objavljivanjem informacija u javnom glasilu, ne mogu se, po oceni Ustavnog suda, smatrati povredom propisa o privrednom ili finansijskom poslovanju, a što je jedan od osnovnih uslova da bi određena protivpravna radnja imala obeležja ovog kažnjivog dela. Ustavni sud ukazuje da u prilog ovakve ocene Suda govori i činjenica da su do donošenja osporenog Zakona navedene protivpravne radnje bile propisane kao prekršaj, a ne kao privredni prestup, te su odredbom člana 6. stav 1. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju brisane iz člana 95. osnovnog Zakona. Takođe, propisivanje novčane kazne u fiksnom iznosu, kako je to učinjeno odredbama st. 2. i 3. člana 92b Zakona, umesto određivanja minimuma i maksimuma u okviru kojih nadležni sud, ceneći okolnosti konkretnog slučaja vezane za okolnosti učinjenog dela i učinioca, lišava, po oceni Ustavnog suda, nadležni sud da primenom zakonom propisanih pravila o odmeravanju kazne nezavisno odlučuje. Istovetna ocena Ustavnog suda odnosi se i na rešenje sadržano u odredbi stava 6. istog člana, kojom zakonodavac nalaže sudu da učiniocu propisanih privrednih prestupa uvek izrekne uslovnu osudu, ako je delo učinjeno prvi put. Konačno, Ustavni sud konstatuje da su i novčane kazne propisane odredbom stava 4. ovog člana Zakona iznad opšteg maksimuma predviđenog odredbama Zakona o privrednim prestupima.

Na osnovu iznetog, Ustavni sud je utvrdio da odredbe člana 92b Zakona nisu saglasne ustavnim načelima jedinstva pravnog poretka i nezavisnosti sudova.

U odnosu na osporene odredbe čl. 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, kojima su povećane novčane kazne koje se mogu izreći za propisane prekršaje, Ustavni sud ukazuje da i kada je reč o prekršajima Zakon o prekršajima, kao sistemski zakon u oblasti

prekršajnog prava, propisuje opšti minimum i opšti maksimum novčanih kazni koje se mogu predvideti za prekršaje određene zakonom (član 35. stav 1.) i da je ovim zakonom izričito predviđeno da organi ovlašćeni za donošenje propisa o prekršajima mogu propisivati samo kazne i zaštitne mere predviđene ovim zakonom i u granicama koje određuje ovaj zakon (član 4. st. 1. i 2.). Kako su osporenim zakonskim odredbama za prekršaje u oblasti javnog informisanja maksimumi zaprećenih kazni propisani iznad Zakonom o prekršajima utvrđenog opšteg maksimuma, Ustavni sud je ocenio da iz razloga iznetih vezano za ocenu ustavnosti istovrsnih odredaba ovog zakona koje se tiču privrednih prestupa, ni odredbe čl. 5. i 6. Zakona nisu u saglasnosti sa Ustavom.

Sa druge strane, ceneći saglasnost osporenih kaznenih odredaba Zakona o javnom informisanju sa stanovišta njihove saglasnosti sa ustavnim normama kojima se utvrđuju načela ostvarivanja i dopuštenog ograničavanja zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i sloboda, te sa stanovišta njihove saglasnosti sa odredbama člana 10. Evropske konvencije i člana 19. Međunarodnog pakta, Ustavni sud je imao u vidu i praksu međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava. Sud ukazuje da je posebno značajna bogata praksa Evropskog suda za ljudska prava u vezi primene člana 10. Evropske konvencije, naročito u pogledu mere do koje je dopušteno ograničenje slobode garantovane članom 10. ove konvencije. Evropski sud se dosledno držao svog stava da slučajevi legitimnog ograničavanja slobode izražavanja i informisanja moraju da budu predviđeni zakonom i da, u smislu stava 2. člana 10. Evropske konvencije, mogu biti prihvaćeni samo kada se smatraju neophodnim u demokratskom društvu. U odluci *Autronic AG protiv Švajcarske* od 22. maja 1990. godine, Evropski sud je ponovio svoj stav da neophodnost ograničenja prava iz člana 10. Evropske konvencije mora biti ubedljivo dokazana (stav 61.). Utvrđujući da nema kršenja člana 10. Evropske konvencije u slučaju *Worm protiv Austrije*, u kome je predstavka podneta zbog kažnjavanja novinara zbog nedozvoljenog uticaja na ishod krivičnog postupka, Evropski sud je u svojoj odluci od 29. avgusta 1997. godine takođe istakao da je “sloboda procene na nacionalnom nivou ograničena interesom demokratskog društva da obezbedi i sačuva slobodu štampe” (stav 47.). I u slučaju *Barford protiv Danske*, koji se odnosio na izricanje novčane kazne podnosiocu predstave zbog izjava iznetih putem štampe, iako nije utvrđena povreda prava, istaknuto je da “treba voditi računa da se građani ne obeshrabruju da, iz straha od krivičnih ili drugih sankcija, iznose svoje mišljenje o problemima od javnog interesa (odluka od 22. februara 1989. godine, stav 29.). U nizu svojih odluka Evropski sud je bio naglašeno obazriv u proceni dopuštenosti ograničenja ove slobode putem izricanja novčanih kazni ili drugih sankcija samim javnim glasilima, odnosno novinarima, zbog objavlji-

vanja određenih informacija. Ovo posebno ako su predmet objavljene informacije ili iznetog mišljenja ličnosti iz sfere politike. Nesrazmernost izrečene mere koja se, po pravilu, sastojala u osudi na novčanu kaznu u značajnom iznosu, bila je razlog da Evropski sud u velikom broju svojih odluka (*Castells protiv Španije* od 23. aprila 1992. godine, *Thorgeir Thorgeirson protiv Islanda* od 25. juna 1992. godine, *Schwabe protiv Austrije* od 28. avgusta 1992. godine, *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva* od 13. jula 1995. godine, *De Haes i Gijssels protiv Belgije*, od 24. februara 1997. godine, *Bladet Tromso i Stensaas protiv Norveške*, od 20. maja 1999. godine, *Bergens Tidende i drugi protiv Norveške*, 2. maj 2000. godine, *Lopes Gomes Da Silva protiv Portugala*, 28. septembar 2000. godine, *Du Roy i Malaurie protiv Francuske*, 3. oktobar 2000. godine i dr.) utvrdi kršenje člana 10. Evropske konvencije, zaključujući da je dužnost štampe da saopštava, uz poštovanje svojih obaveza i odgovornosti, informacije i ideje o svim pitanjima od opšteg interesa, a da osude na previsoke iznose novčanih kazni ili obaveze na plaćanje previsokih naknada štete nisu srazmerne legitimnom cilju kome se teži. Stav Evropskog suda je da previsoke novčane kazne, kada su izrečene, ili odštete, kada su dosuđene, mogu objektivno dovesti do gašenja javnog glasila, čime se nedopušteno ograničava sloboda informisanja, odnosno da i sama pretnja takvom kaznom može predstavljati ograničenje ove slobode, jer može voditi autocenzuri samog javnog glasila i novinara.

Imajući u vidu navedeno, Ustavni sud nalazi da osporene odredbe nisu saglasne ni sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i praksom međunarodnih institucija nadležnih za zaštitu ljudskih prava i sloboda, a da se takođe ne mogu smatrati saglasnim ni sa Ustavom utvrđenim načelima na kojima se mora obezbediti ostvarivanje svake zajemčene slobode i prava.

Konačno, povodom osporavanja odredaba člana 7. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju, Ustavni sud ukazuje da je rešenjem pokrenuo postupak za ocenjivanje ustavnosti i ovih odredaba Zakona, s obzirom na to da su one u pravnoj i logičkoj vezi sa odredbom člana 14b stav 2. Zakona.

Na osnovu svega prethodno iznetog, Ustavni sud je, saglasno odredbama člana 45. tač. 1) i 14), člana 46. tačka 5) Zakona o Ustavnom sudu, kao i odredbi člana 84. Poslovnika o radu Ustavnog suda ("Službeni glasnik RS", br. 24/08 i 27/08), odlučio kao u izreci.

Na osnovu odredbe člana 168. stav 3. Ustava, danom objavljivanja Odluke Ustavnog suda u "Službenom glasniku Republike Srbije", prestaju da važe sledeće odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju ("Službeni glasnik RS", broj 71/09): odredba člana 1. stav 1. kojom je u članu 14. Zakona o javnom informisanju ("Službe-

ni glasnik RS”, br. 43/03 i 61/05) dodat novi stav 1. i to u delu koji glasi: “Javno glasilo može osnovati domaće pravno lice (osnivač javnog glasila)”, odredbe člana 2. kojima je posle člana 14. Zakona o javnom informisanju dodat novi član 14a i to st. 5, 6. i 7. člana 14a i odredbe čl. 4, 5. i 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnom informisanju.

PRESEDNIK
USTAVNOG SUDA
dr Bosa Nenadić

Novine i štampa iz 1861–1876.

ISTRAŽIVANJA

UDK 343.232:002.2(497.5)“199/200”

*Ante Lešaja*¹

profesor Sveučilišta u Zagrebu u penziji

UNIŠTAVANJE KNJIŽNE GRAĐE U HRVATSKOJ

Rezime: Autor se bavi fenomenom uništavanja knjižne građe u Hrvatskoj u periodu od 1990. do 1991. godine i od 2005. do 2009. godine. Uništavanja spomeničke baštine i knjižne građe je poseban i izrazito negativan fenomen socijalnog konflikta u nas, koji, ipak, nije mogao biti prioritetan, pa je zato i u dokumentaciji i u raspravama manje obrađivan. No, uništavanje spomeničke baštine i knjižne građe, tj. kulturnih dobara ili nekog njihovog određenog segmenta, identično je “udaru na sjećanje” koji ukazuje na socijalnu nezrelost onih nacija koje to čine. U periodu kojim se autor bavi, u Hrvatskoj je “čišćen” knjižni fond od knjiga koje nisu bile u skladu sa novoproklamovanim standardima hrvatskog jezika, tj. uništavane su srpske knjige. Ovaj knjigocid vršen je ne samo u prisustvu, nego i uz potporu tadašnjih hrvatskih vlasti. Zato autor nastoji da njegov prikaz fenomena uništavanja knjiga u Hrvatskoj nakon prevrata 1990-ih bude dominantno dokument, a dokumentarnost osigurava navođenjem autentičnih informacija (priloga). Autor se ne libi da javno stigmatizuje oficijelnu hrvatsku politiku i neke intelektualne jurišnike u godinama knjigocida, ali i da učini pohvalu drugim

1 Dr Ante Lešaja, profesor sveučilišta u mirovini, bio je viši naučni suradnik Ekonomskog instituta u Zagrebu. Bavio se teorijama firme, ekonomskom politikom, produktivnošću, privrednim reformama u socijalističkim zemljama. Krajem 1972. izabran je u zvanje izvanrednog profesora na Katedri političke ekonomije Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, zatim 1978. u zvanje redovitog profesora na Katedri političke ekonomije Ekonomskog fakulteta u Mostaru i, naposljetku, 1980. u tom zvanju preuzeo je Katedru političke ekonomije na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu. Na tom mjestu ostaje do mirovine, 1990. godine. Posebnu pažnju u svom radu posvetio je sovjetskim ekonomskim diskusijama dvadesetih godina prošlog vijeka i djelima čeških ekonomista o robnoj privredi. Uz istraživački rad prijevodio je radove ekonomista iz Čehoslovačke i Sovjetskog Saveza. Preveo je zbirku eseja češkog filozofa Karela Kosika, koja je objavljena paralelno u Zagrebu i Požarevcu 2007. godine. Trenutno priprema za štampu obimnu studiju o uništavanju knjiga u Hrvatskoj devedesetih godina, prikuplja građu o časopisu *Praxis* i, kao tribut rođenog Korčulanina, dokumente o Korčulanskoj ljetnoj školi. Iz studije o uništavanju knjiga u Hrvatskoj *Heretikus* objavljuje kraći uvodni deo.

(pravim) hrvatskim intelektualcima i bibliotekarima posvećenima posla koji su odolevali pritiscima da srpske knjige budu uništene.

Cljučne reči: SFRJ, raspad, knjižni fond, hrvatski jezik, srpski jezik, knjigocid

Predmet kojim se bavim jest fenomen uništavanja knjižne građe u Hrvatskoj od 1990/1991. godine – do najnovijega vremena (2005/2009. godine), u razdoblju, dakle, od petnaestak godina. Što me je navelo da se time bavim i da li je uopće bilo potrebe time se baviti? Dva su osnovna razloga zbog kojih sam se tim fenomenom počeo baviti. Jedan je moja lična povezanost sa slučajem, koji je bio inicijalan (samo inicijalan, ali nikako jedini i glavni) u odluci da se fenomenom knjigocida bavim (u brojnim napisima taj je “inicijalni slučaj” poznat kao “bacanje knjiga u kontejner za smeće”). Drugi je razlog također aktualan, ali je na neki način povijesnog obilježja: s “prevratom devedesetih” (na području bivše SFRJ) suočili smo se s intenzivnim iskazima isključivosti (političke, nacionalne, etničke, ideološke) i njenim tragičnim posljedicama (oružani sukobi, uništavanje ljudi i imovine, uništavanje spomeničke baštine itd., a unutar toga i s fenomenom uništavanja knjižne građe, odnosno i druge građe slične vrste). Tokom ljudske povijesti susretali smo iskaze netrpeljivosti prema drugome i isključivosti, kojih je rezultat suštinski bio istovjetan. Stoga je uništavanje knjižne građe u Hrvatskoj, ukoliko ga je bilo i koliko ga je bilo, samo jedno u nizu sličnih povijesnih iskustava i time dobija svoje “povijesno obilježje”.

Logično je početi s obrazloženjem koje se tiče “povijesnog obilježja” fenomena uništavanja knjižne građe, jer ga je to povijesno obilježje omogućilo i potaknulo u svakom pojedinačnom slučaju. Poznato je da se u razdobljima društvenih prevrata, tj. u zaostrenim socijalnim konfliktima koji su sadržaj prevrata, susrećemo i s težnjom posvemašnjeg uništenja, ili djelomičnog “zatiranja” svega što je “neprijateljsko”. Za to se nalaze različita tumačenja, objašnjenja i opravdavanja, a i intenzitet, razmjeri i načini uništavanja ili “zatiranja” vrlo su raznoliki. Historija je čovječanstva bitno i historija socijalnih konflikata, a unutar toga i spomenutog uništavanja. S obzirom na mukotrpa iskustva, čovječanstvo je nastojalo i nastoji barem do neke mjere regulirati socijalne konflikte, tj. neke njihove aspekte, ako već nije u stanju potpuno ih eliminirati. Dvadeseto stoljeć e je, uz iskustva dva svjetska rata, brojnih “lokalnih” ratnih okršaja i građanskih ratova, značajno i po tome što je nastojalo “regulaciju socijalnih konflikata” i pravno normirati na područjima i u mjeri što su ih određivale dominantne političke snage (uz Povelju Ujedinjenih nacija posebno treba spomenuti Konvencije koje se tiču ratovanja i Konvencije o zaštiti kulturnih dobara u konfliktnim i ratnim situacijama, a također i stvaranje međunarodnih pravnih institucija), a sa svrhom da se suzbiju ili barem bitno

ograniče najbrutalniji oblici i postupci socijalnih konflikata. Te su norme, prihvaćene u zakonodavnoj proceduri, postale i dio nacionalne legislatu-
re, a time i uporište za kvalifikaciju postupaka koji su im suprotni, koji ih
na ovaj ili onaj način krše, ne poštuju ili “zaobilaze”.

To dakako ne znači da se socijalna svijest o negativnim ili nedo-
pustivim aspektima socijalnih konflikata može reducirati na prihvaćene
pravne norme. Uzmemo li ih kao svojevrsni normativ ponašanja, zapazi-
ti ćemo da postoje zemlje u kojima je socijalna svijest iznad, kao i zemlje
u kojima je socijalna svijest ispod tog normativa. Riječ je naravno o ci-
vilizacijskoj zrelosti društva. I pravna regulacija, kao i civilizacijska zre-
lost društva obavezuju svakog građanina, pripadnika neke zajednice da
na negativne aspekte socijalnih konflikata reagira. Pogotovo ukoliko je
neposredno bio u prilici uočiti ih, znati za njih ili kompetentno biti o nji-
ma informiran.

Socijalni konflikt na području bivše zajedničke države SFRJ, odnosno
u republikama koje su je konstituirale, koji je započeo 1990. godine i traje
evo već punih petnaestak godina (s različitim intenzitetom, u raznolikim
oblicima i postupcima), obilovao je brojnim negativnim aspektima koji su
u izravnom sukobu ne samo s prihvaćenim međunarodnim i nacionalnim
pravnim normama, nego i s civilizacijskom razinom društva, za koju smo
smatrali (pretpostavljali) da je tokom postojanja socijalističke Jugoslavi-
je bila dostignuta. Dokumentacija o tom socijalnom konfliktu ogromna
je i gotovo nepregledna za pojedinca (novinski napisi, članci u časopisu i
specijalne studije, zatim knjige, sudski spisi i procesi o zločinima, koji su
u toku...). A brojnost postupaka protivnih pravnim normama i civiliza-
cijskoj zrelosti društva, tj. izvršenih zločina, gotovo je nesaglediva u svim
pojednostima. Pri tom, naravno, postoje razlike među republikama koje
su se osamostalile u procesu raspada SFR Jugoslavije, a postoje i razlike
unutar svake od njih od lokaliteta do lokaliteta, tj. od regije do regije itd.
U svakom slučaju, tematika “raspada SFRJ” u svoj svojoj složenosti još će
dugo, dugo biti predmet proučavanja i konfrontacija.

Jedan poseban, a dakako i izrazito negativan, fenomen socijalnog
konflikta u nas (kojega možemo iz radnih razloga zvati “raspad Jugoslavi-
je”) svakako je fenomen uništavanja spomeničke baštine i knjižne građe.
Uz niz za ljude neosporno tragičnijih događanja (ubistva, razaranja imo-
vine i egzistencijalnih uvjeta života, protjerivanje iz domova...), spomenuti
fenomen uništavanja spomeničke baštine i knjižne građe ipak nije mogao
biti prioritetan, pa je zato i u dokumentaciji i u raspravama manje obra-
đivan. Ali to nikako ne znači da nije postojao, da nije bio i ostao dio soci-
jalnog konflikta u nas. Sa stanovišta civilizacijske zrelosti društva taj je fe-
nomen aktualno, ali naročito dugoročno, od posebne važnosti, jer ukazuje
na intenzitet, obim i smjer redukcije ili napuštanja dostignute civilizacijske

zrelosti društva. Uništavanje spomeničke baštine i knjižne građe, općenito govoreći kulturnih dobara, tj. nekog njihovog određenog segmenta, identično je “udaru na sjećanje” (kako je to lucidno formulirao Bogdan Žižić 2001. godine, autor dokumentarnog filma o uništavanju spomenika posvećenih NOB-u), odnosno provali “diluvijalne svijesti” (kako je taj fenomen u nizu svojih napisa nazvao filozof Milan Kangrga). U tom smislu fenomen uništavanja spomeničke baštine i knjižne građe ukazuje i na socijalnu (i političku, ideologijsku, ekonomsku) usmjerenost nosilaca socijalnog prevrata, njihovu civilizacijsku (ne)zrelost i socijalnu svijest.

Upozorio bih ipak čitaoca da fenomen uništavanja spomeničke baštine, unutar toga i one posvećene Narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije 1941. do 1945, kao i knjižne građe nije ostao sasvim bez odjeka, premda mi se taj odjek čini nedovoljnim u usporedbi sa značajem fenomena. To osobito vrijedi za onaj njegov dio što se odnosi na uništavanje knjižne građe. Moja je namjera dati prilog poznavanju fenomena uništavanja knjižne građe – ne samo zato što je taj fenomen “bio na djelu”, nego i zato što je bio povodom za iskazivanje posebnog aspekta patologije hrvatskog društva (reakcije i stavovi nadležnih državnih i stručnih tijela, sudski procesi, stavovi državnog odvjetništva).

Jasno je da ovdje govorim o fenomenu uništavanja knjižne građe u Hrvatskoj. Za uvid o njegovu postojanju u drugim dijelovima bivše zajedničke države nemam potrebne izvore, ali je prema djelomice poznatim činjenicama jasno da je uništavanja knjižne građe bilo i u njima (naročito u Bosni i Hercegovini). Nadam se da će se prije ili poslije i tome posvetiti odgovarajuća pažnja, da će se izvesti potrebna istraživanja i time s ovog posebnog aspekta ukazati na obim i prirodu zločina koji su izvršeni na području Jugoslavije.

Bilo bi najnormalnije da se fenomenom uništavanja knjižne građe pozabavio profesionalni bibliotekar. Nažalost, to se nije dogodilo. Razloga je tome više, a bit će spominjani u tekstu što slijedi. Dužan sam stoga obrazložiti što me je navelo da se tim fenomenom pozabavim, tj. počnem baviti, da pokušam ustanoviti činjenice u vezi s njim i da ga “situiram” u cjelinu zbivanja kojega označavam kao “raspad Jugoslavije”.

Godinama sam se bavio bibliotekarstvom, jer je bitna okosnica profesije kojoj sam posvetio veći dio svog radnog vijeka (najprije kao ekonomist u poduzeću, zatim kao znanstveni istraživač u Ekonomskom institutu i, naposljetku, kao profesor političke, tj. teorijske ekonomije na Sveučilištu). U isto sam vrijeme nastojao i na razvoju bibliotekarstva na Korčuli, posebno u gradu Korčuli (iz kojega potičem rođenjem), kao dijelu, tj. komponenti (privrednoga i društvenoga) razvoja toga područja. Čitalac će iz navedenog lako zaključiti da knjigu, ali i svaku pisanu dokumentaciju općenito, smatram svojevršnom svetinjom koju treba respektirati, čuvati,

i, naravno, koristiti za unapređivanje znanja, bez obzira na njen sadržaj, porijeklo, vrijeme nastanka itd. Svaka je knjiga, odnosno neki drugi oblik knjižne (ili druge dokumentarne) građe, dokument vremena u kojemu je nastala i na svojevrsan način u kontinuitetu reflektira razvoj društva (in toto, ali i lokalnih zajednica, ma kako da su definirane), individue i socijalne svijesti zajednice. Stoga je čuvanje knjižne (i dokumentacijske) građe od bilo kakvog uništavanja jedan od pokazatelja “civilizacijske zrelosti društva”. Ne treba posebno upozoravati da biblioteke, kao središnji oblik prikupljanja, obrade i diseminacije informacija sadržanih u knjižnoj građi, sa naglim porastom scientizacije društva i mogućnosti što ih za njihovu funkciju ima proces informatizacije (internetska povezanost baza podataka i tekućih informacija), silno dobivaju na značaju doslovce u svakoj, pa i najmanjoj sredini, u svakoj ljudskoj zajednici, ma kako bila definirana, za svakoga pojedinca – kao specijalizirana stručna služba, kojoj je strana bilo kakva isključivost, cenzura, diskriminacija ili postupak koji bi tome vodio (bibliotekarski kodeksi u nizu zemalja upravo na tome insistiraju). Stoga je odnos prema bibliotekama, fondovima s kojima raspoložu, a isto tako i prema bibliotekarima itd. također pokazatelj “civilizacijske zrelosti društva”.

Kad sam 1990. godine otišao u mirovinu preuzeo sam obavezu da, u skladu s projektom usvojenim od Skupštine općine Korčula 1986. godine (a izrađenim u najužoj suradnji sa Razvojnou službom Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu), aktivno poradim na osnivanju Narodne knjižnice općine Korčula – potpuno volonterski, s velikim entuzijazmom i uistinu angažmanom koji je bio izvan svih “redovnih normi”, jer smo poduhvat započeli doslovce bez ikakvih sredstava, sa uglavnom zapuštenim knjižnim fondovima i neprimjerenim prostorima, bez i jednog profesionalnog bibliotekara. Samo zahvaljujući velikoj podršci jednog razmjerno malog broja razumnih i dobronamjernih ljudi (osjećam moralnu obavezu ovdje naročito istaknuti odlučni doprinos /sada pok./ Iva Jeričevića, koji je tada bio predsjednik Komiteta za društvene djelatnosti Općine Korčula i koji je ustrajno i znački vodio akciju – od izrade projekta 1986. do osnivanja Narodne knjižnice 1990. godine) ponešto je urađeno, a najvažnije je da je stručno osposobljeno petoro ljudi, koji su postali profesionalni bibliotekari, pa je tako to područje po prvi put u svojoj povijesti dobilo profesionalce u toj značajnoj javnoj djelatnosti. S promjenom administrativnog ustrojstva u Hrvatskoj 1993. i 1994. godine prestaje postojati Narodna knjižnica općine Korčula, a njeni se ogranci osamostaljuju i postaju knjižnice novoformiranih lokalnih jedinica (grada ili općine, u zavisnosti od nominacije određene administrativnom podjelom).

Pretpostavljam da će čitalac razumjeti moje iznenađenje kad sam nakon dosta teške operacije došao samo na dvadesetak dana u Korčulu i

dobio informaciju od jednog Korčulanina da je sa svojim prijateljem naišao na kontejner za smeće – pun knjiga, koje su bile u dobrom stanju i od kojih je on odvojio oko četrdeset, uglavnom tzv. dječje literature, za svoje unuke, a njegov prijatelj nešto manji broj. Popisao mi je naslove i inventarske brojeve knjiga, što ih je uzeo iz kontejnera, a priložio je i kartone, koje svaka knjiga ima u tzv. džepiću. Bilo je to krajem kolovoza – početkom rujna 1997. godine. Nekoliko dodatnih informacija suočilo me je s činjenicom koja je upućivala na “čišćenje knjižnog fonda” postupkom koji nije respektirao propisanu bibliotekarsku proceduru, a naročito je na to upućivalo potihom izgovarano nezadovoljstvo znatnog broja građana i zatim nešto jasnije članak koji je bio odjek toga nezadovoljstva i reakcija na njega, a izašao je u *Slobodnoj Dalmaciji* 1.11.1997. (“Bodulska čakula. Libri”). U članku je jasno izražen diskriminatorški motiv toga postupka (*da se odstrane knjige na jeziku, koji je zagadio naš lipi jezik*), samo je zamjereno što se ta eliminacija nije obavila na primjereniji način, koji ne bi izazvao negativne reakcije građana.

Ogorčen opisanim postupkom stupio sam u kontakt s nekoliko bibliotekara u Zagrebu i Splitu, s kojima sam surađivao kad smo radili na osnivanju Narodne knjižnice općine Korčula, opisao činjenice, izrazio nezadovoljstvo i očekivanje da će mjerodavni nadležni organi (kako državni, tako i stručni) osuditi i sankcionirati taj postupak uništavanja knjižne građe. Svi su mi bibliotekari, s kojima sam razgovarao, izrazili svoje negodovanje i osudu postupka, ali su me informirali da to nije jedini takav “slučaj”, da je uništavanje određene, tzv. “nepodobne” literature uzelo maha, ali da se ne usuđuju tome javno suprotstaviti s obzirom na vladajuću politiku i strah od gubitka zaposlenja..., pritom su mi dali na uvid dva novinska članka (D. Derk, “I Balzac na smetlištu”, *Večernji list* od 3.4.1993. i A. Lukežić, “Nije problem u knjigama već u ljudima. Tko pali knjige, palit će i ljude”, *Novi list* od 12.7.1994.), informirali me i o jednom slučaju u Istri, koji je opisan u *Glasi Istre* u ožujku 1996. godine (članak o tome nisu imali). Posebno su me upozorili na okolnost da “kapilarno prodiru vijesti među bibliotekarima” o poželjnosti čišćenja knjižnica od “nepodobne literature”, o primjerima kad su neki građani dolazili u biblioteku i prijeli zato što su im djeca uzela (dobila) knjigu koja je bila dio lektire, ali je “nažalost bila dostupna samo u prijevodu na srpski” (u ovom primjeru je bila riječ o knjizi E. Roterdamski: *Pohvala ludosti*), pokazivali su mi podrumске i slične prostore gdje su neke “naročito izazovne knjige” odložili (spremili) do “boljih vremena”. Imao sam prilike vidjeti u jednoj zagrebačkoj narodnoj knjižnici izvanredno uredno vođenu kartoteku s preciznim podacima o otpisu, ali i brojne knjige iz reda tzv. “nepodobnih” koje su držali na policama kao i do tada, bez obzira na “kapilarno širene glasine”, slično kao i u jednoj od najznačajnijih biblioteka u

Zagrebu, koja je sve, doslovce sve knjige kojima je do tada raspolagala i dalje uredno, bez ikakve diskriminacije, držala na policama na dohvat korisnicima. “Preskočit” ću i brojne druge važne informacije što sam ih u razgovorima dobio i spomenut ću samo još dvije na koje su mi ukazali: jedna je javno objavljena u “Novom listu” od 27.11.1997: tadašnji je ministar financija u Saboru rekao da će financirati biblioteke da izbace iz knjižnih fondova knjige “na srpskom i sličnim jezicima”... (moja opaska: bilo bi zanimljivo objašnjenje – a koji su to još jezici slični “srpskom” koje bi trebalo diskriminirati? I zašto baš jezik?), a druga je bila o jednom “Napatku za školske knjižnice...”, koji je navodno izazvao negativne reakcije, pa je “povučen” (stavljam to u navodne znakove zato, što je nadomješten sličnim naputkom Ministarstva)...

Bibliotekari s kojima sam razgovarao uvjeravali su me da, usprkos izrečenim i neizrečenim pritiscima i “kapilarno” pronošenim vijestima, usprkos krajnje ispolitiziranoj klimi nacionalne, političke i ideološke isključivosti, najviše ovisi o savjesti bibliotekara, njihovom profesionalnom ponašanju kako će se postupati s knjižnim fondovima. Upozorili su me i da bi bilo jako teško izvesti “čišćenje knjižnica” koje su od nacionalnog značaja, a da to ne bude izravno naređeno (nametnuto) odgovarajućim i javno obznanjenim odlukama nadležnih državnih organa (obavezujućim pravnim aktom iz nadležnosti Sabora), dok će u ponekim knjižnicama, a naročito manjim, vjerojatno opća klima isključivosti, samovoljnih postupaka itd. pogodovati “čišćenju knjižnih fondova” od tzv. “nepodobne literature”. Iz tih mojih razgovora mogao sam jasno zaključiti gotovo unisono nezadovoljstvo kako stvorenom klimom isključivosti, diskriminacije, tako i primjerima čišćenja knjižnih fondova, ali i izravnih ili neizravnih pritisaka na bibliotekare. Shvatio sam da je ipak golema većina bibliotekara čvrsta u nastojanju da se pridržava svojih profesionalnih obaveza. Uvjeren sam da će čitalac razumjeti koliko su me takvi stavovi ohrabрили. Međutim, u isto vrijeme su svi s kojima sam razgovarao, bez izuzetka, izričito od mene tražili – da nigdje ne spominjem njihova imena, a razlog tome je bio strah od posljedica (izbacivanje s posla bila bi prva posljedica). Htio bih naglasiti: taj sam zahtjev apsolutno poštivao i poštujem.

I tako sam došao do čvrstog zaključka: “korčulanski slučaj” (tj. “bacanje knjiga u kontejner za smeće”, kako je najčešće u napisima nazivan) nije bio “samo jedan, i k tome izoliran, usamljen eksces”, nego je to bio samo jedan u nizu sličnih, čak i izrazitijih, primjera koji su slijedili političku klimu isključivosti kao bitnog i manifestno najuočljivijeg obilježja socijalnog prevrata započetog 1990. godine. A činjenica da nije bilo sankcioniranja tih primjera uništavanja knjižne građe, da nije bilo pravovremenih službenih javnih osuda, usprkos izraženim (registriranim) mo-

tivima isključivosti, upućivala je na zaključak da se čišćenje knjižnica od “nepodobne literature” de facto, prešutno podržava.

Bilo mi je jasno da je fenomen uništavanja knjižne građe, neovisno o razmjerima koje je poprimio (ili se pretpostavljalo da bi ih mogao poprimiti), važan aspekt socijalnog prevrata što je bio “na djelu” i da ga je potrebno proučiti u svoj njegovoj složenosti upravo u vezi sa sadržajem toga prevrata. Bilo je jasno da je i na ovom sektoru izvedeni socijalni prevrat rezultirao belajem kao i na svim drugim sektorima društvenoga života. Bez odgovarajuće dokumentacije takav je posao neizvediv, pa sam pristupio prikupljanju dokumentacije, do koje sam razmjerno teško dolazio, gotovo isključivo prateći dnevnu ili tjednu štampu. Nisam očekivao lagan posao, ali nisam mogao ni pretpostaviti teškoće na koje ću nailaziti. Bilo kako bilo, na insistiranje brojnih prijatelja i drugova odlučio sam se na temelju prikupljene dokumentacije dati jedan pogled na fenomen uništavanja knjižne građe u Hrvatskoj nakon 1990. godine, fenomen, što ga je “Feral Tribune” (novina koja je o tom fenomenu najviše i najustrajnije pisala) ispravno nazvao knjigocidom (taj ću termin zbog njegove lapidarnosti redovito koristiti da označim postupke “čišćenja knjižne građe od ‘nepodobne literature’ u Hrvatskoj devedesetih godina”). Smatrao sam da je važno prikupljenu dokumentarnu građu dati na uvid javnosti, ali i ostaviti kao svojevrsni memento generacijama koje dolaze. Ne dajem nikakve “novitete”, nemam nikakve ambicije za tzv. “teorijskim raspravama”, pokušavam samo objediniti u cjelinu ono što je najvećim dijelom već bilo objavljeno i uglavnom javno komentirano.

Nastojao sam, dakle, da ovaj prikaz fenomena uništavanja knjiga u Hrvatskoj nakon prevrata 1990-ih bude ako ne puki, a ono ipak dominantno dokument. Ali nisam, ipak, mogao ostati samo na tome da to bude “zbirka dokumenata”. Bilo je potrebno naći unutrašnju logiku ili povezanost naoko izoliranih činjenica (postupaka, napisa, izjava...), prikazati na jednom mjestu kao cjelinu mnogobrojne činjenice, koje same za sebe nisu upečatljive ukoliko ih se ne sagleda u povezanosti s ostalima, prikupiti na jednom mjestu ono što je bilo “razbacano” na više strana. Nastojao sam tu dokumentarnost osigurati i navođenjem autentičnih informacija (priloga). Moram priznati da to nije bio lagan posao. Da li sam i koliko u tome uspio – na čitaocu je da prosudi. Nisam se, međutim, ustručavao da uz prikaz dokumentacije iznesen i svoja zapažanja. Nemoguće je o ovoj tematici pisati “neutralno”. Dakako da sam uvijek nastojao da moje primjedbe imaju uporište u nespornim činjenicama.

Da parafraziram više puta spominjanu misao Krležinu: ne preostaje nam ništa drugo nego kutija olovnih slova (tj. da pišemo i tako upozoravamo), što je apsolutno različito od famoznog streljačkog stroja što ga je polovinom 1990-ih, kao “domoljubno rješenje” zagovarao jedan u ni-

zu “intelektualnih perjanica” (Dubravko Horvatić) prevrata devedesetih, kojima očito nije potrebna “kutija olovnih slova”, nego “kutija olovnih kugli, tj. metaka” da bi svijet reducirali na svoju (ne)ljudsku i (ne)intelektualnu mjeru.

Mislim da je vrijedno s tim u vezi citirati dvije misli koje izvanredno pogađaju srž pitanja: čemu pisati o knjigocidu u Hrvatskoj 1990-ih godina? Riječ je o dvije zaista relevantne i duboke misli koje su u isto vrijeme i naslućivanje zla: na misao koju je izrekao češki filozof Karel Kosík (a uzeo sam je za moto ovoga pisanja), a zatim na misao i naslućivanje velikana naše književnosti Branka Ćopića – obje u dubokoj suglasnosti s Krležinom opaskom (o kutiji olovnih slova, koja nam jedino preostaje u “nevremenima”, tj. u “vremenima neljudskosti”).

Karel Kosík: “Postoje privilegirani trenuci, kada *sama* stvarnost pokazuje svoju suštinu i sve zavisi od toga hoće li se naći *pisar* koji će vjerno zapisati što izlazi na površinu. U takvim izvanrednim razdobljima, kada se nakratko otvaraju riznice stvarnosti, a njena suština izranja iz dubina skrivenosti, važniji su zapisivači, nego proroci i vidovnjaci.” (K. Kosík, *Stoleti Markety Samsové*, 1995, str. 96, Dodatak /pisan 1992./ eseju “Co je středni Evropa” /pisanom 1969./).

Branko Ćopić: “Kasna je noć i meni se spava. U ovo gluho doba razgovara se samo s duhovima i uspomenama, a ja, evo razmišljam o zlatnoj paučini i srebrnoj magli tvojih priča, i o strašnom kraju koji te je zadesio u logoru Jasenovac. Pišem, dragi moj Zijo, a nisam siguran da i mene, jednom, ne čeka sličan kraj u ovome svijetu po kome još putuje kuga s kosom. U svojim noćima s najviše mjesečine, ti si naslutio tu apokaliptičnu neman s kosom smrti i progovorio si o njoj kroz usta svoga junaka brke. Jednoga dana ti si je vidio, realnu, ovozemaljsku, ostvario se tvoj strašni san, tvoja mora.”

“Tih istih godina ja sam, slučajem, izbjegao tvoju sudbinu, ali evo, ima neko doba kako me, za mojim radnim stolom, osvoji crna slutnja; vidim neku noć, prohladnu, sa zvijezdama od leda, kroz koju me odvede neznanu kud. Ko su ti tamni dželatni u ljudskom liku? Jesu li slični onima koji su tebe odveli? Ili braća onih kojima je otišao Goran? Zar to nisu tamne Kikićeve ubice?” (B. Ćopić, *Bašta sljezove boje*, 1970. – posveta u obliku pisma književniku Ziji Dizdareviću, ubijenom u logoru Jasenovac 1942.)

Neosporna je istina da je i “raspad Jugoslavije” jedan “privilegirani trenutak” u kome su “izišle na površinu” ne jedna, nego više “apokaliptičnih nemani s kosom smrti” i da je potrebno to “zapisivati” i “zapisati”. Svaki “pisarski” prilog tom “zapisivanju” je važan. Važno je, dakako, i to da bude vjeran, tj. istiniti “zapis”, ma koliko bio skromnog dosega, tj. ma koliko da je segment stvarnosti, koji je predmet “zapisa”, sam po

sebi i u relaciji spram drugih “sitan”, “marginalan”. Da svaki takav zapis može biti zatim uništen – to je također dio repertoara “apokaliptičnih nemani s kosom smrću”, “tamnih dželata u ljudskom liku”... I upravo je o tome ovdje riječ!

Ali postoje i još dva važna razloga zbog kojih sam se odlučio obraditi tematiku knjigocida u Hrvatskoj devedesetih godina. Prvi je od njih potreba da izrazim zahvalnost i priznanje onom golemom, zaista dominantnom, prevladavajućom broju bibliotekara u Hrvatskoj koji su bili čvrsti u poštivanju svojih profesionalnih obaveza i nisu se dali uvući u ludilo isključivosti koje je bilo (i još je uvijek) pogubno za naše društvo.

Tu uključujem i dvije korčulanske bibliotekarke koje su proživjele i proživljavale nevjerojatna maltretiranja i objede od “lokalne političke mafije”, ali su ostale dosljedne svojoj profesionalnoj (rekao bih i ljudskoj) obavezi. Isključujući, naravno, onu personu, koja je “bacala knjige u kontejner za smeće”, a koju je *Feral Tribune* vrlo duhovito i simbolično označio kao “Djevojčicu sa žigicama”.

Drugi je razlog određen činjenicom prvorazrednog društvenog značaja: u vezi s fenomenom knjigocida imali smo dva sudska procesa (jedan prof. dr. Milanu Kangrgi, a drugi *Feral Tribune*-u). Uvid u pravosudni tretman fenomena knjigocida izvanredno je poučan primjer, ili iskaz, ili pokazatelj “patologije hrvatskoga društva devedesetih”. U oba slučaja progongjeni su oni koji su kritički progovorili o tome fenomenu, a ni u jednom jedinom slučaju, koliko mi je poznato, nisu sankcionirani oni koji su knjigocid poticali ili/i izvodili, pa ni oni koji su ga bili dužni pravovremeno u okviru svojih nadležnosti spriječavati, a to nisu uradili. U tom se smislu osjećam velikim dužnikom pok. Vladimiru Primorcu, koji je u svom redovitom prilogu “Pravorijek” u *Feral Tribune*-u (s naslovom “Knjige i kontejneri”, 23.11.1998.) vidovito zaključio: “Umjesto pokretanja postupka protiv odgovornih, dogodit će se, gotovo sigurno, da će osuda filozofa Milana Kangrge za kazneno djelo klevete biti jedina reakcija društva i države Hrvata na kulturocid uništavanja knjiga. Ta osuda će biti upisana u sudske upisnike, a spis u ovom predmetu bit će poslan na čuvanje Hrvatskome državnom arhivu, zbog iznimne važnosti, kao građa o tome kako se gradila naša država.” Na tragu te opaske pok. V. Primorca je i moje nastojanje da tekстом što slijedi pridonosem građi o tome “kako se gradila država Hrvatska devedesetih godina dvadesetoga stoljeća”.

Nisam zaista nikada mogao ni pomisliti da ću se baviti fenomenom uništavanja knjižne građe. I još uvijek sam uvjeren da bi se time morali ponajprije i najviše baviti bibliotekari, kao i ona tijela ili organi zajednice (mislim na državne organe i stručna, profesionalna udruženja) kojima je dužnost zaštita javnog dobra i načela i uzusa profesije. Ali zbog svih okol-

nosti u kojima sam se našao nisam mogao ni prešutjeti ili sasvim pasivno promatrati postupke koji su nesumnjivi zločin prvoga reda.

Ta je obaveza proizlazila podjednako iz mog “bibliotekarskog” interesa i angažiranja, iz profesionalne vezanosti uz knjigu, ali i iz građanske dužnosti suprotstavljanja “ubijanju sjećanja” i “diluvijalnoj svijesti”, koja je uistinu postala dominantnom regulativnom snagom društvenih kretanja u Hrvatskoj devedesetih godina dvadesetoga vijeka (a u najvećoj mjeri je to i danas).

Mislim da nema potrebe opširnije obrazlagati da nemam nikakvih prosvjetiteljskih ili tome sličnih pretenzija. Pogotovo ne mislim da sam fenomen knjigocida (uništavanja knjižne građe) obuhvatio i obradio u mjeri koju zaslužuje. Nemam dakako nikakvih pretenzija da su moja zapažanja u svemu besprijekorna. Ali se držim one Šantićeve: “Ti dodaj zrno svoje/ za velik ljudski rod...”, kojoj nas je u mladosti u Korčuli učila nastavnica hrvatskog jezika, plemeniti čovjek pok. Jelka Tvrdeić (koja je, gle simbole, umrla s knjigom u rukama). Ako tekst što slijedi na bilo koji način nekoga potakne na potpunije proučavanje fenomena knjigocida, ili, još bolje, na suprotstavljanje knjigocidu bit ću zadovoljan i smatrat ću da je vrijedilo uložena truda. Dakako da će mi svaka dobronamjerna primjedba biti dragocjena.

Svakako da nisam ni prvi ni jedini građanin Hrvatske koji se bavio (i bavi) fenomenom uništavanja knjiga u Hrvatskoj. Spomenuti ću ovdje imena pet autora čiji su me javni stavovi inspirisali i koji su zbog odbrane prava na slobodu knjige bili prokazivani. Počecu sa Milanom Kangrgom koji je zbog snažne osude uništavanja knjiga bio povlačen po sudovima, dok su oni koji su uništavali knjige najčešće ostajali nekažnjeni. Milan Kangrga, jedan od najznačajnijih naših mislilaca – filozof i etičar, nakon brojnih informacija o uništavanju knjiga, bio je izravno potaknut na javnu reakciju i informacijom o “bacanju knjiga u kontejner za smeće”, što je objavljena pod naslovom “Smetlište knjiga u malome mistu” (*Tjednik* od 6.2.1998.). Informacije što ih je imao navele su ga na ocjenu “...da je tako ‘po Zakonu’ učinjeno barbarsko djelo najvišega ranga, kojim će se Hrvatska u cjelini i u budućnosti kvalificirati kao ne samo zaostala nego i kulturocidna zemlja, što sa sebe neće tako lako oprati ni naši prauunci. Jednu smo NDH već imali, pa nam svima to leži na vratu sve do današnjih dana, a sad je obnavljamo i ponavljamo na najgori način. (“Hrvatski knjigocid. Barbarizam i renesansa”, *Feral Tribune*, 30.3.1998.)²

2 Javna intervencija Milana Kangrge nije, međutim, ostala na samo ovom jednom njegovom tekstu. Prvi njegov tekst podvrgao je oštroj kritici prof. dr Aleksandar Stipčević (“Kangrgine lomače knjiga”, *Hrvatsko slovo* 17.4.1998.), ali na tome nije ostalo, jer je Kangrga odgovorio Stipčeviću (i Đ. Jureško: “Knjigocid. Strah i pepeo”, *Feral Tribune* 27.4.1998.), a ovaj po drugi put razvio kritičke opaske

Već pominjani Vladimir Primorac je krajem 1998. godine, imajući na umu informacije o uništavanju knjiga, ali i informaciju da je za svoj kritički osvrt o tome Milan Kangrga tužen (Općinskom sudu u Zagrebu za klevetu), uzeo ovu posljednju kao neposredan povod da napiše blistavi osvrt u svojoj redovitoj rubrici “Pravorijek” pod naslovom “Knjige i kontejneri” (*Feral Tribune*, 23.11.1998.), a u kojemu je, poznavajući bitne ‘parametre’ političkog režima 1990-ih u Hrvatskoj i navodeći koji su sve zakoni prekršeni, rekao: “iz njih proizlazi, ako ih pažljivo čitate, tko bi sve možda trebao biti pozvan na odgovornost zbog uništavanja knjižnog fonda, da je ovaj državi stalo da bude civilizirana zajednica”.

Viktor Ivančić je u knjizi “Točka na U. Slučaj Šakić: anatomija jednog skandala” (II izdanje, *Feral Tribune*, Split, 2000.) cijelo jedno poglavlje, s nazivom “Kultura smrti” (str. 163–180) posvetio tematici uništavanja knjiga. Bitno je skrenuti pažnju čitaocu na to da se u raspravi o fenomenu uništavanja knjiga s pravom oslonio na Konstantinovićeov pojam “organske kulture”, koja je “...upregnuta u misiju ostvarenja jedinstva zajednice... Zato je iz nacionalističke (plemenske) vizure zlo uvijek ‘tuđega’ porijekla: drugi su izvor zla, jer je ono ‘nama’ ‘tuđe’.” (str. 174) I zatim je dao izvanrednu historijsku usporedbu nacističkog paljenja knjiga i uništavanja knjiga koje je bilo prisutno u Hrvatskoj 1990-ih godina.³

Slobodan Šnajder je svojom “književničkom osjetljivošću”, svojim izvanredno svestranim poznavanjem naše intelektualne historije i, daka-ko, iskustvom vlastite izgnanosti iz “prostora hrvatske književnosti” tokom 1990-ih godina, ukazao na niz univerzalnih obilježja i posebnosti što su bile prisutne u postupku uništavanja knjiga u “Hrvatskoj 1990-ih godi-

(“Opet gore Kangrgine lomače knjiga!” *Hrvatsko slovo* 16.5.1998.). Ali ni na tome nije stalo. Na Kangrgin spomen uništenja 40.000 primjeraka Enciklopedije Jugoslavije reagirao je “privatnim pismom” Dalibor Brozović (tada ravnatelj LZ “Miroslav Krleža”), a Milan Kangrga je to pismo i svoj odgovor prosljedio u *Feral Tribune* (14.4.1998., tekstovi: “Bauk reciklopedije”, D. Brozović i “Hrvatski knjigocid. Knjige na groblju”, M. Kangra). Obavi li uvid u navedene tekstove, čitalac će, uvjeren sam, nedvojbeno zaključiti o njihovim načelnim pozicijama i sa čuđenjem konstatirati kako se ‘niskim udarcima’ i ‘visokoparnim frazama’ smjera gušenju svake kritike koja dovodi u pitanje krajnje reakcionarne i anticivilizacijske postupke, što se izvode ‘pod firmom’ tzv. domoljublja ili nacionalističke homogenizacije u društvu. Pisanje V. Primorca i V. Ivančića, koje navodim u nastavku, nije, međutim, imalo nikakvog javnog odjeka!

3 Prepričati Ivančićev tekst nije moguće (ili barem meni to nije). Čitalac ga treba integralno pročitati, kao i cijelu knjigu. U svakom slučaju je Ivančićeva knjiga važan dokument u suočavanju s “naci-floskulom” o tzv. “duhovnoj obnovi” koju su naročito zagovarali F. Tuđman i F. Kuharić, a nastojao je operativno formulirati i provoditi A. Baković. O “duhovnoj obnovi u Hrvata” bit će više riječi u drugom dijelu ove knjige. Tamo će se navesti i nekoliko izvora važnih za upoznavanje ove “naci-floskule”.

na”. Radio je to argumentirano u tekstovima svoje rubrike “Opasne veze” u *Novom listu*.⁴

Igor Lasić je svojim novinarskim istraživačkim priložima o uništavanju knjiga ukazao ne samo na puke činjenice, nego i na društvenu, povijesnu i političku pozadinu registriranih činjenica. Dovoljno je spomenuti tri njegova (mislim i prva) priloga o tome, dva objavljena u *Tjedniku*: “Ministar voli cenzuru” (12.12.1997, zajedno s Alenom Anićem) i “Smetlište knjiga u malome mistu” (6.2.1998.), a zatim članak “Hrvatski knjigocid. Naklade su planule”, objavljen 29.6.1998. u tjedniku *Feral Tribune*. Treba naročito naglasiti da nitko nije demantirao ni jednu od konstatacija u tim člancima, što ukazuje na savjesnost s kojom je I. Lasić istraživao fenomen uništavanja knjiga, a argumentirano i jasno je dokazao da to nije bio eksces izoliranih pojedinaca, nego široko rasprostranjena praksa. Mislim da bi bez njegova pisanja uvid u fenomen uništavanja knjiga “u Hrvatskoj 1990-ih godina” bio bitno otežan, pa stoga Igor Lasić ima velike zasluge za njegovo poznavanje i razumijevanje.

Spomenutih pet autora pisali su o fenomenu uništavanja knjiga u “Hrvatskoj 1990-ih godina” kao izravni promatrači događanja, dakle “iznutra”. Ali im treba pridodati i Dubravku Ugrešić, koja je o ovom fenomenu pisala kao “vanjski promatrač”, *ukazujući na ista ona bitna obilježja o kojima su pisali Kangrga, Primorac, Ivančić, Šnajder i Lasić*. Svakome će od velike koristi biti pročitati njenu zaista izvanrednu knjigu *Kultura laž, i antipolitički eseji* (Biblioteka Bastard, Arkzin, Zagreb, 1996). U duhu stavova (i o uništavanju knjiga kao uništavanju sjećanja), što ih je u knjizi elaborirala, Dubravka Ugrešić je zatim u još nekoliko navrata govorila o fenomenu uništavanja knjiga “u Hrvatskoj 1990-ih godina”.⁵

Nekoliko napisa dodiruje jedan važan događaj unutar rasprave o uništavanju knjiga: to su tekstovi koji se bave s dva sudska procesa povodom pisanja o konkretnim postupcima uništavanja knjiga. Jednom je bio

4 Upućujem čitaoca na ove njegove napise : 1) “Lijepo knjige lijepo lijepo gore”, *Novi list* 10.5.1999.; 2) “Sudovanje – ludom radovanje”, *Novi list* 29.7.2002.; 3) “Gospon Horvat i pali knjige”, *Novi list* 10.5.2004.

5 Riječ je o tri njena intervjua. To su, redom: 1) “*Slučaj Levar* je metafora hrvatskog desetogodišnjeg života” (razgovor vodio Rade Dragojević, *Novi list* (prilog “Mediteran”) 17.9.2000; 2) Dubravka Ugrešić, “Politički sistemi se mijenjaju, ali sredina ostaje takva kakva jest” (razgovor vodio Rade Dragojević, *Novi list* 3.11.2002.; 3) Dubravka Ugrešić, “Mislim da u Hrvatskoj nikada nitko neće odgovarati za knjigocid i rušenje spomenika” (intervju novinarki Miri Šušar), *Hrvatska ljevica* broj 7–8, 2004. Mislim da nije na odmet dodati: nadam se da me “mudri i vidoviti investigativni tim” tjednika *Globus*, kojim mudro upravlja (ili je upravljala) nadasve “moralna” figura hrvatskog “političkog života”, koja se odaziva na ime Slaven Letica, neće ekskomunicirati iz... samo zato što sam se usudio afirmativno spomenuti pisanje jedne “vještice iz Rija” koju su (i koje su) svojevremeno tako zdušno napadali i blatili!!!

optužen prof. dr Milan Kangrga (1998, postupak okončan 2001.), a drugi put je bio tužen *Feral Tribune* (1999, proces okončan 2003.). Mislim da je potrebno u vezi s time reći sljedeće. Sama činjenica da su u vezi s fenomenom “uništavanje knjiga” pokrenuti sudski procesi od golemog je značaja. Iz dostupne mi literature nisam našao sličnoga primjera: da se kritika uništavanja knjiga sudski progoni! Već bi i po ovom jedinstvenom obilježju, ili, kako se običava reći, presedanu, fenomen uništavanja knjiga “u Hrvatskoj 1990-ih godina” morao biti predmet burne i posvemašnje javne pažnje, ali i interesa bibliotekarske zajednice. A zatim, od još je većega značaja to, da su tužbe, formalno privatne (‘za klevetu’), podnesene od ličnosti koja je knjige uništila, ali koja sama za taj svoj čin nije bila ni na koji način sankcionirana, već je, oficijelno, bila šticeana i unapređivana!! No najveća je perverzija da su sudski procesi bili u korist ličnosti koja je knjige uništila, a na štetu, ili teret, onih koji su na zločin uništavanja knjiga kritički javno ukazivali!!! Napisi pokazuju i prirodu naše društvene odgovornosti: umjesto da javnost, ili barem intelektualni dio javnosti, masovno protestira protiv iskazane perverzije i zloupotrebe sudstva, ‘sudovanje’ Kangrgi se (s nekim izuzecima) u masovno korištenim novinama prikazuje u rubrici “crna kronika”, a ‘sudovanje’ i presuda *Feral Tribune*-u prolazi gotovo neprimjećena! Kad i ne bi bilo drugih momenata, već bi i ovaj jedan, pravosudni, zavrijedio pomno proučavanje pisanja o tim primjerima ‘sudovanja’, da bi se moglo zaključivati o naravi režima, njegove politike i svih izvitoperenosti državnog aparata, koje su rezultat toga režima i njegove politike.

Potrebno je upozoriti na jedan značajan momenat u povodu uništavanja knjiga i knjižnica u Hrvatskoj. S dobrim razlozima je 1991. godine osuđeno uništavanje kulturnih dobara općenito, pa i knjižnica i knjiga unutar toga, od strane drugih (‘agresora’, ‘neprijatelja’, ‘barbara’). Te osude nisu ponovljene i nisu postale univerzalne kad su knjige (ali i spomenike, kuće, naselja, ljude...) uništavali “naši dečki”. “Suočeni smo s rugobom” – ali samo onom drugoga; “naše rugobe” nema! A ipak su tada već znali da se pojavio članak (J. Kuzmanović) koji bez ustručavanja govori o “higijenskom čišćenju” od određene vrste literature, a postojale su i informacije o rušenju “nepodobnih” spomenika!!! To govori o silnom licemjerju i “tankoj civilizacijskoj kori” kojom se stanoviti dio intelektualaca predstavlja. “Naše” uništavanje knjiga (tzv. “srpskih”, ali dakako i ne samo tih) nije bila ni prvotno, ni samo, ni isključivo “odmazda”...bio je to izraz istovjetnog primitivizma izvorno prisutnog na svim stranama.

Pogled na uništavanje knjiga, u Hrvatskoj 1990-ih godina, pokazuje da je to dio historijski i civilizacijski retrogradnog ponašanja. U zavisnosti od toga kako će se nazvati konflikt koji je bio prisutan na prostorima bivše SFRJ, ali i unutar Hrvatske, tj. hrvatskog društva tokom 1990-ih godina

(kao samo građanski rat sa obilježjima genocida, ili kao samo obrambeni rat spram agresije, uz elemente agresije prema drugoj državnoj jedinici, ili kao kombinacija svih tih elemenata...) uništavanje knjiga bi se moralo tretirati i kao ratni zločin uništavanja kulturnih dobara, u skladu s međunarodnim pravnim dokumentima.

Mora se primjetiti da je *isključivost* u svim svojim manifestacijama (oblicima i načinima iskazivanja) bila prisutna podjednako i u postupku uništavanja knjižnične/knjižne građe, kao i u drugim postupcima tokom razrješavanja društvenih konflikata koji su obilježili “Hrvatsku 1990-ih godina”.

Reagiranja na fenomen uništavanja knjiga veoma su disparatna s obzirom na konkretni angažman i usmjerenost onih koji su o tom fenomenu pisali. Upadljiva je, a neprimjerena razmjerima uništavanja knjiga na područjima izvan ratnih djelovanja, ili nakon njihova potpunog prestanka, činjenica “šutnje” nadležnih državnih organa, kao i stručnih tijela/udruženja. Neosporna je nedostatnost činjeničkog uvida u fenomen uništavanja knjiga, za što su odgovorna ponajprije nadležna državna i stručna tijela, kao i jednostranost u ocjenjivanju značenja i dimenzije fenomena.

Ipak se može reći da već i ono, što je objavljeno o fenomenu uništavanja knjiga, tj. pisana građa što je javno dostupna, obavezuje svakoga tko prati funkcioniranje i razvitak hrvatskoga društva da se tim fenomenom pozabavi i uoči njegova bitna obilježja.

Ante Lesaja

DESTRUCTION OF THE ARCHIVES AND LITERARY COLLECTIONS IN CROATIA

Summary

The author explores the phenomenon of the archives and literary collections in Croatia in the period from 1991 to 1992 and from 2005 to 2009. The destruction of cultural heritage, archives and literary collections is particular and extremely negative phenomenon of the social conflict. Being regarded as less important, this phenomenon was not mentioned in documents and less discussed. However, the destruction of the entire cultural heritage or its particular fragments represents an “attack on memory” and indicates the social immaturity of the nation which committed this act. The author explores the aforementioned period when the archives and literary collections that were not in compliance with the newly proclaimed standards of Croatian language were purged in Croatia – that is Serbian books were destroyed. This was done not only in presence but with the full support of the former Croatian government. Thus, the author supports his argument by listing the authentic examples. He does not refrain from stigmatising

the official Croatian politics and some intellectuals and at the same time praises others who resisted the pressure to destroy the Serbian books.

Key words: SFRY, dissolution, the archives and literary collections, Croatian language, Serbian language, ‘bookocide’

.....

OGLEDI

.....

UDK 321.01:141.7;
321.7:141.7

Željko Simić
sociolog, Beograd

APORIJE LIBERALNE I DEMOKRATSKE POLITIČKE FILOZOFIJE

Rezime: Još su antički rodonačelnici filozofije politike i njihovi savremeni sledbenici, iako nastojeći da silinom idejnih argumenata demokratski oblik vladavine društvom predstave kao prakseološki najcelishodniji i bezmalo najidealniji, ipak osetili potrebu da, svaki na svoj način, usmere nešto više kritičke svetlosti na aporije demokratije u njenoj izvornoj, evolutivnoj antinomičnosti. Uviđali su da vladavina naroda neminovno postaje predstavljanje naroda, koje krije imanentnu opasnost svake demokratije da se izmetne u vladavinu većine nad manjinom, a ova poslednja u prisilnu vladavinu mnenja. Slično je i sa teorijskim zagovornicima liberalne političke filozofije, koji su ukazivali da ovaj novovekovni koncept države, u sinergiji sa emancipatorskim karakterom same demokratije, ostavlja u nasleđe ogromnu zaslugu za obezbeđivanje slobode pojedinca od bezobalnog voluntarizma vlasti i politike, ali koji su, naporedo sa apologetskom linijom svojih spekulacija, implicitno opominjali na dva potencijalna žarišta potonjih zloupotreba liberalizma. Te konstruktivističke slabosti liberalizma nahode se, najpre, u negativnom shvatanju ljudske slobode, a potom u redukciji afirmisanog oblika ljudske prirode na ispunjenje materijalnih, odnosno svojinskih, ili, još preciznije rečeno, u krajnjoj liniji – vulgarno ekonomskih interesa, koji neminovno vode u antropološki solipsizam. Ovaj rad, dakle, nije posvećen samo istoriji ideja demokratije i liberalizma, već neuralgičkim ontološkim tačkama ovih dvaju političkih fenomena, odnosno latentnim mogućnostima deformacije nekih potencijalno negativnih aspekata liberalno-demokratske doktrine, koji su, u savremenoj globalističkoj epohi, doživeli svoju emanaciju.

Ključne reči: demokratija, liberalizam, vladavina naroda, predstavljanje naroda, devijacija vlasti većine, materijalni vulgarizam, redukcija, sloboda, negativna sloboda i manipulacija.

Liberalizam i demokratija nisu, naravno, sinonimni pojmovi,¹ ali ih za našu temu ujedinjuje pozivanje modernih zapadnih država na njihovo

1 Norberto Bobio piše: “Činjenica da u današnje vreme postoje režimi koji se označavaju kao liberalno-demokratski, odnosno demokratsko-liberalni, navodi na

nasleđe kao utemeljujuće u koncepciji državnog uređenja i kao meritorno procenjujuće za ishodeću praksu celog političkog prosuđivanja i vladanja. Pored toga, ni liberalizam ni demokratija, svaki za sebe, nisu ni istorijski homogeni pojmovi: njihovo značenje menjalo se, katkad i gotovo radikalno, u različitim epohama i popimalo različit izgled u tretmanu njihovih najuticajnijih zagovornika. Štaviše, pogotovo u najsavremenijoj literaturi autorâ iz matičnih demokratskih zemalja, teorijsko promišljanje osnovni sukob idejnih platformi u celosti pomera na poimanje različitih vrsta demokratije kao oblika vlasti.²

No za naš rad su i u pogledu značenja liberalizam i demokratija ujedinjeni u onome *šta danas praktično znače i sa kakvim se posledicama javljaju* na globalnoj političkoj i civilizacijskoj sceni. Analogno tome što totalitarne režime nacizma i staljinizma presudno procenjujemo ne po nominalno generičkim idejama Šmita, Đentilea ili Lenjina, ili, po recimo, evoluciji usputnih i odbačenih faza neke “konzervativne” ili “marksističko-komunističke” misli, već po “zaustavljenom kadru” vrhunca njihove etabliranosti i moći uticaja – tako smo dužni da za ciljani realitet propitivanja uzmemo ne osnovni idejni supstrat liberalne doktrine i demokratske strukture vlasti, već njihovu današnju realizovanost. Socijalizmu je s pravom suđeno po posledicama i efektima; liberalni i demokratski koncepti sebe danas pokazuju stanjem društava i politikom država koji su njihovi aktuelni baštinici.

Međutim, pre nego što se pozabavimo pregledom kritika upućenih bloku zapadnih država koje danas faktički samostalno usmeravaju tok civilizacije, i pre no što valorizaciju njihovih učinaka sravnimo sa istim kriterijumima preferencija pomoću kojih ćemo detektovati prisutnost totalitarne svesti kao dominantnog modela percepcije i rasuđivanja članova društva negdašnjih totalitarnih režima, osvrnućemo se na sadržaj doktrinâ

pomisao da su liberalizam i demokratija međuzavisni. U stvarnosti je, međutim, odnos između njih veoma složen i to ni na koji način nije odnos kontinuiteta i identiteta. U najčešćoj upotrebi ova dva termina ‘liberalizam’ označava osobenu koncepciju države po kojoj je ova nešto što ima ograničenu moć i funkcije i utoliko se razlikuje od apsolutističke države i od one koja se danas naziva socijalnom; demokratijom se označava jedan od mogućih oblika vladavine, onaj u kome vlast ne pripada pojedincu ili nekolicini, već svakome ili pre većini... Liberalna država nije nužno demokratska: naime, postoje u istoriji liberalnih država u društvima u kojima je učešće u upravljanju strogo ograničeno na klase bogatih. Demokratski način vladavine ne proističe nužno iz liberalne države: klasična liberalna država se sada nalazi u krizi, što je rezultat progresivne demokratizacije koja je usledila kao posledica postepenog širenja prava glasa do tačke u kojoj ono postaje opšte.” Norberto Bobio, *Liberalizam i demokratija*, Beograd 1995, str. 19.

2 Npr. o razlici između demokratije i poliarhije, ali i uopšteno o produbljenoj analizi pristupa demokratiji, vidi: Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica 1999.

liberalizma i modalitete demokratskih opcija kao na “prirodno stanište” onih zamki i slabosti koje su mogle dovesti do izmetanja valjanih zamisli u posve suprotnu prakseološku realizovanost. Drugim rečima, kao što je sasvim izvesno da se u izborima shvatanja o društvu, državi, naciji, opasnostima ideologije ili izgledima ciljane slobode poreci modernih zapadnih država bazično “osvrću” za sugestijama mislilaca liberalne i demokratske provenijencije, isto tako je sasvim verovatno da su njihova mogućna finalna izobličenja takođe konsekvence slabosti ili slabih tačaka koje se nahode u samim koncepcijama ovih, a ne nekih drugih doktrina.

Ovo, međutim, ne govori ništa diskvalifikujuće o vrednostima samih doktrina. Naprotiv, kao što će se pokazati, već letimičan pregled delâ plejade najvažnijih “ideologa” liberalizma i demokratije otkriva da je većina ovih mislilaca, kao retko koja grupacija srodnih umova, od samog početka razrađivanja ideja i sugestija za zasnivanje prakse na osnovu istih ideja, bila svesna problematičnih mesta, antinomičnih sadržaja i u stvarnosti ranjivih postulata, te da je otvoreno ukazivanje na njih na izvestan način usvojilo kao metodološki princip. Ili, drugačije rečeno, čini se da se većina nosilaca ideja demokratije ili liberalne orijentacije odlikovala zavidnom političkom zrelošću (možda stoga što su u mnogo čemu bili legitimni naslednici ili promišljeni oponenti već temeljno oprobanih antičkih ideja³) i uravnoteženošću između idejne pronicljivosti i političkog pragmatizma. Ovo svakako kvalifikuje liberalnu i demokratsku misao kao najsolidniji temelj razmišljanja, odnosno kao takvu okvirnu sintezu između ljudskih očekivanja, moći i ograničenja kojoj se može ukazati najviše prvotnog poverenja u prosuđivanje stvarnog i mogućeg. Sa tog stanovišta i ne mora da čudi današnji neosporno potpuni trijumf liberalizma i demokratije na poprištu sukoba ideja i političkih doktrina.

Pa ipak, u smislu konačnih ishoda do kojih dovodi predvođenje liberalizma istorijskim procesom, ovo poverenje zapravo ništa ne znači. Jer, po pravilu su sve zaokružene i dragocene zamisli proizvod ljudi koji umom i solidarnom zainteresovanošću za pitanja ljudskog roda daleko prevazilaze prosek, ali se, možda upravo zbog toga, u svem dosadašnjem

3 Tačnije: “Kao teorija države (i kao ključ za interpretaciju istorije), liberalizam je moderan, dok je demokratija kao forma vladavine antička.” Ali i: “Moderni liberalizam i antička demokratija često su smatrani kao međusobno suprotstavljeni. Demokrate antike nisu poznavale ni učenje o prirodnim pravima ni ideju da je država dužna da ograniči svoju aktivnost na minimum koji je neophodan da bi zajednica opstala; liberali modernih vremena, sa svoje strane, bili su od početka krajnje sumnjičavi prema svim oblicima narodne vladavine (tokom celog XIX veka i kasnije oni su podržavali i branili ograničeno pravo glasa). Moderna demokratija, međutim, ne samo da nije nespojiva sa liberalizmom, već može u mnogim svojim aspektima, mada ipak samo do određenog stepena, biti smatrana njegovim prirodnim proširenjem”. N. Bobio, *Isto*, str. 47. i 55.

istorijskom iskustvu redovno potvrđivalo da su mnoge vredne zamisli sa čudesnom lakoćom pretvarane u fasade i pokrića iza kojih su sa gotovo ravnopravnom veštinom put do realizacije pronalazile sile izopačavanja, destrukcije i neodoljivog beščašća.

U tom smislu nijedan projekat nije nikakva garancija uspeha, štaviše, ukoliko se prepustimo opravdanim zebnjama koje asocira mnogi pogled na današnje stanje čoveštva, mogli bismo – sumorno ali bespredrasudno – reći da je pravilo sledeće: iz nekog razloga, što su razlošniji i istančanije prema “stvarnosti” balansirani idejni koncepti, to u sebi nose potencijal razornijeg učinka kao (čini se neminovnu) posledicu njihovog izobličenja.

(Tako se jedna vrsta istorijski produbljenog bilansnog skepticizma u pogledu konačnih domašaja kulturacije ljudske prirode – takva koja, na primer, prožima čitavo delo Džordža Santajane – čini najmodernijim utočištem svima koji ne mogu zatvoriti oči pred eksteriorizacijom unutrašnjeg pustošenja i banalizacije kojom čovek razara sopstveni ambijent, netrpeljiv i gluv prema prirodnosti i zatvaran u čauru sopstvene veštastvenosti. Santajana je *možda* u pravu tvrdeći da je istorija savremeno i kobna povest zatomljenja izvesne uravnotežujuće “animalne vere”,⁴ ali sve se više čini da je *izvesno* u pravu kada ljudski život vidi uključen u dva simultana, ali tragično suštinski nekomunikativna toka: jedan koji svojim ciklusima nepredvidljivih promena i propadanja čovek deli sa svekolikom prirodom i od čijeg se makar potencijalnog razumevanja sve dalje odrođuje, i drugi, sitni ali izvesnom samoopsednutošću preuveličavani tok mnjenja ili čak partikularnih mudrosti uma koji biva iluzorno prikupljan u pretenciozne ideološke tokove – iluzorno, jer onaj prvi tok zapravo svojom otrežnjujućom univerzalnošću smenjuje epohe, i žitelje svake od njih iznova vraća skepticizmu u domete prethodne, kao i u osećanje neprimerenosti pretenzija istih prethodnih ideologija da objasne svrhu ljudskog postojanja.

Zato Santajana smatra da je dovoljno vremena prošlo za osvedočenje da ljudski um nije u stanju da sagleda, objasni i kodifikuje ljudsku prirodu, te da prolazni uspeh svake takve pretenzije počiva *na dosluhu ratobornih stranačkih moćnika i brojnih lakovernih sledbenika*. Bolje bi bilo spoznati ograničenja uma u pokušaju da iz sebe zasnuje uslove univerzalne slobode i društvene pravde, i prepustiti mu tek ulogu nadzora nad ekspanzivnim samoživim porivima. Oslonac *doživljavanja* ideala slobode i socijalne pravičnosti treba tražiti u prirodnoj prauzornosti pohranjenoj u “animalnoj veri” čiji jezik delimo sa prirodom.⁵

4 Vidi G. Santayana, *Skepticizam i animalna vjera*, Zagreb 1974.

5 G. Santayana, *Dominations and Powers. Reflections on Liberty, Society and Government*, New York, 1951, str. 15. i kraj knjige.

Prednosti, ograničenja i žarišne tačke potonjim zloupotrebama i izopačenjima, u okviru liberalizma moraju biti posmatrani s mnogo uvažavanja za period u kojem su ideje liberalizma formirane u vladajuću doktrinu. Nastajući u Engleskoj XVII veka, u vreme opšte atmosfere nasilja, nesigurnosti i straha za goli život – što je sve ishodilo iz bezbrojnih izvora autonomnih moći aristokratije i feudalne države, a u krajnjoj liniji iz političkog haosa – liberalizam je prvi put u liku Tomasa Hobsa (koji je u tome sledio Makijavelija) razobličio i kao polaznu premisu rasuđivanja priznao nepostojanje identiteta između morala i politike, čime je, s jedne strane, zasnovao mišljenje da politiku pokreću principi i porivi sasvim suprotni antičkim idejama o smislu i svrsi, a s druge, da se pri takvom stanju političke prirode moraju pružiti adekvatni mehanizmi zaštite od njene samovolje, mehanizmi čiji bi garant i održavatelj bila država. Moralnoj neobzirnosti politike, kojoj je baza beskrajna volja za moći pojedinaca, Hobs suprotstavlja ideju prirodnih ljudskih prava na sigurnost, čije je obezbeđivanje smisao postojanja države.

Polazeći tako od jedne negativne slike ljudske prirode, Hobs je, okružen svakodnevnim prizorima nasilja i nezaštićenosti, tvrdio da “strasti koje najviše prouzrokuju razlike u pameti jesu poglavito manja ili veća želja za moći, za bogatstvom, za znanjem i za počastima, a sve to može da se svede na onu prvu želju, to jest na želju za moći”.⁶ Ali budući univerzalna, ova “strast” dovodi do neprestane borbe, usled čega je njena verna senka pratilja razgorevani nagon za samoodržanjem kao naličje uvek prisutnog straha od nasilne smrti, zbog koga je “život čovekov usamljenički, siromašan, opasan, skotski i kratak”.⁷ U biti težnje za moći, naravno, ne nalazi se po Hobsu nikakva potraga za savršenstvom, već obezbeđivanje položaja koji garantuje sigurnost opstanka, a to je osnovni pogonski motiv politike. Otuda je zadatak države da stvori uslove u kojima će čovek biti zaštićen od tuđe samovolje, to jest da, obezbeđujući mu sigurnost i samoodržanje, njen stanovnik bude *slobodan čovek*, tj. “onaj što u stvarima koje je po svojoj snazi i pameti u stanju da čini nije sprečavan da čini što mu je volja”.⁸

Ovim su udareni temelji liberalizma: građanska prava a ne dužnosti (kao u antici, gde su i dužnosti zapravo “interesni” ishod težnje za usavršavanjem vrlina koje se jedino u polisima mogu do kraja ostvariti) jesu pokosnica državnog ustrojstva, sloboda je zaštita od pretenzija drugih, štaviše, ova osobena sloboda (pravo na zaštićenost) zauzima mesto antičkih vrlina kao krucijalna vrednost; tu je zatim istaknuta tenzija između lične

6 Tomas Hobs, *Levijatan*, Beograd 1961, str. 61.

7 *Isto*, str. 109.

8 *Isto*, str. 185.

slobode i državne vlasti, takvo uređenje države s obzirom na nalaženje najbolje ravnoteže između ova dva suprotstavljena pola, odnosno takvo uređenje koje će odrediti najveću meru slobode za najveći broj ljudi, i utri put blagostanja kao zaštitu od apsolutizma i samovolje vlasti, pri čemu se zakon i prava međusobno razlikuju kao što se razlikuju obaveza i sloboda, zbog koje se, kako kaže Hobs, najveća sloboda podanika zasniva na ćutanju zakona.

Sve docnije varijacije liberalističke misli nisu odstupile od ovih glavnih smernica. Lok je, međutim, smenjjući Hobsovo shvatanje o osnovnom porivu ljudske prirode – odnosno osnovnom vrednosnom cilju egzistiranja – odlučnim naglašavanjem *želje za svojinom*, odnosno obezbeđivanjem imetka koji čoveka izdvaja iz prirodnog stanja gladi i oskudice u divljem svetu, učinio vrednosni preokret koji u praksi zapravo nikada više nije napustio misao zapadne demokratije. Ono što je napisao u *Drugo raspravi o vladi*, da je “veliki i glavni cilj udruživanja ljudi u države i njihovog stavljanja pod vladu *jeste očuvanje njihove svojine*, a za ostvarenje ovog cilja u prirodnom stanju mnoge stvari nedostaju”,⁹ postalo je, bez sumnje, prećutno podrazumevanim programskim opredeljenjem ne samo politike, već svekolike životne prakse. Jasno je, takođe, da je ovaj implicitni – makar i nehotačni – poziv na priznanje imovinskog sticanja i njegovog nadindividualnog, državnog osiguravanja kao fundamentalnog pokretača aktivnosti pa i udruživanja, zapravo upućivanje na takvu ljudsku prirodu koja je u biti nesigurna, sebična i pohlepna.

Lok je takođe mnogo razrađenije i izrazitije govorio o *prirodnom pravu* čoveka (čitavo VII poglavlje *Druge rasprave o vladi*) time zapravo snažno utvrđujući ali i usmeravajući u određenom pravcu *samosvest članova liberalnog društva*: upravo stoga smatramo da se idejni koreni modernog materijalnog vulgarizma (novac sve kupuje) zapravo nalaze u Lokovom nasleđu. Kod Loka je već *prirodno stanje* definisano posedništvom, pa je otuda zajednički život u društvu zapravo ugovor kojim se ovakvom prirodnom stanju omogućava nesmetano dalje razvijanje.¹⁰ Naravno, po-

9 Vidi: Džon Lok, *Dve rasprave o vladi, Druga rasprava o vladi*, Beograd 2002, IX glava, odeljak 124.

10 Tako npr. Ros Harison u svom razmatranju razlike između Lokovog i Hobsovog mišljenja ističe: “Tako su za Loka pravà najvažnije stvari koje pojedinci imaju na osnovu ovog prepolitičkog zakona prirode. Kao i na posed, na njih se može gledati kao na moralnu svojinu njihovih posednika; posebne prednosti koje poseduje pojedinac zaštićene su (moralno) od pljačkanja drugih, a to su život, sloboda i posedi, koje je Lok sve zvao *svojina*... Hobs je govorio o pravima ili slobodama u prirodnom stanju, ali jedino što je on pod time podrazumevao bilo je da je, u prirodnom stanju, svako slobodan da čini što želi; imati pravo značilo je da neko može da učini nešto ukoliko je za to sposoban i ima želju. To je bio tip moralne dozvole. Kod Loka, nasuprot tome, imati pravo znači da su drugi moralno spre-

trebno je samo se podsetiti da su upravo ova Lokova shvatanja o *ovakvom* prirodnom pravu direktno ugrađena u tekst američke *Deklaracije o nezavisnosti* iz 1776. (kojim se opravdava čak i revolucionarno smenjivanje vlada koje se na ta prirodna prava ne obaziru)¹¹ – pa uvideti koliki je dalekosežan njihov uticaj i koliko su nužno, kao *vjeruju* američke demokracije, postale sastavni deo opšteg rasuđivanja.

Čini se da je upravo samo kao logičko izvođenje do krajnjih konsekvenci Lokovih postulata o svojini, usledio Bentamov utilitarizam. “Ljudska sreća” iz američke *Deklaracije* u njegovom je delu potpuno jasno definisana kao *materijalno bogatstvo*, odnosno svrha slobode jeste postizanje maksimuma materijalne koristi. (Bentamovi stavovi, naravno, baš kao i stavovi Hobsa i Loka, nipošto nisu plod dokonog razmišljanja, već neposredno korespondiraju sa vremenom u kome su nastale: Bentam je živeo u vremenu u kome je ma kakvo akumuliranje materijalnog bogatstva *zaista i bilo* preduslov sigurnosti. No ono što je od ideja prvobitno bilo savremeno, sa organizovanjem u praksu i strukturu društva nasleđuje se i prodire u zajedničku svesti generacija potomaka.) Naravno, Bentam se zalagao za univerzalnu primenjivost svog principa “sreće”, na njemu zasnivajući i zahteve upućene vladi: “Stav-aksiom. Ispravan i pravi cilj cele vlade u svakoj političkoj zajednici jeste najveća sreća svih pojedinaca od kojih je ona sastavljena. Rečeno drugim rečima, najveća sreća najvećeg broja.”¹²

Nadalje, bivajući iz Helvecijusa prvi koji je čoveka definisao kao biće koje pokreću interesi (koje sledi svoje interese), smisao vlade je video u tome da izdejstvuje takvo stanje u kojem će interes pojedinca korespondirati sa njegovom dužnošću. Nas ovde zanimaju praktična zapažanja i

čeni da se tom pravu suprotstave; umesto da nosiocu dopusti prava, pravo postavlja obaveze drugima. Ta razlika se jasno može videti u slučaju samog vlasništva, ukoliko se ono shvati u svom normalnom, ili užem smislu. Kod Hobsa, niko nema nikakvih moralnih ovlašćenja na privatne posede u prepolutičkom stanju. Kod Loka, nasuprot tome, postoji čitavo poglavlje u *Drugoj raspravi* koje je eksplicitno smišljeno da pokaže kako je pravo na privatnu svojinu moglo da nastane u prirodnom stanju... Tako Lok smatra da čovek ima vlasništvo i druga privatna prava i pre nego što uđe u političku zajednicu.” Ros Harison, *Demokratija*, Beograd 2004, str. 62–63.

11 “Smatramo da su sledeće istine po sebi očevidne: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je Stvoritelj obdario izvesnim neotuđivim pravima; da su među njima život, sloboda i potraga za srećom; da su radi obezbeđenja ovih prava vlade formirane među ljudima i da one svoja pravedna ovlašćenja izvode iz pristanka onih nad kojima se vlada; da kad god neki oblik vlasti postane prepreka za ostvarivanje ovih ciljeva, narod ima pravo da ga izmeni ili ukine i da uspostavi novu vladu, temeljeći njen osnov na takvim principima i organizujući njenu vlast u takvom obliku za koji mu izgleda da je najbolji za postizanje svoje sigurnosti i sreće”. *Declaration of Independence 1776, Documentary History of the United States*, New York, 1964, str. 43–44.

12 Deo iz *Ustavnog kodeksa*, citirano iz: Ros Harison, *Demokratija*, str. 118.

preporuke o vladi, budući da i Bentam i njegov prijatelj Džejms Mil (otac slavnijeg liberala Džona Stjuarta Mila) ovim povodom otvoreno izriču sudove o ljudskoj prirodi koji zapravo pokazuju naličje utilitarističke teze i takođe se urezuju u svest.

Tako Bentam u istom *Kodeksu* piše da “što je vlast jednog čoveka veća, to je snažnija njegova sklonost da je na sve moguće načine zloupotrebi. Čitava istorija samo je jedan neprekidan dokaz ove činjenice.”¹³ Takođe u istom delu otvoreno tvrdi da “u ovom delu *moralnog sveta, privlačnost korupcije nije ništa manje univerzalna od privlačnosti gravitacije u fizičkom svetu*”.¹⁴

Prema shvatanju Džejmsa Mila ovakva bezobzirna okrenutost ka ličnom interesu je “zakon prirode” prema kome “čovjek, ukoliko je u stanju, uzima od drugih sve ono što oni imaju a on želi”, što, primenjeno na političku vlast i ljude koji je nose (i koji su vođeni istim zakonima prirode) znači da: “Kad god su snage vlade stavljene u bilo čije ruke a ne u ruke zajednice, bilo da su to ruke jednog čoveka, malog broja njih ili nekolicine, oni principi ljudske prirode koji podrazumevaju da je vlada uopšte potrebna, podrazumevaju da će ih te osobe upotrebiti kako bi porazile i same ciljeve zbog kojih vlada postoji.”¹⁵

Konačno, svoj vrhunac ideja liberalizma dostiže u delu Džona Stjuarta Mila. On je živio u vremenu u kojem je liberalizam postao dominantna doktrina vladavine, te je već mogao primetiti njegova prva ograničenja. Najbitnije je svakako očigledan neuspeh ogoljenog Lokovog i pogotovu Bentamovog poimanja težnji ljudske prirode zbog kojih se i formira zaštitničko društvo – naprosto, pokazalo se da isticanje materijalnog interesa i lične inicijative ne vodi ka ostvarenju slobode za sve. Otuda Mil pokušava da obogati sferu ličnog prava pojedinca na potrebu za aktualizacijom originalnosti, kritičnosti, imaginativnosti, beskompromisnosti (ukratko svega što kao da gravitira ka antičkim “vrlinama”), ali je ovaj njegov trud (čak i da nije tek sporedna korekcija u inače afirmativnom pristupu takvog odnosa pojedinca i društva u kojem je smisao da se čovek zapravo čitavom pravnom aparaturom zaštititi od zloupotrebe vlasti) svakako ostao bez odjeka u već sveopštoj “temperiranosti” mišljenja i obrazovanja da čovekovo dokazivanje smesti u interesno-svojinsku sferu.

Tako je liberalizam, ostavljajući u nasleđe ogromnu zaslugu za obezbeđivanje slobode pojedinca od bezdušnosti vlasti i politike, istovremeno zaveštao i takvu, veoma dosledno zaokruženu, viziju ljudske prirode koja je na ravni potraživanja od slobode ograničena na obezbeđivanje *zaštite*

13 *Isto*, str. 125.

14 *Isto*.

15 Džejms Mil, *Esej o vladi*, 13;61, Citirano iz: Ros Harison, *Demokratija*, str. 123.

od zloupotrebe istih onih principa na kojima uravnoteženo funkcionisanje jedinke i društva *i treba da počiva*. Odnosno, ističući ideju o prirodnom pravu, prepoznao je i etablirao takav sadržaj tog “prava” koji je, gotovo paradoksalno, favorizovao ono od čega se trebalo štititi – ukratko, afirmisane “vrednosti” zapravo su bile “kontrolisane slabosti”, kao što je vreme uskoro i pokazalo. To je još Hobs osetio pišući u *Levijatanu*: “I to je uzrok zbog kojeg se o pravu i nepravu neprekidno raspravlja, i perom i mačem, dok sa učenjem o linijama i figurama nije tako, zato što su ljudi u ovome predmetu ravnodušni prema istini, kao prema nečem što ne ometa ničije ambicije, dobit ili požudu (naš kurziv)... Jer ja ne sumnjam, kad bi samo bilo nečeg što bi bilo protivno pravu gospodarenja nekog čoveka ili interesu ljudi koji gospodare, u tome što su *tri ugla u trouglu ravna dvama uglovima kvadrata*, ne sumnjam, velim, da bi to učenje bilo, ako i ne osporavano, a ono bi spaljivanjem svih knjiga o geometriji bilo uništeno ako bi samo onaj kome je to u interesu bio sposoban da to učini.”¹⁶

Tako se dvama potencijalnim žarištima potonje zloupotrebe liberalizma pokazuju *negativno shvatanje ljudske slobode*, i sa time tesno povezano, *svođenje afirmisanog oblika ljudske prirode na ispunjenje materijalnih, odnosno svojinskih, ili, još preciznije rečeno, u krajnjoj liniji ekonomskih interesa*. Povezujući ove dve orijentacije, možemo reći ovako: sloboda liberalizma je bila prožeta onim osobinama i vrednostima koje uzdižu materijalno bogatstvo, i otuda je unapred u njoj oštro redukovan čitav horizont potreba koji bi, artikulisan, zaista mogao zasnovati kreativnu slobodu, ali koje su, ostavši neartikulisane, otvorile prostor manipulaciji jednostavnim potrebama. Liberali su s potpunim formalnim pravom oslobađali čovekovu prirodu okova nepravde i represivne politike vlasti, ali su razvojnu putanju tog “oslobođenog” bića zapravo projektovali po meri onih kojima je takva liberalna sloboda obezbeđivala privilegije. Tek je najupadljivija posledica ovakvog tretmana društva i politike očigledna odbrana prava buržoazije i opiranje pravu na opšte izbore, ali ta slabost je ubrzo bila prevladana. Mnogo je opasniji ostao trajni odjek zahvata kojim se ukidaju grube materijalne pojave porobljavanja, ali se istovremeno prećutno dopušta svaki drugi vid duhovnog ili ekonomskog nadzora i povlašćenosti. Zagovarajući isključivo političku slobodu od pritiska vlasti, liberalizam nije uopšte odgovarao na već tada očiglednu, zatečenu neravnopravnost u okviru mogućnih ekonomskih dometa pojedinaca i grupa – jasno, budući da se *materijalni interes* prevashodno, ili čak sasvim, odnosio na interes slobodnog napredovanja već imućnih.

Osim toga, ishodeći iz vremena obimom ograničenih nosilaca privrednih tokova, liberalizam je i kao ekonomski model postao anahron u

16 T. Hobs, *Levijatan*, str. 89.

doba aglomeracije kapitala, a pogotovu u doba kada je taj masivno akumulirani kapital zapravo postao *jedinom istinskom vlašću* nad čovečanstvom. Pri tom je liberalizam, uprkos svim upozorenjima (koja su, pokazalo se, zapravo bila *strateška upozorenja izvora ugroženosti* jednoj klasi koja se upravo utvrđivala na vlasti) o niskim strastima ljudske prirode, u stvari upravo *rasuđivanje samo o tim strastima* postavio kao temu unutar svakodnevnog življenja i obrazovanja. Paradoksalno veoma usko zatvaranje vrednosnog opsega “pozitivne slobode” uz istovremeno glorifikovanje oslobađanja od stega vlasti – ili bar tako oštro, hijerarhijski najviše pozicionirano isticanje materijalnih vrednosti u životu prosečnog pojedinca – zasigurno je bilo eksplozivnim pogonom zapadnih tehnoloških i imperijalnih postignuća (spoj jednostavne usmerenosti i kombinatorne nespunosti mogućnosti) ali je u potonjim generacijama ostavilo čini se trajno slepilo za prikradanje onih sila manipulacije koje su operisale sa zakržljanim vrednostima prognanim u nesvesno.¹⁷

Ovde je dovoljno uputiti na ono što je razmatrao From, pišući o dramatičnim konsekvencama nepoznavanja i *neživljenja razlikovanja* “slobode od” i “slobode za”. Posledica je direktno kretanja “via regia” u totalitarnu svest. Što se tiče odista vulgarizujućeg učinka materijalističkog poimanja vrednosti, gotovo da se možemo složiti sa onima koji u uspehu nacionalsocijalizma vide konačni ishod jedne etape liberalističke dominacije. Neuspeh imperijalističkih ambicija, ratni poraz, ali i mnogo značajniji ekonomski poraz na svetskom liberalizovanom tržištu kolonija, Nemačku su, kao što je poznato, doveli do privrednog rasula. Ono što je, međutim, još presudnije uticalo na masovno votiranje Nemaca za nacizam – kao što je još 1933. godine pisao Vilhelm Rajh u *Masovnoj psihologiji fašizma* – jeste potpuno slepilo naroda za naizgled jeftine, ali u suštini veoma duboko sa *stanjem nacije* korespondirajuće manipulacije Hitlerove propagande. Jednostavno, Hitler je u svojoj ideologiji imao recept za svakog, naprosto stoga što je svaki društveni sloj u njemu namenjenoj laži video obećanje onog za šta je već dugim liberalističkim vrednosnim obrazovanjem bio pripremljen da jedino traži i vidi: izlaz iz *strepnje* uzdrmane ekonomskom nesigurnošću koja je vremenom postala identična sa ličnim samopoštovanjem, budući da je materijalni interes duboko introjektovan kao potvrda

17 Potrebno je bar pomenuti i one koji uopšte nisu delili stanovišta njima savremenih mislilaca, utemeljitelja liberalizma. Jedan od njih je npr. Dirkem, koji je u *Samoubistvu* dokazao korelaciju koja postoji između opšte klime međuljudskog opštenja i favorizovanog ljudskog tipa u liberalno-demokratski zapadnim društvima, s jedne, i visokog procenta izvršenih samoubistava, s druge strane. Jednostavno rečeno, u ovim društvima kao ideološki forsirani dominiraju *sebičnost i otuđenje*, odnosno uništavanje organskih veza zajedništva, što postaje tle na kojem neminovno dolazi do izoštravanja emotivnih stanja preduslovnih za donošenje odluke o samoubistvu. Emil Dirkem, *Samoubistvo*, Beograd 1998.

vrednosti. Tako je Rajh upozoravao da Hitler obmanjuje osiromašene mase zato što podržava vlast krupnog kapitala, a te iste predstavnike krupnog kapitala namamljuje podgrejanim imperijalističkim obećanjima.¹⁸ Svi su u Hitleru videli ono što im je bilo potrebno da vide – a vizura je bila i akutno i hronično uobličena isključivom percepcijom ugroženosti onih vrednosti koje je, bez sumnje, favorizovao liberalizam.

S druge strane, značenje demokratskog poretka vlasti mnogo puta je menjano tokom njegove duge istorije, svakako iz potrebe pronalaženja onog oblika demokratije koji će na najbolji način razrešiti njenu najdublju unutrašnju protivrečnost: između osnovnog zahteva za jednakim učestvovanjem svakog čoveka u donošenju odluka o pitanjima od društvenog značaja, i prirodne nejednakosti (u svakom smislu: i sposobnosti ali i mana na kojima uzrasta npr. liberalistički shvaćeno politikanstvo) među ljudima. Zbog toga je pređeni put u okviru nominalno uspostavljenih demokratija vanredno veliki, toliki da seže do granica u kojima ona, sofistički održavajući prividni formalitet bazičnih principa, zapravo ukida samu sebe i prelazi u svoju suprotnost.

Možda je otuda najbolji presek ovog “otklona” demokratije dao Jozef Šumpeter u dvama okvirnim određenjima demokratije koja obeležavaju moderno doba. Na početku, u vreme klasičnog shvatanja demokratije (XVIII vek) ona predstavlja “ono ustavno uređenje za postizanje političkih odluka koje ostvaruju opšte dobro omogućavajući samom narodu da rešava sporna pitanja putem biranja pojedinaca koji će se udružiti da bi izvršili njegovu volju”.¹⁹

Ali nastavljajući da razmatra praktično ostvarivanje demokratije i mehanizme pomoću kojih u moderno doba *zapravo* dolazi do formiranja tobože reprezentativne narodne volje, Šumpeter zaključuje da navedeno klasično određenje demokratije ne odgovara stvarnosti našeg vremena koje od demokratskog načela pravi neku vrstu reklamnog poprišta. Zato Šumpeter ovo izmenjeno značenje fiksira sledećom definicijom: “Demokratska metoda je onaj ustavni način da se dođe do političkih odluka, pomoću kojeg pojedinci dobijaju ovlašćenja da donose odluke putem konkurentne borbe za sticanje glasova u narodu.”²⁰ Ova definicija, kako dalje primećuje Šumpeter, jasno ukazuje da je razgrađeno doslovno značenje “vladavine naroda” u demokratiji, i da je za njeno priznavanje sada prihvaćen znatno svedeniji standard: dovoljno je ako je narod u mogućnosti da prihvati ili odbaci ljude koji njime vladaju.

Ovom formalnom “ekspiracijom” vladavine naroda koju danas potkrepljuju i najrazvijeniji demokratski režimi, u stvari je rezultatno-saže-

18 Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Beograd 1980.

19 Jozef Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Beograd 1960, str. 355.

20 *Isto*, str. 380–381.

to ostvareno sve ono što se od početka modernog uspostavljanja demokratskog načela kao vladajućeg otkrivalo kao njegova nezaceliva rana, suštinski uslovljena demografskom promenom koja se odigrala od antičkog doba do novovekovnih okolnosti. Naime, poznato je da su grčki polisi svojom malobrojnošću odista mogli negovati bukvalno sudelovanje svih žitelja u javnim poslovima, ali da moderne države svojom brojnošću i pratećom složenošću upravne procedure to više nisu u stanju. Vladavina naroda neminovno postaje *predstavljanje naroda*, a ono što je donekle ublažavalo imanentnu opasnost svake demokratije kao *vladavinu većine nad manjinom* – postojanje javne agore kao relativno fer i otvorenog polja razmene ideja – razlaže se u supstitutima beskrajno otvorenim zagušenju i manipulaciji, to jest štampi, medijima, ili zatvorenim telima koja donose dalekosežne odluke.

Možda je upravo jedan od značajnih pokazatelja vrednosti demokratije činjenica da su oni za čija se dela vezuju najveće zasluge bar u njenom modernom idejnom trijumfu i neprikosновенosti, isti oni koji su ukazivali na njene slabosti i nedorečenosti (nedorecivosti). U tom smislu se čini kao da su *samokritičnost i iskrena želja za poboljšanjima* od početka utkani kao izvanredne osobine u promišljanje demokratije, i zaveštani u nasleđe svim njenim potonjim ideolozima.

Tako je Ruso, uporedo sa stranicama *Društvenog ugovora* koje su inicijalno štivo i *spiritus movens* moderne demokratije, na više mesta u istom delu jasno isticao manjkavosti demokratije upravo po onim problemima koje smo već imenovali. No kada je reč o Rusou odmah treba istaći ono što je oduvek bilo pomalo zagonetno mesto u njegovom shvatanju demokratije. Naime, s obzirom na sudelovanje velikog broja ljudi u odlučivanju i uspostavljanju zajedničke volje, Ruso je pravio razliku između tzv. *opšte volje* (volonte générale) i *volje svih* (volonte de tous). Volja svih je, jednostavno, ono što joj ime i kaže: zbirna volja naroda ili bar većine članova društva. Smisao postuliranja *opšte volje*, pak, jeste u traženju adekvatnog društvenog ekvivalenta onome što Ruso vidi u prirodnom pravu pojedinca: to je neka vrsta transcendirajućeg, nadgeneracijskog znanja i mudrosti koja se takoreći “sedimentira” kroz naraštaje, i nije – za razliku od trenutne volje svih – podložna samovolji u proceni pravog dobra. Iz toga logično sledi da se ne samo pojedinačna, već i volja svih ne moraju poklapati sa ovom opštom voljom, a Rusoova eksplicitna preporuka je da se pojedinac, u slučaju procene koja odudara od procene opšte volje, usled verovatnoće svoje samovoljne pogrešivosti opštoj volji mora podrediti.

Ruso je, međutim – a ovo je najznačajnije – demokratsku volju već ine učinio validnom *samo na osnovu toga što ona nosi najveću verovatnoću da odražava izbore opšte volje*, a ovo, pak, stoga što *opšta volja* reprezentuje izbore *istinitog uma*. Međutim, ako se iz ma kojeg razloga dogo-

di da većina izgubi svojstvo podudaranja i posredovanja izbora transcendentne *opšte volje* odnosno umnog principa – tada slobode više nema, i otvara se put despotiji. Jedino što je, dakle, nepogrešivo i što služi kao garant demokratije, jeste sfera *opšte volje*, koja je nekvarljiva i neuništiva (kao neka vrsta anđela-čuvara zajednice), ona je “uvek postojana, nepromenljiva i čista”,²¹ za razliku od pojedinačne i zbirne volje koja je podložna greškama.

Tako se Ruso u istom delu pokazuje kao protivnik “nivelisanja” mišljenja, svestan sebičnosti ljudske prirode čiji je koren u društvenoj nejednakosti na osnovu privatne svojine. (Poznato je da je Ruso bio žestok protivnik neograničene privatne svojine, odnosno nejednake raspodela materijalnog bogatstva – i otuda, naravno, izabrana meta kritike liberala – smatrajući je odgovornom za razbuktavanje samoživih strasti nasuprot osećanju moralnog zajedništva, i da se zalagao za takav poredak koji će ukinuti svaki oblik materijalne zavisnosti jednog čoveka od drugoga. A za to je sasvim dovoljno “da nijedan građanin ne bude toliko imućan da bi mogao drugoga da kupi, niti toliko siromašan da bi bio prinuđen da sebe proda”.²²)

Ovo jasno uslovljavanje i ograničavanje volje većine treba imati na umu kada se razmatra poznati i kontroverzni Rusoov “paradoks slobode”, koji doslovno glasi: “Da ne bi, dakle, društveni ugovor bio prosta formalnost, on sadrži prećutno sledeću obavezu, iz koje jedino druge obaveze mogu crpsti svoju snagu: celo političko telo će prinuditi na poslušnost svakog onog koji odbije da se povinuje opštoj volji; što ne znači ništa drugo *do da će ga prinuditi da bude slobodan* (naš kurziv)...”²³ Naravno, na prvi pogled se u ovim rečima može čuti prizvuk “totalitarne” intonacije, što su zdušno koristili kritičari pripadnici liberalističke doktrine. Jasno, oni su u tim rečima videli poziv na bezuslovno uplitanje jednog kolektivnog Ja, ovaploćenog u državi, u individualna prava pojedinca (što su, kako su dokazivali, veoma brzo potvrdila iskustva francuske Revolucije i Terora koji je za njom usledio). Problem sa Rusoovim stavovima kao veoma osetljivim “seizmografom” potresivosti demokratije, međutim, seže dublje od zapleta na koji bi liberalizam mogao dati jednostavan odgovor. Reč je o tome da je Ruso istovremeno uviđao i nužnost postojanja demokratske države i njenu sklonost ka izopaćenju, te je pokušavao da je prevlada utemeljivanjem prirodnog prava pojedinca ili *opšte volje* kao protivteže izopaćenju pojedinca i društva.

Njemu nasuprot, liberali su se zadovoljavali utvrđivanjem represivne opasnosti države, ne nastojeći da je izmene, već samo da je, kao nu-

21 Žan-Žak Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd 1949, str. 78 i dalje.

22 *Isto*, str. 43.

23 *Isto*, str. 20.

žno zlo, podvrgnu što snažnijoj kontroli. Otuda je Ruso neprestano, čak i sasvim svesno, oscilirao naizmenično između korektivnog odnosa pojedinca prema zajednici (u ime mudrosti njegovog prirodnog prava) i istog odnosa zajednice prema državi (u ime *opšteg prava* naspram pojedinčeve pogrešivosti). Zavisno od toga uz koji se pol pristane, dobija se različita slika Rusoovog učenja. Istina je, međutim, upravo u Rusoovom prihvatanju činjenice da najbolje rešenje on sâm nije pronašao, odnosno da je sukob između pojedinca i organizovanog društva možda i nerešiv. Iz takve perspektive treba shvatiti poznate reči: “Ako se shvati u strogom smislu reči, prava demokratija nije nikad postojala, niti će ikad postojati. Protivno je prirodnom poretku da veliki broj ljudi vlada nad malim.”²⁴ Ili: “Da postoji kakav narod bogova, on bi sobom upravljao demokratski. Tako savršena vlada nije za ljude.”²⁵

Ruso je čak i rondonačelnik svih pokušaja da se “prostor” između ova dva pola napetosti popuni nečim što će približiti pojedinca i zajednicu njihovoj idealnoj ravnoteži – a to je obrazovanje, što je integralni momenat Rusoovog učenja koji se često kao konstitutivan previđa. Naime, Ruso je bio svestan da volja većine često predstavlja vladavinu mnenja, odnosno da se u temelju pogrešnih odluka nalazi raskorak između uma i volje okupirane vlastima. Obrazovanje je bila disciplina koja pojačava um i suzbija mogućnost pogrešnih izbora pod dejstvom samoživih požuda i strasti, odnosno, u krajnjoj liniji, disciplina koja čoveka vraća “prirodnom” stanju (i, dodali bismo, “intuiciji” ispravne, *opšte volje*). Zato je *Emil ili o vaspitanju* dopuna *Društvenom ugovoru*, i zato je Ruso pokazivao toliko nepodeljenog obožavanja prema antičkim misliocima i njihovom vaspitavanju u vrlinama (prevashodno prema *Državi*), ističući moralno usavršavanje kao cilj obrazovanja: “Društvo se mora proučavati pomoću ljudi, a ljudi pomoću društva. Onima koji hoće da obrađuju politiku odvojeno od morala, nikada neće poći za rukom da ijedno od ovoga dvoga dobro razumeju.”²⁶

Čak i vrsni apologeta demokratskog oblika vlasti u Americi, Aleksis de Tokvil, u svom kapitalnom delu nije skrivao zebnje koje sobom nosi demokratsko upravljanje. Ukratko, problem se usredsređuje na verovatnu mogućnost tiranije većine, odnosno na zloupotrebu najpre od strane neposredne većine, a potom i još više od one koja je artikulisana u političkim strankama (čija pobeda Tokvila podseća na poznati princip “pobedniku pripada sav plen”). Porazena manjina se izbacuje iz uticajnosti, a reprezentativina većina oličena u strankama sve manje postaje reprezentativna – dakle, nijedno novo upozorenje, ali Tokvil (on, simpatizer demokratije)

24 *Isto*, str. 53.

25 *Isto*, str. 54.

26 Žan-Žak Ruso, *Emil ili o vaspitanju*, Beograd 1950, str. 311.

nadmašuje sve tendenciozne kritičare nalaženjem reči da opiše koliko je zloupotreba većine pogubnija od svih ostalih. On pronicljivo ističe da je *neograničenost vlasti* većine imanentna samoj suštini demokratije, budući da u demokratiji van većine više nema ničega što bi joj se realno moglo odupreti.²⁷ Tokvil upozorava da ljudi nisu promenili svoje sklonosti i karakter time što su se udružili, pa onoliko koliko bi pojedinac koji se domogao apsolutne vlasti gušio one pod sobom, *utoliko više* bi to činila većina naoružana akumuliranom snagom uzajamno potvrđivanog mnjenja.

Tokvil je takođe zapazio da se demokratija u svom napredovanju nužno suočava sa izazovom uobličavanja nezavisnih klasâ koje teže da formulišu svoje pretenzije ne obazirući se na interese i stanje drugih klasa, upravo kao što to čine narodi u sukobu. No možda se od svih proročkih nagoveštavanja opasnosti najdubljom pokazalo ukazivanje na specifičan susret industrijalizacije i demokratije iz koga se razvija i težnja ka snižavanju kulturnih potreba i vrednosti, odnosno nivelisanju intelektualne osetljivosti i zatvaranje mišljenja u tupost.

Kada u drugom tomu *Demokratije u Americi* suprotstavlja demokratiju i revoluciju (kao kobnu evropsku sklonost), pored isticanja prednosti demokratije, Tokvil ukazuje da se ideal individualnog bogaćenja spontano protivi burnim promenama, što je dobro kao zaštita od revolucionarnog haosa, ali u svom konzervativizmu sitnih interesa gubi se potreba za misaonom spekulacijom, što stvara uslove za moć mase nad darovitijim pojedincima. I u skladu sa svojim beskompromisnim poštenjem, i sâm Tokvil, ubeđeni demokrata i liberal, bez obzira na prednosti demokratije, veli da se u odnosu na beživotni konformizam i hedonističko prepuštanje materijalnim užicima ka kojima izopačenjem gravitira demokratija, dakle, da se bar po tim posledicama revolucija čini manjim zlom.

Na liniji ove kritike nalazi se i ona Džona Stjuarta Mila, inače vatrenog Tokvilovog obožavatelja, koji je svoje bezostatno podržavanje modela predstavničkog uređenja zapravo i zasnivao na izbegavanju opasnosti od “kolektivnog mediokritetstva” u koje društvo gura vladavina većine. Delo *O predstavničkoj vladi* čitavo odiše nevericom ne samo da prosečni ljudi mogu uviđati vrednost originalnih i naprednih misli, već i da se mogu uzdržati od nametanja ograničenja svoje prirode svima (a ta priroda je, opisana jezikom liberalističke reskosti, “uskogruda i siromašna”, “teskobna i izopačena”, i “svenulih sposobnosti”).

Temeljni problem je, u stvari, u konsekvencama nekontrolisane vladavine jednakosti. U kontekstu svega rečenog o brizi za otvoreni put vladavine “osrednjih”, onda i ne zvuči tako zbujujuće (ili indignirajuće po

27 Videti u: Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, Sremski Karlovci 1990. tom I.

sluh demokrata) Milovo zalaganje za zaštitu od neobrazovane većine time što će se unutar principa prava svakog na predstavljenost uvesti princip *nejednake predstavljenosti*: “Mada svako treba da ima glas – da svako ima podjednak glas jeste potpuno različit predlog.”²⁸ On želi da obrazovani elementi društva budu više predstavljeni. Razlog tome je što on *obrazovane tretira kao manjinu* i ovim predlogom on oseća da su oni kao manjina zaštićeni od prosečne neobrazovane većine. “Razlika u korist obrazovanja, ispravna sama po sebi, još je više i snažno preporučljiva time što štiti obrazovane od klasnog zakonodavstva neobrazovanih.”²⁹

Poznato je, naravno, da ne samo da od ovakvog predloga ništa nije bilo, već uglavnom ništa nije bilo ni od zaustavljanja nezadržive konformizacije mišljenja, od etabliranja onoga što je u moderno doba dobilo i svoje legitimno ime: vladavine tzv. “masovne kulture” (sada nam je jasno da bi ova sintagma u očima osnivača demokratije zvučala gotovo kao oksimoron), ili muljače osrednjosti. Milovo zalaganje za predstavnički oblik demokratije nad većinskim (ili, tačnije rečeno, “velikokupštinskim”) dovodi nas u vezu sa “očevima osnivačima” američke države Medisonom i Hamiltonom, i njihovim *Federalističkim spisima* (85 ogleđa kojima se narodu izlažu ideje prednosti novog ustavnog projekta izglasanog na Filadelfijskoj konferenciji 1787). Ovde Medison, zalažući se za principe predstavničke demokratije (tačnije, on negativno određuje i samu reč “demokratija” i govori o “predstavničkoj republici”³⁰) tvrdi da su demokratije – njemu poznate su one antičkog tipa – uvek bile poprišta razdora i kao takve nespojive sa ličnom sigurnošću i svojinskim pravima. Osim toga, i on navodi već gotovo opšte mesto sumnje u njenu moć da uspostavi ravnotežu vlasti, te da je sklona izrođavanju (stara Aristotelova tvrdnja da svaka demokratija naposljetku završi u tiraniji).

Zalažući se za federalizam, Hamilton je kao uzor imao Monteskjevovu ideju da je sloboda ostvariva samo u malim republikama i da u slučaju Amerike može biti očuvana samo ukoliko se više takvih republika udruži u federaciju, ne gubeći pri tom svoj identitet i nezavisnost.³¹ Naravno, upravo ova ideja je bila fitilj za potpalu građanskog rata (zalaganje za očuvanje ropstva Crnaca bio je osnovni materijalni cilj, ali zapaljiva ideja

28 Deo iz *Razmišljanja o predstavničkoj vladi*, citiran u: Ros Harison, *Demokratija*, str. 138.

29 *Isto*, str. 139.

30 Odnos između pojmova demokratije i republike ovde nećemo pobliže razmatrati. Često, pogotovo u modernim društvima, shvatani gotovo kao sinonimi; navedimo samo to da republika ima ukorenjenost u ideji prava, to jest na zakonima kao najvišem principu upravljanja. Otuda republika za Rusoa predstavlja vladavinu opšte volje oličene u zakonu. Republika, drugim rečima, deluje kao neka vrsta ograničavanja ili “kodiranja” demokratskih odnosa regulativom npr. ustava.

31 Vidi *Federalistički spisi*, Beograd 1981.

kao i uvek je bila, naravno, sloboda) sa konfederalnim Jugom. Južnjaci su zapravo anahrono poistovećivali svoje robovlasničke posede sa antičkim polisom, i izgubili su. Federalizam, odnosno predstavnička republika oličena u Kongresu,³² dakle centralna vlast u Vašingtonu, rešenje je koje je ostalo do danas, sa posledicama koje su vrlo brzo demistifikovale idealizam osnivača. Opasnosti demokratije pokazale su se neuhvatljive: Mil je bežeći od tiranije većine tražio princip predstavničke vlade; ali se ova vlada neminovno tokom vremena kristalizuje u zasebnu elitu i odrođuje od naroda, svim raspoloživim i dopuštenim sredstvima nastojeći da očuva svoje privilegije (raspon je, videćemo, neograničen). Tako je čini se u pravu Dž. Santajana kada ulogu naroda u modernim društvima formalno vidi nalik onoj koju ima hor u antičkim tragedijama. Narod, baš kao i hor, u suštini nije ni subjekt ni objekt radnje i drami, već je samo statični posmatrač i eventualno prosuditelj moralnog zapleta. Do promene dolazi samo u vreme revolucija, to jest kada se narod podiže protiv svoje vlade, menja je, da bi se ciklus ponovo nastavio. Razlike ostaju, novi akteri isplivavaju, hor se opet povlači u dosuđeno statirajuće svedočenje.³³

Konačno, reč svakako zaslužuje i jedan od savremenika i najžešćih oponenta francuske Revolucije i možda najznačajniji predstavnik doktrine konzervativizma, Edmund Berk. Njegov doprinos dosad izloženoj kritici demokratije najpre vidimo u razlogu zbog kojeg on sumnja u moralnu vrednost vlasti naroda, odnosno većine. Berk, naime, smatra da *se osećanje lične moralne odgovornosti smanjuje proporcionalno povećanju broja onih koji vlast vrše* – jasno, mogli bismo odmah dodati, bilo bi zaista izvanredno kada bi i obrnuto bilo slučaj: da je odgovornost vlasti veća što je manji broj njenih nosilaca. Ipak, ovaj argument treba uzeti u obzir i bez dovođenja u pitanje njegove obrnute pravilnosti, naime s obzirom na specifičnost razloga zbog kojih ovo osećanje sa brojnošću opada: Berk tvrdi *da se većine zanosi prostim utiskom da sud cele javnosti ide njoj u prilog*. Ovo je već takoreći značajna “prekognicija” ogromne važnosti fenomena javnog mnjenja u društvima XX veka, i na njoj treba odati priznanje Berku (dakle, zaključimo: vlast malog i velikog broja nosilaca kviri se zbog različitih uzroka).

Varirajući Aristotelovo mišljenje o zakonomernom izvrgnuću demokratije u tiraniju, Berk nadalje smatra da je ključni problem vladavine

32 Drugi deo *Federalističkih spisa* zapravo sugeriše takvu federalnu vlast koja u bitnim poslovima oduzima ingerencije država članica, odnosno nominalno svu vlast prebacuje na građane prema principu narodnog suvereniteta, uz proširenje konačnih ingerencija i na unutrašnje poslove država. U pravnom smislu uloga federalne vlasti uzdiže se stvaranjem takvog centralnog pravosuđa koje kontroliše ustavnost zakona pojedinih država članica.

33 G. Santayana, *Dominations and Powers*, str. 404.

većine u tome što ne može biti uravnotežena između zaheva uma i volje, i što je po bezumnoj inerciji većine sklona da diskvalifikuje ona mišljenja koja potiču iz zapostavljene manjine, takoreći refleksno ih nazivajući pobornicima tiranije. I ovo je samo na prvi pogled poznat argument. Ali i u ovoj Berkovoj pronicljivoj primedbi ponovo se krije jedan proročanski momenat: to je *specifična ideološko-terminološka devijacija vlasti većine*. Kao što će vreme pokazati, retorika većine uvek se maša epiteta koji aludiraju na protivničku (manjinsku ili pojedinačevu) tobožnju averziju prema humanitetu, prema čovečnosti, prema zajednici, prema prosperitetu, a u ime “elitističke” osionosti ili, u krajnjoj liniji, tiranije. Nadalje, Berk je veoma vispreno ukazivao i na neizbežno stapanje demokratske većine u jednopartijsku “reprezentativnu” manjinu. Mi, na žalost, čak ne možemo ni odreći Berku vidovitost s obzirom na zastrašujuće perfidan obrt kojim se ova prognoza danas potvrđuje: šta ako se u tobože “pluralističkim” društvima ovaj pluralitet u krajnjoj instanci svodi na “interesni singularitet” jedne pozadinske ili nad-klase, kao što je, sva je prilika, danas nešto više nego izvesno?³⁴

Retorska pitanja se, kao po nekoj imanentnoj zakonomernosti prevrednovanja i preispitivanja liberalno-demokratske aksiomatike u njenim aktualnim manifestacijama, nameću gotovo sama od sebe: Na koji način su se danas bezmalo bezostatno vladajuće ideje liberalizma i demokratije otelovile u postojećim društvima? Koliko se od onog uočenog što pripada sumnjivoj, logičkoj, ideološkoj konceptualnosti nahodi u svetu u kojem živimo i dominantnom ustrojstvu realiteta prema kojem smo prinuđeni da se ravnamo, a koji je izgrađen pobedama principa liberalizma i demokratske pravde? Koliko su današnja zapadna društva, to jest ona koja usmeravaju istorijski tok civilizacije, kao sazdana na osnovi ovih doktrina i izrasla iz socijalnog i međunarodnog poretka koji se na njih poziva, zapravo po razmatranim parametrima – *totalitarna*? Koliko su se njihove doktrinarnе ideje-vodilje u realizaciji pretvorile u sveobuhvatne razrađene ideološke koncepte čiji uspeh implicira tip svesti koji je, zapravo, *totalitaran*?

Iako se na retorska pitanja po definiciji ne daju odgovori jer se oni podrazumevaju, istančane i produbljene teorijske odgovore na sve izazove današnjice ne bi trebalo a priori odbacivati: valjalo bi ih podsticati, ma kako se obespokojavajućim i sumornim mogu učiniti.

34 Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, Beograd 2001.

Zeljko Simich

APORIA OF LIBERAL AND DEMOCRATIC
POLITICAL PHILOSOPHY

Summary

Despite the efforts to present democracy as the most appropriate and almost ideal system, the founders of the philosophy of politics and their contemporaries already felt the need to shed greater critical light on the apories of democracy in its genuine and evolutionary antinomy. They understood that the rule of law inevitably becomes the representative of the people, which hides the imminent danger of every democracy to turn into the rule of majority over the minority and the rule of the minority into the forced rule of the opinion. It is the same with the theoretical proponents of liberal political philosophy which indicated that this new concept of state in synergy with the emancipated character of the democracy leaves as its inheritance the great achievement in guaranteeing the freedom of individuals from the voluntarism of the government and politics. They also implicitly warn about the two potential tinder boxes of the subsequent abuse of liberalism. Those constructive weaknesses of liberalism are in the negative understanding of human freedom and the reduction of confirmed forms of human nature which entails the fulfilment of material, proprietary and economic interest leading inevitably to anthropological solipsism. This paper is not only dedicated to the history of the idea of democracy but to neuralgic and ontological elements of these two political phenomena, that is to possible deformities of certain potentially negative aspects of liberal democratic doctrine, which in the contemporary global era experienced its emanation.

Key words: democracy, liberalism, rule of law, representation of people, deviation of the majority rule, material vulgarism, reduction, freedom, negative freedom and manipulation

Beč, 1813–1822, urednik Dimitrije Davidović.

Dorđe D. Sibinović
advokat, Beograd

KRATKA ISTORIJA PRAVNE POMOĆI I ADVOKATURE

Rezime: Istorija pružanja pravne pomoći, a zatim i advokature, počinje zajedno sa istorijom države i prava. Njeni koreni sežu u antičko doba. U tim vremenima nailazimo na prve pravne savetnike. Međutim to saznanje nije dovoljno za početak istorijskog kontinuiteta u sagledavanju razvoja ideje pružanja pravne pomoći i advokature. Zapise i tragove o advokaturi otkrivamo u najstarijim dokumentima čovekovog postojanja: kod Hamurabija, u Starom zavetu i grčkoj filozofiji. Čvrsta veza sa državno-pravnim oblicima uslovljavala je i različite pravce istorijskog razvoja ove pojave. Jasno se može uočiti razlika organizacije i cilja pružanja pravne pomoći i vršenja advokature u aglosaksonskim i kontinentalnim pravnim sistemima. Takođe, istorijski uslovi, nagle promene socijalnih formacija, revolucije, kao i druge društvene promene, direktno su uticale na položaj i razvoj advokature. To je osnovni razlog za metodološko razvrstavanje istraživanja položaja i istorijskog razvoja pružanja pravne pomoći i advokature u dva velika pravna sistema: kontinentalom i aglosaksonskom, kao i istraživanje njihovog položaja u fazama velikih društvenih promena kao što su francuska buržoaska revolucija, oktobarska revolucija i doba fašizma u Evropi.

Prvi pisani izvori prava u Srbiji potiču iz srednjeg veka. Od tada pa do danas moguće je pratiti razvoj ideje pravne pomoći u Srbiji, kao i advokature. Pravna pomoć, ali i advokatura, nalazili su svoje mesto u svakom od tih istorijskih perioda u skladu sa obimom i vrstom pravne regulative svakog perioda dinamikom razvoja i organizacije srpskog nacionalnog i državnog suvereniteta.

Ključne reči: kontinentalni i anglosaksonski pravni sistem, antičko doba, srednji vek, revolucija, pravna pomoć, advokatura.

Razvoj ideje pravne pomoći u svetu

Istorijat advokature ima korene u antičkom dobu¹. Već u tim vremenima nailazimo na pravne savetnike u svim sistemima, mada se na osnovu

1 O istorijskom razvoju advokature v. bliže: B. Borgmann, A. Jungk, *Anwaltshaf-tung*, München 2005, str. 1. i dalje; G. Harstang, *Der deutsche Rechtsanwalt*, Heidelberg 1986, str. 3. i dalje; O. Gräf, *Die Haftung des englischen und deutschen Anwalt und für fehlerhafte Prozessführung*, Baden-Baden 1995, str. 27. i dalje; R. Remmeretz, *Anweltschaft zwischen Tradition und Wettbewerb*, Bonn 1996, str. 28. i dalje.

tog saznanja ne može uspostaviti određeni istorijski kontinuitet u sagledavanju razvoja ideje advokature kroz istoriju.² Zapise i tragove o advokaturi otkrivamo u najstarijim dokumentima čovekovog postojanja: kod Hamurabija, u Starom zavetu, grčkoj filozofiji, kao i u mnogim sačuvanim zapisima. Već u ovim istorijskim izvorima evidentirani su ljudi koji su se osećali sposobnim da pomažu ostalim ljudima u pravnim stvarima.³

U antičkoj Grčkoj⁴ pojavljuje se pomoćnik u pravnim stvarima, naročito u sudskim postupcima.⁵ Stranka je u postupcima, koji su pretežno bili usmeni, mogla da koristi *retora* (rhetor). Platon je pisao u *Apologiji* (36 a) iscrpno o postupku protiv Sokrata. Od njega saznajemo da je Sokrat 399. godine odgovarao pred sudom sačinjenim od 501 sudije, građana Atine koje su izabrali pravni znalci (savetnici). Sokrat je osuđen na osnovu Odluke koja je doneta većinom od 30 glasova. U vreme antičke Grčke narodni sudovi su predstavljali ideal demokratije. Oni su odlučivali o pravima i obavezama građana, a učesće sudija koje je izabrao narod garantovao je nepristrasnost i pravičnost.

Od rudimentarnih oblika pomaganja u sudskim procesima nastao je profesionalni atinski advokat (*synegoros*). Njegov zadatak je bio da sprovodi dokazni postupak, odnosno da ubedi demokratski izabrani sud o pravu svog klijenta u odnosu na pravni položaj suprotne strane u konkretnom postupku. Najbolji advokati su bili prvoklasni retoričari. Oni su sa velikim uspehom ubeđivali većinu sudija da su njihove stranke u pravu. Najveći atinski advokat ovog vremena bio je Demosten (322. g. pre Hrista). On je bio prevaren od svog staraoca i zahvaljujući tome izgubio je čitavu imovinu. Bio je prinuđen da sam vodi brojne postupke protiv svog staraoca. Vodeći te postupke, stekao je praksu i pravnička znanja koja je dalje prenosio na druge ljude. On je zastupao i druge ljude u postupcima pred atinskim sudovima. U njegovoj ličnosti mi već tada nalazimo tip advokata koji profesionalno obavlja posao zastupanja i dobija nagradu.⁶

U Rimu,⁷ sličan zadatak imali su *oratori* (advocati) i *jurisprudenti*.⁸ Oni su besplatno (mandatum) pomagali strankama i imali su pravo na

2 V. bliže: S. Šarkić, *Opšta istorija države i prava*, Beograd 1995, str. 79.

3 G. Harstang, *idem*, str. 3.

4 V. bliže: H. Weissler, *Geschichte der Rechtsanwaltschaft*, Leipzig 1905, str. 420, 421.

5 V. bliže: A. Vajs, Lj. Kandić, *Opšta istorija države i prava*, Beograd 1979, str. 58.

6 A. Weissler, *ibid*, str. 107, 108; G. Harstang, *ibid*, str. 6; L. Spedding, *Transnational legal practice in the EEC and the United States*, Dobbs Ferry, New York 1986, str. 28. i sl.

7 O razvoju advokature u Rimskom pravu v. bliže: A. Weissler, *ibid*, str. 140 i dalje.

8 "Ius respondendi. Avgust je darivao pojedine pravnike (*juris auctores* s. *Conditores*), sa *ius respondendi ex auctoritate principis* verovatno zbog toga da bi na taj način osigurao sebi uticaj na pravno razviće, naređujući da su za dotični pravni spor merodavna *responsa* ovih privilegovanih pravnika, koja bi oni pismeno i

netuživi honorarijum. Novac koji su dobijali po tom osnovu smatrao se kao čast. Oba ova termina (sa izmenjenim sadržajem i značajem) i danas su sadržana u pravnim pojmovima mandata i honorara. Davanje pravnih saveta u Rimu nazivalo se *agere*.⁹ Pravnici su izbegavali da se pojavljuju pred sudom jer je suđenje bilo laičko, a na sudu je vredniji bio dobar govor koji je uticao na emocije nego pravna argumentacija. Savete su davali *oratori* (advocati). Pretvaranja pravničkih znanja u izvore prava u Rimu bio je dug proces.¹⁰ Tokom razvoja rimske države i prava, mišljenja ovih pravnika postala su veoma bitna jer su sadržala najveći deo svega onoga što je stvoreno i što nazivamo rimskim pravom, tako da su uz imperatorske naredbe postala glavni izvor prava.¹¹ Pažljivom analizom, u ovom kontekstu, može da se vidi i prethodnica profesije advokat.¹²

Pred rimskim sudovima građanin Rima je morao sam sebe da zastupa ili mu je pomagao član njegove porodice. U najranijem dobu rimske republike pojavio se *patronus*. On je bio član uticajne aristokratije čiju su pravnu pomoć tražili mnogi građani naročito u privrednim stvarima. *Patronus* se starao o tome da zastupa što je moguće više klijenata kako bi stekao ozbiljniji politički uticaj i obezbedio svoj izbor u državnim telima. Ovakav odnos se zasnivao na principu “*do ut des*”, principu koji je označavao racionalan odnos Rimljana prema učešću u društvenom životu. Princip “*do ut des*” imao je za posledicu da je *patronus* počeo da dobija poklone od svojih klijenata. *Patronusu* je bilo zabranjeno da prima novac i poklone, ali je bilo dopušteno, pošto je slučaj bio okončan, da dobije počast. Najpoznatiji od ovih *patronusa* bili su Katon i Ciceron. Pedeset sedam govora koje je Ciceron održao pred sudom i koji su sačuvani mogu i danas da posluže kao obrazac najvišeg umetničkog govora.

I na rimskom primeru moguće je ukazati na tipične pojave istorijskog razvoja advokature: koliko je organizovanije ljudsko društvo i koliko su intenzivnije primenjivane pravne norme u sudskim i drugim postupcima, toliko više su građani imali potrebe da se koriste uslugama iskusnih i specijalizovanih poznavaca prava.

pečatom snabdeveno dali, naravno s pretpostavkom da su činjenice, na osnovu kojih je responsum dat, istinite”, D. Aranđelović, *Predavanja iz Rimskog prava*, Beograd 1938, str. 46.

9 V. bliže: O. Stanojević, *Gaius Noster – Prilog istoriji rimske pravne nauke*, Beograd 1976, str. 34.

10 “Počevši od Avgusta, princepsi su najistaknutijim i, naravno, njima najvernijim pravicima davali posebno ovlašćenje za davanje ovakvih mišljenja (tzv. *Publice respondendi ex auctoritate principis*). Mišljenja ovih pravnika su postajala obavezna za sudove”, D. Stojčević, *Rimsko pravo*, Beograd 1979, str. 37.

11 V. bliže: O. Stanojević, *ibid*, str. 42.

12 B. K. Levinski, *Rechtliche Grundlagen des anwaltlich Tätigkeit*, München 2005, str. 6. i sl.

Pravničko zanimanje koje se sastojalo u izradi pravnih mišljenja i savetovanja, ne samo stranaka već i sudova, vršio je *iuris consultus*.¹³ Treba pomenuti i posebni pravni položaj posebnog zastupnika stranaka, tzv. *Cognitus*, koji se kasnije nazivao *procurator litis*.

U ovim funkcijama nalaze se koreni podele zastupanja na stranke, koja je zadržana do danas. Stroga rimska formalnost je zahtevala da se dve stranke uvek lično pojave pred sudom. Kako bi se ovim formalnostima udovoljilo, pred sudom su se pojavljivala dva prokuratora, *kognitora*, za svaku stranku po jedan. Odavde počinje i dualizam, koji se zadržao u nekim modernim pravnim sistemima. Tako, na primer, u Francuskoj postoji *avoü* i *avocat*, u Engleskoj postoji *solicitor* i *barrister*,¹⁴ u Italiji postoji *procurator* i *avvocato*.

Corpus iuris Civilis naglašavao je korisnost postojanja pravnih savetnika i za njih predviđao izvesne privilegije. U poglavlju 2.7. Justinijanovog kodeksa (534. posle Hrista), advokati su definisani na sledeći način: advokati su oni građani koji pomažu da se reši problem pojedinačnog slučaja bilo da je on građanskopravne ili javnopravne prirode i građanima nisu ništa manje korisni nego borci na bojnopolju koji se bore za odbranu otadžbine i porodice. Ovo je bilo tradicionalno shvatanje funkcije advokata. Jer se jednom od najvećih pohvala advokatima rimskog vremena smatrala konstatacija rimskih careva Leona i Anatemija, koju su 469. godine uputili Kalikratu, perfektu ondašnje rimske provincije Ilirik: "Advokati koji raščišćavaju nejasnoće u sporovima te snagom svoje odbrane u privatnim i javnim stvarima često uzdižu palo i jačaju klonulo, ne koriste manje ljudskom rodu, nego da u bitkama i ranama brane domovinu i spasavaju roditelje. Mi, naime, ne mislimo da se za naše carstvo bore samo oni koji se služe mačevima, štapovima i oklopima, nego i advokati, jer bitku vode i zastupnici u parnicama, koji bedemima svoje slavne reči brane nadu i potomstvo onima koji se nađu u nevolji."¹⁵

Srednjovekovni postupak uopšte nije poznao pravne zastupnike.¹⁶ Tek u Saksonskom pravu pojavili su se govornici (*fürsprecher*, *asega*, *lagman sagibaro*) u ime učesnika u sporu, sa veoma formalnim pravnim zadacima.¹⁷ Njihova uloga nije bila uloga zastupnika već uloga *glasnika*. Ponekad je *glasnik* pripadao čak i porotnicima.¹⁸ Već je pravo Libeka iz 1240. godine za ovoga *glasnika* predviđalo veoma rigidan pravilnik o na-

13 G. Harstang, *ibid*, str. 7; A. Weissler, *ibid*, str. 123, 124.

14 R. Remmeretz, *ibid*, str. 29, 30.

15 Dnevni list *Politika* od 10.08.1972. godine.

16 L. Spennning, *ibid*, str. 90.

17 Za status i razvoj advokature u srednjem veku v. bliže A. Weissler, *ibid*, str. 311 i dalje; O. Gräf, *ibid*, str. 31 i sl.

18 G. Harstang, *ibid*, str. 10.

knadi. Tako, na primer, za postupak koji je okončan donošenjem presude bilo je predviđeno 6 feninga.

Kasnije se, umesto *furesprechera* pojavio *doctor juris*, koji je bio učeni pravnik i po pravilu školovan u Bolonji ili Modeni. To doba obeležila je razlika između dve klase pravnika, s jedne strane to su bili doktori prava, a s druge strane laici, koji su “trovali” sudove, kaljali sudije, narušavali mir i koje su “bogovi i ljudi mrzeli”.

Sa recepcijom rimskog prava od petnaestog veka, pravo je sve više i više postajalo posao za specijaliste, iako je ono najvećim svojim delom namenjeno laicima. Razlika u koncepcijama pravnih sistema koja se sve više izražavala između prava na tužbu iz perioda rimskog prava i postojanja opšte zakonske norme iz koje izvire pravo sa tužbom kao opštom sudskom garancijom njegovog ostvarenja, odredilo je i dalji razvoj stručne pravne pomoći. Naime, kontinentalni i anglosaksonski pravni sistemi svojom specifičnom prirodom usloveli su i specifičnosti razvoja i organizacije advokature.

Kontinentalni pravni sistemi

Razlika između prokuratora i advokata u Nemačkoj, koja predstavlja jedan od najkonsekventnije razvijenih kontinentalnih pravnih sistema, napravljena je preko kanonskog prava.¹⁹ Ova podela i dan danas je poznata u Engleskoj²⁰ iako se radi o anglosaksonskom sistemu prava. Dok su prvi zastupali pred sudovima, drugi su pripremali postupak i bili su nadležni za pravno savetovanje. Razlikovanje između ove dve profesionalne grupe je nestajalo kada su i advokati vremenom dobili pravo da zastupaju pred sudom.

U osamnaestom veku apsolutistička država ograničila je nezavisnost advokata.²¹ Advokati su bili potčinjeni sudu i protiv njih je čak mogao biti vođen disciplinski postupak pred sudovima. Posebno napet bio je odnos između advokature i kneza u Pruskoj. Ta napetost porasla je donošenjem Zakona o pravnom savetovanju iz 1780. godine. Pravo zastupanja podanika postala je stvar države, a uvođenjem *komesara*, 1781. godine, to je postalo i pravno savetovanje.²² Procesnopravna regulisanja odgovarala su zahtevima Pruskog opšteg zemaljskog zakonika iz 1794. godine, prema kome je trebalo da pravnici kao posrednici između naroda i prava nestanu. Znamo da ovaj cilj nije nikada ostvaren.

19 K. Levinski, *idem*, str. 28.

20 L. Spenning, *ibid*, str. 93; O. Gräf, str. 27; R. Remmeretz, str. 28.

21 R. Schneider, *Der Anwalt, ein unabhängiges Organ der Rechtspflege*, Berlin, 1976, str. 30, 33; G. Harstang, *idem*, str. 9.

22 E. Grahl, *Die Abschaffung der Advokatur unter Friedrich dem Grossen*, 1993, JZ, br. 14, str. 110, 135.

Uredbom o organizaciji sudova Pruske iz 1849. godine, od državnih pravosudnih komesara postali su *advokati*.²³ U toj Uredbi po prvi put je uveden termin advokat kao statusna titula.

Liberalizam devetnaestog veka suočio se sa kontrolom države i doprineo je oslobađanju advokature od države. Nakon formiranja prve advokatske komore u Pruskoj 1879. i donošenja prve Uredbe o advokatima iste godine, advokatura je definisana kao organ pravosuđa i slobodna profesija u modernom smislu reči.²⁴ U to vreme došlo je i do formiranja sudova časti za advokate. Paralelno sa tim doneta je i Uredba iz 1869. godine o slobodi obavljanja advokatske profesije. Ova Uredba označava početak dvofunkcionalnosti advokature.²⁵

Kraj monarhije u Nemačkoj²⁶ nije imao nikakav uticaj na advokaturu. Advokatura je bila podignuta na nivo ustavnog pojma i nastavila je sa postojanjem i tokom Vajmarske republike.²⁷ Prilikom konkretizovanja Uredbe iz 1879. godine, nemačko Udruženje advokata je 1929. uvelo pojedine profesionalne obaveze za advokate. Uprkos privrednoj bedi u posleratnim godinama, advokatura je dobila na značaju u oblasti poreskog prava, ali u narednih dvadeset godina ovo polje delatnosti je prepustila poreskim savetnicima.

Takođe, kao reakcija na rastuću kompleksnost modernih odnosa u društvu usledilo je uvođenje advokatskih specijalizacija za pojedine pravne oblasti. Već tridesete godine dvadesetog veka postojali su specijalizovani advokati za poresko pravo, pravo autorske svojine, upravno pravo, pravo stranaca, radno pravo, kao i socijalno pravo.

Tenzije koje su vladale na relaciji organizacija državne vlasti – advokatura u kontinentalnim pravnim sistemima posebno su dolazile do izražaja u periodima naglih i nasilnih društvenih promena koje se nazivaju revolucijama. U kontinentalnim pravnim sistemima, advokatura u tim periodima nije nalazila odgovarajuće mesto bez obzira u kojem pravnom sistemu su se događale ovakve promene.

Na jedinstven tretman advokature takođe nisu uticale ni ideološke karakteristike tih promena, tako da je advokatura bila jednako tretirana i prilikom buržoaskih i prilikom komunističkih revolucionarnih promena. Ono što je zajedničko takvim vremenima je da se društveni poredak pretežno zasniva na sili i revolucionarnoj volji pobednika na štetu prava kao osnove za uređenje društva. Jednak tretman advokature u Francu-

23 A. Weisler, *idem*, str. 46; G. Harstang, *ibid*, str. 10 sa daljim navodima.

24 B. K. Levinski, *idem*, str. 30.

25 H. Garstang, *idem*, str. 17; A. Weisler, str. 351.

26 O razvoju advokature u Nemačkoj v umesto svih: F. Ostler, *Die deutschen Rechtswälte*, 1871–1971, Essen 1982, str. 11 i dalje.

27 V. umesto svih: G. Harstang, *idem*, str. 18 i dalje; G. Radbruch, *idem*, str. 139.

skoj buržoaskoj revoluciji, Oktobarskoj revoluciji i fašizmu razlog je da ovaj istorijski trend posebno obradimo.

Francusku buržoasku revoluciju advokatura je dočekala relativno organizovana i diferencirana kao organizacija koja je imala razvijeno upravljanje i unutrašnju disciplinsku kontrolu svojih članova, posebno u odnosu na istorijski razvoj države i prava.²⁸ U prve advokatske asocijacije koje su nastajale tokom XII veka udruživali su se advokati i prokurator (kraljevski tužioci). Revolucionarna vlast je, međutim, prema svim organizovanim esnafima zauzela negativan stav.

Ovo se posebno odnosilo na advokaturu, koja je označena kao korpupirana i koju je nova vlast videla kao smetnju u ostvarivanju revolucionarnih ciljeva. Negativan odnos prema advokaturi kulminirao je 1791. godine, kada je revolucionarna vlast zakonom ukinula zvanje advokata. Država je obezbedila izvesne javne službenike, kojima su se bivši podanici, sada građani, obraćali za pravnu pomoć. Takav stav revolucionarne vlasti koja se prva pojavila u istorijskom periodu za koji vezujemo nastanak moderne pravne države, nažalost, anticipirao je i dalji istorijski odnos revolucija prema advokaturi.

Boljševičko preuzimanje vlasti u Rusiji 1917. godine potpuno je uništilo i deprofesionalizovalo advokaturu u celoj Rusiji. Od samog početka revolucije smatralo se da uloga advokata u izgradnji socijalizma nije velika, tako da je profesija sistematski gušena i marginalizovana. Naime, 1917. godine u Rusiji je bilo aktivno udruženo u advokatske komore 13.000 advokata, da bi 1921. godine taj broj opao na samo 650.²⁹ Uvedena je kategorija pravozastupnika, koji je pre nego što je obučen za obavljanje profesije advokat morao biti poverljiv i odan član Komunističke partije. Advokati koji nisu prihvatili metode revolucionarnog pravosuđa prolazili su kroz do tada nezapamćenu psihološku torturu u radnim logorima, bivali su izolovani od društva i porodice i primoravani na težak fizički rad. Sovjetska država je 1920. godine ukinula advokatske komore sa obrazloženjem da su one ostatak carističke Rusije i tako potpuno potisnula advokate i organizovala posebne pravne komesarijate kao službe za pružanje pravne pomoći. Svi zaposleni u pravnim komesarijatima nosili su naziv advokat da bi bila stvarana iluzija kod stanovništva da još uvek imaju pravo slobodnog i samostalnog izbora pravnih zastupnika. Nepoštovanje prava i advokature kao dela pravnog sistema i poretka odlika je celog perioda sovjetske revolucije.

28 V. bliže: V. Rakić-Vodinić, *Pravosudno organizaciono pravo*, Beograd 1994, str. 136.

29 V. bliže: P. Jordan, *Defending Rights in Russia: Lawyers, the State, and Legal Reforms in the Post-Soviet Era*. Vancouver, BC, Canada: UBC Press, 2005. str. 19, dostupno na <http://site.ebrary.com/lib/kobson/Doc?id=10113877&ppg=31>.

Najniži nivo sistemskog tretmana advokatura je doživela u tridesetim godinama dvadesetog veka. Advokati su tretirani kao najozbiljniji klasni neprijatelji. Advokati odbrane nisu mogli da prisustvuju ispitivanju klijenata u istrazi, nisu imali pristup spisima predmeta, a na sudu su bili prisutni samo u retkim slučajevima koje odredi državna komisija. Državna komisija (OGPU) određivala je da se neki politički zatvorenici pojavljuju pred sudovima i bez ikakvog pravnog zastupnika.

Veliki progon advokata trajao je od 1929. do 1939. godine.³⁰ On se kretao od pritisa, otpuštanja i ispisa iz komore, preko državnog stava da se advokati mogu regrutovati samo iz redova pripadnika radničke klase i partije, a kulminirao je upućivanjem advokata u logore i masakrom u Moskvi, kada je bez traga nestalo 200 advokata.³¹

Status advokature formalno je obnovljen 1934. godine Staljinovim dekretima, kojima su ponovo uvedene advokatske komore. Međutim, vrlo mali broj advokata se usudio da se vrati individualnoj advokatskoj praksi, jer je zastupanje pred sudom predstavljalo poniženje i farsu. Ministarski savet Sovjetskog Saveza odobrio je 16. avgusta 1939. godine Statut advokatske komore, sa ciljem da reguliše rad 8.000 advokata, koliko ih je tada bilo aktivno na svih 191.000.000 stanovnika. Komore su nadgledali delegirani članovi Komunističke partije, odgovorni direktno i samo Prezidijumu Sovjetske Republike.³² Ustav iz 1936. godine je u članu 111 regulisao pravo odbrane na sudu i pravo na pravnog zastupnika, ali je u članu 58 to pravo uskratio onim licima kojima se sudilo za antidržavnu delatnost.

U Nemačkoj su se posle 1933. godine, dolaskom fašizma i Hitlera na vlast, advokatura i pravo advokata drastično promenili. Direktive su izmenjene 1933. godine, dok Novele iz 1942. nisu ni štampane zbog nedostatka papira. Nova Uredba o profesiji advokat doneta je 1936. godine, kada je stvorena Advokatska komora Rajha.³³ Ova Komora je bila organizacija nadređena regionalnim advokatskim komorama, a 1935. godine regionalne komore su raspuštene.

Nemačka advokatska komora se ujedinila sa Nacional-socijalističkim savezom nemačkih pravnika. Zakon o pružanju pravne pomoći donet je 1935. godine. Njime je monopolizovana delatnost advokata, mada je on još i danas na snazi (očišćen od nacional-socijalističkih odredbi).

Politički cilj ovog Zakona bio je da se advokati Jevreji udalje iz oblasti pružanja pravne pomoći, pošto su prethodno već bili isključeni iz advokature.

30 V. bliže: P. Jordan, *ibid*, str. 22.

31 V. bliže: P. Jordan, *ibid*, str. 24.

32 V. bliže: P. Jordan, *ibid*, str. 30.

33 F. Ostler, *idem*, str. 229.

*Anglosaksonski pravni sistemi*³⁴

Engleska je postala centralna država, sa Londonom kao centrom svih državnih zbivanja, 1066. godine. Moć kralja imala je za posledicu dobro funkcionisanje centralne kraljevske uprave. Advokati su bili koncentrisani u Londonu. Advokatura je bila organizovana u pet nezavisnih udruženja i imala je značajan uticaj na politički život. Već tada razlikovali su se *attorneys* i *advocati*, koji su bili specijalizovani za zastupanje u sudskim postupcima (*pledoaje*).³⁵ Početkom 14 veka, od *advocata* su se razvili “*serjeants-at-law*” i “*die apprentices-at law*”. Poslednji su bili “devojke za sve”, dok su prvi jedini bili ovlašćeni da zastupaju pred sudovima. Već tada je zahtevan velik ugled kao neophodan uslov da bi neko bio imenovan za prvu kategoriju. Smatralo se da taj, veliki ugled poseduju imaoći titula viteza ili titula doktora pravnih nauka. Iako ih je bilo svega nešto preko dvadeset, sudski advokati su se već tada organizovali u komoru (*inns of court*).

Za razliku od drugih država u Evropi, gde su se pravnici školovali na univerzitetima, advokati su se u Engleskoj školovali u *inns of court*. Pored Kembridža i Oksforda, smatralo se da je to treći Univerzitet u Engleskoj. Izraz *barrister* koristi se prvi put u 14. veku. On se temelji na simulovanim sudskim postupcima u kojima se izučavala umetnost sudskog zastupanja i izgovaranja *pledoaje*. U istom veku ustanovljen je i običaj da se iz elitnog kruga *serjeants -at- law* regrutuju i sudije. Tada su sudije morale da napuste udruženje advokata, ali su stupale u drugo udruženje (*serjeants inn*), i ostajale sa ranijim kolegama u dobrim profesionalnim odnosima. Koliko su bliske bile ove veze vidi se i po tome što su se sudije i *serjeants* međusobno oslovljavali kao braća. Ovakvo oslovljavanje nalazimo čak i u odlukama engleskih sudova iz 1967. godine. U 16. veku od izraza *attorney* nastao je izraz *solicitor*. Postojale su dve vrste *solicitora*, *proctors* i *scriveners*. Zadaci *solicitora* bili su daleko širi od zadataka koje je imao *attorney*.³⁶

Njihova dužnost je bila da daju pravne savete, naročito u zemljišno knjižnim stvarima, da klijentima pomažu u mnoštvu pravila o nadležnosti sudova i da instruiraju *barristere*. U početku, oni se nisu striktno razlikovali od ostalih grupa pravnika, jer je svaki pravnik sebe mogao da nazove *solicitorom*, što je dovodilo do velikih problema. Tek je polovinom 17.

34 V. bliže: C. Herman, “The Origins of English Bar”, *Law Quarterly Review*, 1914, str. 464. i dalje; J. Hamilton, “Councillors and Barristers. An historical Study”, *Columbia Law Journal*, 1969, str. 205 i dalje; R. Abel, *The Legal Profession in England and Wales*, Oxford 1988, str. 23 i dalje.

35 A. Herman, *idem*, str. 467 sa daljim navodima; O. Gräf, *idem*, str. 30 sa daljim navodima.

36 V. bliže: A. Herman, *ibid*, str. 451 sa daljim navodima.

veka došlo do definitivne podele advokatske profesije. Prvi put su uslovi za stupanje u profesiju advokat propisani 1729. godine, i to za *attorneys* i *solicitors* (Act for the better Regulation of attorneys and solicitors). Deset godina kasnije osnovano je “*Society of Gentleman Practitioners in the Courts of Law and Equity*”. Iz terminologije se, konačno, 1873. godine isključuju nazivi *attorney* i *proctor* i umesto njih se koristi izraz *solicitor*.³⁷ Već od 17. veka advokatura se u Engleskoj funkcionalno deli na pozive *barrister* i *solicitor*.³⁸

U SAD³⁹ pravničko umeće se sticalo samostalno, učenjem iz Blekstonovog pravnog rečnika, ili kroz pripravničku praksu u elitnim kancelarijama. Tek 1870. godine pravo je počelo da se metodološki izučava na Harvardu i tada je prvi put organizovana *American Bar Association* (ABA). U ovo vreme rasle su potrebe države za školovanim kadrovima u upravi jer je ona ubrzano prelazila sa ruralnog na urbano, industrijsko društvo. Američki advokati su se često selili iz države u državu. Tek 1908. i 1928. ABA je po prvi put uvela kanone profesionalne etike za advokate. Zakonom iz 1920. godine zahtevalo se da svi advokati budu upisani u advokatsku komoru.

Razvoj ideje pravne pomoći u Srbiji

Prvi pisani izvori prava u Srbiji sreću se u srednjem veku. Od tada pa do danas moguće je pratiti razvoj ideje pravne pomoći u Srbiji, kao i advokature. Pravna pomoć, ali i advokatura, nalazili su svoje mesto u svakom od istorijskih perioda, u skladu sa obimom i vrstom pravne regulative određenog perioda.

Srednji vek

Pisani izvori prava u srednjem veku kod Srba bili su zakoni, međunarodni ugovori i povelje.⁴⁰

Poveljama je vladar činio privilegije pojedinim svojim podanicima i to najčešće u vezi sa zemljišnim posedima.⁴¹ Njihova pravna priroda uglavnom se svodila na poklon sa teretom.⁴² Vladar bi u prvom delu povelje svojom “milošću” činio poklon nekom licu, a u drugom delu navodio njegove obaveze, koje su se po pravilu odnosile na novčane globe i obavezno služenje vojske.

37 A. Herman, *idem*, str. 478; O. Gräf, *idem*, str. 27.

38 R. Remmeretz, *idem*, str. 30; L. Spennning, *idem*, str. 92.

39 Za istorijski razvoj advokature u SAD v.: L. Spennning, *idem*, str. 201 i dalje.

40 V. bliže: D. Janković, M. Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Beograd 1982, str. 43.

41 *Ibid*, str. 44.

42 V. bliže: D. Jevtić, D. Popović, *Pravna istorija jugoslovenskih naroda*, Beograd 1996, str. 51.

Međunarodnim ugovorima bile su regulisane povlastice i privilegije stranih trgovaca u Srbiji. Sačuvani su brojni ugovori između Srbije i Dubrovnika i Srbije i Venecije.⁴³

U srednjem veku u Srbiji su važili vizantijski i domaći zakoni.⁴⁴ Vizantijski zakoni su prevedeni, preuzimani i primenjivani direktno na srpskoj teritoriji. Najpoznatiji od njih bio je Nomokanon, poznat kao Zakonik, koji je preveden i primenjivan u Srbiji od 1219. godine.⁴⁵ Sadržao je crkvena pravila i nije bio dovoljan za uređivanje odnosa u sve većoj i moćnijoj državi. On je iz Srbije prenet u Bugarsku i Rusiju Takođe, poznat je i prevod Sintagme Matije Vlastara iz 1347. godine, koji je sabrao propise iz oblasti crkvenog i građanskog prava. Jedna verzija Sintagme svedene na propise o svetovnim stvarima našla je svoje mesto i u čuvenom Dušanovom zakoniku.

Vrhunac razvoja srpske srednjovekovne države vezuje se za donošenje Zakonika cara Dušana, 1349. godine, koji je proglašen u Skoplju, a dopunjen 1354. godine.⁴⁶ Budući da je važio za celu teritoriju na kojoj se prostirala vlast cara Dušana (što nije pošlo za rukom nijednoj Nemačkoj, koja je sličan zakon dobila tek u XVI veku), on svedoči o velikoj snazi, moći i značaju srpske srednjovekovne države.⁴⁷

Zakonik je regulisao tri velike oblasti društvenih odnosa toga vremena: crkvene stvari, ustrojstvo državne vlasti i sudski postupak.⁴⁸ Pored skraćene redigovane verzije Sintagme Matije Vlastara i Justinijanovog zakona, u kojima su bili sadržani propisi građanskog prava, Zakonik je na kraju propisivao i materijalne odredbe krivičnog prava. Posebno je bitno konstituisanje načela zakonitosti,⁴⁹ što je njegovog tvorca, cara Dušana, svrstalo u red najistaknutijih vizantijskih zakonodavaca, kao što su bili car Justinijan ili Vasilije I.

U tekstu Zakonika cara Dušana ne možemo naći osnova za tvrdnju o postojanju specijalne pravne pomoći iz koje nastaje advokatura. Zakonik predviđa postojanje organa koji učestvuju u sprovođenju zakona i u sudskim postupcima vođenim na osnovu zakona. Ti organi su pristavi i zakonski zastupnici, ali na njih ne možemo gledati kao na preteče advokata.⁵⁰

43 D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 45.

44 *Ibid*, str. 45–53.

45 V. bliže: Ž. Fajfrić, “Pravno zastupništvo u srednjovekovnoj Srbiji”, *Istorija jugoslovenske advokature*, I knjiga, Beograd 1998, str. 75.

46 V. bliže: T. Nikčević, “Istoriografija rukopisa”, *Zakonik cara Stefana Dušana*, Knjiga II, Beograd 1981, str. 5.

47 V. bliže: A. Solovjev, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Beograd 1980, str. 5.

48 V. bliže: D. Janković i M. Mirković, *ibid*, str. 82.

49 V. bliže: *Zakonik cara Stefana Dušana*, Knjiga II, Beograd 1981, član 135, str. 207.

50 V. bliže: Ž. Fajfrić, *ibid*, str. 83.

Pristav je bio pomoćni sudski organ koji je delovao na carevom dvoru, kao i na sudijinom dvoru. Njegova uloga posebno je bila izražena tokom priprema suđenja i prilikom završetka postupka. On je pozivao na sud,⁵¹ i izvršavao presudu.⁵² Pristav je kao državni organ imao presudnu procesnopravnu ulogu prilikom učešća neukih stranaka u postupku kao dokazno sredstvo o njihovim tvrdnjama i suđenje se bez njega nije moglo održati, već je odlagano. On bi pre mogao biti shvaćen kao notar, budući da su pred njim, kao označenim državnim predstavnikom, sklapani ugovori i drugi pravni poslovi. Pristav je bio strogo kontrolisan od suda,⁵³ ali i zaštićen.

Zakonski zastupnik bio je predviđen odredbom člana 66 Zakonika kao predstavnik zadruga ili pojedinih zadrugara. Njegova pravna priroda više je bila zastupnička nego punomoćnička i vezana samo za određene subjekte, tako da ni u njemu ne možemo tražiti preteču advokata. Mada ovakav zaključak do izvesne mere relativizuje pojava zastupnika u slučaju iz člana 73 Zakonika, koji predviđa pomoć udovici ili bespomoćnoj ženi na sudu, ali ne u meri koja bi zastupnika dovela u vezu sa advokatom ili advokaturom.

Obnova srpske državnosti 1804–1918.

Prvi srpski ustanak trajao je deset godina. U ovom periodu obnovljena je zakonodavna aktivnost i formirani su prvi organi državne vlasti.⁵⁴ Pored vrhovnog organa, Vožda, izabranog na samom početku ustanka, obrazovana je i Skupština kao jedina naredbodavna i zakonodavna vlast, koju su činile ustaničke starešine. Praviteljstvujušći sovjet (vlada) osnovan je 1805. godine, a od 1811. godine on se sastoji od šest popečitelja, koji su imali uloge ministara.⁵⁵ Odmah po podizanju ustanka donet je Zakon za krivična dela, koji je prota Mateja Nenadović sačinio po uzoru na Justinijanove zakone i Stari zavet.⁵⁶ Vožd je doneo Karađorđev zakon, koji je imao kodifikatorske ambicije, premda nikada nije stupao na snagu i njega sudovi nisu primenjivali, ali on označava postojanje ideje o potrebi donošenja takvog propisa.⁵⁷ Sudsku vlast u Prvom srpskom ustanku vršio je Praviteljstvujušći sovjet sve do 1811. godine, kada je formiran Veliki sud sa sedištem u Beogradu.⁵⁸

51 *Zakonik cara Stefana Dušana*, Knjiga II, Beograd, 1981, član 56, str. 185.

52 *Ibid*, član 162 i 178, str. 215.

53 *Ibid*, član 163, str. 215.

54 V. bliže: D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 97.

55 *Ibid*, str. 100–106.

56 V. bliže: Ž. Šestić, "Advokatura u Srbiji do 1918 godine", *Istorija jugoslovenske advokature*, I knjiga, Beograd 1998, str. 152.

57 D. Jevtić, D. Popović, *ibid*, str. 100.

58 D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 102.

Drugi srpski ustanak podignut je sa ciljem da dovrši započet proces oslobađanja od turske vlasti i proces formiranja države i državne uprave.⁵⁹ U ovom periodu Srbija je bila podeljena na nahije, a nahije na kneževine. Na čelu nahija stajali su glavni kneževi, a kneževine su predvodili kneževi kneževine. Oni su vršili i upravnu i sudsku vlast. Postojao je dvojni sistem suđenja.⁶⁰ Kadije i muselimi sudili su Turcima. Uz muselime, kneževi su sudili Srbima. Dvojni sistem trajao je do 1820. godine, kada je u Kragujevcu oformljen Narodni sud. Odmah potom i Požarevac, Šabac, Valjevo i Jagodina dobijaju sudove. Narodni veliki sud ustanovljen je 1825. godine u Kragujevcu i odmah je doneo Uredbu o suđenju u magistratu. Ovom uredbom uređena je funkcionalna nadležnost suda, postupak u parnicama i izvršenje sudskih odluka. Hatišerifom iz 1830. godine dozvoljeno je organizovanje srpskih sudova na čitavoj teritoriji.⁶¹

U ovom periodu ne postoje znaci izdvajanja advokature kao samostalne pravosudne celine, niti pravne pomoći kao posebne delatnosti. Osnova za tako nešto nije bilo ni u oskudnoj zakonodavnoj aktivnosti formiranih srpskih organa vlasti, niti su razvoju stručne i organizovane pravne pomoći išle naruku ukupne društvene prilike toga vremena.⁶²

Međutim, osnove za razvoj pravne pomoći svakako stvara Sretenjski ustav donet 1835. godine, koji je predviđao podelu vlasti i brojna građanska prava sa garancijama za njihovo poštovanje.⁶³ On nije dugo ostao na snazi, ali je označio liberalni i napredni državotvorni potencijal moderne srpske državnosti, kojeg nema bez slobodne pravne pomoći i advokature kao njenog institucionalnog garanta. Srbija dobija novi Ustav 1838. godine, koji ukida apsolutistički način vladanja imanentan početnom periodu obnove srpske državnosti.⁶⁴ Ovaj Ustav posebnu pažnju posvećuje organizaciji sudova i sudske vlasti. On predviđa postojanje primitivnih sudova, sudova prvog stepena i apelacionog suda. Uredbom iz 1846. godine formiran je Vrhovni sud kao konačni sud trećeg i poslednjeg stepena. Uredbom od 1852. godine ustanovljen je Kasacioni sud, koji je i sudio i kasirao, tako da je postojalo četiri vrste sudova. Ovaj period, međutim, presudno je obeležilo donošenje Građanskog zakonika iz 1844. godine i odmah za njim Zakonika o građanskom sudskom postupku iz 1853. godine.⁶⁵ Ubrzo je donet i Kazneni zakon, 1860. godine i Zakon o krivičnom postupku, 1865. godine.⁶⁶

59 *Ibid*, str. 107.

60 V. bliže: Ž. Šestić, *ibid*, str. 155.

61 D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 112.

62 Ž. Šestić, *ibid*, str. 156.

63 D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 117.

64 V. bliže: D. Janković, M. Mirković, *ibid*, str. 120.

65 V. bliže: D. Jevtić, D. Popović, *ibid*, str. 123.

66 V. bliže: Ž. Šestić, *ibid*, str. 159.

Ovakva društvena situacija stvarala je sama po sebi potrebu za snažanjem podanika u brojnim propisima koji su se na njih direktno odnosili. Budući da je srpsko stanovništvo pretežno bilo seoskog porekla i nepismeno, prvu i osnovnu pravnu pomoć pružali su malobrojni pismeni ljudi, u prvom redu činovnici, učitelji, sudski pisari i sekretari. Ovakva stihija i anarhija koju je izazivala dvojnost položaja “pravnih savetnika”, i kao učesnika u vršenju državne vlasti i kao zastupnika stanovnika, dovela je do osnovane sumnje u položaj svih aktera tadašnje srpske pravosudne stvarnosti. Iz tih razloga, Uredbom iz 1843. godine zabranjeno je svim sudskim činovnicima i upravnim sekretarima da paralelno i privatno pružaju bilo kakve pravne usluge. Tako se otvarao jedan ozbiljan društveni problem koji su omeđile sve izraženija potreba za stručnom pravnom asistencijom i nedovoljan broj osposobljenih lica za takvu vrstu pomoći. Nastalu prazninu nadomestila je Uredba iz 1846. godine, koja je dozvoljavala penzionisanim sudskim činovnicima da zastupaju pred sudom i da sačinjavaju pisane tužbe i odbrane.⁶⁷

Zakon o pravozastupnicima usvojili su Knez i Savet 28. februara 1862. godine, pošto njegovo donošenje nije bilo u delokrugu Narodne skupštine.⁶⁸ Doneta su i Uvodna pravila o pravozastupnicima, koja su uređivala stupanje Zakona na snagu i prelazni status lica koja su se bavila pravozastupništvom pre stupanja zakona na snagu. Zakon je sadržao 64 paragrafa. Pravozastupništvo je bilo vezano za Ministarstvo pravosuđa jer je ono davalo pravo na pravozastupništvo svakome ko ispuni propisane uslove. Odluka Ministarstva pravde bila je, dakle, deklarativne prirode. Zakon je predviđao da pravozastupnik može biti svaki srpski podanik koji je punoletan i dobrog i poštenog vladanja, sa redovno završenim pravnim naukama i položenim pravozastupničkim ispitom iz postojećih građanskih i krivičnih zakona. Zakon je precizno uređivao način i postupak polaganja pravozastupničkog ispita. Kandidati koji su ispunjavali predviđene zakonske uslove polagali su ispit pred Odborom za polaganje ispita, koji je sačinjavalo pet članova Velikog suda. Ispit se sastojao iz usmenog i pisanog dela iz oblasti građanskog i krivičnog prava. Kandidati koji polože ispit, polažu zakletvu i uz dekret o imenovanju upisuju se u spisak pravozastupnika, koji su objavljivale službene novine i o njemu obaveštavani sudovi.

Zakon je detaljno regulisao prava i dužnosti pravozastupnika, a naročito teritorijalno kretanje pravozastupnika u službi, način vršenja pravozastupničkih dužnosti, odnose sa klijentima, kao i nagrađivanje pravozastupnika za obavljeni posao. Zakon je predviđao i disciplinsku odgovornost pravozastupnika. Oni su pred Velikim sudom odgovarali za povrede svojih

67 *Ibid*, str. 165.

68 *Ibid*, str. 170.

dužnosti i u odnosu na klijente i prema sudu. Inkriminisani su manji istupi i veći prestupi, za koje su mogle biti izrečene novčane kazne, gubitak naknade, vremenske ili trajne zabrane vršenja pravozastupničkih prava. Pravozastupništvo je prestajalo voljom samog pravozastupnika, izborom na drugo javno zvanje ili drugu javnu radnju, gubitkom svojstva srpskog podanika i bankrotstvom, osudom zbog zločinstva ili osudom zbog koristoljublja koje vređa "javnu moralnost". Ovaj Zakon je predstavljao revolucionarni napredak u pravnom položaju građana u odnosu na pravni sistem u progresivnom razvoju, i presudni raskid sa laičkom i voluntarističkom praksom legalizovanog nadripisarstva svake vrste.

Nažalost, ovaj Zakon je važio samo do 1865. godine, kada je usvojen novi Zakon o pravozastupnicima, koji je označio korak unazad.⁶⁹ Naime, on je omogućio i licima koji nisu završila pravne nauke da obavljaju pravozastupničke poslove. Ova lica su polagala stručni ispit, a na njega su mogla izlaziti i bez prethodno stečenog specijalnog pravnog obrazovanja. Ovaj Zakon donosi novine i u pogledu disciplinske odgovornosti pravozastupnika tako što predviđa pismeni ukor, novčanu kaznu i lišenje prava na zastupanje, a nadležnost za vođenje disciplinskog postupka prenosi i deli na predsednike okružnih sudova, ministra pravde i disciplinski sud pri Ministarstvu pravde. Ovaj Zakon izmenjen je i dopunjen 1871. godine tako što je ponovo vraćen uslov stručnog i specijalnog pravnog obrazovanja kao neophodan za obavljanje pravozastupništva, ali je uveden i obavezan dvogodišnji pripravnički staž u sudu ili kancelariji pravozastupnika. Uvedena je takođe i obaveza čuvanja spisa. Zakon je još jednom noviran 1896. godine, kada je ponovo omogućeno penzionisanim činovnicima da budu pravozastupnici. Ovaj Zakon važio je sve do 1929. godine. Prvo udruženje javnih pravozastupnika osnovano je 1886. godine. Takvo stanje pravozastupništva i osnova za pružanja pravne pomoći ostalo je nepromenjeno sve do osnivanja Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Položaj advokature u periodu 1918–1945. godina

Zakon o advokatima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca donet je u vreme diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, 17. marta 1929. godine.⁷⁰ Ovaj zakon je donet u procesu unifikacije prava nove države kao veoma progresivan i zasnovan na najnaprednijim srednjoevropskim uzorima toga vremena. On je odredio advokaturu kao samostalnu profesiju i postavio jedinstvene principe njene organizacione strukture. Stvorio je normativnu podlogu za izrastanje advokature u samostalnu i od vlasti ne-

69 V. bliže: Ž. Šestić, *ibid*, str. 176.

70 V. bliže: N. Memedović, "Društveno politički život u Kraljevini SHS u vreme donošenja temeljnog zakonodavstva i posebno Zakona o advokatima 1929. godine", *Istorija jugoslovenske advokature*, Knjiga II, Beograd 2000, str. 91.

zavisnu stalešku grupaciju stručnjaka koji su građanima služili kao poslednja garancija odbrane od državne samovolje i uzurpacije njihovih prava. On je precizno uredio ukupno delovanje advokata i prema klijentima i prema vlastima, ali je predvideo i normativne osnove unutrašnje saradnje pripadnika advokatskog reda. Sadržao je ukupno 129 paragrafa.

Advokatura je ovim Zakonom definisana kao “zanimanje javnog poretka”, čime je sugerisan širi društveni kontekst i značaj advokature koji prevazilazi nivo regulisanja odnosa advokata sa klijentima kao puke obligacije. Profesija je osnovnim načelima određena kao otvorena i dostupna svima koji ispunjavaju zakonom predviđene uslove, slobodna i nezavisna. Uslovi za sticanje advokature, kako je Zakon označavao pravo na obavljanje profesije, bili su vezani za jugoslovensko državljanstvo, sposobnost za vršenje advokature, završene pravne studije, položen advokatski ili sudijski ispit (što je podrazumevalo obavljanu praktičnu vežbu kandidata), dostojnost, koja je izražavana kroz neosuđivanost za zločinstvo ili nečastan prestup i kroz poverenje koje se kandidatu može pokloniti.

Odgovornost advokata bila je imovinska, disciplinska i krivična. Imovinska i krivična odgovornost zasnivala se na posebnim propisima, dok je disciplinska odgovornost detaljno bila uređena ovim Zakonom. Osnovni disciplinski prekršaji su bili traženje klijenata preko plaćenih posrednika, potpomaganje nadripisarstva i kupovina imovine svoga klijenta na javnoj dražbi za sebe ili svoga srodnika. Pored opomene kao disciplinske sankcije, predviđeni su pismeni ukor, novčana kazna, obustava advokature, odnosno produženje pripravnike vežbe i brisanje iz imenika advokata.

Ovaj Zakon je predviđao advokatske komore kao glavne organe advokatske autonomije. One su formirane prema apelacionim sudovima i bilo ih je isto koliko i tih sudova. Advokatska komora je predstavljala obavezno udruženje svih advokata sa sedištem na području apelacionog suda. Komora je imala svoju skupštinu, koju su sačinjavali svi advokati udruženi u komoru, odbor sa predsednikom i najmanje deset članova koje bira skupština, predsednika komore, disciplinsko veće, advokatsko disciplinsko veće pri Kasacionom sudu, zastupnika komore, koji je vršio funkciju disciplinskog tužioca i ispitni odbor, pred kojim su kandidati polagali advokatski ispit, a čije je članove postavljao ministar pravde.

Advokatska komora Beograda je na sednici održanoj 26. marta 1941. godine Rezolucijom osudila postupak vlade povodom potpisivanja Protokola o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.⁷¹ Rad advokata i advokatskih komora bio je tokom drugog svetskog rata otežan i gotovo

71 V. bliže: Ž. Šestić, “Advokatura u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata i okupacije (1941–1945)”, *Istorija jugoslovenske advokature*, Knjiga II, Beograd 2000, str. 211.

nemoguć. Komore su se više starale o pomoći advokatima izbeglicama, zarobljenim advokatima i porodicama poginulih advokata, kao i o osiromašenim advokatima i njihovim porodicama, nego što su se starale o stručnom radu advokata.

Nažalost, rad advokatskih komora bio je uslovljen ratnim propisima tako da su one bile prinuđene da iz imenika advokata izbrisu sve advokate i advokatske pripravnike jevrejskog porekla.⁷² Naime, na osnovu Naredbi Vojnog zapovednika za Srbiju, komore su bile prinuđene da od 20. maja 1941. godine iz advokatskih imenika izbrisu advokate i advokatske pripravnike Jevreje. Ovo je bila najteža odluka u istoriji advokatskih komora u Srbiji jer se protivi samoj prirodi advokatske profesije i slobodama i pravima ličnosti koje su tokom Drugog svetskog rata najgrublje kršene. Na prvoj sednici Odbora Komore posle rata, ovakva odluka je stavljena van snage. Advokatska komora Beograda nije odolela ni pritisku Odeljenja specijalne policije Uprave grada Beograda iz maja 1943. godine da se iz imenika advokata izbrisu vođe komunističkog pokreta. Spas esnafske časti pronađen je i normativno uobličen zahvaljujući odredbi člana 33 Zakona o advokatima, koja predviđa brisanje iz imenika advokata lica koje duže od godinu dana neopravdano odsustvuje iz svoje kancelarije. Tako su, pored Jevreja, iz imenika izbrisani i komunisti.⁷³

Razvoj advokature u Srbiji od 1945. do 2006. godine

Po okončanju Drugog svetskog rata na vlast je došla Komunistička partija i započela konstituisanje nove, revolucionarne vlasti. Organizacija države i društva u celini imala je dominantan ideološki pečat i naglašenu potrebu za čvrstom kontrolom svih oblasti života od strane predstavnika revolucionarne, komunističke grupacije. U tom periodu naglašena je zakonodavna i normativna aktivnost. Prvi pravni akt koji se odnosio na uređenje položaja advokature bila je Uredba o postavljenju delegata u advokatskim komorama koju je doneo Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije 17. novembra 1944. godine.⁷⁴ Ova Uredba predstavljala je "korak unazad", jer je njome u advokatske komore uveden delegat, koji je preuzeo nadležnosti svih organa advokatskih komora. Ovakvo stanje trajalo je do 2. februara 1945. godine, kada Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Srbije donosi Odluku o postavljanju privremene uprave Advokatske komore u Beogradu. Ova uprava preuzima nadležnosti delegata i obavlja poslove svih organa komore koji su do tada postojali. Po proteku roka od dva meseca, Predsedništvo Narodne skupštine

⁷² *Ibid.*, str. 221.

⁷³ *Ibid.*, str. 222.

⁷⁴ V. bliže: Ž. Šestić, "Normativno uređenje advokature", *Istorija jugoslovenske advokature*, Knjiga III, Beograd 2002, str. 89.

Srbije donosi Odluku o advokatskoj komori u Beogradu. Ovom odlukom iz imenika advokata izbrisani su svi upisani advokati za koje je revolucionarna vlast našla da se radi o “narodnim neprijateljima i izdajnicima”. Ostali upisani advokati “stavljani su na raspolaganje” do konačne ocene njihove dostojnosti i ponovnog upisa u imenik advokata. Na taj način advokatura je izgubila svaku samostalnost i nezavisnost u novoj, revolucionarnoj komunističkoj vlasti.⁷⁵

Prvi zakon o advokaturi posle Drugog svetskog rata donet je 12. decembra 1946. godine.⁷⁶ Taj zakon nije definisao pojam, pravnu prirodu i karakter advokature kao profesije, već je samo odredio njene ciljeve, koji su se svodili na pomoć državnim organima u pravilnoj primeni zakona i učvršćivanju pravnog poretka u državi. Zakon je predviđao advokatske komore i organe komora, ali su oni bili pod nadzorom ministra pravosuđa, koji je mogao da raspusti izvršni odbor komore ukoliko nađe da on ne ispunjava svoje zadatke. Ovim Zakonom država je zadržala velika ovlašćenja u poslovima advokature, iz čega proizlazi zaključak da advokatura i dalje nije bila slobodna i samostalna profesija.

Sledeći Zakon o advokaturi donet je 26. marta 1957. godine.⁷⁷ Ovim Zakonom advokatura je definisana kao “javna služba koja obezbeđuje pružanje pravne pomoći građanima, ustanovama i organizacijama radi ostvarenja i zaštite njihovih prava i interesa zasnovanih na zakonu”. Zakon je predviđao advokatsku komoru i savez advokatskih komora kao obavezne organizacije advokata. Ovaj Zakon sadržao je odredbu koja je i dalje stvarala uslove za upadljivu kontrolu advokature kao profesije tako što se dostojnost poverenja kandidata za vršenje advokature utvrđivala na osnovu činjenica po slobodnoj oceni.

Opšti Zakon o advokaturi i drugoj pravnoj pomoći donet je 30. marta 1970. godine.⁷⁸ On je po prvi put definisao advokaturu kao “društvenu službu”, čime je ukazao na njenu pravnu prirodu i mesto u pravnom sistemu koje advokaturi kao samostalnoj i slobodnoj profesiji pripada. Samostalnost advokature garantovana je organizovanjem advokata u advokatske komore kao samoupravne organizacije. Ovaj Zakon takođe, po prvi put, predviđa princip nezavisnosti tako što propisuje da je advokat nezavistan u svom radu. Samo godinu dana kasnije, 29. decembra 1971. godine, donet je Zakon o advokaturi i drugoj pravnoj pomoći.⁷⁹ Ovaj Zakon donela

⁷⁵ *Ibid*, str. 90.

⁷⁶ Zakon o advokaturi (*Sl. list FNRJ*, br. 102/46 od 18.12.1946. godine).

⁷⁷ Zakon o advokaturi (*Sl. list FNRJ*, br. 15/57, 18/57 od 10.04.1957. godine).

⁷⁸ Opšti zakon o advokaturi i drugoj pravnoj pomoći (*Sl. list SFRJ*, br.15/70 i 17/70 od 09.04.1970. godine).

⁷⁹ Zakon o advokaturi i drugoj pravnoj pomoći (*Sl. glasnik SRS*, br. 51/71 od 31.12.1971. godine).

je Skupština Socijalističke Republike Srbije i on predstavlja prvi Zakon o advokaturi koji je donet i koji je važio na teritoriji Srbije. On donosi neke bitne novine, koje su stvorile uslove za osamostaljenje i efikasnije organizovanje advokature kao profesije. Tako, prvi put se uspostavlja teritorijalni princip organizovanja advokatskih komora i umesto samo jedne, beogradske, stvorena je mogućnost za osnivanje više advokatskih komora na teritoriji Srbije. Sve osnovane komore obavezno su udružene u Advokatsku komoru Srbije. Prvi put je izričito navedeno da Advokatska komora Srbije donosi kodeks profesionalne etike advokata. Ovaj Zakon razvija pojam slobodne i nezavisne društvene službe i otvara mogućnost udruživanja više advokata u radne zajednice.

Skupština Socijalističke Republike Srbije, 28. juna 1977. godine donosi Zakon o advokaturi i službi pravne pomoći.⁸⁰ Ovaj zakon propisuje da se pružanje pravne pomoći ostvaruje u advokaturi i službi pravne pomoći koju organizuju opštine, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice. Advokatura je tako izjednačena sa službama pravne pomoći koje ne funkcionišu prema pravilima advokatske profesije. Ovaj Zakon dalje razvija advokatske radne zajednice pokušavajući da i organizaciju advokature približi shemi samoupravnog socijalističkog udruživanja u procesu ukupnog društvenog rada. U tom smislu, to predstavlja još jedan korak unazad u odnosu na položaj advokature kao samostalne i slobodne profesije.

Poslednji Zakon o advokaturi donet je 12. maja 1998. godine.⁸¹ Donela ga je Savezna skupština Savezne Republike Jugoslavije. Ovim Zakonom advokatura je prvi put posle Drugog svetskog rata definisana kao nezavisna i samostalna profesionalna delatnost pružanja pravne pomoći.

Položaj advokature u pravnom sistemu Republike Srbije u ovom periodu odražavao je u svemu opšte društvene prilike koje su neposredno posle Drugog svetskog rata bile izrazito obeležene revolucionarnom voljom, svešću i idejama o pravnom poretku komunista, koji su iz rata izašli kao pobednici i tvorci društvenog i pravnog poretka. Tokom godina, položaj advokature sve više se približavao standardima slobodne, samostalne i nezavisne profesije. U toku je izrada novog zakona o advokaturi, od kojeg očekujemo potpuno uspostavljanje pravnog osnova za obavljanje advokature na nivou evropskih zakonodavstava.

80 Zakon o advokaturi i službi pravne pomoći (*Sl. glasnik SRS*, br. 27/77 od 09.07.1977, i 1/88, 75/91).

81 Zakon o advokaturi (*Sl. list SRJ*, br. 24/98, 26/98 – isp., 96/2000 – odluka SUS, 11/2002 i 72/2002 – odluka SUS, i *Sl. list SCG*, br. 1/2003 – Ustavna povelja, u daljem tekstu ZA).

Djordje D. Sibinovich

BRIEF HISTORY OF LEGAL ASSISTANCE
AND THE PROFESSION OF LEGAL COUNSELLING

Summary

The history of legal assistance and the profession of legal counselling began together with the history of state and law. Its roots go back to Age of Antique. The profession of legal counselling also began at that time. However, this knowledge is not sufficient for the commencement of the historical continuity in analysing the development of the idea of legal assistance and the profession of legal counselling. Records and traces of the profession of legal counselling are found in the oldest documents of human existence: Hammurabi, in the Old Testament and in Greek philosophy. A firm connection with the state and legal forms conditioned different ways of its development. The difference between the organisation and goal of legal assistance and legal counselling is evident in civil law and common law systems. The historical conditions, abrupt changes of social forms, revolutions, as well as other social changes directly influence the status and development of the legal counselling. This is the main reason for methodological classification of research of status and historical development of legal assistance and the profession of legal counselling in two main legal systems: civil law and common law systems, as well as the research of their development in phases of great social changes such as the French Revolution, October Revolution and the Era of Fascism in Europe.

The first written sources of law in Serbia are from middle ages. The idea of legal assistance and the profession of legal counselling in Serbia can be traced and followed from that time. Both of these institutions emerged in the historical period, depending on the scope and type of regulations as well as the dynamic of development and organisation of Serbian national and state sovereignty.

Key words: Civil law and common law system, Age of Antique, Middle Ages, revolution, legal assistance, profession of legal counselling

.....

TOKOVI

.....

AFORISTIČARI O NOVINAMA I NOVINARIMA

Duško Radović:

“Nisu novine toliko loše koliko je loše ono o čemu pišu.
Međutim, lakše je popraviti novine nego sve drugo.”

*

“Poznato je da novinari ne znaju mnogo. A i kad nešto znaju,
to nije ono što bi trebalo da znaju.”

*

“Novinari ne mogu, ne smeju da budu hrabri. Postoje neki
interesi kojih novinari nisu svesni, koje ne razumeju.”

*

“Novinari nisu zadovoljni ocenama koje su ovih dana dobili.
To im je hvala za sve što su prećutali.”

*

“Novinari se izivljavaju. Njima je najlepše kad je nama najteže.”

*

“Oni se raduju našim greškama i glupostima”.

*

“Samo jedno mišljenje može biti prihvatljivo, ali ne znamo
koje je dok ne čujemo sva mišljenja.”

*

“Pametni i sposobni nemaju šta da rade,
jer njihove poslove već rade drugi.”

*

“Neistinito prikazivanje onog vremena je najteža optužba
protiv vremena u kome živimo.”

*

“Nemojte lagati, a istinu govorite samo ako je znate.
Nemojte žuriti da kažete ono što mislite da znate,
da se ne biste morali ponovo javljati za reč.”

*

“Nema pravde: od hiljadu nesposobnih samo je jedan ministar.”

*

“Ove teškoće su privremene, kao i mi,
i nešto mora proći – ili mi ili teškoće.”

*

“Ništa nije toliko sveto da ne bi moglo biti zamenjeno nečim boljim.
I niko nije toliko loš da bi morao biti zamenjen nekim sposobnijim.”

Vladimir Bulatović- Vib:

“Skica štrebera: Mnogo podobnosti, malo sposobnosti.”

*

“Sve teče oni se ne menjanju”

*

“Prvo si čovek u senci, zatim čovek sa senkom,
najzad si senka od čoveka.”

*

“Nemoćna glava uvek sanja moćnu ruku.”

*

“Idealisti su se snašli materijalno, a materijalisti idealno.”

*

“U ratu se za napad javljaju najbolji, u miru najgori.”

*

“Lako je biti lav kad napraviš pustinju oko sebe.”

*

“Taman rešim da se pomolim bogu, a bog se promeni.”

*

“Pelcujte nas i protiv velikih bogova.”

*

“Godine u Jugoslaviji su ili kišne ili sušne, ali sve su istrojijske.”

*

“Ova igra se neprestano igra. Ali nikad se ne zna ko učestvuje u njoj:
ispravan čovek i pokvaren telefon ili pokvaren čovek i ispravan telefon.”

*

“Ko stoji iza mene: Možete misliti kako je rečima kad se okrenu,
a govornik ne stoji iza njih.”

*

“Koliko me rasplače poskupljenje, toliko me zasmee objašnjenje.”

*

“Koliko ljudi trošite na kilometar napredovanja?”

*

“Izdaja prijatelja je prva vežba za izdaju domovine”.

*

“Požurite sa ordenima, ljudi se brzo kvare.”

Jovan Hadži-Kostić:

“Rekoste da su novinari sedma sila? Prvo: Nisu sedma nego deveta!
I drugo: Nisu sila nego rupa na svirali.”

*

“Klonite se, drage kolege, velikih reči kao što su moral,
savest, istina i pravda,
jer se tako među čitaocima širi praznoverje.”

*

“Jedan šofer: ‘Vi ste, znači, novinar. Onda da vam nešto kažem.
Novine su o meni pisale dosad četiri puta.
Dva puta pozitivno, dva puta negativno. Sva četiri puta neistinito.’”

*

“Najglasniji u kritikama zbivanja u našoj zemlji
su omladinci i penzioneri.
“Mladi nemaju šta da izgube, a stari da dobiju.”

*

“Nije lako biti na vlasti.
Od toga je samo jedno teže: ne biti na vlasti.”

*

“Nekad su nas povezivale čvrste niti bratstva i jedinstva.
Sada: niti bratstva, niti jedinstva.”

*

“Meteorolozima, političarima i novinarima ne treba verovati
ni kakvo je vreme bilo juče, a kamoli sutra.”

Ilija Marković:

“Narodu treba reći pravu istinu,
a ne kako je bilo.”

*

“Juče se sve nije moglo reći.
Danas se sve može prećutati.”

*

“Sve nam se dešava pred nosom.
Daleko od očiju javnosti.”

*

“Što televizija može da ubogalji čoveka,
to nijedna nosila ne mogu da ponesu.”

*

“Ko zna,
zna.
Ko ne zna –
informisan je.”

*

“Ono što domaći mediji nisu objavili,
nije se ni dogodilo u istoriji beščaća.”

*

“I kad ne radi televizija emituje mrak.”

*

“Ne ukidajte nam TV pretplatu.
Platićemo samo da ih ne gledamo.”

*

“Kad ne gledam TV,
mislim da će se nešto desiti.
Kad gledam,
ne mislim.”

*

“Dok se ne montira materijal,
gledaćete zvaničnu verziju događaja.”

*

“Morali smo izgubiti medijski rat.
Prozori u svet bili su puškarnice.”

*

“Pandorina kutija je preteča televizora.”

*

“Daljinski je produžena ruka sakate vlasti.”

*

“Dobar glas se čuje na daljinski.”

*

“Ko ima televiziju,
ima vlast nad narodom.
Ko nema –
vlada sobom.”

*

“Šta vredi što će ukinuti smrtnu kaznu,
ako ostane državna televizija.”

.....

POGLEDI

.....

Stefan Hesel

advokat UN za ljudska prava u penziji, Pariz

POBUNITE SE!

Sa 93 godine u izvesnom smislu sam na kraju puta. Kraj nije daleko. Koja je to sreća biti u mogućnosti još jednom se podsetiti onoga što je bila osnova mog političkog angažmana: godina Pokreta otpora i programa Saveta Narodnog otpora, izrađenog pre šesdeset šest godina! Zahvaljujući Žanu Mulenu, koji je u okviru Saveta u okupiranoj Francuskoj organizovao sastanak svih pokreta, partija, sindikata i proglasio njihovu pripadnost borbenoj Francuskoj i jedinom vođi koga su svi priznavali, generalu De Golu. Iz Londona, u koji sam došao marta 1941. i pristupio De Golu, saznao sam da je Savet izradio program, prihvaćen 15. marta 1944, koji je nudio slobodnoj Francuskoj skup pravila i vrednosti na kojima će počivati moderna demokratija naše zemlje.¹

1 Stvorena u potaji 27. maja 1943. u Parizu od predstavnika osam velikih pokreta otpora; dve velike predratne sindikalne organizacije: CGT (Confédération Générale du Travail; Generalna konfederacija rada), CFTC (Confédération française des travailleurs chrétiens – Francuska Konfederacija hrišćanskih radnika) i šest glavnih političkih partija Treće republike [od 21. septembra 1792. godine, dana abolicije kraljevskog režima, Francuska je imala pet Ustava i, shodno tome, pet republika: Prva Republika (22. septembar 1792. – 18. maj 1804.), Druga Republika (24. februar 1848. – 2. decembar 1852.), Treća Republika (4. septembar 1870. – 10. juli 1940.), Četvrta Republika (13. oktobar 1946. – 28. septembar 1958.), Peta Republika (od 4. oktobra 1958.)], među kojima PC (Parti Communiste / Français; Komunistička partija Francuske) i SFIO (Section de l'Internationale Ouvrière; Odsek Radničke Internacionale), socijalisti. Nacionalni savet Pokreta otpora (CNR) sastao se prvi put 27. maja pod predsedništvom Žana Mulena, predstavnika generala De Gola, koji je hteo da osnuje taj Savet da bi borbu protiv nacizma učinio delotvornijom i ojačao svoj legitimitet u odnosu na saveznike. De Gol je zadužio Savet da izradi vladin program glede oslobađanja Francuske. Program je bio predmet brojnih razmena između CNR i vlade Slobodarske Francuske, kako u Londonu tako i u gradu Alžiru, pre nego što je usvojen 15. marta 1944. godine na plenarnoj sednici CNR. Taj program je CNR svečano predao generalu De Golu 25. avgusta 1944. u pariskoj gradskoj većnici. Pomenimo da je ukaz o štampi obznanjen već 26. avgusta. Jedan od glavnih urednika tog programa bio je Rože Grensburže, sin alzaškog rabina; u to vreme pod pseudonimom

Danas su nam više nego ikad potrebna ta pravila i te vrednosti. Naša je obaveza da svi zajedno bdemo kako bi naša zajednica ostala zajednica kojom se ponosimo; a ne društvo ljudi bez ličnih dokumenata, društvo iz-gona, sumnji prema imigrantima, društvo koje dovodi u pitanje pravo na penziju, tekovine socijalnog osiguranja, društvo u kome su javna glasila u rukama bogatih – sve ono što bismo odbili da podržimo da smo stvarni naslednici Saveta Narodnog otpora.

Od 1945. godine, nakon užasnih događaja, snage unutar Saveta Narodnog otpora su se posvetile ambicioznom preporodu. Podsetimo se, u to vreme je stvoreno socijalno osiguranje kakvo je želeo Pokret otpora, kao što je bilo zacrtano u njihovom programu: “Potpuni plan socijalnog osiguranja, namenjen da osigura svim građanima sredstva za život, u svim onim slučajevima kada sami nisu u mogućnosti da ga sebi radom osigura-ju; penzija koja omogućava ostarelim radnicima da dostojanstveno dočekaju svoje poslednje dane”. Izvori energije, struja i gas, ugljikopi i velike banke su nacionalizovani. Program je takođe potvrđivao “povrat naciji velikih monopolističkih sredstava proizvodnje, plodove zajedničkog rada, izvore energije, zemno blago, osiguravajuća društva i velike banke; ustanovljavanje stvarne ekonomske i socijalne demokratije, što podrazumeva oduzimanje ekonomske vlasti velikim finansijskim i privrednim feudima”. Opšta korist mora imati prednost nad pojedinačnom, pravedna raspodela bogatstava stvorenih radom mora imati prednost nad novčanom moći. Pokret otpora predlaže “razboritu organizaciju privrede podređujući pojedinačne interese opštim i oslobođene od strukovne diktature nametnute po ugledu na fašističke države”, a privremena vlada Republike preuzima na sebe njeno ostvarivanje.

Stvarnoj demokratiji je potrebna nezavisna štampa; Pokretu otpora je to poznato, to i zahteva braneći pritom “slobodu štampe, čast i nezavisnost u odnosu na državu, na moć novca i na strane uticaje.” To potvrđuju i zakoni o štampi već od 1944. godine. No baš to je danas u opasnosti.

Pokret otpora je zahtevao “da sva francuska deca imaju stvarnu mogućnost pristupa obrazovanju na najvišem stepenu”, bez diskriminacije. Reforme predložene 2008. godine su suprotne ovom predlogu. Mladi nastavnici, čiju borbu podržavam, na kraju su odbili da primene tu reformu, zbog čega su im, za kaznu, smanjene plate. Negodovali su, “odbili poslušnost”, i ocenili da su reforme previše udaljene od ideala republikanske škole, pod prevelikim uplivom moći novca i da više ne razvijaju u dovoljnoj meri stvaralački i kritički duh.

Pjer Vijon generalni sekretar Nacionalnog pokreta za nezavisnost Francuske, pokreta otpora koji je 1941. osnovala Komunistička partija Francuske i koji je on predstavljao pri CNR-u i bio član njegovog stalnog biroa.

Ovim je dovedena u pitanje celokupna osnova socijalnih tekovina Pokreta otpora.²

Srdžba je povod za otpor

Neki se usuđuju reći da država više nije u stanju da osigura troškove socijalnih mera. Zar je moguće da danas nedostaje novac koji bi sačuvalo i nastavio te tekovine kad se proizvodnja bogatstva od oslobođenja, u doba kada je Evropa bila u ruševinama, znatno povećala? Osim ako razlog nije činjenica da je moć novca, protiv kojeg se Pokret otpora toliko borio, danas tako velika, bezobzirna, sebična, a kojoj služe ljudi koji pripadaju vrhovima državne vlasti. Bankama, u međuvremenu ponovo privatizovanim, prevashodna briga je da osiguraju dividende i veoma visoke plate sopstvenim upravljačima, a ne opšta korist. Jaz između najsiromašnijih i najbogatijih nikad nije bio veći; a trka za novcem i nadmetanje nikad toliko ohrabrivani.

Osnovni povod Pokreta otpora je bila srdžba. Mi, veterani Pokreta otpora i borci za slobodnu Francusku, pozivamo mlade generacije da održe u životu i ponesu nasleđe Pokreta otpora i njegove ideale. Mi im poručujemo: nastavite, pobunite se! Odgovorni političari, ekonomisti, intelektualci i celokupno društvo ne smeju odustati od borbe niti smeju pasti pod uticaj sadašnje međunarodne diktature finansijskog tržišta koje ugrožava mir i demokratiju.

Želim vam svima, svakome od vas, da imate sopstveni razlog da se pobunite. To je dragoceno. Kad nešto u vama izaziva srdžbu kao što je to u meni izazvao nacizam, to od vas stvara borca, snažnog i opredeljenog. Time se pristupa istorijskom toku i ta snažna matica istorije treba da se održi zahvaljujući svakom od nas. I taj tok vodi prema više pravde, više

2 Prema proceni sindikata, visina penzija je smanjena od nekadašnjih 75 do 80% od prihoda na otprilike 50%; u pitanju je red veličina. Žan-Pol Domen, docent na Ekonomskom fakultetu u Remsu, departman Šampanj Arden, napisao je 2010. godine za Evropski institut zaposlenih kratak prikaz o "Dopunskoj zdravstvenoj zaštiti". U njemu je obelodanio koliko je sada pristup kvalitetnoj dopunskoj zaštiti postao povlastica vezana za položaj na poslu; da najslabiji odustaju od lečenja zbog nemogućnosti da uzmu dopunsku zaštitu i previsoke doplate; da je izvor problema činjenica da plata više nije podloga socijalnoj zaštiti – što je bila centralna tačka odredbi od 4. i 15. oktobra 1945. Te odredbe su ozakonile Socijalno osiguranje i stavile njegovu upravu pod dvostruki autoritet predstavnika zaposlenih i države. Reformama iz 1995. godine, u vreme kada je predsednik vlade bio Žipe, donetim ukazom i zatim zakonom Dusta Blazija (ministar zdravstva; lekar po struci) iz 2004, socijalnim osiguranjem upravlja država. Predsednik države imenuje dekretom, na primer, generalnog direktora Nacionalnog fonda zdravstvenog osiguranja CNAM. Više nisu na čelu fondova departmana, kao što je to bilo odmah po oslobođenju, sindikalni radnici nego je to, preko prefekta, država. Predstavnici zaposlenih imaju samo savetodavnu ulogu.

slobode, ali ne one nekontrolisane slobode koju ima lisica u kokošarniku. Ta su prava, koje je Univerzalna deklaracija o pravima čoveka zapisala 1948. kao program, opštevažea. Ako sretnete nekog koji ne raspolaže tim pravima, pomozite mu da ih stekne.

Dva viđenja istorije

Kad pokušam da shvatim šta je izazvalo pojavu fašizma, šta je uzrok tome da su nas Hitler i Viši³ savladali, zaključujem da su se posednici, obuzeti sebičnošću, stravično uplašili boljševičke revolucije. Dopusili su da ih vodi strah. Ali biće dovoljno ako se, danas kao i u ono vreme, energična manjina usprotivi; imaćemo dovoljno kvasca da se testo digne. Naravno, iskustvo veoma starog čoveka kao što sam ja, rođenog 1917. godine, različito je od iskustva mladih danas. Često molim nastavnike osmogodišnjih škola da mi omoguće da razgovaram sa učenicima kojima kažem: vi nemate iste razloge da se angažujete. Za nas, pružiti otpor je značilo neprihvatiti nemačku okupaciju, ne prihvatiti poraz. To je bilo relativno jednostavno. Jednostavno kao ono što je sledilo, dekolonizacija. Zatim rat u Alžiru. Bilo je očigledno da Alžir treba da stekne nezavisnost. Što se pak Staljina tiče, svi smo mi, 1943. godine, pljeskali pobedi Crvene armije nad nacistima. I mada je, kao protivteža američkom kapitalizmu, trebalo pratiti šta se dešava u komunističkoj Rusiji, kada smo saznali za velike staljinističke čistke iz 1935, potreba da se odupre tom neprihvatljivom obliku totalitarizma se nametnula kao nešto potpuno očevidno. Moja dugovečnost mi je pružila nebrojeno prilika da se pobunim.

Ti razlozi su nastali pre kao potreba za angažovanjem nego kao posledica osećanja. Kao mlad student Ecole Normale⁴ bio sam pod jakim uticajem Sartra, starijeg kolege. *Mučnina*, *Zid*, ali ne i *Biće i ništavilo*, bila su za mene veoma važna dela u formiranju mojih pogleda. Sartr nas je naučio da kažemo sebi: "Odgovorni ste kao pojedinac". To je bila anarhistička poruka. Odgovornost čoveka koji se ne prepušta niti vlasti niti bogu. Naprotiv, treba se angažovati u ime sopstvene odgovornosti kao ljudskog bića. Već sam bio vatreni sledbenik filozofa Hegela kad sam 1939. godine u Parizu ušao u Ecole Normale u ulici Ulm i pratio seminar koji je držao Moris Merlo-Ponti. Njegova predavanja bavila su se izučavanjem konkretnog iskustva, iskustva tela u odnosu na razum, razuma u odnosu na čula. Ali moj prirodni optimizam, koji je činio da sam smatrao mogućim sve što se želi, upućivao me je više ka Hegelu. Hegelovo učenje sma-

3 Grad Viši je za vreme nemačke okupacije bio sedište francuske vlade koja je, na čelu sa Filipom Petenom, saradivala sa Nemcima.

4 Ecole Normale Supérieure spada u visoke škole u koje se polaznici upisuju na osnovu rezultata konkursa, za razliku od Univerziteta, gde je upis manje-više slobodan.

tra da duga istorija čovečanstva ima smisao: čovekovu slobodu koja napreduje korak po korak. Istoriju čini niz sudara, uzimanje u obzir izazova. Istorija društva napreduje i na kraju, kad čovek dostigne potpunu slobodu, stičemo demokratsku državu u njenom idealnom obliku.

Postoji, naravno, i drukčiji pristup istoriji. Napredak koji omogućuje sloboda, takmičenje, trka da bi se imalo “uvek još više”, može se doživeti kao razarajući uragan. Takvo je viđenje, uostalom, imao prijatelj mog oca – nemački filozof Valter Benjamin – sa kojim je zajednički prevodio na nemački *U potrazi za izgubljenim vremenom* Marsela Prusta. On je zaključio da slika “Angelus Novus” švajcarskog slikara Pola Klea na kojoj lik anđela širi ruke kao da želi da obuzda i odgurne ne vreme, koje je Valter Benjamin izjednačio sa napretkom, nosi u sebi pesimističku poruku. Za Benjamina, koji je, da bi izbegao nacizam, izvršio samoubistvo u septembru 1940, smisao istorije je nezadrživi pomak iz nesreće u nesreću.

Ravnodušnost: najgori stav

Istina je da razlozi za pobunu danas izgledaju manje očigledni ili je pak svet previše zamršen. Ko naređuje, ko odlučuje? Nije uvek lako razlučiti koja nas, od svih postojećih tendencija, vodi. Nemamo više posla sa malobrojnomo elitom čije delovanje jasno shvatamo. Nalazimo se u ogromnom prostoru koji je, to jasno osećamo, međusobno zavisano. Objedinjavanje u kome živimo nije nikada bilo toliko prisutno. Ali u tom svetu postoje stvari koje su nepodnošljive. Da bismo ih uočili, treba pažljivo gledati, tražiti. Govorim mladim: Potražite malo – naći ćete. Najgori pristup je ravnodušnost, reći “ja tu ne mogu ništa, snaći ću se sam”. Takvim ponašanjem gubite jedan od najvažnijih sastojaka koji od vas čine čoveka. Neophodan sastojak: sposobnost da se pobunite i njena posledica, angažovanje.

Već sada možemo utvrditi dva nova izazova:

Ogromna razlika koja postoji između veoma siromašnih i veoma bogatih, a koja ne prestaje da se uvećava. To je pronalazak XX i XXI veka. Danas u svetu veoma siromašni zarađuju jedva dva dolara na dan. Ne smemo dozvoliti da se taj jaz još više širi. Sam ovaj zaključak bi morao da navede na angažovanje.

Ljudska prava i stanje u kome je planeta. Po oslobođenju ukazala mi se prilika da sarađujem na izradi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koju je Organizacija ujedinjenih nacija usvojila 10. decembra 1948. godine u palati Šajo u Parizu. Kao šef kabineta Anrija Ložijea, pomoćnika generalnog sekretara OUN, i kao sekretar Komisije za ljudska prava učestvovao sam u izradi te Deklaracije. Ne mogu a da ne pomenem ulogu koju su u njenoj izradi imali Rene Kasen, narodni komesar za pravdu i obrazovanje vlade slobodne Francuske, u Londonu 1941, koji je 1968.

godine dobio Nobelovu nagradu za mir – i Pjer Mandes Frans, u okviru Ekonomskog i Socijalnog saveta, kome su tekstovi koje smo pisali bili podnošeni na pregled pre nego što bi ih pregledala Treća komisija Generalne skupštine, zadužena za socijalna, humanitarna i kulturna pitanja. Ta komisija, kojoj sam bio sekretar, imala je pedeset četiri zemlje članice ondašnjih Ujedinjenih nacija. Reneu Kasenu dugujemo izraz “univerzalna” prava – umesto “internacionalna”, kao što su predlagali naši prijatelji Anglosaksonci. Jer to je bio izazov na završetku rata: osloboditi se pretnji kojima je totalitarizam opsedao čovečanstvo. Da bismo ih se oslobodili, trebalo je postići da se zemlje članice OUN obavežu da će poštovati ta univerzalna prava. To je bio način da se osujeti argument o punom suverenitetu kojim bi neka država mogla pravdati vršenje zločina protiv čovečanstva na sopstvenoj teritoriji. To je bio slučaj sa Hitlerom, koji je organizovao genocid, smatrajući sebe gospodarem u sopstvenoj zemlji. Za nastanak te Deklaracije je, u velikoj meri, zaslužno opšte odbacivanje nacizma, fašizma, totalitarizma, a zahvaljujući našem prisustvu zasluge takođe pripadaju i duhu Pokreta otpora. Osećao sam da je trebalo raditi brzo, ne podleći lakoverno licemerju koje je bilo prisutno u izjavama pobednika o prihvatanju tih vrednosti, koje nisu svi nameravali da iskreno sprovedu u delo, a koje smo mi pokušali da im nametnemo.⁵

Ne mogu odoleti želji da citiram 15. član Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima: “Svako ima pravo na državljanstvo”; i član 22: “Svako, kao član društva, ima pravo na socijalno osiguranje i pravo da ostvaruje privredna, društvena i kulturna prava neophodna za svoje dostojanstvo i za slobodan razvoj svoje ličnosti, uz pomoć države i putem međunarodne saradnje, a u skladu sa organizacijom i sredstvima svake države.” Iako Deklaracija ima deklarativnu a ne i pravnu snagu, ona je ipak odigrala važnu ulogu od 1948. do danas; kolonizovani narodi su je koristili u svojoj borbi za nezavisnost; ona je obogatila svest ljudi u borbi za slobodu.

Sa zadovoljstvom zaključujem da se poslednjih decenija povećao broj nevladinih organizacija, društvenih pokreta kao što su Attac (Asso-

5 Na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija je 10. decembra 1948. godine u Parizu 48 od ukupno 58 članova glasalo za usvajanje Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Osam ih se uzdržalo: Južna Afrika, zbog aparthejda koji je deklaracija osudila; Saudijska Arabija, zbog izjednačavanja prava žena i muškaraca; Sovjetski Savez (Rusija, Ukrajina, Belorusija), Poljska, Čehoslovačka, Jugoslavija, smatrajući da Deklaracija ne uzima dovoljno u obzir ekonomska i socijalna prava kao i prava manjina; treba primetiti da se Rusija posebno usprotivila predlogu Australije o stvaranju međunarodnog suda za ljudska prava koji bi bio zadužen da preispituje peticije upućene Ujedinjenim nacijama; treba podsetiti da član 8 Deklaracije uvodi princip prava na zaštitu pojedinca od države u slučaju povrede osnovnih prava; taj princip je 1998. dobio svoju primenu stvaranjem stalnog Evropskog suda za ljudska prava, koji garantuje zaštitu više od 800 miliona Evropljana.

ciation pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide aux Citoyens – Udruženje za oporezivanje finansijskih transakcija za dobrobit građana), FIDH (Fédération Internationale des Droits de l'Homme – Međunarodna organizacija za prava čoveka), Amnesty International..., koji su aktivni i uspešni. Očigledno su međusobna povezanost i korišćenje svih modernih sredstava komunikacija uslov efikasnosti.

Mladima poručujem: gledajte oko sebe, naći ćete teme koje zaslužuju vašu srdžbu – postupanje prema imigrantima, ljudima bez dokumenata, Romima. Naći ćete konkretne situacije koje će vas navesti da pokrenete snažnu građansku akciju. Potražite i naći ćete!

Moja srdžba u odnosu na palestinsko pitanje

Danas me najviše ljuti situacija u Palestini, u oblasti Gaze, u Cisjordaniji.⁶ Sâm taj sukob je uzrok srdžbe. Svakako treba pročitati izveštaj Ričarda Goldstona iz 2009. godine o Gazi, u kome ovaj južnoafrički sudija, Jevrejin, koji čak izjavljuje da je cionista, optužuje izraelsku armiju da je za vreme tronedeljne operacije “Bačeno olovo” izvršila “dela koju mogu da se porede sa ratnim zločinima a možda, u izvesnim slučajevima, zločinima protiv čovečanstva”. Ja sam sa svojom ženom ponovo otišao u Gazu 2009. godine, zahvaljujući našim diplomatskim pasošima, da bih proučio na licu mesta činjenice koje pominje izveštaj. Ljudima u našoj pratnji nije bilo dozvoljeno da uđu u Gazu. Ni tu niti u Cisjordaniju. Posetili smo takođe i izbeglički logor koji je, još 1948. godine, podigla agencija Ujedinjenih nacija, UNRWA,⁷ u kome više od tri miliona proteranih Palestinaca čeka više nego neizvestan povratak na svoje posede. Što se pak Gaze tiče, u pitanju je zatvor pod otvorenim nebom za milion i po Palestinaca. Zatvor u kome su se ljudi organizovali da prežive. Naše pamćenje opsega ponašanje stanovnika Gaze, njihov patriotizam, ljubav prema moru i plažama, stalna briga o dobrobiti njihove dece, mnogobrojne i razigrane, više nego materijalna razaranja tokom operacije “Bačeno olovo”, recimo, bolnice Crvenog polumeseca (islamska verzija Crvenog krsta). Bili smo zadivljeni dosetljivošću kojom su podnosili nametnutu nestašicu. Videli smo ih kako, u nestašici cementa, prave cigle kako bi ponovo izgradili hiljade kuća porušenih tenkovima. Potvrdili su nam da je tokom operacije “Bačeno olovo”, koju je vodila izraelska armija, bilo hiljadu četiri stotine mrtvih – žene, deca, starci koji su se nalazili u logoru – u odnosu na samo pedesetak ranjenih sa izraelske strane. Delim mišljenje južnoafri-

6 Kopnena teritorija zapadne obale reke Jordan pod kontrolom Izraela.

7 UNRWA – United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East; Agencija Ujedinjenih nacija za pomoć i rad za palestinske izbeglice na Bliskom Istoku.

čkog sudije. Pomisao da Jevreji mogu vršiti ratne zločine je nepodnošljiva. Nažalost, u istoriji ima malo primera da su narodi umeli izvući pouke iz opstvene prošlosti.

Znam, Hamas, koji je pobedio na poslednjim izborima, nije uspeo da spreči lansiranje raketa na izraelske gradove kao odgovor na stanje izolovanosti i blokade u kojoj se nalaze stanovnici Gaze. Naravno da mislim da je terorizam neprihvatljiv, ali treba priznati da odgovor na okupaciju od strane mnogostruko snažnijih vojnih snaga ne može biti *samo* nenasilan.

Da li Hamasu ide u korist da lansira rakete na grad Sderot? Odgovor je, naravno, ne. Ne služi svrsi, ali se delo može objasniti beznađem stanovnika Gaze. Smisao beznađa je da se nasilje može shvatiti kao nemio ishod neprihvatljivog stanja koje trpe. Tako se može reći da je terorizam neka vrsta beznađa. I da je to beznađe negativan pojam. Ne treba proizvoditi beznađe, već nadu. Beznađe je uskraćivanje nade. Ono je razumljivo, rekao bih skoro da je prirodno, ali ipak nije prihvatljivo. Jer ne dozvoljava ishode koje može proizvesti nada.

Nenasilje, put koji treba da naučimo da sledimo

Ubeđen sam da budućnost pripada nenasilju, pomirenju različitih kultura. U tom pravcu čovečanstvo treba da prevali sledeću deonicu. Pridružujem se Sartru, ne možemo oprostiti teroristima koji bacaju bombe, ali ih možemo razumeti.

Sartr je 1947. godine pisao: “Priznajem da je nasilje, u bilo kom obliku se manifestovalo, znak neuspeha. Ali to je neizbežan neuspeh jer živimo u svetu nasilja. I mada je istina da prizivanje nasilja održava nasilje, koje se tako čini trajnim, takođe je istina da je to jedini način da se zaustavi.”⁸ Našta bih ja dodao da je nenasilje sigurniji način da se nasilje zaustavi. Nije prihvatljivo podržati teroriste kao što je, u ime tog principa, Sartr učinio u vreme alžirskog rata za nezavisnost, ili atentat na izraelske sportiste za vreme Olimpijskih igara u Minhenu 1972. godine. To nije delotvorno i sâm Sartr će, na kraju života, postaviti pitanje smisla terorizma i njegovog opravdanja. Reći “nasilje nije delotvorno” je mnogo važnije nego saznanje da li treba osuditi ili ne one koji ga vrše.

Terorizam nije delotvoran. Što se delotvornosti tiče, potrebno je uzdati se u nenasilje. Ako i postoji nada u nasilje, ona je u poeziji Gijoma Apolinera: “Kako je nada silovita”; ne u politici. Sartr je u martu 1980, tri sedmice pred smrt, izjavio: “Treba pokušati objasniti zašto je današnji svet, koji je užasan, samo trenutak dugog razvoja istorije, tokom koje je

8 Sartre J-P. “Situation de l'écrivain en 1947”, in *Situations II*, Gallimard, Paris 1948.

nada uvek bila jedna od glavnih snaga revolucija i ustanaka i kako danas doživljam nadu kao nacrt budućnosti.”⁹

Treba shvatiti da nasilje okreće leđa nadi. Njemu moramo pretpostaviti nadu, nadu u nenasilje. To je put koji moramo naučiti da sledimo; i ugnjetači i potlačeni. Treba doći do pregovora, koji će učiniti da nestane tlačenje; to će pak ukinuti nasilje terorista. To je razlog zbog kojeg se ne sme dozvoliti nagomilavanje mržnje.

Poruka Mendele i Martina Lutera Kinga nalazi svu svoju osnovanost u svetu koji je prevazišao suprotstavljanje ideologija i osvajački totalitarizam. To je poruka nade u sposobnost modernih društava da prevaziđu sukobe međusobnim razumevanjem i predostrožnim strpljenjem. Da bismo u tome uspeli, treba se osloniti na zakone, čije nepoštovanje, bez obzira ko je počinilac, mora da izazove našu srdžbu. Ne sme se dopustiti da se gaze naša prava.

Za miroljubivu pobunu

Zabeležio sam – i nisam jedini – reakciju izraelske vlade suočene sa mirnim protestima stanovnika grada Bil’id, koji svakog petka, bez bacanja kamenja, bez primene nasilja, idu do zida protiv kojeg protestuju. Izraelske vlasti su ocenile taj protestni marš kao “nenasilni terorizam”. Nije loše... Treba biti Izraelac da bi se nenasilje proglasilo terorističkim. Ono što ih, pogotovo, čini smetenim je delotvornost nenasilja, koje donosi pomoć, razumevanje, podršku svih onih u svetu koji su protivnici ugnjetavanja.

Produktivistički pogled, koji Zapad zagovara, doveo je svet u krizu iz koje se treba izvući korenito prekidajući sa strmoglavom potrebom “uvek još više” kako u oblasti finansija tako i u naučnim i tehničkim oblastima. Krajnje je vreme da dobije prvenstvo briga za moral, pravdu i trajnu uravnoteženost. Izloženi smo velikim opasnostima, koje mogu prekinuti ljudsku avanturu na planeti, koja bi postala nemoguća za život.

Ali istina je da su od 1948. godine naovamo postignuta značajna dostignuća: dekolonizacija, kraj aparthejda, raspad Sovjetskog Saveza, pad Berlinskog zida. Sa druge strane, prva decenija 21. veka bila je razdoblje nazadovanja. To nazadovanje bih, delimično, objasnio predsednikovanjem Džordža Buša, 11. septembrom i kobnim potezima koje su Sjedinjene Države zbog toga preduzele kao što je, recimo, vojna intervencija u Iraku. Nas je zadesila ekonomska kriza, ali nas nije navela da pokrenemo novu politiku razvoja. Takođe, samit u Kopenhagenu protiv globalnog zagrevanja Zemlje nije omogućio da se pokrene stvarna politika zaštite planete. Nalazimo se između užasa prve decenije i izgleda koje imamo u narednim

9 Sartre J-P., “Maintenant l’espoir...(III)”, in *Le Nouvel Observateur*, 24 mars 1980.

decenijama. Ali treba se nadati, treba se neprestano nadati. Poslednje decenije, one od 1990, svedoci smo velikog napretka. Ujedinjene nacije su sazivale niz konferencija, 1992. godine o zaštiti okoline u Riu; o položaju žena 1995. godine u Pekingu; u septembru 2000. godine, a na inicijativu Kofija Anana, generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, 191 zemlja je usvojila Deklaraciju o osam razvojnih ciljeva milenijuma, kojom su se posebno obavezale da do 2015. godine prepolove siromaštvo u svetu. Žao mi je što ni Obama ni Evropska unija još uvek nisu najavili koji će biti njihov doprinos stvaralačkoj fazi, oslanjajući se na ove temeljne vrednosti.

Kako zaključiti ovaj poziv na pobunu? Tako što ću vas opet podsetiti da smo 8. marta 2004. mi, veterani Pokreta otpora i snaga za oslobođenje Francuske (1940–1945), prilikom proslave šezdesetogodišnjice Programa Saveta Narodnog otpora, rekli da je doista “nacizam pobeđen, zahvaljujući žrtvama koje su podneli naše sestre i braća iz Pokreta otpora i Ujedinjenim nacijama u borbi protiv fašističkog divljaštva. Ali ta pretnja nije potpuno nestala i naš bes protiv nepravde je ostao nesmanjen”.¹⁰

Ne, ta pretnja nije potpuno nestala. Zato, neprestano pozivajmo u “istinsku nenasilnu pobunu protiv sredstava javnog informisanja koji našoj omladini jedino nude potrošačko društvo, nipodaštavanje slabijih i kulture, opštu amneziju i preterano međusobno takmičenje”.

Onima koji će graditi XXI vek, poručujemo s ljubavlju:

“Stvarati znači odupirati se.
Odupirati se znači stvarati.”

Pogovor izdavača

Stéphane Hessel (Stefan Hesel) je rođen 1917. godine u Berlinu od oca Franca Hesela, Jevrejina, pisca i prevodioca, i majke slikarke, ljubiteljice muzike, Helen Grund, takođe spisateljice. Roditelji su se sa svoje dvoje dece, Ulrihom (stariji) i Stefanom, nastanili 1924. godine u Parizu. Zahvaljujući porodičnom krugu, obojica su se kretala u pariskim avangardnim krugovima, među kojima su bili dadaista Marsel Dišan i američki vajar Aleksander Kalder. Stefan je 1939. ušao u Ecole Normale Supérieure u ulici Ulm, ali ga je rat prekinuo u studijama. Naturalizovan još 1937, mobilisan je i učestvuje u “lažnom ratu”,¹¹ prisustvuje rasprodaji fran-

10 Potpisnici Apela od 8. marta 2004. godine su: Lucie Aubrac, Raymond Aubrac, Henri Bartoli, Daniel Cordier, Philippe Dechartre, Georges Guingouin, Stéphane Hessel, Maurice Kriegel-Valrimont, Lise London, Georges Séguy, Germaine Tillion, Jean-Pierre Vernant, Maurice Voutey.

11 Po objavljivanju rata Nemačkoj (3. septembar 1939.) Francuska se našla u položaju iščekivanja nemačkog napada; ubeđena da je Mažino linija nesavladiva prepreka; došlo je do stanja poznatog pod nazivom “Lažni rat”, u kojem obe strane mesecima nisu učinile nijedan značajan potez. Skoro godinu dana po ob-

uskog suvereniteta od strane maršala Petena. U maju 1941. pristupa u Londonu Slobodarskoj Francuskoj generala De Gola. Radi u odseku za kontrašpijunažu, obaveštenja i akcije (BCRA). Krajem marta 1941, noć u, ilegalno se iskrcao u Francuskoj pod ilegalnim imenom “Greko” sa zadatkom da stupi u vezu sa postojećim pariskim pokretima, da nađe nova mesta za slanje radio poruka u London u pripremama za savezničko iskrcavanje. Potkazan, Gestapo ga je 10. jula 1944. uhapsio: “Ne može biti suđeno nekom ko je progovorio pod mučenjem”, napisao 1997. godine u svojim memoarima *Pleši sa svojim stolećem*. Mučen potapanjem u vodu, zbunjivao je svoje mučitelje govoreći im na nemačkom, svom maternjem jeziku – nakon ispitivanja otpremljen je 8. avgusta 1944, pred samo oslobođenje Pariza, u nemački logor Buhenvald. Dan pre nego što je trebalo da bude obešen uzeo je, *in extremis*, identitet Francuza koji je u logoru umro od tifusa. Sa novim imenom, Mišel Boatel, po zanimanju mehaničar na glodalici, prebačen je u logor Rotlberode u blizini tvornica stajnih trapova nemačkih bombardera “junker 52”, ali srećom – sreća ga je uvek pratila – određen je za rad u računovodstvu. Beži. Uхваćen, prebačen je u logor Dora, gde se proizvode V-1 i V-2 (Fau-1 i Fau-2), rakete pomoću kojih su se nacisti nadali da će dobiti rat. Određen u kažnjeničku grupu, ovog puta konačno uspeva da pobjegne; saveznici su već blizu logora Dora. U Parizu se nalazi sa suprugom Vitjom – majkom njihovo troje dece, dva dečaka i devojčicom.

“Povraćen u život, trebalo mu je, angažovanjem, dati smisao”, piše u svojim memoarima bivši pripadnik Slobodarske Francuske. Godine 1946, po uspešno položenom konkursu za Ministarstvo inostranih poslova, Hesel postaje diplomata. Njegovo prvo imenovanje je u Ujedinjenim nacijama, gde mu Anri Ložije, zamenik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i sekretar Komisije za ljudska prava, nudi mesto sekretara u svom kabinetu. Taj položaj mu je omogućio da se uključi u rad komisije zadužene da izradi ono što će postati Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Smatra se da je od dvanaest članova njih šest odigralo značajniju ulogu: Eleanor Ruzvelt, udovica predsednika Ruzvelta, preminulog 1945, aktivna feministkinja koja je predsedavala komisijom; doktor Čang (Čang Kaj Šekova Kina, današnji Tajvan), kao potpredsednik komisije založio se da Deklaracija ne bude samo izraz ideja Zapada; Šarl Habib Malik (Liban), izveštač komisije, često predstavljan, uz Eleanor Ruzvelt, kao njena “pokretačka snaga”; Rene Kasen (Francuska), pravnik i diplomata, predsed-

javi rata, a posle pobedonosnog pohoda na Poljsku, Nemačka je sav svoj vojni potencijal mogla usmeriti prema zapadu. Peten i njegovi sledbenici su smatrali da su Ardeni neprohodne planine, što će se ispostaviti kao velika greška, jer su se baš tu Nemci probili u maju 1940. godine i Francuska je kapitulirala u veoma kratkom roku.

nik konsultativne Komisije za ljudska prava pri francuskom Ministarstvu inostranih poslova – njegova je zasluga obrada više tačaka Deklaracije i sposobnost da se prilagodi bojaznima izvesnih zemalja, uključujući tu i Francusku, da će suverenitet nad njihovim kolonijama biti ugrožen – njegovo viđenje ljudskih prava je bilo zahtevno i intervencionističko; Džon Peters Hamfri (Kanada), advokat i diplomata, bliski saradnik Ložijea, napisao je prvu verziju nacрта, dokument od 400 stranica; i na kraju Stefan Hesel (Francuska), diplomata, sekretar u kabinetu Ložijea, najmlađi od svih. Vidi se koliko je duh Slobodarske Francuske imao uticaja na Komisiju. Organizacija Ujedinjenih nacija je usvojila 10. decembra 1948. godine u palati Šajo u Parizu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. Priliv novih činovnika, od kojih su mnogi bili pohlepni na dobro plaćene položaje, “osamio je marginalce u potrazi za idealima” kako je to sam Hesel napisao u memoarima, te on napušta Ujedinjene nacije. Ministarstvo inostranih poslova imenuje ga za predstavnika Francuske u okviru međunarodnih organizacija; prilika da se ponovo nađe, za izvesno vreme, u Njujorku i Ujedinjenim nacijama. Za vreme alžirskog rata, bori se za pravo Alžira na nezavisnost. Godine 1977, uz pomoć Kloda Brosoleta, generalnog sekretara Jelisejske palate, sina nekadašnjeg šefa BCRA, predsednik Valeri Žiskar d’Esten ponudio mu je mesto ambasadora pri Ujedinjenim nacijama u Ženevi. Ne krije da mu je, od svih francuskih državnika, najbliži bio Pjer Mendes Frans, koga je upoznao u Londonu u vreme Slobodarske Francuske, i ponovo susreo 1946. u Njujorku, gde je predstavljao Francusku u Ekonomskom i socijalnom savetu. Napisao je da konsekraciju kao diplomata doživljava “promenom vladajuće većine u Francuskoj, dolaskom Fransoa Miterana za predsednika države” 1981. godine. “Ona je učinila, od diplomate usko specijalizovanog za multilateralnu saradnju kome su nedostajale dve godine do penzije, ambasadora Francuske.” Pristupio je socijalističkoj partiji. “Pitam se zašto? Prvi odgovor: šok iz 1995. godine. Nisam verovao da će Francuzi biti toliko neoprezni da izaberu Žaka Širaka za predsednika.” Raspoložuci diplomatskim pasošem, sa novom suprugom posećuje Gazu 2008. i 2009. i po povratku svedoči o potresnoj sudbini njenih stanovnika. “Uvek sam bio na strani disidenata” izjavio je tom prilikom.

To je čovek koji ovde, u 93. godini, govori.

Ivan Ivanović
književnik, Beograd

DIJALEKATSKA KNJIŽEVNOST

1. Diskusija Ivana Ivanovića na simpozijumu u Leskovcu 2009. godine

Prvo što moram da kažem, to je da sam, koliko vidim, ovde ja jedini pisac, dakle stvaralac *primarne literature*. Računao sam da će ovde biti akademik Dragoslav Mihailović, o čijem “Petrijinom vencu” su podneta čak tri referata, dok o mojim “Arizanima” nije nijedan. Ili bar da će se govoriti o “Vojvodi od Leskovca”, koji bi mogao da bude *leskovački* roman. Kako se *istorija* ovih romana dešava na ovim prostorima, kako se u njima govori jezikom ovog područja, kako je u njima odslikan mentalitet ovog naroda – ova činjenica me iznenađuje.

Drugo, dobio sam reč na kraju umesto na početku, pa sam sad u dilemi šta da kažem. Ja sam ovde slušao ceo dan profesore, koji su u stvari držali svoja univerzitetska predavanja i tu nije bilo dijaloga. Da je bilo obratno, dakle da su oni prvo čuli pisca, mislim da bi bilo polemike. Pretpostavljam da se većina profesora ne bi složila sa mnom, jer između pisca i njegovih tumača su većita neslaganja. Profesori bi da propisuju literaturu, umesto samo da je prate. Ja sam u Leskovac došao da izazovem polemiku, a ne da slušam *lingvističke stereotipe*. Kako nisam naučnik, dakle *lingvista*, nije primereno da repliciram jezičkim stručnjacima.

Stoga ću da kažem šta ja mislim o *književnosti na dijalektu*, kako su profesori nazvali ovu literaturu. Ako je dijalekat *narečje*, kako su rekli profesori, dakle govor koji odstupa od književnog, odnosno od normiranog jezika, onda to podrazumeva da taj govor ima izvesna pravila. Jezik “Petrijinog venca” i “Arizana” nema nikakva pravila. To je *kolokvijalni* narodni govor srpskog seljaka, ali individualiziran, što znači da junaci govore svojim a ne kolektivnim jezikom. To je najčešće gramatički nepravilan govor, ali to dolazi otud što je *moravskom* seljaku nametnut *dinarski* govor. Za to je zaslužna Vukova jezička reforma, čiji je cilj bio da uvede narodni govor u književnost, a da odbaci crkvenoslovenski koji su razumeli samo popovi.

Šta hoću da kažem? Govor kojim Mihailović govori kroz Petriju, odnosno ja kroz Sandu Arizana, nije nikakav dijalekat, nego kolokvijalni govor ruralnih Srba Dvadesetog veka. Mihailović taj govor naziva *staroštokavskim*, dok govor koji je uveo Vuk Karadžić naziva *novoštokavskim*.

Gledano tako, nema sumnje da je Vukova jezička reforma prilično osiromašila srpski jezik. Vuk je srpskim književnim jezikom u stvari proglasio jezik svog doseljeničkog plemena iz Crne Gore. Time je znatno oštetio *moravskog* čoveka čiji se govor razlikovao od govora *dinarskog* čoveka. To što Vuk nije književno verifikovao *moravski* govor donekle je razumljivo, jer srpske zemlje južno od Aleksinca su bile u drugoj državi, pa Vuk nije mogao da putuje po Turskoj. Ali je neshvatljivo da se Vuk nije zainteresovao za *timočki* govor Negotinske krajine, koji se bitno ne razlikuje od *moravskog*, iako je bio carinik u Kladovu. Ovo isto važi i za Jovana Cvijića, drugog velikog naučnika etnološke orijentacije, koji se uopšte nije bavio *karakterologijom* Moravaca. Stoga sam sklon da zaključim da se u slučaju Vuka Karadžića u drugoj polovini Devetnaestog, odnosno Jovana Cvijića na početku Dvadesetog veka, nije toliko radilo o *etnološkoj* koliko o *političkoj* reformi. Oba ova velika čoveka su nastojala da Srbiju uvedu u reformsku Evropu a na putu im je stajala dogmatska crkvena organizacija. Da politička elita obrenovićevske Srbije nije podržala Vukovu jezičku reformu odbacivanja staroslovenskog crkvenog jezika u uvođenja jezika “ovčara i govedara”, ta reforma bi bar u tom periodu propala. Da politički ciljevi društvene elite karadorđevićevske Srbije, koja je težila stvaranju Jugoslavije, nisu bili komplementarni sa Cvijićevim naučnim radom, ne bi bilo *homo dinaricus*. U oba slučaja radilo se o *političkoj* volji vladajućih srbijanskih krugova.

No da se vratim *jezičkom* pitanju. Gotovo od svih profesora sam danas čuo da *dijalekatska* književnost obogaćuje književnost i s tim se slažem, ali to je opšte načelo. Ne prihvatam da su “Arizani” napisani na *dijalektu*, jer može da ih razume svaki Srbin, a svedočim i Hrvat, naravno koji ih je pročitao. Televizijske serije *kolokvijalnog* karaktera, kakve su bile “Naše malo misto” Miljenka Smojea, “Gruntovčani” Mladena Kestnera, “Muzikanti” i “Građani sela Luga” Žike Lazića... bile su prijemčive diljem Jugoslavije. O čemu se radi? Svaki jezik od kojeg može da se napravi književno delo je u stvari *književni* jezik. Kad su pisci Dvadesetog veka odbacili *sveznajućeg* pripovedača i uveli *književnog* junaka pripovedača, u stvari su legalizovali *dijalektsku* književnost. Primarni stvaraoci su odbacili književne norme Devetnaestog veka i lingvistika to mora da uvaži. Nije moje, dakle, da ja izučavam *normirani* književni jezik, nego je na jezičkim naučnicima da vide da li sam kao pisac doprineo njegovom obogaćivanju.

Treba imati u vidu da je jezik *dinamička* a ne *statička* pojava. Ljudi, odnosno narod, stvaraju jezik, pisac se njime samo služi. Razume se da razne kategorije ljudi na različit način doprinose razvoju jezika. Činjenica je da je ruralni srpski jezik bio opterećen *turcizmima*, što je bila posledica života srpskog naroda pod turskom upravom. Moderni urbani srpski je-

zik je podložan uticaju evropskih jezika, pre svega engleskog, dakle biva opterećen *anglizmima*, što je posledica nove komunikacije među ljudima, pre svega preko televizije i interneta. Taj dinamički proces menjanja jezika se ne može zaustaviti, kao što ne može da stane ni društveni život koji se sve više *globalizuje*. Stoga deluje anahrono nastojanje jezičkih čistunaca, kakav je bio daroviti etnolog Dragiša Vitošević, da očiste srpski jezik od *tuđica*. Proces razvoja jezika je nezaustavljiv i ne može se kontrolisati. Pogotovo to ne može da čini država, odnosno njene *institucije*, u koje treba ubrojiti i univerzitet.

Šta radi pisac, dakle, primarni stvaralac? On ne izmišlja jezik, on se samo služi govorom svoga naroda. Današnji srpski jezik, iako u osnovi jedinstven, dosta je individualiziran i razlikuje se od regije do regije, između sela i grada, ali i između različitih društvenih slojeva. Drugačije govore zapadna i južna Srbija; razlikuje se govor centra grada i predgrađa; nije identičan jezik stare i mlade generacije. Ali sve je to *srpski jezik*, međusobno se lako sporazumevamo. Moje je pravo kao pisca da odaberem za svoju priču onaj jezik kojim ću najadekvatnije da je ispričam. *Jezik je sredstvo, a ne cilj književnog stvaralaštva*. To je licencija poetika. Otud se svaka moja priča jezički razlikuje od druge. Drugačije su napisani "Arizani", drugačije "Crveni kralj", drugačije "Jugovac..." To isto važi i za Dragoslava Mihailovića.

Da zaključim ovaj diskurs o *dijalekatskoj književnosti*. Takva književnost u srpskoj literaturi jednostavno ne postoji. "Arizani" i "Petrijin venac" nisu napisani na dijalektu. Kao pisac ne pristajem da mi neko (politika, vlast, institucije sistema) propiše šta ću da pišem, niti da odredi kojim ću jezikom da se služim. Institucije (univerzitet, akademija) izučavaju jezik, ali ga stvara narod a uvode u upotrebu pisci. Podsećam da je vreme kad je umetnost tretirana kao *sluškinja politike* završeno odbacivanjem socijalističkog realizma kao jedinog ispravnog umetničkog pravca. Pisac je davno prestao da bude *inženjer* ljudske duše. Non sereviam, Domini! Neću da služim! Ne priznajem pravila, ne priznajem propise. Pokušavam da stvorim *svoju književnost*, koja će se razlikovati od standardne literature. Voleo bih da gospoda profesori uzmu u obzir ovu moju *istinu*.

Hoću da kažem samo još jednu stvar. Pre dve godine je akademik Dragoslav Mihailović održao u ovom gradu jednu veoma važnu besedu, koja je, nažalost, u Leskovcu ostala bez odjeka. Poznato je da akademik već duže vremena vodi u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, čiji je redovan član, jednu, rekao bih, unapred izgubljenju bitku za *ravnopravnost* moravskog govora. Iz činjenice da je moravski jezik, dakle *staroštokavski*, potisnut od strane dinarskog jezika, *novoštokavskog*, Dragoslav Mihailović izvlači zaključak o potisnutosti Srbijanaca iz javnog života Srbije od strane Crnogoraca, Hercegovaca, Bosanaca, Ličana ... Ja bih tu dodao

poraz Srbijanaca u građanskom ratu 1941–45. godine. Pobednički komunisti, pristigli sa zapadnih strana, sa, simbolički rečeno, *šestom ličkom*, zauzeli su sve važne funkcije u novoj državi i potisnuli četnički orijentisane Srbijance. Neka mi bude dozvoljeno da u Leskovcu podržim akademika Dragoslava Mihailovića.

2. Lingvistički diskurs akademika Dragoslava Mihailovića

U knjizi “Majstorsko pismo” (Beograd 2007) Dragoslav Mihailović je *eksplicitno* izložio svoje stavove o srpskom jeziku, pa ću ja ovde uzeti slobodu da ih iskoristim.

Švajcarski profesor slavistike dr Robert Hodel, profesor Univerziteta u Minhenu, tražio je od Dragoslava Mihailovića još 1992. godine da elaborira svoj književni postupak u odnosu na jezik i pisac se tom prilikom osvrnuo na lingvističko pitanje u svojoj literaturi.

U tom osvrtu Mihailović je istakao da je kao pisac stalno eksperimentisao sa jezikom i prilagođavao ga psihologiji svojih junaka jer je tehnika *skaza* to zahtevala od pisca. (Pod skazom se može podrazumevati govor u prvom licu junaka romana.) Tako je “Petrijin venac” napisan dijalektom srednje Srbije, koji autor naziva *kosovsko-resavskim*. “To je narodni govor koji ne predstavlja standardan književni jezik, što znači da je sa stanovišta jezičke nauke diskvalifikovan kao na neki način nesposoban i za komunikaciju i za umetničko izražavanje.” Stvar je u tome što taj jezik nije izmišljen u književnoj laboratoriji pisca (to je bilo praktično nemoguće), nego je postojao u jezičkom životu sredine u kojoj je živela junakinja romana seljanka Petrija. Pisac je taj jezik dobro znao, jer su “njime govorili svi meni bliski ljudi u mom detinjstvu i prvoj mladosti”. To je, dakle, bio jezik piščeve babe i njenog okruženja.

Roman “Čizmaši” su takođe napisani istim idiomom, s tim što je vidna razlika u intelektualnom nivou dva naratora: Petrija je nepismena, a Žika Kurjak je podoficir u vojsci, pa je njegova *jezička deformisanost* nešto manja. Mihailović postavlja pitanje da li je time on postao “nekakv radikal jezičkog provincijalizma” i da li je taj jezik zatrpan “dijalektičkin otpadom”?

Roman “Kad su cvetale tikve” napisan je govorom beogradske ulice, dakle *slengom*. Pisac se sa tim jezikom bliže upoznao po povratku sa robije na Golom otoku, kad se 1959. godine lečio od tuberkuloze pluća u Beogradskoj bolnici, gde su ležali i neki mladići sa beogradske periferije koji su govorili tim slengom. Kasnije ga je “usavršio” od sličnih junaka u antituberkuloznom sanatorijumu u Surdulici, gradu u južnoj Srbiji, gde je ovaj sleng dobio južnjački kolorit.

Pre toga je Mihailović robijajući na Golom otoku prošao kroz “veliku jezičku životnu školu”, pa mu je različitost u jeziku postala preokupacija. Ta škola je rezultirala *ranim* Mihailovićem kao velikim iznenađenjem u srpskoj literaturi i u odnosu na prethodnike *novim piscem*. Njegovi *rani radovi* su napisani jezikom koji u mnogome odstupa od književne norme što im je dalo izuzetnu plastičnost i kolorit. Moram da kažem da bi ti *radovi* da su pisani standardnim, “normalnim”, književnim jezikom (kojim, razume se, Mihailović u potpunosti vlada) bili manje interesantni, pa samim tim i umetnički ubedljivi. Po mom sudu, Dragoslav Mihailović je dostigao svoj vrhunski umetnički domet upravo tim *ranim radovima* napisanim nestandardnim srpskim književnim jezikom.

Kasnije je Mihailović napustio dijalekatski metod i krenuo ka standardnom jeziku, ali to je, bar po mom mišljenju, dalo slabiji književni rezultat. “Kako potičem iz jednog kraja gde se u odnosu na književnojezički standard govori loše, u čitavom životu sam nastojao da standardni jezik što bolje naučim.”

Desetak godina kasnije (2004), isti profesor Robert Hodel je objavio intervju sa Mihailovićem, pošto je doktorirao na njegovom delu. U odgovorima na profesorova pitanja, pisac je produbio svoje ranije iznete stavove i krenuo od lingvistike prema sociologiji. “Poznato je u srpskoj antropologiji da su takozvani dinarci, pripadnici, pripadnici, po vodećem antropologu Jovanu Cvijiću, dinarske rase, koja zahvata otprilike središnji pojas bivše Jugoslavije, naročito Hercegovinu i Crnu Goru, s jedne strane rečiti, inteligentni i društveno agilni ali, s druge, i izraziti narcisi, sujetni, nametljivi vlastoljupci, spremni da sve oko sebe zatru, samo da bi sebi stvorili veći prostor. Jedan čovek takvog kova, Vuk Karadžić, napravio je u XIX veku nauku o srpskom jeziku, koja je uz izvesna nećkanja i intelektualne borbe na kraju bila usvojena. Time je, bez ikakve sumnje, zadužio srpsku kulturu izuzetno krupnim doprinosom. Ali, koliko je ta nauka, ta jezička doktrina, mnogo doprinela onima čiji je lokalni jezik ušao u nju, čiji je lokalni jezik uzet za osnovicu književnog jezika, a to je upravo onaj dinarski pojas, toliko je mnogo odnela onima koji su njome pogođeni, čiji lokalni jezik nije njome obuhvaćen. A stanovništvo čiji lokalni jezik Vukovom doktrinom nije obuhvaćen iznosi u Srbiji 56 odsto.”

Akademik Mihailović ide dalje kad tvrdi da je Vukova jezička doktrina učinila čitava područja Srbije *depresivnim* i obeshrabrila ih da književno stvaraju. Izračunao je da na područjima čiji je jezik priznat vukovskom jezičkom reformom ima 2,08 puta više pisaca nego drugim. Posledica je ta da nevukovska područja književnost i drugu umetnost slabije primaju i kulturno se slabije razvijaju.

U tekstu “Kolonijalna Srbija”, pročitano u Leskovcu decembra 2004. godine, Dragoslav Mihailović je ovu stvar doveo do kraja. U Tito-

voj komunističkoj Jugoslaviji Srbija je dobila kolonijalni status u odnosu na druge republike i stavljena pod neku vrstu protektorata Crne Gore, tačnije Crnogoraca koji su zavladao Srbijom. Od svih područja Srbije najviše je depresiran jug Srbije, kako politički, ekonomski, tako i umetnički i lingvistički. Nepriznavanje južnosrbijanskog govora za književni jezik izazvalo je književnu depresiju tog područja, pa je ono nehotice došlo do zaključka da mu književno stvaranje ne pripada, niti mu je potrebno. Veliki pisac Bora Stanković je tu bio samo izuzetak koji potvrđuje pravilo, a iz njegove “izdajničke” biografije vidimo kroz kakvu je političku torturu prošao po završetku Prvog svetskog rata.

Nova komunistička vremena, čiji je krajnji ishod postmodernizam u književnosti, donela su još veće potcenjivanje stvaralaštva sa staroškavskog područja Srbije. U političkom smislu, pod udar komunističke represije su došli najčešće pisci sa ovog područja (Dobrica Ćosić, Antonije Isaković, Dragoslav Mihailović, Živojin Pavlović Milisav Savić, Vidosav Stevanović, Ivan Ivanović...) i našli se na spiskovima tzv. *crnog talasa*. U umetničkom smislu, pobjednički postmodernisti proglasili su realističku književnost za *seljačku literaturu, populizam, nacionalizam*. “Deo predrasuda savremenog postmodernizma, koji voli da stvaraoce poreklom sa dijalekatskog područja prikazuje kao znojave primitivce koji đuskaju i pevaju s obnaženim pevačicama turbofolk muzike u nekoj kafani na *južnoj pruži*, takođe bi mogao da proističe iz jezika. Postmodernisti i dele književnost na gradsku i seosku, pa su pisci poreklom sa staroškavskog terena, dabome, seljaci, a oni gospoda, doduše, na majku pomalo brkati i u očevim prtenim opancima. Ovi zaboravni nekadašnji nekadašnji učenici komiteta Saveza komunista i današnji vedri nastavljači ideja druga Tita, u literaturi i drugde, ovim piscima često dele packe kao nacionalistima, a i svakojake druge.”

U dvema diskusijama u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti za takvo stanje akademik Mihailović najviše krivi upravo ustanovu čiji je član, koja je ustanovila više od jednog veka vladavinu dinaraca u srpskoj lingvistici i književnosti. Srbijanci su i dosad bili podcenzurani i “gurani dinarcima, koji su, gledajući samo sebe, svoje položaje nalik na busije zauzeli još za vreme Aleksandra I Karađorđevića, a zatim ih održali i unapredili za vladavine Josipa Broza i Slobodana Miloševića”. “Pripadnici našeg naroda rođeni preko Drine i Save koji danas žive u Srbiji nadgornjavaju se sa Srbijancima kao s najgorim neprijateljima. Vodeći računa jedino o foteljama u koje su uskočili – što su, priznajmo, kao prezaštićeni, često i postigli na nedoličan način – a nikako i o poslovima koje na tom mestu moraju da obavljaju, oni prosto vuku Srbiju u nazadak i propadanje. Nikako ne smemo zaboraviti da su u XX veku u najveće nesreće Srbiju na-

terivali, uz Hrvata Josipa Broza, kriptocrnogorci Aleksandar Karađorđević i Slobodan Milošević.”

Dragoslav Mihailović smatra da je takva situacija stvorila *dinarski* sistem vrednosti u srpskoj književnosti, što je potkrepio konstatacijom da u Rečniku srpskog jezika, koji je još uvek u radu, dominiraju pisci sa dinarskog područja, a da su Srbijanci tek sporadično zastupljeni. Sve to stvara sistem vrednosti u kojem dominiraju dinarci. On čak navodi da su i njegove knjige pisane nestandardnim jezikom slabije vrednovane samo zato što odudaraju od dinarskog standarda i ne uvršćuju se u reprezentativne uzorke srpske književnosti.

Meni ostaje samo da postavim pitanje: Kad tako doživljava srpsku književnost pisac koji je priznat za njen vrh i koji je ušao u Akademijin *zamak*, šta da kažemo mi koji smo na svakom koraku represovani i kojima nije ni dozvoljeno da se približimo zaštitnom jarku tog *zamka*?

3. Sociološki diskurs književnika Ivana Ivanovića

Odmah da kažem da smatram da je Mihailovićeva socio-lingvistička analiza stanja u srpskoj književnosti tačna i da meni ništa drugo ne preostaje nego da je podržim. U stvari, posle mnogo vremena, ovo je prva originalna misao u srpskoj filozofiji. Zasad je to jeres jednog čoveka, ali verujem da će generacije koje dolaze morati da se njome ozbiljno zabave i daju odgovor na pitanje *Da li je dinarska ideja u srpskom narodu potrošena?* i *Da li će srpski narod morati da traži drugu filozofiju?*

Sa svoje strane, pokušaću, ovde u Leskovcu (ako budem učesnik skupa) da ilustrujem na ličnom primeru dve Mihailovićeve teze: jedna se odnosi na lingvistiku a druga na sociologiju.

Nema sumnje da je Dragoslav Mihailović glavni promoter *skaza* u srpskoj književnosti, odnosno pripovedanja ne kroz ličnost pisca nego literarnog junaka. Držim da je ovaj metod pre pronašao u srpskoj nego u ruskoj književnosti (Ljeskov). Naime, dva besumnje najznačajnija pisca *srpskog juga*, Borisav Stanković i Stevan Sremac, uveli su ovaj metod u srpsku književnost. Prvi je bio starosedelac juga (Vranje) a drugi došljak (Niš), ali obojica su sjajno osetili kolorit *moravskog govora* i stvorili moćnu književnost mimo Vukovih jezičkih normi.

Bora Stanković je u “Nečistoj krvi” (jedan od najznačajnijih srpskih romana) primenio kombinovanu metodu: kad pisac priča priču služi se “književnim” jezikom, onim koji je usvojio u Beogradu, ali kad priču prepusti junacima (Sofka, efendi Mita) onda im dozvoljava da govore lokalnim jezikom Vranja, odnosno “neknjiževnim” jezikom srpskog juga. Ali u “Koštani”, svakako najboljoj srpskoj drami, nema pripovedača, što

znači da ličnosti govore lokalnim jezikom, odnosno, kako kažu lingvisti, dijalektom. Dakle, “Koššana” nije napisana na vukovskoj varijanti srpskog jezika. Činjenica je da je za nešto više od veka Borina drama postala noseća srpska drama, što ne bi mogla da bude ni slučajno da nije bila razumljiva beogradskoj i drugoj publici srpskog područja. To opet kaže da “Koššana” ne može biti *dijalekatska* drama.

Sličnim metodom se poslužio i Stevan Sremac u *niškim* romanima, “Zoni Zamfirovoj” i “Ivkovoj slavi”. (Kod Sremca lokalni govor je upotrebljeniji nego kod Stankovića.) Kako su oba Sremčeva romana dramatičizovana i imala mnogo izvođenja, isto se za njihov jezik može reći što i za Borin jezik u “Koššani”. Filmovana “Zona Zamfirova” je postala najgledaniji srpski film, što ne bi moglo da bude ni slučajno da je napravljena na dijalekatskom jeziku nerazumljivom savremenom srpskom gledaocu.

Držim da ovaj diskurs dovodi u pitanje pojam *dijalekatske književnosti* (*umetnosti*). Mogao bih da dodam da je slično i sa vojvođanskom varijantom srpskog jezika. Roman “Druga knjiga Seoba” Miloša Crnjanskog, za koji se kaže da je najbolji srpski roman, nije napisan vukovskom varijantom srpskog jezika. Njegov jezik je *građanski* srpski jezik, do kojeg bi verovatno došao staroslovenski jezik da ga nije presekle Vukova *seljačka* jezička reforma. U novije vreme su se javili romani na *uličnom* gradskom jeziku (slengu), kakvi su Mihailovićeve “Tikve...”, moj “Crveni kralj”, “Hobo” Zorana Čirića... Jasno je da ulični govor osetno odstupa od akademskog normiranog književnog jezika. Postavlja se pitanje gde bi bila srpska književnost bez ovih dela?

Kao i Dragoslav Mihailović, ja sam na početku svoje književne karijere u priličnoj meri eksperimentisao sa jezikom. (Za razliku od akademika, ja se nisam studiozno bavio jezikom, već sam ga uglavnom improvizovao.) Kao što je poznato, neke stvari sam napisao *južnomoravskim* govorom. Tu dođu tri novele, “Šopska ambasada”, “Džika iz Džigolj” i “Holandjanin lotalica”, i roman “Arizani”. To je jezik sela i predgrađa; od književnog jezika više odstupa gramatikom i akcentom, nego rečnikom. Vodio sam računa da taj jezik bude komunikativan i razumljiv Srbima iz drugih krajeva. Kako sam stario sve sam ga više napuštao, jer mi je taj okvir postao tesan. Svi su izgledi da sam kao pisac bio uspešniji u prvom periodu. U svakom slučaju, jezik mi je bio sredstvo a ne cilj; južnomoravskim jezikom sam pokušao da naslikam istoriju Južne Srbije. Najveći eksperimentat sam napravio u “Vojvodi od Leskovca”. Taj roman je napisan sa dva govora: starac Ceka Vlasotinčanin priča istoriju srpskih ustanaka i učesća Južnomoravaca u njima staroštokavskim govorom svoga kraja, a istoričar Milan Đ. Milićević mu replicira novoštokavskim govorom nove Srbije. Prvi govor sam poneo iz detinjstva, to je jezik moje babe, a drugi sam *skinuo* iz Milićevićevog remek dela “Pomenik...”

Ne samo da je bilo moguće stvarati dobru prozu na nestandardnom jeziku, nego je tim jezikom ispevana i dobra poezija. Nemam dobar uvid, ali mogu da navedem tri autora koji su obogatili srpsku poeziju lokalnim jezikom: Miroslav Cera Mihailović iz Vranja, Rade Jović iz Leskovca (*“Na malečku stolicu sedi, al u golemo nebo gleda!”*) i Vlasta Cenić iz Doljevca.

Sve u svemu, ovako sam pisao jer mi je vukovski jezički okvir bio tesan a i nije bio baš moj, pa sam namerno odstupio od njega. Danas mislim da je vukovski jezički kanon prevaziđen i da će nužno morati da se proširi govorom nedinarske Srbije, što znači da će generacije koje dolaze praviti nove norme srpskog književnog jezika. Kako će to izgledati ne znam, ali se slažem sa akademikom Dragoslavom Mihailovićem da dela koja su pisana nestandardnim srpskim jezikom moraju imati isti tretman kao standardna, a ne da budu zbog toga potcenjena, što znači da njegove *“Tikve...”* i *“Petrijin venac”* imaju isto mesto u srpskoj književnosti kao, recimo, Andrićeva *“Prokleta avlija”*.

U sociološkom smislu stvari po mene stoje još komplikovanije. Naime, ja sam u Južnoj Srbiji, koja je moj sociološki i jezički zavičaj, svih godina komunističke diktature bio kao pisac nepoželjan i od vlasti zabranjen. To znači da nije došlo do odgovarajuće recepcije moga dela u njegovoj bazi, samim tim i na celom srpskom jezičkom korpusu. Da primenim Mihailovićevu sociološku metodu kojom komunističku represiju poistovećuje sa dinarskom uzurpacijom vlasti u *kolonijalnoj* Srbiji.

Akademik navodi neke slučajeve progona pisaca zbog prikazivanja stvarnosti. Tu su tužbe protiv Bore Stankovića, Dragoslava Mihailovića i Vidosava Stevanovića. Zajedničko ovim tužbama je da su politički motivisane. Ako mi akademik dozvoli, ja bih tu uvrstio i tužbu protiv *“Crvenog kralja”*, koja je još teža jer je iza nje stajala država. Zar nije simptomatično da su moj slučaj pokrenuli Crnogorci iz Toplice, na čelu sa tada moćnim potpredsednikom Srbije zaduženom za unutrašnje odnose Radovanom Pantovićem; da su me Crnogorci tužili i da su mi sudili (i Okružni javni tužilac Prokuplja, odnosno njegov zamenik na sudu, i predsednik Okružnog suda u Prokuplju, i istražni sudija, i predsednik Sudskog veća koje me je osudilo... bili su Crnogorci?) Moj advokat Milivoje Perović (takođe Crnogorac!) proglasio je da je moj proces dvostruka *krvna osveta* doseljenika iz Crne Gore nad starosedeocima Srbijancima: jedno što sam kao pisac potekao iz nedinarskog (od kaže *šopskog*) korpusa, a drugo što je moj otac bio četnički komandant u tim krajevima.

Ovde u Leskovcu hoću da kažem da savremena Južna Srbija nije ni umela ni htela da odgovori na dinarski kolonijalizam nad njenim kulturnim identitetom. Razlog tome leži, s jedne strane, u južnosrbijanskom kompleksu inferiornosti (Mihailović smatra da taj kompleks proizlazi iz

nepriznavanja staroštokavskog za književni jezik), s druge strane, u komunističkom *centalizmu*, svojstvenom autoritarnim i totalitarnim sistemima. Dakle, vrednost je samo ono što prihvati centar! Ovo shvatanje je degradiralo stvaraoce sa juga Srbije; umesto da razvijaju sopstvenu misao i oforme institucije koje bi je na najbolji način prezentovale široj Srbiji, krenuli su u Beograd radi overe svog mesta u državnoj hijerarhiji, jer tek sa državnim pečatom mogli su u zavičaju da predstavljaju veličinu i približe se vlasti. U toj *provincijalnoj* borbi za književnu vlast najgore su prošli pisci sa juga Srbije, jer komunistički partijski i državni kadar nije imao volju da promoviše svoje zemljake za pisce. Uostalom, u komunističkoj raspodeli moći Južnoj Srbiji su pripale *tajne službe* (samo Toplica je dala 25 načelnika Udbe!) čiji je zadatak bio da proizvode i otkrivaju *neprijatelje*; gde bi na drugom mestu ako ne u svom ataru.

Kako je *kulturtregera* ipak moralo da bude, kulturnu vlast u Južnoj Srbiji su dobili partijski kadrovi promovisani u *pisce*. Glavni njihov posao je bio da progone liberalne stvaraoce u svojoj sredini, kako bi se dođvorili svom Udbaškom centru koji ih je doveo na vlast. Tako je svih tih godina u Leskovcu bio na udaru *nezavisni* stvaralac Nikolaj Timčenko, a u Toplici pisac ovih redova. Razume se da je dinarska konkurencija to dočekala sa podrškom, jer joj se otvorio prazan prostor juga Srbije. Jug nije hteo svoje pisce, prigrlio je tuđe.

Kao ilustraciju ove tvrdnje, u dobroj meri inspirisane Mihailovićem, navešću dva primera: književnu nagradu *Bora Stanković* u Vranju i nevolje s postavljanjem "Arizana" na pozornicama Južne Srbije.

Književnu nagradu *Bora Stanković* dodeljuje Vranje i ona je značajna po tome što nosi ime velikog, najvećeg, pisca Južne Srbije. Ovu nagradu je izmislio, osmislio i instrumentalizovao lokalni pesnik Miroslav Cera Mihailović, za koga sam rekao da je na vranjanskom dijalektu uspeo da stvori pravu poeziju. Proistekao iz komunizma, ovaj vranjanski kulturtreger postavio je sebi cilj da ga prizna Beograd za književnog lidera Južne Srbije. Pošto je od komunističko-socijalističkih vlasti dobio *sinekuru* da bude doživotni sekretar Književne zajednice *Bora Stanković*, i moć da kontroliše nagradu, zdušno je radio da *Boru* upotrebi za ostvarenje svog cilja. Tako su, uz pomoć *beogradskog žirija* (koji se gotovo nije ni menjao), kao nosioci *Bore Stankovića* prodefilovali gotovo svi etablirani u komunizmu metropolski pisci, nijedan iz Južne Srbije. (Koliko mi je poznato, *Boru* je od pisaca južnosrbijanskog porekla dobio samo Piroćanac Slobodan Džunić, ali kad je bio mrtav!) Time je Cera Mihailović postigao svoj cilj da bude jedini etablirani pisac Vranja. Trud mu se isplatio, za odanost centru nagrađen je *Zmajevom nagradom* i to za pesme koje nisu napisane vukovskim jezikom.

Priča oko mojih “Arizana” takođe odražava *mentalitet srpskog juga* (izraz je pesnika Daneta Stojiljkovića iz Prokuplja). “Arizani” su osvojili čitalačku publiku, ali nisu mogli da prodru u institucije Južne Srbije. Kad ih je BIGZ nagradio svojom nagradom, pesnik iz Niša topličkog porekla Blagoje Glozić je u niškim *Narodnim novinama* napisao da se radi o “pre-vaziđenom i bajatom romanu”.

Koliko mi je poznato, za niško Narodno pozorište pravljene su tri adaptacije: prvu je napravio reditelj tog Pozorišta Rajko Radojković, drugu reditelj iz Beograda Radoslav Zlatan Dorić (koji je pre toga postavio na scenu studentskog pozorišta DES adaptaciju “Crvenog kralja”), treću niško-beogradski glumac Žika Milenković. Sve tri su odbijene: prve dve su odbile komunističke vlasti (upravnik Pozorišta je bio pesnik Dimitrije Milenković), treću demokratska vlast koju je zastupao leskovačko-niški pisac Saša Hadži Tančić. Priča oko trećeg pokušaja “Arizana” da dospu na scenu niškog Narodnog pozorišta je gotovo neverovatna. Kad su Pozorište, u partokratskoj vrtešci kadrova, dobile demokrate, upravnica pozorišta muzičarka Marija Mitić Blagojević je načinila sa mnom ugovor o izvođenju. Ali, bili su neki izbori, pa po toj istoj vrteški je za upravnika Pozorišta došao iz Leskovca Saša Hadži Tančić (stari komunistički i socijalistički kadar, direktor *Gradine*, možda muzičke škole, leskovačke Narodne biblioteke izvesno), ovoga puta kao kadar G-17+. I prvo što je uradio bilo je da skine “Arizane” s pripremnog repertoara. Čak mi je isplatio ugovor svoje prethodnice, samo da se “Arizani” ne igraju u Nišu! Verovatno je računao da bi mu “Arizani” pomračili slavu jedinog dobitnika *Andrićeve nagrade* s juga Srbije, u vreme kad je Srbijom vladao Slobodan Milošević, a Nišom Mile Ilić, kome je Saša sedeo uz koleno.

I leskovačko Narodno pozorište je pravilo planove za postavljanje “Arizana”. Koliko mi je poznato dramaturgiju je načinio reditelj iz Beograda Dušan Mihailović (ili bar sinopsis), ali je posao pokvario tadašnji direktor *Pozorišta bez blagajne* Tomislav Cvetković. (Dušan Mihailović je bio idejni tvorac tog leskovačkog eksperimenta.) Isti direktor je odbio i Mihailovićevu adaptaciju “Vojvode od Leskovca”. Novu dramaturgiju je načinio leskovački književnik Dragan Radović, to sam video. Iako je Radović bio direktor Pozorišta, do izvođenja “Arizana” u Leskovcu nije došlo.

“Arizani” su se isto proveli i u Zaječaru, za pozorište *Zoran Radmilović* sam ja pravio dramaturgiju.

Prokupačko Amatersko pozorište je tek prošle godine postavilo na scenu “Arizane” kao *ilustrovanu monodramu*.

Slično se može reći i za druge institucije kulture u Južnoj Srbiji. Jedna od ključnih institucija koja bi mogla da afirmiše regionalno stvaralaštvo

je svakako Niški univerzitet. Ne znam da je niški Filozofski fakultet bilo šta učinio na tom planu. Mogu da navedem dva slučaja moje diskriminacije na tom Fakultetu. Kad je magistar Mile Penkov prijavio na Fakultetu doktorat na temu *Južna Srbija u delu Ivana Ivanovića*, profesorka Danica Andrejević ga je odbila s obrazloženjem da *Stvarnosna proza* (s malim izuzetkom Dragoslava Mihailovića) *nije dala nikakav doprinos srpskoj književnosti!* Isto sam prošao i kod dekana niškog Filozofskog fakulteta (ne znam mu ime, znam da je socijalista), koji je zabranio da se na Fakultetu promovise moj roman o Topličkom ustanku “Narodna buna – Četnici”, jer ono *četnici* može *nezgodno da zvuči*. Šta da kažem do *Sačuvaj nas Bože takvih profesora!*

Sve ovo pokazuje do koje mere u Južnoj Srbiji ne postoji recepcija za dela sa tog područja. Kako onda ova regija može da računa na širu afirmaciju, kad u praksi sama sebe potire i negira?

List Jovana Stefanovića Vilovskog i Stevana Ćurčića (Beč, 1874–1877).

Ilija Marković
aforističar, Novi Sad

AFORIZAM KAO POSLEDNJI BEDEM ODBRANE (4)

Vuci i vucibatine

Kad se završava naravoučenijem, aforizam je basna. Dok su vuci siti i batine na broju, vucibatine će veličati koalicionu spregu. Da se margarac nije pokrio ušima, ne bi vaši prepoznali predvodnika. Niti bi basna imala obeležja savremene priče. Zamenom teza profitiraju zamenice na račun vlastitih imenica.

Čim je narod na repu događaja, rojevi podguznih muva zamračuju mu vidik. Da izgled ne vara, ne bismo se prevarili u svakom vođi. Prelivodi biračko telo drži čas jednu, čas drugu stranu. Kad je vođa okrenuo list, niko ga nije video, nikoga nije video. Dok je povodac vođica, deminutiv vođe će vodati pristalice gde mu se čefne. Da nije sve zaskočio, prepotenko bi kad-tad sjašio.

Ustavobranitelj je u pravu sto posto: zbir pojedinačnih interesa sto puta je veći od nacionalnog samo zato što se neuračunljivi ne mogu preračunati. Otkad je jagma turska reč, otimačina je srpska. Predlog zakona o izmenama i dopunama zakona ima uporište u budžama i pravnim prazninama. Što potvrđuje i agencijska vest: “Na telefonskoj sednici Vlade glas zdravog razuma nedostupan.” Kad je miš u ruci Vlade, virus prevare je na malom ekranu.

Da reči nisu pogrešno interpretirane, ne bismo znali šta je istina. Dežurne patriote nose otadžbinu na srcu, istinu na duši. Činjenice govore jedno, budale drugo – pametni ne mogu da dođu do reči.

Što je toalet papir kvalitetniji, istorijske beleške su trajnije. Kainova beležnica je korpus delikti: “Avelj je umro prirodnom smrću.” Prema tome, smrt je jednako prirodna pojava kao život. Mada je i obrnuto normalno.

Da nije generalne probe (i generalske!), Srbi ne bi znali: kolika je naknada za odvojeni život od sveta; oko koga se okreće kolo ratne sreće; ko se vrti oko smrti.

Glupi Avgust i oktobar

Od Glupog Avgusta gluplji je samo oktobar. 5. je bio i prošao, 6. je neprevaziđen. Posle 6. niko nije preuzeo odgovornost. Još uzimaju od 5.

Da se veliki računđija nije preračunao, ne bi se vlast množila deljenjem na podobne i nepodobne.

Dok su alavi na vlasti, o ukusima se ne raspravlja. Otkad su im usta puna demokratije, biračko telo luči pljuvačku i guta knedle. A ko guta knedle, ima tvrdnu stolicu. Otkad demokrate pišu Osmu sednicu velikim a peti oktobar malim slovom – odgovor se nametne pre pitanja: šta je starije – jaje ili mućak? Stoga pokvarenoj vlasti niko ne može primirisati, a da ne začepi nos.

Otkad su podanici kost i koža, lakše im se može progledati kroz prste.

Stalno ćemo gledati u prošlost zbog naknadne pameti i koeficijenta inteligencije: što je biračko telo popustljivije, budale su pametnije. Prvi među jednakima plaća danak vremenu prošlom. Revolucija jede svoju decu, jer su potencijalna opasnost tatamatama. Čim dignu glave, navuku im prezervative. Zbog mira u kući, Mire vani i preinačene sentence: paks in kondomus.

Što je Srbija manja na karti, veća je na kocki. Nema pravo na grešku, već na Grešnika. Zašto je političko polje privlačnije od magnetnog, đavo zna. Ko ne zna za poraz, ne zna za pobedu. Međutim, ko pobeđi gleda u zube, dobije po zubima. Ako izgubimo Kosovo, nećemo Srbiju. Kosovo je naše, samo mi ne znamo čiji smo.

Dogovor kuću gradi, koalicioni sporazum – Potemkinova sela. Demagog je bog, batina – koalicioni partner. Kakav udes, takav nonsens i usud nebeskog naroda: traži kosmičku pravdu u zemaljskom sudu.

Ovo nije ono što smo tražili, već ono što smo zaslužili.

Neispričana priča

Reči su opasnije od dela. Satiričar ne sme da napiše što vlastodržac uradi. Ako satiričari pišu sve bolje, znači da je sve gore. Otkad je aforističar rekao šta misli o vlasti, vlast misli o njemu. U stvari, o Njemu se sve može reći u jednom aforizmu. Samo, ima li smisla trošiti toliko reči?

Zato o Njemu treba pisati samo lepo – da se ne mogne prepoznati. Vlast će se pre prepoznati u krivom ogledalu no u pravom aforizmu. Ko se ogleda u krivom ogledalu, ima pokriće za svaku karakternu crtu, za svaku grimasu na licu zemlje.

Gde je istina najjače oružje, aforizam je svetleći metak. Rasteruje olovne misli. Kad je nevretime vreme za satiru, zaštitna sredstva su salve smeha. Drugim rečima, aforizam je naelektrisana čestica duha. Upotrebljava se kao projektil za bombardovanje jezgra gluposti.

Dok se vlast ne urazumi, satiričarima će biti glavna preokupacija glupost. Da bi rasvetlila strukturu misli u nukleusu aforizma, vlast razvija

sliku u mračnoj komori. U njoj svako vidi sebe u drugom svetlu. Stoga se aforističar drži pravila: ni dana bez aforizma, ni mraka bez Njegove Svetlosti. (U stara dobra vremena bejaše: ni dana bez retka, ni noći bez metka.) Da nije Njegove Svetlosti, ne bi bilo sjajnih aforizama. Sjajan aforizam nije detonator, već – detronator. Samo zato što su satiričari dželatni koji ne skidaju glave, već – oreole. S jedne strane, aforističar je Don Kihot koji se bori s jebivetrima, a s druge, Vozač formulacije 1.

Trski koja misli aforizam je slamka spasa, isečak vidokruga, slatka mala tajna na vrhu jezika – kres duha. Aforizam je kugla univerzuma. U njemu svako može da nađe sebe. Kad je o aforizmu reč, svako ima svoju priču. Aforizam je priča za sebe. Ono što nije za priču, jeste za aforizam. Aforizam je neispričana priča.

Srednji i još jedan

Dok nas televizija ubija u pojam, prvi lice je vršilac dužnosti virtuelnog ubice ili je (stvarno) žrtva sopstvenih zabluda? Mi njegovih i njenih – egzekutor jednih i drugih. Nedostatak političke volje da se otkrije zaleđina može se pravdati poleđinom i neznanjem onih koji ne znaju zašto su ih birali birači.

Još bi Diogen tražio čoveka svećom da mu se nije upalila sijalica. I ne samo on – ko razvija sliku u mraku, pali se na TV kresivo. Ako smo izgubili sve bitke sa svetom, nećemo rat na domaćem terenu. Prema tome, i neverne Tome su utvile: ako ovo nisu huligani, onda mi nismo mi. Već oni. Kad igraju vaši, klempave uši su najbolji prijemnici. Tvrde jedno, utvrde drugo. Većiti derbi je događaj prvog reda i pete kolone. Početak najavljuje sudijska pištaljka, kraj – policijska.

Izmene i dopune Krivičnog su mrtvo slovo na onom papiru – smotuljak smotane poternice. Ako je zločin savlšen, postoji osnovana sumnja da institucije sistema funkcionišu besprekorno.

Kako ćete znati ko je ko, kad ne znate ko je šta! Dok biračko telo ne uzme stvar u svoje ruke, smrad neće znati šta je ekološka katastrofa, šta paradoks: ako ne zna levica šta radi desnica, neka baci pogled na srednji prst. Levici i desnici srednji prst drži stranu. Zato ćemo i mi iza njih (i za njih) dići dva – srednji i još jedan.

Kad su izbori lutrija, prvi se izvuku na vreme. Ako je verovati prvom, bezbednosna situacija je stabilna u državi drugoj. I bi i bi i ne bi u EU. Kad dvoličan vladar igra živim figurama, prvo lice rokira ulevo, obraz – udesno. U šahu nas drži onaj koji simulira simultanku više partija. Neki tvrde da nećemo u EU za pet, drugi – za deset godina. U svakom slučaju – nećemo i da hoćemo. Kad lideri nebeskog naroda sedaju za pregovarački sto, primaknu im stolice – izmaknu zemlju.

Linijski sudija

Svakome se moglo desiti ovo što se samo nama događa: desio se narod, desio se vođa, desio se udes – kada je on prešao na našu stranu. Dok je linijski sudija u autu, Miško će voziti svezanih očiju.

Bio nas je maler dok nas nije uzeo pod svoje. Njegov ministar je u pravu: nikada nećemo priznati što smo priznali. Da nije zvaničnog saopštenja, ne bismo znali razdaljinu do istine. Istina je najjače oružje. Kad obiđe svet, vrati se u vidu bumeranga. Ako vam je istina prirasla za srce, vašoj bolesti nema leka.

Istina je živa. Istina u čoveku počiva. Sezame, otvori dosijee! Oni su kamen spoticanja. U svakom kamenu Sizif vidi šansu. Svi rade sizifovski: prvi osvajaju vrhove udarajući klinove; drugi se guraju oko onoga koji je na visokom položaju.

Ko pokazuje kako trava raste, potkazuje trsku koja misli. Kad je doušnik naslonio uho na živi zid, začepio je nos. Ovo miriše na ono. Dok se đubre razmeće na političkom polju, Augijeve štale vape za tekućom vodom. S druge strane, ko navodi vodu na svoju vodenicu, melje gluposti. Mali mozak popušta pod pritiskom velikog brata. Pritisak je velik. Puni su sebe.

Naravno, lako je pogoditi šta je pisac hteo da kaže. Pogodi ti, majčin sine, šta je istinoljubac želeo da slaže. Manje-više sve je ostalo isto: koliko je Moskvi do Beograda, više je Njujorku do Prištine. Prema tome, i jedni i drugi zadovoljni su ishodom: kako neuhvatljivi, tako i nedodirljivi. Da nismo pametniji od međunarodne zajednice, ne bismo popuštali pod njenim pritiskom.

Neuračunljivi ne znaju za poraz. Sabiraju minuse. Prave kompromis! Ni levo, ni desno, već pravo u obavezu. Dok se gladni vlasti ne zasite, siti svega oskudevaće u svemu i svačemu. Kad se sve uzme u obzir, ne ostane ništa.

Merni instrument

Budi se Istok i Zapad, Severina i ja. Ja je ovde zamenica, tu i tamo više od rečce, rečice, rečenice. Da ja pa ja nije isti on, promene bi bile vidljive golim okom, ne kurjim. Ako izgled ne vara, ovo liči na ono. A ono ni nalik slici o sebi. Jedan je bio toliko nesebičan da je više voleo vlast nego sebe. Bez obzira što se nesebičnost popustljivog vlastodršca meri brojem onih koje je pustio niz vodu – da pokažu gde je jaz.

Otkad su mutivode i prelivode u koaliciji, demagozi bistre politiku. Ko je u koaliciji sa stokom, vlada nemuštim bolje no maternjim. Kad predvodnik nasamari pristalice, prestaje biti magarac. Da vlast nije slast, ne bi proćelje u igri “trule kobile” preskakalo i zaskakalo začelje. Korpus

delikti: što su plate ministara i poslanika veće, pre će biračko telo prime-titi u čemu je štos.

Da najbolji vicevi nisu smešni i da nije kreativne vizuelizacije, ne bismo znali šta je podvojena ličnost videla u njemu, u sebi. Šta je htela da kaže, da prećuti. Ako vam zvoni desno, znači da su uši, vaši i naši u vezi. Da li su na istoj talasnoj dužini, znaju doušnici. U potrazi za svojim identitetom Edip je otišao najdalje. Otac nacije – najdublje.

Čim smrad ispliva na površinu, afirmiše se kao plovni objekat. Predmet pažnje. Kada tip i prototip pokrenu serijsku proizvodnju, finalni produkti su sekundarne sirovine. Malo je septičkih jama koliko je razmetljivih sirovina. Ako vas niko ne šljivi na domaćem tržištu, vi ste brendirani za svetsku pijacu.

Zaslepljeni vlašću vide izlaz u ćorsokaku. Gde snaga klade valja, ne valja se kladiti na snagu argumenata. Dok se nevinost ne dokaže na sudu, za počinjeno delo ne mogu vas dvaput kazniti, ali mogu višestruko nagraditi. Kao u Direkciji za mere, gde je glavni merni instrument plava koverta.

Ničija zemlja

U lopovskoj državi lopov je časno zanimanje. Časna reč ima istu specifičnu težinu kao u našoj. Prema tome, moralni pobednik je narod. Pobedio sebe.

Između države, to sam ja, i države, to si ti oteo, razlika je u osnovnoj računskoj radnji. Izborni sistem favorizuje vladajuću garnituru, garnitura – topove i tipove koji tipuju na slogan: Mi nudimo najviše. Ukrašćemo najmanje. Ko ne koristi pravo na repliku, merka zgodnu priliku kad svi trepnu. Kad se poslanik nađe u nebranom grožđu, ne bere brigu. Stoga poslanik poslaniku replicira poslaničkim pitanjem: “Jesu li lopovi među nama ili smo mi među njima?”

U topovskoj završnici loptop jedan lapio laptop drugom, drugoj.

Vlast je opijat prve vrste. Ni hleba bez motike, ni mrve vlasti bez politike. Do juče smo bili neistomišljenici, a već danas mislimo isto jedni drugima. Po logici stvari, najvažnija sporedna stvar na svetu je glava. Gde pametan popusti jedan posto, budala profitira sto posto.

Koliko je spoljni dug veći od unutrašnjeg, toliko je unutrašnji manji od većeg. Dok konac delo krasi, iz dužničke krize može nas izvući samo uže. Preciznije – uže shvatanje odgovornosti. U granicama zemlje. Što je granični pojas uži, značaj učkura je veći. Ničija zemlja je minimum ispod koga Srbija ne može. Dok se Srbiji ne upali zeleno svetlo, Njegova Svetlost paliće se na crveno. Ako naša kandidatura ne prođe u prvoj turi, čekaćemo drugu turu drugog tura.

Gladni nemaju snage da dignu glas. Ne mogu da drže korak sa razvijenijim delom biračkog tela – izabranima. Otkad su birači zaboravili da se smeju, izabrani se podsmevaju. Da je manje počasnih plotuna, a više salvi smeha, prinosi bi bili rekordni. U Srbiji nije moguć marš gladnih, već samo: “Marš, gladni!”

Klepto-mani-mani

Ako da može da bidne ne, ne može da bude ne. Otkad su afirmacija i negacija u koaliciji, sve može da bidne, ništa ne mora. Prema tome, i neverne Tome se slažu po ko zna koji put: gde sve može da bidne, ništa ne može da bude.

Ko umije, njemu dvije istine. Ko umuje – nijedna. Ako postoje dve, jedna je naša. Istina u poluistini – gola istina je gola laž. Što laž izgubi na kratkim nogama, paralaža se opari na dugim prstima. Kakva je razlika između kleptomanije i svakodnevnih-noćnih krađa, znamo. Kleptomanija je bolest, krađa je zdravija.

Gde istina ne pali, televizor se ne gasi. Stoga je teško dozvati pameći gledaoce i slušaoce kojima su katodne cevi probile bubne opne. Otuda i pravilo: ko nema njuha, nema ni sluha. A doušnika na pretek. I pored toga što je manjak političkog sluha nemoguće nadoknaditi prislušnim aparatima.

Istraga je u toku političkih zbivanja. Da o političkom mrtvacu nisu govorili sve najlepše, ne bi oživeo. Da ga stvoritelj nije pravio po sećanju, na nešto bi i ličio.

Za nestašicu mleka krive krave; za nestašicu krava bikovi koji sede krive veterinare. Međutim, kad je narečeni tajkun, navodno, okrenuo list, čitaoci su ostali bez teksta. Kad podrepašu slava udari u glavu, promeni agregatno stanje – istopi se od miline. Čim je podguzna mušica na nišanu smrada, pokretni cilj je na meti.

Glasačka mašina loži se na paru. O evru da ne govorimo. Ako izostanu penzije, neće penzioneri. Oni su odavno pretekli sebe. Dok se birači povlače u se izigravajući trojansko kljuse, Kurta i Murta jašu naizmenice. Da se biračko telo nije prevarilo u dvama, ne biste se vi ovaplotili u njemu. Poput one alternative: ako je na plotu jedno, a polovilo upola u drugoj strani, ona stvar će se ovaplotiti ili ovaplotiti.

Da se rodilo pod šljivom, ne bi Srbi ljuljali Marka pod Upitnikom.

Jadikovka

Otkad je politika Ahilova peta Srbije, Srbi ne misle svojom glavom. Milošević je pobedio svet, demokrate – Ujedinjene nacije. Da su dve tačke između dve nule, bilo bi nerešeno.

Da istorijsko ne nije da, od pobede ne bi bilo ništa. Konj je stigao na postolje spomenika pre pobednika. Kad je pobednik viši od konja, višak spomenika je na uštrb životnog prostora. Stoga veću pažnju privlači trojanski konj nego pobednik. U prirodnoj je veličini.

Prirodno, na drugoj strani barikada su oni koji su odneli pobedi. Tj. mi.

Srbi ne znaju za poraz. Od autogolova ne vide gol. Ministar se rastrčao s kraja na kraj sveta. Bez obzira što je zemlja okrugla. Vreme je stalo kako bi u kritičnom trenutku bio na više mesta istovremeno. Prema tome, ne treba žaliti za onim što je prošlo, već za ovim što je. Koliko je nama do njega stalo, više je ispod ostalo. Opet je ispalo dobro, ostalo loše. Kosovo nije izgubljeno. Izgubili su se Srbi u Rezoluciji. Gde si bio – nigde. Šta si radio – ništa od Boja na Kosovu.

Kakva vajda što je rešenje na vidiku, kad zaslepljeni vlašću odlučuju. Ko izgubi glavu za vlašću, s biračkim telom je na ravnoj nozi. Dok se prestrojava u hodu, prvi red ne zaostaje za petom kolonom. Nije to nama od onoga što vi mislite, već od ovoga: da se nismo dopali svima, ne bismo podlegli pritiscima; da delo nije izašlo na videlo, ne bi kurje oči progledale; da je prst na čelu, ne bi pukao šamar.

Kome u mraku sine ideja, prvi je na meti. Slobodno kažite šta vam je, pa ćemo vam pokazati šta nije. Šta je ikonopisac hteo da kaže 1999. godine, znaju organi gonjenja. Ne treba žaliti za onim što je prošlo, već za aktuelnim: parola "Gotov je!" izmetnula se u svakodnevnu jadikovku – "Gotovi smo!"

Obraz i odraz

Što poreski obveznici izgube na promeni kursa, kormilar zaradi na kursnim razlikama. Prema tome, nisu razlike među nama, već u nama.

Ako visoka cena zavisi od ucena, kalorična moć meda i mleka je u korelacionoj vezi s položajem demagoga. Gde teku med i mleko, najveć u kupovnu moć imaju oni koji kupe kajmak. Dok cene meda i mleka ne izađu iz ilegalnih tokova, bebe će sisati palac. Legalno.

Kad se stolica sraste sa zadnjicom, lice se identifikuje kažiprstom. Međutim, analizom duplih stolica nameće se zaključak: gde nužda zakon menja, dve rupe vrše malu i veliku rokadu. Dokle god bude ogledalo krivo, nećemo razlikovati lice od naličja. Kad je prvo lice okrenulo ćurak napako, ukazalo se naličje prve postave. Ko ne može da veruje svojim ušima, mora vašima: "U redu, mi smo najgori. Ali vi nemate boljih od nas." Ko zna zašto je to dobro, ne zna zašto je ovo loše.

Posle bitke svi generali pametni, a ponajviše oni koji nisu učestvovali. Ako je svaka stopa grob do groba, onda je ova zemlja masovna grob-

nica: da nije tehničkih smetnji, ne bi istina procurila; da nisu kopali na pogrešnom mestu, ne bi se dokopali vlasti; da je ministar rekao celu istinu, ne biste mu verovali ni ono što je slagao.

Kad bi ministri podnosili ostavke svaki put za svaku stranputicu, jedanput bismo stigli u Evropu. Ljudi posebnog kova kuju se u zvezde. Ko se nađe između čekića i nakovnja, ne razlikuje pristupnicu od odstupnice. Otuda i odovuda sukob interesa: koliko je Evropi do Srbije, toliko je Srbiji do sebe.

Nije sramota izgubiti od jačeg. Sramota je izgubiti sebe. Ako vam je oho na levom uhu, a mobilni u desnoj ruci, vi ste oho-ho odlepili. Ko stavi obraz pod noge, ne treba mu odskočna daska. Jesmo dotakli dno, ali nije ono nas.

Ova jeste – nova nije

Birači su željni promena. Dosadili sami sebi. Vremena se menjaju, vi ste nezamenljivi. Ne možete protiv vremena – isti ste kao što ste bili. Pred narodom koji ništa ne dovodi u pitanje ne treba stavljati Upitnik, već znak opšte opasnosti.

Ogledalo je krivo za sve. Mi nismo ni za šta!

I mi znamo da od nas ništa ne zavisi – reče visak privesku.

Demokrate su ostvarile jedinstvo suprotnosti. Opet misle svi kao jedan. Vuk dlaku menja, a predsednik potpredsednika. Ko presipa iz šupljeg u porazno, ne uliva poverenje – drži levak. Lako je levacima i zaslepljenima vlašću da voze vezanih očiju dok imaju duge prste. Da ministar za ekologiju ima tri čista, ubacio bi trojku bez koske. Priznaje samo sud partije na vlasti.

Vreme curi iz godine u godinu: u 00 časova; iz nule u nulu; u dve nule. Kad ste između dve, vi ste u cajtnotu ili u ekološkom problemu. Vreme nas je pregazilo. Što ste nam danas obećali, juče je palo u vodu. Prema tome, svakoga dana u svakom pogledu nama je bolje no što će biti. I još nešto: ništa nije kako će biti. Na prvi pogled minut do dvanaest, na drugi – minut ćutanja. Pre će vreme nama dohakati no što ćete vi njemu dohakati.

Kraju šala. Budućnost je počela... Naš život je bajka. Ako preživimo sada i ovde, doživete srećnu 2020. godinu. Ona je od strateškog i strategijskog značaja. Srbija nema vremena za bacanje. Što je imala, to je bacila, podbacila, pobacila. Njihovo je prošlo – naše ostalo. Rezultat je ispod linije. Nije rezultat, nego skor. Skoro nećemo znati kakva je prošla. Nazadni, srećna vam prošla!

Lešinari, sreća vam pevala labudovu pesmu!

Nova samo što nije. Ova jeste.

Nemanjina 11 od sto

Kada istina o Srbiji obide svet, vrati se na adresu pošiljaoca. Australijskim domorocima bumerang, nama istina. Najubojitije oružje do pojave teve.

Otkad je sve okruglo pa na čoše, centar moći je kritična tačka kvadrature kruga. Ako Srbi vide vođu u svakom slepcu, znači da su dalekovidni. Ko biračkom telu uzme meru, pravi sistem po svome. Ne bira sredstva da dođe do cilja, već ciljnu grupu – da dođe do sredstava. U stara dobra vremena bili smo mladi ljudi. Nisu nam zavideli što smo nedokazani, već što smo bez premca. Iver ne pada daleko od ive.

Pogodili ste kao prstom u pekmez: vlast je slast prve vrste – da obližeš duge prste. Pokvarena je koliko je teška teretna vaga. I infektivna. Prenosi se pipanjem pulsa. Ostalo znate. Kao što znate i da se istorija ponavlja iz dana u dan: posle podne ništa neće biti kao pre. Ako ste sebe uhvatili u laži danas, sutra ćete u krađi. Šta god glavi stanovnika padne na pamet, ispostavi se posle kao statistički podatak.

Ako Srbija uveze 50.000 krava, komšije će crći-pući od zavisti; ako ćemo pravo – reformišite obaveze; ako odgovornost dignete na najviši nivo, svevišnji će se naći u nezavidnoj situaciji. Ko drži sve konce, izigrava marionetu na pozorišnoj sceni, svevišnjeg – na političkoj. Hvatao za kvaku ili caku, ključ je u bravuri!

Odgovornost je ustavna kategorija upravo zato što je ustav najviši akt – slika golog tvorca. Ne treba ga menjati u potpunosti, već samo njegove (i njihove!) prelazne odredbe. Da ne kažemo, potonje članove.

Prema najnovijem otkriću, banke su odgovorne za jačanje dinara: što je čvršći, odgovornost je veća. Nemanjina 11 ima rešenje za inflaciju 11 od sto. Na prvi pogled 11, na drugi 5 do 12. Otkad vlada ima rešenje za sve, niko se ne boji dobra, niko ne broji dobro.

Epicentar i centar moći

Mrtvom slovu na papiru naslov drži lekciju: “Na slovo, na slovo alfa mužjak”. Gde vlada zakon jačega, jača desnica. A u borbi do poslednjeg pobeđuje prvi. Ako vas izgled i pogled na svet varaju, ne berite brigu. Ogledajte se u politici.

Ni hleba bez motike, ni uhljeblja bez rada ispod žita. Dok su trutovi i volovi u koaliciji, papagaji će obećavati med i mleko. Ko je na repu događaja, uzda se u se i u svoje kuse. Da poreski obveznici nisu siti armije lezilebovića, vlast bi objavila rat siromaštvu. U samoodbrani ne biraju se sredstva; u samoobmani biraju birači. Ko se zaklanja iza dva prsta, margri se. Kocka je bačena – vođa prešao biračko telo.

Kad moćnici igraju truse na trusnoj zemlji, epicentar je u centru moći. Nego šta. Kad obraz utanji, namera se providi.

Pobednički mentalitet krasi zaraćene strane: svaka vlast se bori s mafijom istim sredstvima istih poreskih obveznika. U borbi protiv korupcije ne biraju se sredstva, već kanali. Daj šta daš! U toj bespoštednoj borbi najjače sredstvo bila je istina. Bila i ostala daleko iza svih. Gde se pola istine prodaje kao cela, pretplata je u dva dela. TV istini drže stranu da ne bi prevagnula na drugu bandu. Kad je katodne cevi doteraju do živog zida, pukne bruka. Rezultat je nerešen: vlast i mafija jednako su doprineli pobedi nad istinom; vlast je odnela pobjedu, mafija – pare.

Dok se sistem menja preko noći, sistemska korupcija uzima danak. Ko je povećao cenu sa pet na deset miliona, sapet je između reči i dela, načela i čela. Zato podignimo uvis čela! Da vidimo ko je odsvirao svoje!

Da zemlja nije okrugla, Srbija bi izašla na kraj sa svetom. Kad telo zađe u senku Njegove Svetlosti, nastupa pomračenje uma. Bez promene zauzetog stava prva postava ne može u EU. Dok je Kosovo Srbija, promene ustava biće kosmetičke.

Beograd, 1869–1941.

SEĆANJA

Veroslava Tadić,
novinar, Beograd

KALENDAR RUŽNIH DOGAĐAJA

Početak sedme decenije XX veka obeležen je krupnim političkim potresima u Srbiji i Hrvatskoj. Prvo je u Hrvatskoj krajem 1971. smenjeno političko i državno rukovodstvo zbog nacionalističke orijentacije. Godinu dana kasnije u Srbiji je na sličan način izvršen obračun sa liberalističkim rukovodstvom. I u jednom i u drugom slučaju sudbinu rukovodećih garnitura podelile su i određene novinarske ekipe. U Srbiji su taj brodolom doživeli: Aleksandar Nenadović, glavni urednik Politike, Frane Barbieri, glavni urednik NIN-a, Dragoljub Ilić, direktor Televizije Beograd, Veroslava Tadić, glavni urednik Informativnog programa TV Beograd, Mirko Stamenković, glavni urednik Večernjih novosti, Ljubomir Veljković, glavni urednik Ekonomske politike i Života Đorđević, zamenik glavnog urednika NIN-a. Svako od njih je imao "sopstveni greh", a svi skupa su proglašeni krivim što su hteli više demokratije i slobodu javne reči. Prilog Veroslave Tadić, najmlađe žrtve tadašnjeg progona novinara, mali je isečak iz tog vremena.

"Puna linija" u srpskom novinarstvu 1972. godine postojala je u glavama izvesnog broja ljudi, javno definisana kao napad na Josipa Broza Tita, na jedinstvo radničke klase, na akcionu sposobnost Saveza komunista, a među novinarima su nađeni krivci za loše stanje materijalnog i psihičkog zdravlja naroda.

Neki od tih pučeva su nazivani Pismom predsednika Tita i još po jednog potpisnika. Takvo pismo Predsednika Tita i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, napisano 1972, prevazišlo je sve dotadašnje kampanje. Njegovo trajanje se proteglo na godinu i nešto više dana. Scenario toga puča bio je jednostavan: vlast je preuzeta egzemplarnom kaznom nekolicine novinara, uz učešće čitavih redakcija u izricanju kazni, i masovnim čistkama privrednih rukovodilaca.

Mali broj žrtovanih novinara obezbeđivao je "demokratski imidž" za inostrane krugove, egzemplarna kazna ulivala je strah ostalima, a politička podobnost je ojačala kao jedini kriterijum, svodeći se na odanost

– ne programu ili ideologiji, već tumačenjima koja su dvali trenutni vlastodršci. Oni koji su preuzeli vlast 1972. godine nisu imali ličnih razloga da deluju tako da novinarstvo oslobode straha od poslušnosti. Te godine nijedan od smenjenih novinara nije bio uhapšen, nisu ostali bez posla i hleba – to je trebalo da smiri savest kolega. Pojam profesionalno informisanje, angažovano i sa stavom, i pojam odgovornosti za netačno i neblagovremeno informisanje zamenjeni su kategorijom “korisnost informacije”, ali za političare na vlasti.

Danas je većina novinara sklona da prizna da su kazne izrečene tada smenjenim novinarima bile prejake. Neki čak kažu drakonske. Nije nam bilo dozvoljeno da pišemo, govorimo, snimamo – da radimo svoj posao. Trajalo je to godinama, povlačili su nas kao ilustraciju za političko partnerstvo, razbijanje jedinstva radničke klase Jugoslavije, za malograđanske i buržoaske elemente u novinarstvu, za produženu ruku različitih neprijateljskih tendencija. Čak su i neke mesne zajednice raspravljale o našim krivicama.

Ne znam kad je naša politika “otkrila” bavljenje spoljnim i unutrašnjim neprijateljem. Mene lično nikad nije zanimalo šta radi, ili šta može da radi neprijatelj, jer je njegov posao da nam smišlja i smešta zlo. Ja sam se uvek interesovala šta mi rade prijatelji, ili oni koji su dužni da rade u moju korist po Ustavu i zakonima, da me štite, da stvaraju uslove da poštenim radom bolje i mirnije živim.

Hronologija izabranih događaja pokazuje da naše kazne nemaju veze sa odgovornošću za novinarski posao. Ako se odgovornost za ono što je učinjeno u dnevnom političkom novinarstvu pokreće 15 meseci posle događaja, a pola godine posle objavljivanja, i ako se mere odgovornosti dopunjavaju zavereničkim, špijunskim aferama i pokušajima da se novinari svrstaju u kriminalce – onda ne može da se govori o odgovornosti novinara već o konstrukcijama obračuna vlasti sa nepoželjnim novinarima.

5. jul 1971.

Tito govori rukovodiocima u Hrvatskoj, ali o razgovorima u vili “Vajs” ništa se ne saopštava, čak ni da je sastanak održan.

1. decembar 1971.

Održana je 21. sednica Predsedništva SKJ na kojoj je kritikovano hrvatsko rukovodstvo, a 18. decembra na 23. sednici CK SK Hrvatske ostavke podnose Savka Dabčević-Kučar, Mika Tripalo, Pero Pirker ...

8. maj 1972.

Tito posećuje Užice, drži govor koji se prenosi, ne pominje nikakve namere u Srbiji da “ga se smeni”. Istog dana *Tanjug* emituje i Titov govor iz vile “Vajs”, navodeći da je rekonstruisan po beleškama Milke Pla-

ninc, Jure Bilića, Josipa Vrhovca i Eme Derosi Bjelajac. Televizija Beograd objavljuje govor sa izvesnim skraćanjem. Izostavljena su: zbivanja oko Matice Hrvatske (Đodan i Veselica su već bili uklonjeni), Titova zamjerka rukovodstvu Hrvatske da ništa nije preduzelo protiv onih “za koje već i vrapci znaju da pevaju: ‘Druže Tito ljubim te u čelo, daj obuci ustaško odjelo’”, delovi oko prevaziđenih zbivanja na Filozofskom fakultetu u Beogradu i dve rečenice o navodnim namerama u Hrvatskoj i Srbiji da se on smeni. Sledećeg dana taj govor, sa sličnim skraćanjima, objavila je i štampa. Sve to je učinjeno 8. maja, a do sredine oktobra niko ne zamera što su skraćanja izvršena.

18. septembar 1972.

Objavljeno je pismo Predsednika i sekretara Izvršnog biroa SKJ (Tita i Dolanca), posle čega pojedinci u beogradskim redakcijama počinju da se prisećaju kraćenja Titovog govora održanog pre 15 meseci i objavljenog pre pet meseci, i da traže uklanjanje odgovornih.

Kao glavni urednik za Informativni program Televizije Beograd pisala sam redovne subotnje komentare, obrađujući tekuću političku situaciju. Komentar od 24. septembra 1972. je imao dve teme: reagovanje na govor Staneta Dolanca u Splitu pre dva dana i tvrdnju da za tačnost podataka koji se koriste treba da odgovara onaj koji ih javno daje. Ime Staneta Dolanca je pomenuto u tom kontekstu, a različiti podaci za iste stvari nisu pripisani nikom pojedinačno.

Komentar je izazvao oštre reakcije na najvišem nivou. Osudili su ga članovi Izvršnog biroa: Todo Kurtović, Jure Bilić i Stane Dolanc. Da bi stvar dobila “na težini” Veroslava Tadić je proglašena detetom “buržoaskih intelektualaca, školovanim u inostranstvu”. Sledila je moja ostavka na mesto glavnog urednika Informativnih programa TV Beograd, a zatim i partijska kazna – opomena.

17. oktobar 1972.

Na Kolegijumu TV Beograd još niko ne pokreće pitanje skraćivanja Titovog govora. Pokrenuto kasnije, vodi mom isključivanju iz SK, što kao procedura traje godinu dana. Stvar dobija monstruozne okvire “špijunsko-zavereničke afere” protiv Josipa Broza. Istražuje se na čijoj su mašini kucani komentar i skraćeni govor! Neko (u Jugoslaviji i u Srbiji) nije hteo da ima novinare – žrtve, gonjene zbog nepodobnog mišljenja; bili su mu nužni zaverenici, kriminalci. Godinu dana kasnije (10. septembra 1973), u TV Beograd se ponovo pokreće istraga: ko je kucao, ko je čitao komentar? Jedan kolega se “priseća” da je *pre dve godine* održan “zaverenički sastanak protiv Tita”. Još neke kolege “dozvoljavaju” mogućnost da je takav sastanak održan, a broj onih koji su spremni da se naknadno nečega prisete se povećava.

Kalendaru ružnih događaja iz tog doba dodala bih još jedan datum. Draža Marković, jedan od glavnih aktera u tadašnjem obračunu sa srpskim liberalima, 21. oktobra 1972. u svom Dnevniku beleži: “Grubo sam rekao Zdravku Vukoviću (tadašnji generalni direktor RTB) ‘zar ste zaista mislili da možete komentarima V. Tadić i člancima F. Barbijerija i Ž. Đorđevića oboriti Tita i SKJ?’”

Šta danas reći o svemu tome?

U situaciji u kojoj nisu definisana i zaštićena profesionalna i građanska prava, “pravda” je uvek rastegljiva. Postoji li sistem u kome su i nož i pogača u istim rukama, u kome kadija i tuži i sudi, u kome su svi zavisnici od vlasti? Novinari se, kao i svi drugi mogu kupiti: podobnošću, priznavanjem školske spreme, učešćem u ratu, nesukobljavanjem s određenom platformom i mnogo čime još. Svaka se informacija bezmalo može podvesti pod “uznemiravanje javnosti”. Pre dvadeset godina mnogi su svoju savest umirivali narodnom poslovicom po kojoj petao koji prerano kukuriče završi u loncu. Ali to je izreka iz nekih davnih vremena, iz vremena Srbije bez mašina, novina i časovnika. Valjda se nešto od tih vremena promenilo.*

Novi Sad – Beograd, 1894.

* *Dva veka srpskog novinarstva*, Institut za novinarstvo, Beograd 1992. godine, str. 253–255.

.....

DOSIJE

.....

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

REHABILITACIJA POLITIČKIH OSUĐENIKA I KAŽNJENIKA U SRBIJI (7)

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti jedan od važnih koraka je rehabilitacija političkih osuđenika i kažnjjenika. Taj korak je veoma težak i bolan jer su tokom poluvekovne autoritarne vladavine i nepravne države mnogobrojna lica bila osuđivana mimo važećih pravnih normi, ili na osnovu neprimerenih i necivilizacijskih propisa. Zapravo, osnov kažnjavanja bila je politika partijske države i njena rigidna ideologija. Time je žrtvama političke represije naneta velika nepravda, a društvu istorijska sramota.

Zakon o političkoj rehabilitaciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji iz autoritarnog u demokratski poredak. Nakon sloma autoritarnih režima, većina zemalja u tranziciji (Mađarska 1989, DDR 1990, Češka i Ruska Federacija 1991, nešto kasnije Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija i Slovenija) su uspostavljanjem mehanizama vladavine prva i pravne države uspele da prevaziđu ovu istorijsku sramotu. One su, između ostalog, otvorile procese moralne, političke, pravne i ekonomske rehabilitacije.

U Srbiji je tek šest godina posle pada Miloševićevog autoritarnog režima uspostavljen društveni konsenzus u pogledu donošenja Zakona o rehabilitaciji žrtava političke represije. Naime, Narodna skupština Republike Srbije donela je 17. aprila 2006. godine Zakon o rehabilitaciji (Službeni glasnik, broj 33/2006). Nažalost, on nije bio praćen donošenjem nužnih, tzv. restitucionih zakona i propisa (zakona o dosijeima tajnih službi, zakona o denacionalizaciji i sl.), tako da je srpski Zakon o rehabilitaciji izneverio velike nade i očekivanja kako žrtava političke represije, tako i stručne i šire javnosti. Reč je o zakonu koji daje žrtvi političke represije pravo samo na to da se presuda proglasi ništavom i žrtva smatra neosuđivanom, a kada je kažnjena bez odluke, da se utvrdi da je bila žrtva iz političkih razloga.

Očigledno je da srpski zakonodavac u vreme donošenja Zakona o rehabilitaciji nije imao, niti danas ima, izgrađen stav o načinu na koji će pristupiti zakonskom regulisanju prava na obeštećenje žrtava političke represije. Stoga se on opredelio za pravnu rehabilitaciju u užem smislu, izostavivši potpuno pravnu rehabilitaciju u širem smislu u vidu vraćanja naplaćene kazne, konfiskovane imovine, obeštećivanja za narušeno zdravlje ili prekinutu karijeru, priznavanja u radni staž vremena provedenog u zatvoru i dr. Ove slabosti Zakona o rehabilitaciji su otežale, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući većini nadležnih okružnih sudova na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, Zakon se relativno uspešno primenjuje.

Redakcija časopisa Hereticus nastavlja da prati procese rehabilitacije političkih osuđenika i kažnjenika u Srbiji i da objavljuje pojedina dokumenta iz sudskih spisa koja imaju širi, principijelan značaj za kritičko preispitivanje naše autoritarne prošlosti.

U ovom broju objavljujemo relevantnu dokumentaciju u vezi sa rehabilitacijom Milana Mladenovića.

Prva i poslednja strana zabranjene "Stradije".

Rastko Jovanov
filozof, Beograd

SUDSKA REHABILITACIJA FILOSOFA I PESNIKA MILANA MLADENOVIĆA

Neprijatelj naroda

Pesnik i filozof dr Milan Mladenović (1949, Užice) uhapšen je 5. oktobra 1984. u Beogradu u 35. godini života, 4. novembra iste godine optužen, 14. januara 1985. izveden pred sud i 4. februara 1985. osuđen zbog “neprijateljske delatnosti protiv naroda i države”, odnosno stvaranja “neprijateljske grupe” za rušenje socijalističkog uređenja, čiji su tobožnji članovi bili istaknuti pripadnici srpske emigracije u Parizu, u kojem je Mladenović boravio od 1980. do 1984. godine radeći doktorat na Sorboni. Istražni sudija bio je Čedomir Pepić, a izvršni Dušan Radošević. Javni tužilac bio je najpre Miodrag Tmušić, a nasledio ga je Milan Bajić. Mladenović je tokom istrage i suđenja imao pet branilaca – M. Gavrilovića, V. Guberinu, M. Vujina, M. Filipović i Venijamina Pejovića, od kojih je zadržao samo poslednjeg, jer se jedini saglasio sa njegovom oštrom koncepcijom odbrane kojom je svoje tužioce optužio kao istinske neprijatelje naroda.

Tokom pretresa Mladenoviću su oduzeti obimna književna arhiva, prepiska, mnoštvo tada zabranjenih knjiga i šest tomova pomenutih dnevnika, oko čega se, po Mladenovićevoj tužbi (branilac dr Sl. Gavrilović), još od 1997. godine vodi spor pred beogradskim Okružnim sudom.

Povod za hapšenje i osuđivanje pesnika i filozofa bili su, međutim, njegovi tekstovi koje je od 1981. do 1983. pod pseudonimima objavljivao u pariskom emigrantskom časopisu *Savremenik* (Mladenovićeви pseudonimi bili su Đura Vrbavac, Miroslav Srbinović, Slobodan Vučitrn i Mihail Svetić Arandelović), čiji je osnivač i glavni urednik bio Boško Vračarević, ugledni predratni novinar beogradskog *Vremena* i jedan sa liste članova tzv. “neprijateljske grupe” (ostali “članovi” bili su Vlada Vladislavljević, Živko Puretić i Olga Luković-Pjanović). U njima Mladenović razotkriva nameru srpskih komunista da pod maskom ekstremnog nacionalizma očuvaju uzurpiranu vlast i spreče obnovu monarhističkog legitimiteta. O tome ponajviše svedoče članci “Sledeći rat Draže Mihailovića ili Solunci ponovo među Srbima” i “Mefistofelovski zagrljaj Zapada”.

Pravi razlog za hapšenje i suđenje krio se, međutim, ne toliko u saznaju da je Mladenović svojim “preteranim mislima iz Pariza” prozreo pomenute namere jugoslovenskih, i naročito tadašnjih posletitovskih srp-

skih komunista, koliko u okolnosti da je njihovim službama bezbednosti očigledno bilo poznato da je nekadašnji istaknuti učesnik studentskih demonstracija iz 1968, bivši predsednik buntovnih studenata Filozofskog fakulteta (i kao takav prethodnik i politički učitelj Zorana Đinđića), u svom domaćem i međunarodnom okruženju raspolagao velikim i uticajnim krugom prijatelja i saradnika. Nije im bilo nepoznato da je sve to okupljanje u Parizu i zračenje prema otadžbini "iz potaje" harmonizovala njegova neformalna, u Sremskim Karlovcima 1978. g. ilegalno osnovana, "Stranka Pravoga Slova", koja se zalagala za obnovu nacionalnih i demokratskih tradicija prevashodno delovanjem na području kulture. Da je to za režim bila opasna rabota mnogi su saznali u prvim danima Mladenović evog hapšenja, kada je na saslušanje (zastrašivanje, potkazivanje, vrbovanje...) privedeno, mahom u beogradski Centralni zatvor, oko 150 osoba, od kojih su neke pretrpele (dugo)trajne posledice tog zlostavljanja.

Namera da se posveti borbi za duhovno i političko oslobađanje svoga naroda dovela je Mladenovića u Pariz, na Sorbonu, kao stipendistu francuske vlade, na doktorske studije (doktorat trećeg stepena "Plotinova estetika" kod profesora Pjera Obenka, potom državni "Hajdeger i problem logosa" kod Anrija Biroa), da tamo, po vlastitim rečima, "za Srbiju uradi ono što je Adam Mickijević uradio za Poljsku, da je, naime, sa najsnažnijim odlikama njenog identiteta, uvede u Evropu". Sa istim ciljem tri puta uzastopno učestvuje na Festivalu evropske poezije u Luvenu (Belgija) u organizaciji tadašnje Evropske zajednice. Već pri prvom gostovanju 1982. (tema: "Misterija i materija") izazvao je veliku pažnju improvizovanim govorom "Tajac pred tajanstvom bića" koji je najpre održao na srpskom, potom i na francuskom, pokazavši kako se iz povesne sudbine srpskog naroda, i naročito iz svetlosti njegovog jezika, pretumačuju i rasvetljavaju vekovne filofske nerazrešivosti i vaspostavlja ravan relevantnog epohalnog mišljenja. Na trećem od pomenutih gostovanja (tema "Evropa-Afrika"), nepunih nedelju dana pred svoje hapšenje, Mladenović je stekao opšte simpatije razložnom kritikom evropocentrizma sa stanovišta svoje "filosofije slovesnosti", zalažući se za ontološku samobitnost i ravnopravnost svih naroda, rasa, kultura i tradicija.

Tokom suđenja, koje je na prvim stranicama (*New York Times*, *Le Monde*...) pratila celokupna svetska demokratska javnost, a zahteve za pesnikovo oslobođenje upućivalo javno mnjenje vodećih zemalja sveta, ugledne univerzitetske i kulturne ustanove kod nas i u svetu i najznamenitiji svetski i (neki) domaći intelektualci, Mladenović je 40 dana štrajkovao glađu i za to vreme napisao svoju znamenitu *Završnu reč – Uvod u doba slovesnosti*, u kojoj je izložio svoj filofski "sistem slovesnosti", preorekavši brz raspad komunizma u Srbiji i u svetu. Više autora označilo je izuzetan značaj ovog dela za srpsku filofsiju i za njen iskorak ka

svetskoj epohalnoj misli (prof. dr Milan Petrović Cerski, prof. dr Milan Brdar, dr Stanislav Nikić, Predrag Dragić Kijuk, Nebojša Kovačević...), svrstavši ga “među najlepše stranice filofske literature ikada napisane” (Cerski), i rame uz rame sa *Odbranom Sokratovom* i Ničeovim *Zaratu- strom* (Brdar, Cerski).

Politika prljavih ruku – produžetak građanskog rata

Šta su to “krili” Mladenovićeви napisi u *Savremeniku* kada ih je tadašnja vlast uzdigla na nivo opasnosti za sopstveno postojanje, a sadašnja, poput svih prethodnih, i dalje taji i od političke i od stručne, a ponajviše od šire javnosti?

Ne upućuju li ka odgovoru već i naslovi nekih od inkriminiranih tekstova kao što su “Komunisti se srde na Boga”, već pomenuti “Sledeći rat Draže Mihailovića...” i “Mefistofelovski zagrljaj Zapada”, pa i sam metonimičan prizvuk glavnog Mladenovićevog pseudonima “Slobodan Vučitrn”? U tim tekstovima on demaskira i raskrinkava političke ciljeve “naših socijalista iz Londona”, okupljenih oko tzv. “Nove demokratske alternative” na čelu sa Vanetom Ivanovićem, Desimirom Tošićem i Aleksom Đilasom i povezanih sa disidentskom opozicijom u Beogradu, i označava ih kao “politiku prljavih ruku” (“Mefistofelovski zagrljaj Zapada”, u: *Kraj broznog vremena I*, str. 95–99). Kakav li je tek to paradoks sudske presude, kakva ironija u rangu galimatijasa, kada se Mladenović tom presudom osuđuje upravo kao pripadnik “Nove demokratske alternative”!

Najbolje je da se o smislu “prljave strategije” obavestimo rečima koje joj je u “Uvodu” za prvi tom *Kraja broznog vremena* posvetio sam njen dijagnostičar.

“Upravo je pisac ove knjige bio u povlašćenom položaju da objavu Slobodana Miloševića na političkom nebu Srbije i Jugoslavije raspoznava kao čin ostvarenja tog dugo i pažljivo pripremanog scenarija. (...) On se oštro suprotstavio zamisli dela srpske emigracije, da komunistima (i to, naravno, srpskim) treba prepustiti prelazni period ka demokratiji, jer se, tobož, prljava posla koja u tom periodu treba obaviti ne nalaze na spisku demokratskih metoda. Prljava posla koja su potom u neizmernim količinama i obavljana bila su zato ovom svedoku odmah raspoznativa, očigledno naručena i data u nalog pukom izvršiocu i to upravo sa mesta koje se kelo u demokratiju. (...) Koja su to prljava posla koja nisu na repertoaru demokratije a koja je on u njihovo ime morao da obavi?”

Odgovor na to pitanje dolazi sam od sebe ima li se u vidu drugo otkriće saopšteno u pomenutim tekstovima. Sami srpski komunisti, vođeni očigledno nagonom samoodržanja, zaigraće na srpsku kartu! A to će učiniti tako što će u ime Srba i Srpstva – oni! – rešavati srpsko pitanje, odnosno ispravljati ponižavajući položaj Srbije

u Jugoslaviji, kada za to bude kucnuo čas! (...) Tačno po predviđanju 'preteranih misli iz Pariza', komunisti su se na naše oči prestrojavali u demokratske i nacionalne redove. Osnivanje političkih stranaka podstaknuto je iz samog vrha komunističke oligarhije, a svojih pet minuta dočekali su i 'mladomarksisti' poznati kao 'praksisovci' (vid. u knjizi tekst 'Brza sporost praxis evolucije') koji su se prividno raslojili i pružili 'teorijsku' podlogu nečuvenoj podvali kojom su se novi članovi tajnog Centralnog komiteta KPJ rasporedili na radna mesta šefova 'opozicionih' stranaka." (*Isto*, str. 27–30)

Predvidevši ovakav ishod čitavu deceniju ranije, "Slobodan Vučić" stvar dovodi do poente:

"Ako stvari zaista tako stoje, onda nije bez svake pameti pomisao, da će jugoslovenski vlastodršci morati da vrate ključeve svog komunističkog carstva onoga trenutka kada im ih nazad zatraže njihovi zapadni tutori. (...) Naša gospoda u Londonu, ipak, veruju da će se ključevi Jugoslavije naći u demokratskim rukama. Gajeći takve nade treba da znaju, da se iz mefistofelovskog zagrljaja Zapada malo ko izvukao." (*Isto*, str. 96).

Iz svega navedenog može se pretpostaviti zašto je tadašnji (ne)znani izvestilac Amnesty International-a iz Jugoslavije, iz redova jugoslovenskih komunističkih disidenata, Mladenovićevo pisanje u *Savremeniku* označio kao "zalaganje za nasilne metode" (čime mu je direktno uskratilo podršku ove međunarodne organizacije za zaštitu političkih sloboda i ljudskih prava), nasuprot izveštaju izvestioca iz "slobodnog sveta" Đorđa Novakovića, koji komunističkog zatočenika jasno opredeljuje kao "zastvorenika savesti" ("prisoner of conscience"). Čuveni britanski novinar srpskog porekla 8. marta 1985. piše u sedište Amnesty International-a:

"As I've said before I think Mladenovic can be safely classified as "a prisoner of conscience" and the Serbian PEN's stand seem to confirm this." A onda celih 40 dana kasnije (16. aprila): "I also enclose Milan Mladenovic's (pen name Slobodan Vucitrn) article 'Sledeći rat Džaze Mihailovića ili Solunci ponovo među Srbima' from Paris' *Savremenik*. Having read the article I am still of the view that Mladenovic can be safely classified as prisoner of conscience. If I remember correctly, not even the indictment suggested he ever advocated the use of violence and I cannot imagine that the Serbian writers' association and Serbian PEN center would intercede for somebody who did. (...) – Please let me know what AI decision on Mladenovic is".

Iz pisama se vidi da Novaković uporno pokušava da otkloni nečiju dostavu da Mladenović zastupa ratnu ili terorističku opciju, upozoravajući čak da ta "dostava" iz Beograda osuđenog pesnika okrivljuje u većoj meri nego sama presuda! ("If I remember correctly, not even the indictment suggested he ever advocated the use of violence..."). Takav utisak potkrepljuju i drugi Novakovićevo izveštaji, u kojima on od 7. februara

(“Has I decided to adopt Mladenovic or is the matter still under consideration? Please let me know if I can do anything to help provide more evidence”) do 28. maja (“As AI is planning to give Mladenovic a prisoner of conscience status?”) bezuspešno traži odgovor da li će Amnesty International uzeti srpskog pesnika u zaštitu. Kao što vidimo, Novaković čak nudi svoju dalju pomoć na “pribavljanju više dokaznog materijala”, koji tokom svog nepristrasnog zalaganja čak i samoinicijativno dostavlja (“Herewith a report on the first three days of the Mladenovic trial written presumably by an eyewitness and received from a very reliable source /CADDY/ ... I trust the Mladenovic material will be of special interest to you since you have not got many documents about him”). Ali uzalud. Nikakvog odgovora. Beogradska dojava, po svemu sudeći iz disidentskih redova, bila je jača. Građanski rat u Srbiji i dalje je trajao.

Obrisi produžetka “građanskog rata” ocrtavaju se ne samo na događajima koji su usledili, nego i na čitavoj potonjoj Mladenovićevoj sudbini. *Književne novine* kao organ Udruženja književnika Srbije, za sve vreme Mladenovićevo suđenja i robijanja, nijednom reči ne pominju taj slučaj, uprkos statutarnoj obavezi da prenesu bar zvanična saopštenja. Beogradski advokat Rajko Danilović u knjizi *Upotreba neprijatelja – politička suđenja 1945–1991. u Jugoslaviji* (Valjevo 1993) nijednom rečju ne pominje “slučaj Mladenović” (njemu, inače, do tančina poznat), iako u njoj iscrpno navodi i opisuje sve političke progone i procese u komunističkoj Jugoslaviji od dolaska komunista na vlast.

Uzvrataj

Oduzimanjem pasoša sprečen da se vrati u Pariz i dovrši državni doktorat, Mladenović 1987. osniva izdavačku kuću “Sfairos”, koja će postati pionir oslobođenog privatnog izdavaštva, prvi put nakon Drugog svetskog rata u celoj tadašnjoj Jugoslaviji, pod čijim okriljem je objavio više od 300 knjiga. Godine 1989. sa velikom grupom autora i saradnika “Sfairosa” pokreće obnavljanje “Društva srpske slovesnosti” (u zamenu za komunizmom obeščašćenu Srpsku akademiju nauka i umetnosti), a sa advokatom Veljkom Guberinom obnavlja Pašićevu Narodnu radikalnu stranku, kojoj trasira programsku orijentaciju (*Kraj broznog vremena I*, u poglavlju “Radikalsko živo blato”; takođe “Ideje za program NRS” i “O pobudama i ciljevima obnove NRS”, str. 49–56) i čiji predsednik Izvršnog odbora postaje 27. aprila 1990. na Velikoj svezemaljskoj skupštini u Domu sindikata.

U svom političkom “radikalskom” programu Mladenović je zahtevao izbore za Ustavotvornu skupštinu, ukidanje “ćoravokutijaškog” referenduma kojim je nasilno ukinuta legitimna vlast dinastije Karađorđević i samim tim za obnovu versajske Jugoslavije povraćajem u pređašnje sta-

nje (*restitutio in integrum*), uz jasno definisanje srpskih prava poništenih avnojevskim odlukama. Energično je zahtevao osudu komunističkih ratnih i poratnih zločina i zločinaca i preocenjivanje pokreta i lične žrtve đenerala Draže Mihailovića i Milana Nedića, oštro istupajući protiv “prljave londonske strategije”, odelotvorene u politici Ćosića i Miloševića. Svojim rešenjem “kosovskog pitanja”, koje je stavio u središte celokupnog nacionalnog i demokratskog programa, izdvojio se stavom da je ono rešivo samo podržavanjem demokratskih procesa u Albaniji, da bi se stvorili uslovi za povratak milionske vojske emigranata i za vaspostavljanje etničke ravnoteže koju su počev od 1941. godine narušili nacistički i komunistički zločini.

U tom opasnom prelaznom vremenu 1990. Mladenović će, kako sam kaže, “sa glavom u torbi protutnjati kroz srpske zemlje i gradove” podižući i organizujući narod (dok su mu u samoj stranci kopali tlo pod nogama montirajući pogromašku harangu zasnovanu na lažima i falsifikatima), a stići će i do američkog Kongresa, zarad učvršćenja srpske pozicije u svetskom javnom mnenju, ali i u potrazi za podrškom srpske političke emigracije. Improvizovani govor na “Srpsko-američkim danima” u američkom Kongresu (21–22. jula 1990.) pod nazivom “Kad komunisti menjaju dlaku” (*Kraj broznog vremena II*, str. 70), izazvao je oduševljenje kod američkih Srba koji su mu potom organizovali predavanja u preko 20 gradova Amerike i Kanade. Osim pomenutog, Mladenović je u američkom Kongresu održao još jedan govor pod nazivom “Temelji srpskog identiteta” (*isto*, str. 74), zasnivajući na tim temeljima zdanje buduće politike Srbije. Najzad, na prvim “slobodnim” izborima posle Drugog svetskog rata Mladenović istupa sa svojom prvom kandidaturom za predsednika Srbije.

Napustivši NRS kada je njena Skupština 23. februara 1991. u Kragujevcu zloupotrebljena za osnivanje ekstremizovane SRS, Mladenović sa novinarom Sinišom Nikolićem i arhitektom Dragomirom Acovićem osniva Konzervativnu stranku i postaje član Krunskog političkog saveća prestolonaslednika Aleksandra. U svojstvu predsednika KS preduzeće drugo putovanje u Ameriku i Kanadu (leto 1992), u pokušaju da utiče na povlačenje sankcija protiv tadašnje Jugoslavije. Tamo će biti primljen na najvišem nivou, najpre u američkom Kongresu i Stejt Departmentu, a potom i kod predsednika Kanade Brajana Malrunija. U istom svojstvu naćiće se 1997. godine na čelu snažne opozicione koalicije “Preporod”, sa svojom drugom kandidaturom za predsednika Srbije. No da se i tom prilikom ne desi ništa novo pobrinuli su se i pozadinski i lično istureni režiseri u samom “Preporodu”, koji su protiv svog čelnog čoveka tokom cele kampanje vodili harangu sprečavanja javne promocije, sličnu onoj u NRS, uključujući tu uz ostalo i jedan direktan nasrtaj na njegov život.

Nažalost, sav će taj trud biti ne samo uzaludan, nego po samog Mladenovića i poguban, jer ga je istovremena borba protiv, kako ih on naziva, “slobrozanskih” i “trobrozanskih” stranaka na jednoj, i “nadstranačke bratije”, “odbora za klevete”, “kameleonskih štabova” itd. na drugoj strani, koštala ne samo utrnuća “Sfairosa” i drugih javnih ustanova koje je stvorio, nego i propasti porodice. Heroj pesnikovog robijanja Nada Mladenović nije izdržala opasno neodustajanje svoga muža od očigledno uzaludne bitke. Kada se ona 1995. godine iskrcala sa njegovog “Velikog Broda” (vid. “Misli o Velikom Brodu” u pesnikovom *Resniku*), zaštitivši tako decu od neprekidno pretećeg brodoloma, lider konzervativizma je ostao bez one neophodne potpore koju je u tom svojstvu jedino mogao imati u porodici.

Filosofska samosvest nacije ***– Mladenović i Đinđić***

Na tragu samog nastanka filosofije i filosofskog stava prema svetu, Mladenović ni svojim životom ni delom nije razdvajao umetničku *tvorbu* (poiesis), filosofsko *mišljenje* (theoria) i političko *delanje* (praxis). Njegovi spisi nam pokazuju da je bio svestan težine zadatka koji predstoji *srpskoj* filosofiji. Ako filosofija treba da se utemelji kao relevantna u svetskim okvirima, prethodno mora i sama država, iz koje filosofska misao izranja, da se ustavotvori na duhovnosti, ili Hegelovim rečima, na običajnosti vlastitog (u našem, dakle, slučaju srpskog) naroda. Zato je on filosofski “napor pojmljenja” usmerio ne ka *revoluciji* kao prevratu, već ka postupnom napretku i *re-organizaciji* (okosnica konzervativizma!) koja bi se najpre odigrala na nivou ideje, pri čemu bi se na dijalektičan način pokazalo *sa-*utemeljenje, jedno zajedničko utemeljenje filosofije i pravnog poretka. U tom pogledu je uistinu Milan Mladenović bio i dostojan filosofski učitelj Zoranu Đinđiću, koga je uostalom u studentskim danima odredio za svog naslednika na čelu buntovnih studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu. “Hranila me je umisao, kojom sam u studentskim danima zadojio (a time ga očigledno i navodio na najopasniji put) svog mladog sledbenika Zorana Đinđića, da ćemo mi, filosofi, uzmoći da ostvarimo Platonov san i načela uma dovedemo na čelo države. (...) Sve su to bile uzastopne radnje nakvašene tim platonovskim rastvorom Filosofije i Politike.” (“Predgovor trećem izdanju”, *Završna reč*, str. 74).

Otuda i nije nikakvo iznenađenje da učitelj i učenik nepunih dvadeset godina kasnije izranjaju kao vodeće ličnosti dve najdržavotvornije srpske stranke, prvi konzervativno i desničarski usmerene Narodne radikalne (a ubrzo i same Konzervativne), drugi liberalno i levičarski obeležene Demokratske stranke. Takvo životno i političko opredeljenje odrediće i razliku u sudbinama dvojice idejno-politički najistaknutijih učenika ve-

likog profesora i mislioca, rano preminulog prof. dr Milana Kovačevića, tvorca tzv. “novobeogradskog filozofskog talasa” (Kovačevićevi učenici u Devetoj beogradskoj gimnaziji bili su i filozofi Slobodan Divjak, Slobodan Žunjić, Mladen Kozomara, Svetozar Sindelić, Dragan Jovanović, Dejan Jelovac, Dragan Lakićević...). Ubijeni premijer Srbije će svoj munjeviti proboj do samog vrha demokratski prefarbanih, mimikrijski prilagođenih, levičarskih krugova platiti glavom, pisac pak *Završne reči* i *Olgijanskoj puta* neprekidnim progonom, uništenjem porodice, te materijalnih i javnih dobara koja je uporno iznova stvarao, najzad postojanim izopštavanjem iz bilo kakve njegovom formatu saobrazne javne relevancije, sve zbog istrajavanja na tabuisanim nacionalnim paradigmatama.

Đinđić će do tih paradigmi – budući u porodici odrastao na internacionalističkim obrascima koji će, uostalom, prevladavati i u vreme njegovog studentskog “šegrtovanja” kod Mladenovića – neminovno stići (tek) kao premijer Srbije. Mimo njega će sredinom sedamdesetih godina 20. veka proći sasvim neopaženo da je u određenim srpskim obrazovanim krugovima, u koje će, međutim, Mladenović ubrzo po završetku studija snažno zakoračiti (na njegovo “nacionalno osvešćenje” presudan uticaj izvršili su jednogodišnja profesura u Sremskim Karlovcima, i odmah za njom putovanje u Indiju. 1977–1978), došlo do konsenzusa, da je Srbija izgubila svest o sopstvenoj supstancijalnosti, svest o običajnim temeljima svoje državnosti. U tim krugovima dozrela je svest da je to onaj istorijski trenutak u kojem samo jedan korak dalje deli neku državu od sopstvene propasti ili neki narod od nestanka sa istorijske scene. U *Završnoj reči* možemo naći na takva mesta koja upozoravaju na srljanje srpskog naroda ka “ivici ponora” (npr. str. 131 i 138). A na Mladenovićevu rano sazrelu svest o takvom stanju stvari upućuje i naziv prve njegove pesničke zbirke *Pesme Ivice Ponora* (“Zapis”, Beograd 1979). Kao niko pre njega, filozofskim promišljanjem uzroka, našao ih je u jezičkoj reformi Vuka Karadžića i u njenom prekidu sa kontinuitetom srednjevekovne srpske obrazovanosti i duhovnosti, što je nekoliko poslednjih generacija ostavilo bez supstancijalne zaštite od agresivnih tuđinskih obrazaca. (“Trenutak srpskog književnog jezika – iz svetlosti dva uporedna toka srpske kulturne povesti”, u zborniku simpozijuma *Aktuelna pitanja jezičke kulture*, izd. Biblioteka Petar Kočić, Beograd 1981. Šira verzija tog teksta objavljena je u *Teološkim pogledima*, proleće 1982, str. 205–216). Ali zauzvrat, uzevši za programsko načelo svojih spisa i svog života slogan: *Osloniti se na rod!* u isti mah je u indoevropskom i praslovenskom naboju upravo te iste reforme našao i najdublji poriv za “presazdavanje” prethrišćanskog “serbijskog” identiteta i za otkriće suštinske veze između “stare” i “nove” srpske vere, koje će kasnije vezati za pojmove “Starog i Novog srpskog zaveta”, a čije će srastanje postaviti kao putokaz i zadatak budućim generacijama.

(“Stari i novi srpski zavet”, u: *Srpski mitološki zbornik*, izdanje Srpskog mitološkog društva, Rača Kragujevačka 2001, str. 45).

Nema sumnje da tu stižemo do najvećeg paradoksa “slučaja Mladenović”, do onog što je komunističkom režimu u osnovi najviše smetalo, do neobične sprege “nacionalnog” i “univerzalnog”, do filofske i pesničke “plamteće misli o Izmirenju” (u poemi “Baski pevaju svetlosti”) – najpre o izmirenju sebe sa samim sobom, te o izmirenju unutar srpskog naroda, da bi, na kraju, Mladenović svoje programsko načelo doveo na kosmopolitski nivo, govoreći o jednom rodu, o jednom čovečanstvu, o jednom svetu dostojnom čoveka. Jedino se “oslanjanjem na rod” prevazilaze granice nacionalne kulture, kao što i kapital postaje nacionalan tek prekoračivanjem državnih granica. Prevarili su se svi koji su Mladenovića olako žigosali kao “srpskog nacionalistu”. On to, doduše, i jeste bio, ali u najboljem smislu te reči, dakle na način koji “naciju” kroz “oslovešćene” pojedince dovodi do njene (filofske) samosvesti i time je ispostavlja kao načelno “izmirenu” i “ujedinjenu” sa svim drugim narodima. Takvim svojim stavom i takvim ličnim delanjem prokrčio je put Zoranu Đinđić u, koji će do srodne ravnoteže nacionalnog i internacionalnog stići obrnutim putem. Tome najbolje svedoči tekst koji čitamo na zadnjoj korici Mladenovićevog *Olgijanskog puta*:

“Svaki narod koji, u potrazi za sobom, određenje svoga bivstva doživi kao određenje čoveka uopšte, postaje veliki narod istorije jer se osposobljava da drugima saopšti istine koje pripadaju svima.”

Svoju viziju budućeg izmirenja svih naroda Mladenović izlaže već u svojoj *Završnoj reči*, a koji čin vezuje za “povratak Predaka i Bogova” i “uplovljavanje njihovog brodovlja u Beogradsku luku” na čelu sa personifikovanom Filofskom Istinom (koju on naziva Istina Hvalomudrenosti) i čelnicima stare i nove srpske vere – kod njega ovde zauvek združenim – Svarogom i Svetim Savom. “Povratak Istine” dočekuje i proslavlja milionska masa od strahovlade oslobođenog naroda, a prizori te svetkovine i njenih posledica po svrgnute vlastodršce, kako ih opisuje Mladenović, neodoljivo podsećaju na događaje i scenografiju 5. oktobra 2000, što je utoliko indikativnije ima li se na umu da je Mladenović uhapšen upravo na taj datum šesnaest godina ranije.

Samo svetkovanje izmirenja odvija se u *Završnoj reči* na ušću Save u Dunav, na Velikom Ratnom Ostrvu, preimenovanom u Veliko Ostrvo Izmirenja još i pre *Završne reči*, u pesmi “Svarogov hram” (Pariz 1981). Tačno četvrt veka kasnije Mladenović će ovu zamisao sprovesti u delo svojim performansom na Opservatoriji beogradske tvrđave “Olimpijsko planetarno bdenje za mir”, povodom otvaranja Olimpijade u Pekingu, koje je imalo za cilj da, u sprezi sa mirotvornim idejama Nikole Tesle, povezivanje srpske Raseljene (Mladenovićev neologizam) sa njenom Ma-

ticom pretvori u čin opšteg izmirenja unutar srpskog naroda, pružajući paradigmu za sveopšti mir kao obeležje budućeg čovečanstva.

Rehabilitacija bez restitucije

Na zahtev advokata Vitomira Čalovića iz Čačka i na svoj vlastiti, rešenjem Okružnog suda u Beogradu od 9. novembra 2009. (dostavljeno 4. januara 2010.), pesnik i filosof dr Milan Mladenović dobio je sudsku rehabilitaciju (sudija Olga Sokić). Tim rešenjem se kao politički motivisane proglašavaju ništavnim dve presude izrečene 1985. g. kojima je bio osuđen (1) najpre na 18, a potom pravosnažno na 14 meseci zatvora, i (2) na trajno oduzimanje, potom i sudsko uništenje (1996), šest rukopisnih svezaka “Pariskih dnevnika”.

Tim povodom je u Udruženju novinara Srbije održana Konferencija za novinare na kojoj su, osim samog Mladenovića i potpisnika ovih redova, govorili profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i glavni urednik časopisa Hereticus prof. dr Jovica Trkulja, predsednik Filozofskog društva Srbije dr Slobodan Kanjevac, potpredsednik Odbora za zaštitu sloboda i prava pri Udruženju književnika Srbije Duško M. Petrović i filmski i pozorišni režiseri Srba Božinović i Ljubivoje Tadić, koji pripremaju filmsku i pozorišnu adaptaciju Mladenovićeve *Završne reči*.

Pitanje nad pitanjima koje se pokazuje suštinskim ne samo za izravnavanje Mladenovićeve lične pravde, nego, možda, i za doseganje stupnja samosvesti celokupne srpske političke javnosti, i koje pravni akt rehabilitacije u “slučaju Mladenović” mora da otvori i da na njega pruži odgovor, glasi: Zašto je srpska javnost do dana današnjeg ostala potpuno neobaveštena o pravim razlozima Mladenovićevog tamnovanja i potonjeg neprekidnog proгона? Zašto su se svi oni koji su se tokom decenija, na čelu sa Udruženjem književnika i Filozofskim društvom Srbije, zalagali najpre za pesnikovo oslobađanje i korektno suđenje, potom za humano postupanje vlasti dok je dugotrajno štrajkovao glađu (40 dana), preko brojnih zahteva za povraćaj njegovih sudsko-policijski trajno oduzetih dnevnika, pa sve do javnog izražavanja zgranutosti i neverice kada su oni najzad ipak bili sudski uništeni – zašto su se svi odreda bavili isključivo *spoljašnjom* stranom toga procesa, ne zalazeći u njegovu sadržajnu, političko-filozofsku suštinu?

Upravo je zgranuto reagovanje Uprave UKS na sudsko uništenje Mladenovićevih “Pariskih dnevnika”, uz uzvratno reagovanje medija, pokrenulo pre 13 godina veliku javnu polemiku o rehabilitaciji žrtava ideoloških proгона. U *Politici* je izašla serija napisa o progonu i stradanju srpskih pisaca, počev od Slobodana Jovanovića, Grigorija Božovića i Svetislava Stefanovića do Dragoslava Mihailovića, Gojka Đoga i samog

Milana Mladenovića. Još tada je Mladenović, u svom odgovoru na stav advokata Tome File da je moguća jedino moralna, ne i zakonska rehabilitacija osuđenih pisaca (*Demokratija*, Beograd, 25.12.1997.), jasno izneo stav da “rehabilitacija bez restitucije ostaje mrtvo slovo na papiru”.¹ U navedenom tekstu Mladenović jasno pokazuje da se takvim stavom štiti pravno ustrojstvo postojećeg režima “koji s jedne strane zagovara državno-pravni kontinuitet sa prethodnom državom, a sa druge želi da se krijumčarski predstavi svetu kao baštinik novousvojenih civilizacijskih pravnih tekovina iako potajno održava i ideološki kontinuitet”.

Čemu bi onda služio i kome bi uopšte bio potreban postupak rehabilitacije? Šta on doprinosi rehabilitovanim licima ako nije ujedno praćen procesom restitucije? Kako doći do zaokruženog procesa rehabilitacije, do dokazivanja materijalne i nematerijalne štete, bez otvaranja policijskih arhiva i lustracije kao neophodnih koraka pre restitucije? To pitanje, iako otvoreno, nije ni izbliza praćeno ni na planu zakonodavstva, ni medijski u široj javnosti. Čini se da Republika Srbija, čak i sa prozapadnom vladom, prividno ustanovljena na revolucionarnom rezu, dopuštajući jedino “moralnu rehabilitaciju”, produžava vladavinu Istog i uopšte nema nameru da ukine pravne relikte bivših diktatorskih režima.

Ali ni “moralno” obeštećenje nije dosad ni izbliza pravično raspedeljeno, kao što je to, u slučaju nekih “znamenitih ljudi”, dobrim delom već i učinjeno u njima pripadajućem građanskom okruženju. Naime, više niko ne govori ni o prof. dr Mihailu Đuriću, ni o Dragoslavu Mihailoviću, niti o dr Milanu Mladenoviću kao neprijateljima sopstvenog naroda. Međutim, za razliku od Mladenovića, akademici Đurić, filosof, i Mihailović, književnik, već su početkom 90-ih godina doživeli prećutnu moralnu i profesionalnu rehabilitaciju, dospevši čak i u članstvo SANU. Ne samo da su njihovom mlađem kolegi i jedna i druga rehabilitacija do danas još uvek potpuno uskraćene, nego on nije dobio čak ni toliku satisfakciju da se u javnosti bar obelodane razlozi njegovog robijanja.

Da li će sudska rehabilitacija konačno pomenute razloge izneti na videlo? Da li će tragedija filozofske samosvesti ikada prestati unutar države kao takve ili će u slučaju dela i životnog opita Milana Mladenovića a od Lužice doći do ostvarenja njegove “lične legende”, do susticanja u istoj tački pojedinačne, nacionalne i univerzalne samosvesti, pa time i do načelnog izmirenja filozofskog uma i političke moći?

1 “O ‘zakonskom’ filotomizmu (ljuboseckanije) ili Šta sprečava sudska rehabilitaciju srpskih pisaca?”, u: M. Mladenović, *Kraj broznog vremena II*, str. 324–330. Novine *Demokratija*, uprkos prethodnom dogovoru, nisu objavile ovaj Mladenovićev odgovor. Ne treba izgubiti iz vida da je trenutno važeći Zakon o rehabilitaciji, inače izložen žestokoj kritici u prethodnim brojevima *Hereticusa*, u velikoj meri izgrađen upravo na spornoj i osporenoj argumentaciji koju je izneo Toma Fila.

2. SUDSKI DOKUMENTI

2.1. OPTUŽNICA JAVNOG TUŽIOCA

Okružno javno tužilaštvo

Kt. br. (*nečitko*)

(*nečitko*) 1984.

Beograd

OKRUŽNOM SUDU U BEOGRADU

Beograd

Na osnovu čl. 45 st. 2. tač. 3, a u vezi čl. 261 i 262 ZKP pred tim Sudom
podižem

OPTUŽNICU

– protiv –

MILANA MLADENOVIĆA, profesora filozofije bez zaposlenja, iz Beograda – sa stanom u Ul. Pariske komune br. 8/53 – Novi Beograd, rođen 21. 11. 1949. godine u Titovom Užicu od oca Marka i majke Naste R. Simić, Srbin – drž. SFRJ, oženjen, otac jednog maloletnog deteta, završio Filozofski fakultet, vojsku služio, vodi se u VE SO Novi Beograd, bez stalnih prihoda, neosuđivan, nalazi se u pritvoru od 6.10.1984. godine.

ŠTO JE:

U vremenskom periodu od 1981. godine do druge polovine 1984. godine, kao građanin SFRJ u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje, stupio u vezu sa grupom osoba pomažući ih u neprijateljskoj delatnosti, jer je dolaskom u Pariz povezao se sa emigrantskom grupom “Nove demokratske alternative” koja neprijateljski deluje protiv SFRJ, tesno saradujući sa njenim članovima Vladislavljević Vladom, Vračarević Boškom, Olgom Luković-Pjanović, Puretić Živkom i drugima, za koje je redigovao i kucao tekstove sa neprijateljskom sadržinom, angažovao se o upućivanju i rasturanju ovih rukopisa u Jugoslaviju, te istovremeno neprijateljskom listu “Savremenik” u Parizu koji je po opredeljenju antijugoslovenski i u kome je objavljivao svoje tekstove i to:

– “*Komunisti se srde na boga*”, u kome tekstu pored ostalog iznosi da poslednjih meseci (a naročito u mesecu oktobru 1981. godine) primećeno je u zvaničnoj jugoslovenskoj štampi veliki broj napisa koji su se obračunavali sa religijom odnosno crkvom i njenim predstavnicima, i da je kao malo kada u dosadašnjoj praksi komunističke Jugoslavije policija i sudstvo vršila nadzor, progone i kažnjava i to ne samo legalno na teritoriji svoje kompetencije, nego i ilegalno u sredini emigracije na svim kontinentima i u svim državama gde ona postoji i aktivna je...

– “*Preterane misli iz Pariza ili spomen o slobodnoj zemlji*”, u kome tekstu komentarišući proterivanje jednog stranog novinara iz Jugoslavije, pored ostalog navodi da je jedna od najpodmuklijih obmanjivačkih izuma jugoslovenskog društva to što se javno zgražava nad pojavama neslobode, zloupotrebe vlasti, beza-

konja u drugim režimima, naročito u našem predratnom, i ranijim, kraljevskim u Srbiji, mada takve iste pojave postoje i sada...

– “*Sloboda i hrišćanstvo*”, u kome tekstu se okrivljeni Mladenović pita šta će biti kroz sledećih 20 godina u Jugoslaviji i da li se smemo nadati da će generacija koja će tada biti na snazi, pamtili ovo vreme kao ružan san, u kome se vladalo u ime mržnje...

– “*Sledeći rat Draže Mihailovića ili solunci ponovo među Srbima*”, u kome tekstu, između ostalog piše da su komunistički diktatori bacili Srbiju u najveći očaj... da Draža Mihailović nije bio izdajnik već izdan, da će Dražu Mihailovića Srbija uskoro slaviti rame uz rame sa Milošem Obilićem, da će se Srbija uskoro dići... da je došlo vreme da od svirale ponovo pravimo batinu... pitajući se na kraju teksta da li je moguće da se jedan narod ratnika i junaka mogao pokoriti i do te mere poniziti pred strahovladom narednika Josipa Broza, nazvanog Tito...

– “*Tvrđi oklopnici Dragoslava Dragutinovića*” u kome tekstu veličajući pesnika Dragutinovića, političkog emigranta, navodi da su njegove najbolje pesme proistekle kao odgovor na ugroženost koja dolazi iz Jugoslavije...

– “*Mefisofelski zagrljaj Zapada*” u kome tekstu navodi da je komunistička partija držala tokom 40 godina diktatorsku vlast u svojim rukama, stvorivši jedno nenormalno stanje zasnovano na strahovladi...

čime je izvršeno krivično delo učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ.

PREDLAŽEM

Da se pred tim Sudom zakaže i održi glavni javni pretres, na koji pozvati:

1. Okružnog javnog tužioca u Beogradu,
2. Okr. Milana Mladenovića, preko uprave Okružnog zatvora privesti.
3. Svedoke: Radmilu Savić iz Beograda – Kačanska br. 10 (Dom penzionera), Simić Petra iz Beograda, Ul. Gruje Miškovića br. 14, Petrović Milana iz Niša, Ul. Svetolika Rankovića br. 17, Kadijević Đorđa iz Beograda – Požeška br. 160.

Da se u dokazanom postupku pročitaju izvodi iz dnevnika okrivljenog Milana Mladenovića koji su priloženi u fotokopiji od 05.03.1982. godine, 21.04.1982. godine, 02.05.1982. godine, 29–30.05.1982. godine, 13.07.1982. godine, 21.09.1982. godine, 27.07.1982. godine i 01.09.1982. godine, fotokopija iz dnevnika okr. Milana Mladenovića od 24.11.1983. godine, foto-kopija peticije upućene Predsedništvu SFRJ od juna 1984. godine, zapisnik od 04.10.1984. godine sastavljen od strane stanice milicije u Sežani, zapisnik o pretresanju stana od 05.10.1984. godine, fotokopija nacrt za demokratsku alternativu od 22.02.1982. godine, dopis republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Srbije od 10.10.1984. godine, kao i da se izvrši uvid u knjigu “Od monarhije na republiku” od Vlade Vladislavljevića.

Predlažem da se prema okrivljenom Milanu Mladenoviću produži pritvor po osnovu čl. 191 st. 2 tač. 4 ZKP imajući u vidu da se za konkretno kriv. delo po zakonu može izreći kazna zatvora preko 10 godina, a da način izvršenja dela odnosno da je okrivljeni u dužem vremenskom periodu od nekoliko godina kontinuirano u nameri vršenja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje stupio u vezu i saradivao sa emigrantskom grupom u Parizu, te bi puštanjem okrivljenog na slobodu mogao dovesti do takvog uznemiravanja građana da je radi daljeg

nesmetanog vođenja i okončanja krivičnog postupka neophodno njegovo dalje zadržavanje u pritvoru.

Obrazloženje

Činjenično stanje iz izreke optužnice utvrđuje se primanjem relevantnih činjenica od strane okrivljenog Milana Mladenovića, kao i priloženim dokazima.

Saslušan na zapisniku kod istražnog sudije okrivljeni Milan Mladenović priznaje činjenice da nakon dolaska u Pariz, pošto mu je istekla stipendija francuske vlade da je želeo da ostane još neko vreme radi pripreme doktorske disertacije, međutim, da nije imao sredstava za život, pa su ga uputili na Vladu Vladisavljevića i na Boška Vračarevića radi dobijanja nekog zaposlenja. Kod Vlade Vladisavljevića dobio je jednogodišnji ugovor za rad u njegovoj kancelariji. U to vreme saznao je da je Vlada Vladisavljević politički emigrant, da ima političkih aktivnosti, kao i da je član emigrantske grupe "Nove demokratske alternative". Radeći kod njega Vladisavljević ga je angažovao na redakciji i na kucanju tekstova za njegovu knjigu "Od monarhije na republiku", a kada je knjiga završena da je za Vladisavljevića prikupljao adrese lica iz Jugoslavije, kojima je slao ove knjige, bilo na adrese lica koje je Vladisavljević dao okrivljenom Mladenoviću kao i po spisku koje je Mladenović sastavio na osnovu adresa svojih prijatelja. Takođe je priznao činjenice da je nakon poznanstva sa Boškom Vračarevićem, stekao utisak da je to bio prijatan sagovornik i pametan čovek, pa se zbog toga bliže sa njim upoznao. Iz prijateljskih pobuda prema Vračareviću radio je na korekturi revije "Savremenik" koju je izdavao Boško Vračarević, odnosno ispravljao je tekstove jer su isti bili "nepismeni". Pored toga na traženje Vračarević a pisao je za istu reviju niz članaka, koji su pobrojani i u izreci optužnice, s tim što su neki od njegovih članaka štampani kasnije kada je i prestao da kontaktirati sa Vračarevićem.

Takođe je priznao činjenicu da se u toku boravka u Parizu upoznao i sa Olgom Luković-Tijanović (*treba: Pjanović, prim. prir.*) koja je takođe politički emigrant i poznanica Vladisavljevića i Vračarevića, te da mu je poznato da je ona objavljivala tekstove u reviji "Savremenik". U ovim svojim tekstovima ona je zadirala i u politiku. Sa njom je putovao u Dortmund, te ga je ona smestila na konak kod Živka Puletića (*treba: Puretića, prim. prir.*), takođe političkog emigranta.

Brani se, da mu je žao što je napisao tekstove pobrojane u izreci optužnice, da stvari koje je u ovim tekstovima izneo nije u stvari tako mislio i da je brzo shvatio da je taj književni eksperiment daleko ga odveo i vrlo brzo je prekinuo ne samo sa radom, već i svaki kontakt sa Vračarevićem.

Priznanje okrivljenog Mladenovića u odnosu na prednje činjenice potkrepljuje se priloženim dokazima i to kada se radi o njegovim kontaktima sa Vladisavljevićem, Vračarevićem i Olgom Luković-Tijanović (*ponovo!, prim. prir.*), uvidom u foto-kopiju izvoda iz dnevnika koji je vodio u to vreme okrivljeni Mladenović Milan, zatim iz iskaza predloženih svedoka i to Radmile Savić, Simić Petra, Petrović Milana i Kadijević Đorđa. Sadržina pisama okrivljenog Mladenović Milana u reviji "Savremenik" utvrđuje se uvidom u foto-kopije ovih članaka, dok se aktivnost, emigrantske grupe "Nove demokratske alternative" utvrđuju uvidom u foto-kopiju "Nacrt demokratske alternative".

Imajući u vidu napred izloženo, a posebno sadržinu tekstova koje je pisao okrivljeni Mladenović Milan za reviju "Savremenik" kao i sadržaj knjige Vla-

de Vladislavljevića “Od monarhije na republiku”, nesumnjivo se utvrđuje da je ovakva delatnost okrivljenog Mladenović Milana bila neprijateljska i usmerena prema SFRJ, te kako se radi o emigrantskoj grupi sa kojom se povezao, to je nesumnjivo da u radnjama okrivljenog Mladenović Milana stoje obeležja kriv. dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ.

ZAMENIK JAVNOG TUŽIOCA,
Milan Bajić

2.2. PRESUDA OKRUŽNOG SUDA

K-645/84

U IME NARODA

OKRUŽNI SUD U BEOGRADU u veću sastavljenom od sudije Dušana Radoševića, kao predsednika veća, sudije Dragoljuba Jankovića i sudija porotnika Jovana Jankovića, Justine Antić i Mirka Dabića, kao članova veća, sa zapisničarem Milkom Gačić, u krivičnom predmetu protiv opt. Milana Mladenovića, zbog kriv. dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ po optužnici OJT-a u Beogradu KT-1366/ 84 od 5.12.1984, održao je javni glavni pretres na dan 4. 2. 1985. godine u prisustvu optuženog, njegovog branioca Venijamina Pejovića, adv. iz Beograda, Solunska br. 32 i zamenika JT-a Milana Bajića, pa je istoga dana doneo i javno objavio

PRESUDU

Optuženi MILAN MLADENović rođen 21.11.1949. god. u Titovom Užicu od oca Marka i majke Naste rođene Simić, Srbin, drž. SFRJ, živi u Beogradu – Novi Beograd, Pariske Komune 8/53, po zanimanju profesor filozofije i književnik sa statusom slobodnog umetnika, oženjen, otac jednog maloletnog deteta, završio Filozofski fakultet, vojsku odslužio 1979. god. na Visu, vodi se u VE pri SO Novi Beograd, neosuđivan, ne vodi se drugi krivični postupak,

KRIV JE

što je u vremenskom periodu od 1981. do početka 1983, kao građanin SFRJ, u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje, stupio u vezu sa grupom lica, pomažući ih u neprijateljskoj delatnosti, jer se dolaskom u Pariz povezao sa emigrantima Vladom Vladislavljevićem i Boškom Vračarevićem, u pokret i program pod nazivom “Nova demokratska alternativa”, kom pokretu su i ova dvojica pripadali i bili zagovornici, pa je tesno saradivao sa njima tako što je za Vladu Vladislavljevića redigovao i kucao tekstove knjige sa neprijateljskom sadržinom: “Od monarhije na republiku” i angažovao se na upućivanju ove knjige u Jugoslaviju na taj način što je dao spisak određenih ljudi u SFRJ, dok je kod Boška Vračarevića obavljao poslove korekture i uređivačke poslove u emigrantskom listu “Savremenik” u Parizu, koji je po svom opredeljenju anti-jugoslovenski i u kome je opt. Mladenović objavljivao i svoje tekstove:

– “KOMUNISTI SE SRDE NA BOGA”, u kome tekstu pored ostalog iznosi da poslednjih meseci (a naročito i to u mesecu oktobru 1981) primećeno je u zvaničnoj jugoslovenskoj štampi veliki broj napisa koji su se obračunavali sa

religijom odnosno crkvom i njenim predstavnicima, i da je kao malo kada u dosadašnjoj praksi komunističke Jugoslavije policija i sudstvo vršilo nadzor progone i kažnjavanja i to ne samo legalno na teritoriji svoje kompetencije nego i ilegalno i u svim državama gde ona postoji i aktivna je...

– “PRETERIVANJE MISLI IZ PARIZA ILI SPOMEN O SLOBODI ZEMLJE” u kome tekstu komentarišući proterivanje jednog stranog novinara iz Jugoslavije pored ostalog navodi da je jedna od najpodmuklijih obmanjivačkih izuma jugoslovenskog društva to što se javno zgražava nad pojavama neslobode, zloupotrebe vlasti, bezakonja u drugim režimima, naročito u našem predratnom, i ranijim kraljevskim, u Srbiji, mada takve iste pojave postoje i sada...

– “SLOBODA I HRIŠĆANSTVO” u kome tekstu se okrivljeni Mladenović pita šta će biti kroz sledećih 20 godina u Jugoslaviji i da li se smemo nadati da će generacija koja će tada biti na snazi, pamtiti ovo vreme kao ružan san, u kome se vladalo u ime mržnje...

– “SLEDEĆI RAT DRAŽE MIHAJLOVIĆA ILI SOLUNCI PONOVO MEĐU SRBIMA” u kome tekstu pored ostalog piše da su komunistički diktatori bacili Srbiju u najveći očaj ... da Draža Mihajlović nije bio izdajnik, već je bio izdan, da će Dražu Mihajlovića Srbija uskoro slaviti rame uz rame sa Milošem Obilićem da će se Srbija uskoro dići... da je došlo vreme da od svirale pravimo batinu... pitajući se na kraju teksta da li je moguće da se jedan narod ratnika i junaka mogao pokoriti i do te mere poniziti pred strahovladom narednika Josipa Broza, nazvanog Tito...

– “TVRDI OKLOPNI DRAGOSLAVA DRAGUTINOVIĆA” u kome tekstu veličavajući pesnika Dragutinovića, političkog emigranta, navodi da su njegove najbolje pesme proistekle kao odgovor na ugroženosti koja dolazi iz Jugoslavije...

– “MEFISTOFELSKI ZAGRLJAJ ZAPADA” u kome tekstu navodi da je komunistička partija držala tokom 40 godina diktatorsku vlast u svojim rukama, stvorivši jedno nenormalno stanje zasnovano na strahovlasti...

čime je izvršio krivino delo učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ.

Sud optuženog na osnovu navedenog zakonskog propisa i čl. 5, 33, 38 i 41 KZ SFRJ

OSUĐUJE

Na kaznu ZATVORA u trajanju od 1-jedne godine i 6-šest meseci, s tim što mu se u izrečenu kaznu uračunava vreme provedeno u pritvoru od 6.10.1984. pa nadalje.

Optuženi je dužan da na ime troškova kriv. postupka isplati sudu iznos od 1.600- din. kao i na ime paušala 4.000- din. sve u roku od 15 dana po pravno-snažnosti presude.

Obrazloženje

Okružni javno tužilaštvo u Beogradu je svojom optužnicom KT-1366/84 od 5.12.1984 stavilo na teret optuženom Milanu Mladenoviću izvršenje kriv. dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ.

U svojoj odbrani na glavnom pretresu optuženi je poricao izvršenje dela navodeći da on nikako povezivanje sa Vladislavljevićem i Vračarevićem nije

imao u smislu optužbe, već su njegovi kontakti bili isključilo književne prirode, filozofske i spisateljske naravi.

Kod Vladislavljevića je bio u radnom odnosu po ugovoru o radu na godinu dana i radio na administrativnim poslovima.

Istakao je da on nije bio vezan za njihove političke ideje i govorio im je da ako drukčije misle neka dođu u zemlju da razgovaraju, da vode dijalog.

Naveo je dalje da on nije znao gde ko od njih pripada, jer ga to nije zanimalo. Naveo je i to da stoji činjenica da je on kucao tekstove knjige “Od monarhije na republiku” i to samo deo teksta, te da smatra da time nije učinio nešto nedopušteno, a samo kucanje i redigovanje tekstova ne znači i saglašavanje sa njime. Isto tako, ne spori činjenicu da je on dao adrese određenih ljudi Vladislavljevicu radi upućivanja knjige u Jugoslaviju, ali napominje da on – optuženi nije rasturao knjigu o kojoj je reč.

Korektoru u listu “Savremenik” nije obavljao u nekom dužem vremenskom periodu, u nekom trajnom smislu, kako to tvrdi optužba, već je na molbu Vračarevića opismenio nekoliko nepismenih religioznih tekstova apolitičkog karaktera.

Što se tiče predmetnih tekstova objavljenih u listu “Savremenik” optuženi ne poriče da ih je on napisao i objavio pod pseudonimom ali napominje da ovo priznanje da on stoji iza pseudonima ne znači istovremeno i priznanje da je u tim tekstovima on izrazio svoje stavove, svoju tačku gledišta i ističe da pseudonim ustvari označava želju pisca da se distancira od sadržaja teksta koji ne izražava njegovo mišljenje.

Usvajajući reč svog branioca u završnoj reči optuženi je istakao da su neosnovani navodi iz optužbe da je on stupio u vezu sa grupom lica u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti, pa je predložio da ga sud oslobodi od optužbe.

Posle završnog javnog glavnog pretresa, ocene odbrane optuženog i izvedenih dokaza, u smislu čl.16 i 345 ZKP, sud je našao da je optuženi izvršio delo bliže navedeno u izreci presude. Ovo iz sledećih razloga:

Iz zapisnika SUP-a Sežana od 4.10.1984. i zapisnika Republičkog SUP-a SRS – Uprave Službe državne bezbednosti Beograd od 9.10.1984. vidi se da su od optuženog, prilikom njegovog prelaza na graničnom prelazu Sežana, pored ostalog oduzete sledeće knjige i materijali: knjiga iz srpske demokratske emigracije “Od monarhije na Republiku” autora Vlade Vladislavljevića, izdanje decembra 1980. godine u Parizu, tri knjige pod istim naslovom od istog autora izdanje decembar 1982. u Parizu, tri knjige pod naslovom “Srbija ili Jugoslavija”, autor Laza Kostić, izdanja 1959, 1962. i 1969. u Hamiltonu – Kanada, knjiga “Borba za budućnost Jugoslavije” autora Živka Topalovića – London 1967, knjiga “Nesavršeno društvo” autora Milovana Đilasa, London 1970, emigrantski časopis “Savremenik” br. 9/80, 14/82, 15/82, 16/82, 11/83 i 19/83 izdat u Parizu, emigrantski list “Naša reč” br. 357 izdat za avgust i septembar 1984. u Londonu, emigrantski list “Glas Srba” br. 19, avgust 1983 London, dnevnik opt. Mladenovića, lokalni cirkular mesnog odbora “Srpske narodne odbrane” za državu Viktoriju u Australiji, spisak sa 72 adrese lica-emigranata nastanjenih u Parizu, a koji je spisak Mladenović dobio od Vladislavljevića.

Iz izveštaja Republičkog SUP-a SRS od 10.10.1984. i 21.1.1985. vidi se da je list “Savremenik” registrovan kao glasilo srpske neprijateljske emigracije u

kome se objavljuju tekstovi neprijateljske čiji su autori uglavnom emigranti, da je po svom opredeljenju list antikomunistički, antijugoslavenski, nacionalistički i veliko srpski, da je vlasnik i urednik toga lista Boško Vračarević, pripadnik emigrantske organizacije savez "Oslobođenje", koji ostvaruje kontakte sa emigrantima u cilju prikupljanja materijala za objavljivanje, pripremu časopisa, vrši izbor tekstova i organizuje štampanje i rasturanje.

Dalje se iz ovih izveštaja vidi da je Vlada Vladisavljević oficir bivše jugoslovenske vojske, emigrirao 1941. god, da pripada intelektualnim krugovima neprijateljske emigracije, da je napisao dve knjige neprijateljske sadržine: "Kosovski nesrbi" i "Od monarhije na republiku", koje je rasturao u inostranstvu i slao na adrese lica u Jugoslaviju.

Iz navedenih izveštaja se takođe vidi da su pored inicijatora Vaneta Ivanovića, Desimira Tošića (urednika "Naše reči"), Marka Krstića i drugih, zagovornici "Nove demokratske alternative" Vlada Vladisavljevića i Boško Vračarević.

Vladisavljević je bio i finansijer neprijateljskih aktivnosti, kao finansijski jak emigrant, a objavljivao je i svoje tekstove u "Našoj reči" i "Savremeniku", dok je Vračarević kao urednik "Savremenika" štampao tekstove zagovornika "Nove demokratske alternative".

Isto tako iz izveštaja Republičkog SUP-a SRS o kojima je reč vidi se da "Nova demokratska alternativa" (NDA) predstavlja program neprijateljskog delovanja emigrantske organizacije savez "Oslobođenje" koji je donesen u Stanstedu 1963. god. i poznat kao "Stanstedska deklaracija".

Dalje se iz navedenog izveštaja od 21.1.1985. vidi da se platforma "Nove demokratske alternative" sastoji u sledećem:

- u obaranju vladajućeg društveno-političkog sistema u Jugoslaviji i stvaranju Saveza država na bazi "slobodne odluke srpskog, hrvatskog, slovenačkog i makedonskog naroda i bosansko-hercegovačkih muslimana;

- u konfederativnom uređenju, koje bi "garantovalo širu samostalnost saveznih država". Političko-teritorijalna podela između država članica zajednice odgovara uglavnom sadašnjim jedinicama;

- u sistemu na bazi parlamentarne demokratije;

- u zajednici uspostavljenoj na bazi policentralizma na podjednakoj podeli sedišta glavnih organa i ustanova zajednice po teritorijama država – članica;

- pravu samoopredeljenja naroda, uključujući i pravo slobodnog istupa iz zajednice;

- u preuzimanju vlasti demokratskim metodama tj. evolutivnim putem i političkim delovanjem i ugrađivanjem u rukovodeće institucije u zemlji, čime bi se jednog dana preuzela i sama vlast.

- u tome da se politika nesvrstanosti zameni politikom neutralnosti, imajući u vidu "istorijsko, kulturno i privredno mesto naših naroda u Evropi".

Iz "Nacrta za Demokratsku alternativu" koji je objavljen u emigrantskom listu "Naša reč" u br. 338 a koji Nacrt je prilikom pretresa oduzet od optuženog, vidi se da je taj Nacrt potpisala grupa od 45 lica uz izjavu da će se zalagati za bitne ideje izložene u Nacrtu za demokratsku alternativu, a kao glavni inicijatori i zagovornici tog Nacrta navode se: dr. Branko Pešelj, Desimir Tošić, Franjo Sekolec, Vane Ivanović, Adi Zulfi-Karpašić, Vladimir Predavec i drugi.

Dalje, iz pomenutog lista “Naša reč” br. 338, u kome je objavljen navedeni “Nacrt za demokratsku alternativu”, vidi se da grupa koja se zalaže i zagovara ideju “Nova demokratska alternativa, po svojoj aktivnosti predstavlja i pokret, jer je uz pomenuti nacrt objavljeno i obaveštenje pod naslovom “Izdanja pokreta za Demokratsku alternativu: “Demokratska Jugosavija” (knjiga diskusije o Nacrtu), “Za Demokratsku alternativu” i dr.

U predgovoru i uvodu navedenog “Nacrta za demokratsku alternativu, pored ostalog konstatuje se “da su politički ljudi iz Jugoslavije, nastanjeni u zapadnim demokratijama, još od samog početka komunističke vladavine u zemlji, povelili raspravu o demokratskoj alternativu koja bi se mogla uspešno suprostaviti režimu vlasti u zemlji, te da je dužnost ljudi u domovini i u slobodnom svetu kojima je stalo da se političko-društveni i nacionalni problemi rešavaju po načelima prave demokratije, da se založe za izgradnju demokratske alternative današnjem komunističkom poretku u Jugoslaviji”.

Prema nacrtu “za demokratsku alternativu” buduća zajednica našeg naroda Jugoslavije bi bila savez pet suverenih naroda – srpskog, hrvatskog, slovenačkog, makedonskog, bosanskog-muslimanskog, koji bi obrazovali državnu zajednicu sastavljenu od pet država – članica, a pitanje da li bi Crna Gora bila posebna država – članica ili bi se ona sjedinila sa Srbijom rešili bi predstavnici Crne Gore i Srbije.

Iz predmetnih članaka objavljenih u listu “Savremenik” br. 14/82, 15/82, 16/82 i 17/83 pod naslovom “Komunisti se srde na Boga”, “Preterane misli iz Pariza ili Spomen o slobodnoj zemlji”, “Sloboda i hrišćanstvo”, “Sledeći rat Draže Mihajovića ili Solunci ponovo među Srbima”, “Tvrđi oklopnici Dragoslava Dragutinovića” i “Mafistofelski zagrljaj Zapada”, kao i iz iskaza opt. Mladenovića vidi se da je optuženi autor tih članaka-tekstova objavljenih pod pseudonimom: Đura Vrbavac, Miroslav Srbinović, Slobodan Vučitrn, te da su predmetne inkriminacije, koje se odnose na tekstove optuženog, sadržane u navedenim člancima i date u kontekstu kako je to navedeno u izreci presude.

Iz knjige “Od monarhije na republiku” autora Vlade Vladislavljevića vidi se da se radi o knjizi neprijateljske sadržine, jer se u njoj pored ostalog, zlonamerno i neistinito prikazuju događaji iz istorije našeg naroda vezanih za zbivanja tokom Drugog svetskog rata, a takođe i sadašnje društveno-ekonomske prilike u zemlji.

Tako se, pored ostalog, u knjizi govori o “Današnjoj tragediji srpskog naroda” (str. 3), o “Ropstvu naše zemlje pod komunističkom diktaturom koja već traje skoro 40 godina” (str. 4), o tome da je “jedna zapadna vlada kumovala dovođenju na komunistički presto apsolutnog monarha Josipa Broza” (strana 11), da “Jugosavija nikada nije bila Republika niti je to sada” već da je “apsolutna monarhija nekad bila kraljevska a danas komunistička”, da “niko ne može predvideti pod kakvim će usovima doći do oslobođenja zemlje od komunističkog režima”, da su “u današnjoj Jugoslaviji u komunističkom režimu radničke mase na najnižem stupnju standarda, bez obzira što su im komunistički prvaci pre dolaska na vlast ponavljali obećanje o diktaturi proletarijata (str. 21), da je današnja Jugoslovenska privreda haotična bez ikakvog rentabiliteta, da ide ka neminovnom finansijskom bankrotstvu i da bi do njega došlo da nije bilo pomoći od strane zapadnih sila (str. 81), “da su kad je reč o jugoslovenskim komunistima, Tito, Pi-

jade, Bakarić, Kardelj i drugi nesrpskog porekla – neprijatelji, a Đilas, Ranković i ostali komunistički šefovi – izdajnici srpskog naroda” (str. 85).

Iz pisma (Morzin 29.08.1982) upućenom optuženom Mladenoviću od strane Vladisavljevića vidi se da je optuženi Mladenović kucao i redigovao tekstove za navedenu knjigu Vladisavljevića “Od monarhije na Republiku” .

U pismu se naime, pored ostalog kaže:

“Dragi Milane,

„, Bićete možda prijatno iznenađeni da sam, pod uticajem okoline (bio je u Morzinu mojih prijatelja iz Švajcarske) rešio da predgovor pretvorim u politička razmišljanja, kao Post scriptum Prvoj svesci. Ova sveska, dakle, može izaći već možda krajem septembra. Izmenio sam u izvesnoj meri prve četiri strane. Zatim i sve one u kojima se pominje reč Predgovor i koje vam šaljem. Dobro bi bilo da pročitate sve do sada otkucane strane. Možda ćete zapaziti da sam preko nekih potrebnih izmena olako prešao,

Ne verujem da se prve četiri strane mogu iskoristiti, treba sve nanovo otkucati. Ostale, sem 142 (prvog dela), mogu se ispraviti. Od 143. strane treba sve nanovo otkucati. Ne verujem da se mogu koristiti sečenjem i lepljenjem. Biće jako komplikovano, ali to ostavljam vama na ocenu.

Sve izmenjene strane valja da g-đa Moriso nanovo izvuče na geštetneru, zatim ih treba zameniti u već uređenim paketima.

Ovde ću pre polaska završiti odeljak “Nas i Rusa”. Njime će biti završena ova knjiga, koja nije druga sveska već Post scriptum prvoj. Vidite ideju. Ako se sećate, i vi ste mi savetovali da nađem jedno drugo rešenje, jer je predgovor suviše dug. To će nam dati mogućnost da knjiga od otprilike 180 stranica izađe što pre.

Šaljem vam sve što treba uraditi pre mog dolaska. Možda ću vam u pojedinačnim pismima poslati i nastavak, tako da se odmah po povratku u Pariz mogu baviti koricama i povezivanjem. Za slučaj da Vam pri kucanju nije nešto jasno telefonirajte mi. Bošku recite da i u uvodu u moj tekst o Milanu Nediću izmeni reč “Predgovor” sa “Politička razmišljanja” .”

Iz dnevnika optuženog Mladenovića, iz njegovih zapisa, vidi se, pored ostalog, kakvi su odnosi bili između optuženog sa Vladisavljevićem i sa Vračarevićem, sa jedne strane, i između Vračarevića i Vladisavljevića sa druge strane, a naime, vidi se da je opt. Mladenović bio tesno povezan sa njima, da je ta veza bila političke prirode u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti.

Ceneći sve napred navedene dokaze pojedinačno i u njihovoj međusobnoj vezi kao i iskaz optuženog, savesno i brižljivo i pravno analizirajući utvrđeno činjenično stanje, sud je našao da se u radnjama optuženog stiču sva obeležja kriv. dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ, jer je na nesumnjiv način utvrđeno da je optuženi kao građanin SFRJ u periodu o kome je reč u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje stupio u vezu sa grupom lica pomažući ih u neprijateljskoj delatnosti na način bliže opisan u izreci presude.

Optuženi je u prethodnom postupku na određen način priznao izvršenje dela odnosno određene relevantne činjenice.

Tako je optuženi Mladenović pored ostalog naveo: “Moja aktivnost od koje se sada ograđujem počinje negde krajem 1981. i traje negde do druge po-

lovine 1982... Vrlo brzo sam shvatio da me je taj književni eksperiment daleko odveo. Ovi tekstovi koje sam napisao i objavio u "Savremeniku" su ustvari moj neuspeo izlet u politiku... Žalim što sam ih napisao."

Optuženi je takođe naveo: "Kada sam raskrstio sa neuspehim političkim eksperimentima... Da sam sa ovim knjigama uhvaćen pre dve godine i da se pre dve godine dešava ovo što se sada dešava, ja bih smatrao da treba da budem kažnjen. Međutim, ja sam sebe kritički ispitao, izdržao sam borbu sa samim sobom i smatram da sam pobedio, te da bi sada svako vođenje krivičnog postupka protiv mene imalo po mene negativne posledice, jer sam ja sebe prevaspitao... Žalim što sam Vladisavljeviću dao spisak imena naših ljudi, svojih prijatelja sa adresama, kojima je Vladisavljević hteo da uputi knjigu "Od monarhije na Republiku".

Isto tako, optuženi je u svojoj odbrani u prethodnom postupku naveo i sledeće:

"Kada sam upoznao Vladisavljevića, ja sam znao da je emigrant, a kasnije sam saznao da je bio član emigrantske grupa "Nove demokratske alternative" koja ima sedište u Londonu, a jedan deo u Parizu. Sem sa Vladisavljevićem nisam kontaktirao ni sa jednim licem iz "Nove demokratske alternative". Od njega sam čuo da ta grupa postoji. Međutim, ja se imena ne sećam. Znao sam da je on bio u sukobu sa njima, jer oni navodno nisu bili republikanci."

Na glavnom pretresu optuženi, međutim, menja svoju odbranu, koja je u osnovi značila priznanje, pa kaže:

Sve ono što sam rekao u vezi sa neuspehim izletom u politiku, u vezi sa neuspehim političkim eksperimentima, sve je to trebalo da stoji pod znacima navoda, onda bi se dobio drugi smisao."

U odnosu na Vladisavljevića i grupu NDA na glavnom pretresu kaže: "Ja nisam znao da Vladisavljević pripada emigrantskoj grupi NDA i kasnije sam samo naćuo da postoji neka grupa sa tim nazivom."

Isto tako, u prethodnom postupku optuženi ne spori da je vršio korekturu u listu "Savremenik", a na glavnom pretresu se brani ističući da je samo nekoliko tekstova opismenio, a ti tekstovi su navodno bili religioznog i apolitičkog karaktera.

Dalje govoreći o svojim tekstovima koje je objavio u listu "Savremenik", optuženi se na glavnom pretresu brani tako što navodi da pseudonim ustvari oznaćava želju pisca da se distancira od sadržaja teksta, a za same tekstove kaže da su pisani postupkom takozvane dvostruke pripovedaćke distance, kojim pisac insistira na razdvajanju subjekta pripovedanja od svog vlastitog subjekta, pa istiće da izraženi stavovi u njegovim tekstovima nisu njegovi stavovi već da su to stavovi izvesnih zamišljenih lićnosti iz budućeg romana koji bi on napisao.

Sud je cenio ovakvu odbranu optuženog, datu na glavnom pretresu pa je našao da je ona neosnovana, te da ove "književno-naućne" finese na koje ukazuje optuženi ustvari predstavljaju pokušaj da se stvari zamagle, te da se izbegne ili eventualno ublaži krivićna odgovornost.

Isto tako su neosnovani navodi iz odbrane optuženog u vezi sa odnosima koje je on imao sa Vladisavljevićem i Vraćarevićem i sa odnosima koji su bili između Vraćarevića i Vladisavljevića.

Naime, kada je reć o njegovom kontaktu sa Vladisavljevićem, optuženi se brani navodeći:

“Ja sam sa njim samo bio u radnom odnosu, po ugovoru o radu, ja sam njemu rekao da me nikakva druga aktivnost ne zanima i da se ograđujem od svih eventualnih aktivnosti van delokruga mog rada po ugovoru o radu. Mene njegove politike ideje nisu interesovale.”

Međutim, iz zapisa optuženog u njegovom dnevniku vidi se da je, kako sam piše, Vladisavljević njemu bio jedini ozbiljni politički saradnik (sveska dnevnika “Pletenije sloves”, list br. 125), da je kod njega vodio neprekidne političke razgovore (sveska dnevnika “Pariz – Beograd 1981–1982, list br. 60), da se u svom zapisu obraća Vladisavljeviću i kaže: “G. Vladisavljeviću, ja radim kod vas ne kao najamnik, ni kao podanik, nego kao vaš saradnik, hoćemo li isto Vi i ja?” (sveska “Pletenije sloves, 1982, list 35 – druga strana).

Kad je reč o njegovom odnosu sa Vračarevićem optuženi ističe:

“Ja sam se u to vreme interesovao za religiju, pa sam se zato upoznao sa Vračarevićem i njegovom suprugom, pa kako je opadao moj interes za religiju tako je slabila i moja veza sa njima. Ja nisam vršio korekturu njegovog lista “Savremenik” već sam na njegovu molbu samo opismenio nekoliko religioznih tekstova apolitičkog karaktera. Mene njegove političke ideje nisu interesovale”.

Međutim, u svom dnevniku u svojim zapisima opt. Mladenović piše: “Uredničke poslove u “Savremeniku” tokom nedelje sam zapostavio” (sveska “Pletenije sloves” – 1982, list 29 – strana 2). “Subotom odlazim kod g. Vračarevića gde se dajemo na uređivanje “Savremenika” (sveska “Pariz-Beograd 1981–1982”, list 69)”, “tako sam i sada bio spreman da sretnem g. Vračarevića, preko kojeg mi se otvaraju vrata istinske, političke scene” (sveska “Pariz-Beograd 1981–1982”, list 35), “nastojah da g. Vračareviću objasnim da mi ne seku oni ovde krila na ovom poslu, jer dosta su mi ih kod Tita sekli” (sveska “Pletenije sloves” – 1982, list br. 44 – 2. strana), “G. Vračareviću”, hoćemo li da se Vi i ja profesionalno odnosimo spram našeg zajedničkog cilja?” (ista sveska dnevnika, list 35 – 2 strana).

Što se tiče odnosa između Vladisavljevića i Vračarevića, optuženi Mladenović je u svojoj odbrani na glavnom pretresu naveo sledeće:

“Da li je Vladisavljević imao neke veze sa Vračarevićem ja to ne znam, meni to nije poznato. Moguće je da su oni imali neke pismene kontakte, ali se oni nikada nisu sreli”.

Međutim, u svom dnevniku optuženi, pored ostalog, navodi:

“Šta li se to desilo između Vladisavljevića i Vračarevića ... pretpostavka o nesuglasici između Vladisavljevića i Vračarevića bila je potpuno neumesna ... IBM mašina, dika Vladisavljevića, zatvara se za uredništvo “Savremenika” bar za jedan mesec ... Mladenović titra između dve jake vatre naše političke emigracije ublažavajući pomirljivom vodom njihovo prerastanje u požar ...” (sveska “Pletenije slovest” 1982, list 33 i 36).

Ovde treba dodati i činjenicu da je Vladisavljević objavljivao svoje članke kod Vračarevića u njegovom listu “Savremenik”, a što se vidi i iz naslovne strane lista “Savremenik” br. 14, a tekstovi Vračarevićevog “Savremenika” kucani su kod Vladisavljevića na njegovoj IBM mašini.

Dakle, iz svega ovoga proizilazi nesumnjivi zaključak da je optuženi Mladenović bio tesno povezan sa Vladisavljevićem i Vračarevićem, a preko njih i sa pokretom NDA, te da su i Vladisavljević i Vračarević bili u međusobnoj vezi.

Ova veza optuženog sa Vladislavljevićem i Vračarevićem odnosno sa grupom-pokretom NDA bila je u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti, na šta pored ostalog ukazuju sledeće činjenice:

Kod Vračarevića objavljuje svoje tekstove sa neprijateljskom sadržinom, u listu "Savremenik", za koji je znao da je antijugoslovenski opredeljen i da se u njemu objavljuju tekstovi neprijateljske sadržine.

Kod Vračarevića, takođe, vrši korekturu i uređivanje tog lista.

Za Vladislavljevića kuca i rediguje tekst za knjigu sa neprijateljskom sadržinom "Od monarhije na Republiku" i daje Vladislavljeviću spisak i adrese naših ljudi radi upućivanja knjige u Jugoslaviju.

Opt. Mladenović je stupio u vezu sa grupom "NDA", sa tim pokretom, te su neosnovani navodi iz njegove odbrane "da se ne može reći da se povezao sa grupom "NDA" na osnovu njegovog kontakta sa njenim jednim ili dva člana".

Naime, optuženi je u prethodnom postupku priznao da je znao da Vladislavljević pripada "NDA", da je to saznao kada ga je upoznao i da je od njega čuo da ta grupa postoji, ali da on nije kontaktirao ni sa jednim licem iz "NDA", sem sa Vladislavljevićem.

... Ova pripadnost Vladislavljevića grupi-pokretu "NDA" vidljiva je, isto tako, i iz njegove knjige "Od monarhije na Republiku", pa budući da je opt. Mladenović kucao i redigovao tekstove za tu knjigu, proizilazi da je on očigledno znao za pripadnost Vladislavljevića toj grupi-pokretu "NDA".

Naime, u poglavlju te knjige "Prepiska sa dr. Pešeljom" (str. 72 do 82) Vladislavljević govori o tome da je 4.5.1980. god. bio na sastanku zagovornika "NDA" u Londonu, da je po završetku tog sastanka objavljeno zajedničko saopštenje – kominike, te da je svim podpisnicima tog kominikea uputio fotokopije svog pisma o njegovim predlozima, stavovima koji se odnose na razna pitanja u vezi sa "budućom jugoslovenskom državnom zajednicom".

Dalje, Vladislavljević govori o tome da je dobio više odgovora na njegova pisma, a među tim odgovorima je i pismo dr. Branka Pešelja, viđenog člana KSS, koji je bio inicijator sastanka u Londonu i predsednik na tom sastanku (iz Nacrta za demokratsku alternativu vidi se da je dr. Pešelj prvi podpisnik tog nacrta).

Sadržina tog pisma, kao i svoj odgovor na to pismo Vladislavljević je uputio svim učesnicima Londonskog sastanka, o čemu je obavestio i dr. Pešelja, koji je to prećutno odobrio.

U prepisci između Vladislavljevića i dr. Pešelja tretiraju se, kako se to u knjizi navodi, "Nacionalni i politički problemi, a koji će se pored sijaset drugih pojaviti pri smeni komunističkog režima demokratskim poretkom".

Naime Vladislavljević i dr. Pešelj su u toj prepisci, pored ostalog, polazeći od principa za demokratsku alternativu, koji su utvrđeni u Sanstedu 1963, izneli svoje stavove u pogledu organizacije buduće jugoslovenske državne zajednice (pitanje glavnog grada, vojske, vlade, finansija i drugo).

Najzad, iz ove prepiske vidi se da je Vladislavljević posebno naglasio da je "mnogo važnije od svih pitanja problem prelaska od totalitarnog komunističkog režima na demokratski poredak... i da je važno sagledati svetsku situaciju u vremenu kada bude došlo do prelaska komunističke na demokratsku Jugoslaviju.

Optuženi je znao i za Vračarevića da je zagovornik NDA, a to je očigledno, pre svega i po tome, što su Vračarević i Vladislavljević bili povezani, što je znao

da Vladislavljević objavljuje svoje članke kod Vračarevića u njegovom listu “Savremenik”, a Vračarević opet kuca – priprema tekstove za svoj list “Savremenik” kod Vladislavljevića na njegovoj IBM mašini, što se vidi iz dnevnika optuženog.

Optuženi je kod sebe imao nacrt za Demokratsku alternativu iz čega proizilazi zaključak da je znao i program tog pokreta-grupe, a i sama knjiga “Od Monarhije na Republiku”, s obzirom na svoju sadržinu, predstavlja jedan doprinos ideji i pokretu za demokratsku alternativu, a tekstove za tu knjigu je kucao i redigovao kao što je napred navedeno, opt. Mladenović.

Prema tome, kod optuženog je postojala svest da grupa NDA postoji, da su Vladislavljević i Vračarević pripadali toj grupi-pokretu, da u listu “Savremenik” objavljuju svoje tekstove pripadnici te grupe, znao je za karakter tog lista, tj. njegovo opredeljenje, pa samim tim kod njega je postojala i svest da je tesno saradujući sa Vladislavljevićem i Vračarevićem, na navedeni način, i objavljujući svoje tekstove sa neprijateljskom sadržinom u “Savremeniku” on praktično stupio u vezu sa grupom-pokretom NDA kome su pripadali Vladislavljević i Vračarević, i ne samo da je kod optuženog postojala svest da je stupio u vezu sa tom grupom, već je kod njega postojala i svest da on deluje u tom pokretu, pomažući njegovim članovima Vladislavljeviću i Vračareviću i objavljujući svoje tekstove u “Savremeniku”, mada za postojanje dela i kriv. odgovornosti ovo pomaganje optuženog ovim licima nije ni potrebno, već je dovoljno samo da je stupio u vezu sa grupom lica u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti.

S obzirom na prednje, proizilazi da je optuženi delo izvršio sa umišljajem, tj. pri svesti da stupa u vezu sa grupom u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti i da svojim radnjama o kojima je reč, pomaže vršenju neprijateljske delatnosti tj. delatnosti koja je upravljena na ugrožavanje osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja SFRJ, odnosno na ugrožavanje društvenog poretka u zemlji. Optuženi je očigledno bio svestan da njegovim delovanjem može doći do ovog ugrožavanja i on je to očigledno želeo.

Sud smatra da grupa lica koja je potpisala Nart za demokratsku alternativu (list 45 koji se pominju u Nacrtu) kao i sva lica koja se svojom aktivnošću zalažu za ideje i ciljeve programa te grupe (Demokratska alternativa), koji su aktivni zagovornici tog programa i pokreta (jer pripadnici te grupe, kao što je već navedeno sami svoju aktivnost nazivaju tim pokretom, pa imaju i pomenute publikacije tog pokreta) kao što su u konkretnom slučaju Vladislavljević i Vračarević, predstavljaju grupu lica u smislu predmetnog krivičnog dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ, sa kojoj grupom je optuženi stupio u vezu, jer za postojanje grupe odnosno za stupanje u vezu sa grupom, u smislu predmetnog dela, ne traži se poseban oblik organizovanosti, nije potrebno da član grupe zna za sve ostale članove grupe, nikakvo posebno zajedničko dogovaranje i sporazumevanje nije potrebno. Dovoljna je svest o tome da grupa postoji i da se u njoj deluje odnosno da postoji spremnost da se u njoj deluje, a ovakva svest kod optuženog Mladenovića, kao što je navedeno, očigledno je postojala.

Kao što je već istaknuto ovo stupanje u vezu sa grupom lica od strane Mladenovića bilo je u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti.

Na ovakav zaključak, pored činjenice da je on kod Vračarevića obavljao poslove korekture tekstova i uređivačke poslove za list “Savremenik”, za koji je znao da je antijugoslovenski opredeljen, te činjenice da je kod Vladislavljevića

kucao i redigovao tekstove knjige neprijateljske sadržine “Od monarhije na Republiku”, a nakon toga dao i adrese naših ljudi za upućivanje knjige u Jugoslaviju, upućuju i napred citirani zapisi iz dnevnika optuženog, a, takođe i sadržina članaka predmetnih tekstova, koje je objavio opt. Mladenović u listu “Savremeni”, a u kojima on zlonamerno i neistinito prikazuje, pored ostalog, događaje iz prošlosti našeg naroda, kao i sadašnje društvene prilike i događaje u zemlji, položaj i ulogu Saveza komunista Jugoslavije u društvu, položaj crkve, odnos društvenih faktora prema religiji, crkvi i njenim predstavnicima, stanje građanskih sloboda i drugo.

Tako naprimer optuženi u predmetnim tekstovima govori o nekom “obračunavanju sa religijom odnosno crkvom i njenim predstavnicima, iako je opšte poznat ustavno-pravni položaj vere i verskih zajednica u SFRJ, a naime, da je ispovedanje vere slobodno i da su verske zajednice odvojene od države te da su slobodne u obavljanju verskih poslova i verskih obreda, a da je protivustavna zloupotreba vere i verskih delatnosti u političke svrhe.

Optuženi u inkriminiranim tekstovima, isto tako neistinito i zlonamerno piše o tome da Draža Mihailović navodno nije izdajnik, već da je izdan, iako je opšte poznata činjenica saradnje Draže Mihailovića sa okupatorom i izdaja naroda Jugoslavije u periodu 1941. do 1945. godine.

Za Savez komunista Jugoslavije u predmetnim tekstovima navodi da je “Komunistička partija držala je 40 godina diktatorsku vlast u svojim rukama, stvorivši jedno nenormalno stanje zasnovano na strahovladi”, iako je opšte poznat ustavno-pravni položaj i društvena uloga SK u SFRJ, a naime, da je to organizovana vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma i u ostvarenju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Najzad, u prilog zaključka suda da se radi o nameri obavljanja neprijateljske delatnosti ide i već navedena činjenica da je optuženi u prethodnom postupku na određen način priznao izvršenje dela navodeći da njegovi tekstovi o kojima je reč, predstavljaju ustvari njegov neuspeli izlet u politiku i da žali što ih je napisao i objavio.

Dakle, u konkretnom slučaju radi se o političkoj aktivnosti, o političkim motivima, a ne o nekom književnom delovanju u umetničkom smislu, pa je neosnovano i neumesno pozivanje optuženog na slobodu umetničkog stvaranja, jer se ovde ne radi o radnjama vezanim za umetničko stvaranje, a kada je reč o tome treba napomenuti i to da se niko i ne može koristiti bilo kakvim slobodama, pa ni umetničkim slobodama odnosno slobodama umetničkog stvaranja radi ugrožavanja odnosno narušavanja postojećeg društveno-političkog uređenja.

Sud je cenio isticanje odbrane da lični dnevnik optuženog ne može predstavljati dokaz u predmetnoj stvari, ali je sud našao da je ovakvo isticanje neosnovano, pa je s toga, odbio predlog odbrane da se, u smislu čl. 83 ZKP dnevnik izdvoji iz spisa.

Naime, lični dnevnik optuženog, prema stanovištu odbrane, predstavlja svedočenje optuženog o određenim činjenicama, pa budući da prema principima našeg krivičnog postupka optuženi ne može u isto vreme odnosno u svojoj krivičnoj stvari biti svedok, te se ova situacija, prema shvatanju odbrane, ima upo-

dobiti odredbi čl. 83 tač. 1 ZKP, prema kojoj se ima izdvojiti iz spisa zapisnik o saslušanju svedoka na koja se ne može zasnovati sudska odluka.

Međutim, u konkretnoj stvari lični dnevnik kao “svedočenje optuženog” ne može se upodobiti odredbi čl. 83 tač. 1 ZKP, budući da je očigledno da se ne radi o slučajevima koji su kao izuzetak, izričito i pod određenim uslovima, predviđeni u čl. 83 tač. 1 ZKP u vezi čl. 228 ZKP tj. kada se po službenoj dužnosti ili na predlog stranke ima doneti rešenje o izdvajanju iz spisa zapisnika o iskazima svedoka na kojima se ne može zasnovati sudska odluka.

S obzirom na prednje, budući da se radi o krivičnom delu iz čl. 131 KZ SFRJ sa velikom društvenom opasnošću čiji je zaštitni objekat društveni poredak odnosno društveno-političko uređenje i bezbednost zemlje, sud je prihvatio predlog optuženog da se izvodi iz dnevnika, odnosno dnevnik optuženog, izvode kao dokaz u predmetnoj stvari. Stoji činjenica da se radi o ličnom intimnom dnevniku optuženog, ali isto tako treba imati u vidu da je po zakonu dužnost suda da u krivičnom postupku putem izvođenja i ocene svih dokaza utvrdi relevantno činjenično stanje, odlučne činjenice, utvrdi materijalnu istinu i da donese pravilnu i zakonitu presudu, a utvrđivanje postojanja ili nepostojanja određenih činjenica po zakonu nije ograničeno nikakvim posebnim dokaznim pravilima, te dokazano sredstvo ili izvor dokaza u krivičnom pravu može biti sve što putem žive ili pisane reči ili posredstvom stvari može pružiti dokaz o spornim činjenicama.

Iz iznetih razloga sud je odbio i predlog odbrane da se iz spisa izdvoji izveštaj Republičkog SUP-a SRS o kome je reč, jer se u tom izveštaju radi o podacima koje RSUP – Uprava za državnu bezbednost – u svojoj službenoj evidenciji do kojih je RSUP došao nezavisno od predmetnog krivičnog postupka preko svojih organa, u vršenju njihove službene dužnosti iz delokruga njihovog rada, a koje je podatke RSUP dostavio sudu na njegovo traženje.

Sud je odbio i predlog odbrane da se u dopunu dokaznog postupka saslušaju svedoci Dragiša Vitošević, Dragoslav Andrić i Mira Alečković, budući da je činjenično stanje, relevantno za presuđenje, sud utvrdio na osnovu navedenih dokaza, te bi, po oceni suda, prihvatanje ovog predloga vodilo nepotrebnom odugovlačenju predmetnog postupka, a ovo tim pre kad se ima u vidu i to da su ovi svedoci predloženi na okolnost kakve je kontakte i sa kojim licima optuženi imao u Parizu.

Sud je cenio navod iz odbrane optuženog da je on radio kod Vladislavljevića na administrativnim poslovima u njegovoj fabrici po ugovoru o radu od 15.01.1982. do 15.02.1983, te da je tako obezbeđivao svoju egzistenciju u Parizu, ali je sud našao da je, s obzirom na napred utvrđeno činjenično stanje u konkretnom slučaju postojanje ovog radnog odnosa pravno irelevantna činjenica i bez uticaja na odluku suda.

Sud je cenio i ostale predloge i izvedene dokaze kao i navode stranaka, ali je našao da nisu od bitnog značaja za odluku suda, budući da je sud, činjenično stanje relevantno za presuđenje, utvrdio na osnovu napred navedenih dokaza, pa ih stoga posebno i ne obrazlaže.

S obzirom na rezultate glavnog pretresa, sud je činjenični opis iz optužbe u određenoj meri izmenio i dopunio.

Međutim, sud smatra da i pored toga postoji identitet presude i optužbe u pogledu dela sadržanog u presudi i dela obuhvaćenog optužbom. Ovo zbog to-

ga što se radi o istom događaju, što se u suštini radi o delu koje je predmet optužbe, samo što se zbog modifikacije pojavljuje u nešto izmenjenom vidu, a taj modifikovani činjenični opis ostao je u granicama iste pravne kvalifikacije koja odgovara činjeničnom opisu iz optužbe.

Naime, pored ostalog, reč je o periodu izvršavanja dela, jer je utvrđeno da se radi o periodu od 1971. do početka 1983, a na to ukazuju, pored ostalog, i zapisi iz dnevnika optuženog, tj. da je krajem 1982. optuženi raskinuo sa Vladislavljevićem i do početka 1983. pa na dalje više nema nikakvih tragova u dnevniku optuženog o njegovim odnosima sa Vladislavljevićem i Vračarevićem, pa stoga nema ni razloga da se ne prihvate navodi iz njegove odbrane da je krajem 1982. on prekinuo njegove veze sa licima o kojima je reč. U prilog ovakvog shvatanja suda idu i navodi njegove odbrane iz prethodnog postupka, tj. da on smatra da ne bi trebalo da bude kažnjen da je uhvaćen dve godine ranije. S druge strane činjenica što je kod njega pronađena literatura, knjige i časopisi sa neprijateljskom sadržinom, ne znači istovremeno da je u vreme kada je kod njega pronađena (4. i 5. oktobra 1984.) optuženi i dalje bio u vezi sa navedenim licima, odnosno sa grupom lica.

Isto tako, reč je o radnjama uređivanja lista "Savremenik" od strane optuženog, a što se vidi iz zapisa dnevnika optuženog, dok je prema opisu iz optužbe, optuženi radio samo na poslovima korekture.

Takođe, uz izraz "grupe lica" dodati su izrazi "program" i "pokret", o čemu je već napred bilo reči. Najzad, izostavljeni su navodi iz optužbe u vezi sa kontaktima sa drugim licima budući da je po nalaženju suda predmetno delo ostvareno samo radnjama bliže navedenim u izreci presude.

Prilikom odlučivanja o kazni sud je imao u vidu sve okolnosti konkretnog slučaja u smislu čl. 41 KZ SFRJ, pa je od olakšavajućih okolnosti kod optuženog našao njegov raniji život, jer nema dokaza da je osuđivan, njegovo korektno držanje pred sudom, njegove porodične prilike, jer je oženjen, očekuje uskoro rođenje deteta, jer mu je supruga u šestom mesecu trudnoće, iz ranijeg braka ima jedno maloletno dete, dok posebnih otežavajućih okolnosti nije bilo, pa mu je sud s obzirom na društvenu opasnost dela i stepen njegove krivične odgovornosti izrekao kaznu zatvora u navedenom trajanju, nalazeći da će se ovako izrečenom kaznom u svemu postići svrha kažnjavanja, a u koju kaznu mu se uračunava i vreme provedeno u pritvoru u smislu čl. 50 KZ SFRJ.

Odluku o troškovima krivičnog postupka sud je doneo na osnovu čl. 94 i 98n ZKP, koji troškovi se odnose na troškove prevoza svedoka Petrović Milana od Niša do Beograda i obratno, a na osnovu istih propisa sud je optuženog obavezao na plaćanje paušalnog iznosa s obzirom na dužinu i složenost predmetnog krivičnog postupka.

Na osnovu svega napred izloženog, sud je odlučio kao u izreci presude.

Zapisničar,
Milka Gačić

Predsednik veća – sudija,
Dušan Radošević

PRAVNA POUKA

Protiv ove presude nezadovoljna strana ima pravo žalbe u roku od 15 dana od prijema iste Vrhovnom sudu Srbije, a preko ovog suda, s tim da optuženom rok za žalbu teče od dana prijema presude njegovog branioca.

2.3. PRESUDA VRHOVNOG SUDA

Kž. I. 637/85

U IME NARODA

Vrhovni sud Srbije u Beogradu u veću sastavljenom od sudija: Vlastimira Nikolića, kao predsednika veća, mr. Slavka Mucića, Branislava Blagojevića, Mihajla Miličevića i Dušana Stamenkovića, kao članova veća i stručnog saradnika Verice Cvetković kao zapisničara, u krivičnom predmetu optuženog Mladenović Milana zbog krivičnog dela iz člana 131. KZJ, rešavajući o žalbama okružnog javnog tužioca u Beogradu, branioca optuženog i optuženog Mladenović Milana, izjavljenim protiv presude Okružnog suda u Beogradu K. broj 645/84 od 4. februara 1985. godine, posle sednice veća održane u smislu člana 371. ZKP dana 5. septembra 1985. godine, u prisustvu zamenika javnog tužioca Srbije Ranka Tomović a i branioca optuženog Mladenovića, advokata Venijamina Pejovića, doneo je

PRESUDU

PREINAČUJE se presuda okružnog suda u Beogradu K. broj 645/84 od 4. februara 1985. godine, samo u pogledu odluke o kazni, tako što Vrhovni sud optuženog Mladenović Milana za krivično delo, učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz člana 131. KZJ, za koje je prvostepenom presudom oglašen krivim OSUĐUJE na kaznu zatvora u trajanju od 1-jedne godine i 2-dva meseca, u koju mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru od 6. oktobra 1984. godine.

Obrazloženje

Pobijanom presudom optuženi Mladenović Milan oglašen je krivim zbog krivičnog dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz člana 131. KZJ, i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od jedne godine i šest meseci, u koju mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru od 6. oktobra 1984. godine. Optuženi je obavezan da naknadi troškove krivičnog postupka od 1.600 dinara i da plati paušal od 4.000 dinara, sve u roku od 15 dana po pravosnažnosti presude.

Protiv ove presude izjavili su žalbe:

– okružni javni tužilac u Beogradu zbog odluke o kazni sa predlogom da Vrhovni sud presudu preinači izricanjem optuženom kazne zatvora u dužem trajanju,

– branilac optuženog, zbog bitnih povreda odredaba krivičnog postupka, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, povrede krivičnog zakona i odluke o kazni, s predlogom da presudu Vrhovni sud ukine ili preinači izricanjem optuženom blaže kazne,

– optuženi je najavio žalbu, zbog bitnih povreda odredaba krivičnog postupka i pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, sa predlogom da Vrhovni sud presudu ukine ili je preinači oslobađanjem od optužbe.

Branilac optuženog i optuženi lično, podneli su odgovore na žalbu okružnog javnog tužioca u Beogradu i predložili da se ova žalba odbije kao neosnovana.

Branilac optuženog i optuženi zahtevali su da o sednici veća drugostepenog suda budu obavešteni.

Pošto je postupio u smislu čl. 371. ZKP i razmotrio sve spise predmeta, zajedno sa pobijanom presudom, Vrhovni sud je po saslušanju zamenika javnog tužioca Srbije koji je podržao žalbu okružnog javnog tužioca i predložio odbijanje žalbi branioca optuženog i branioca koji je u svemu ostao pri predlozima i navodima iz žalbe, našao:

Pobijana presuda ne sadrži bitne povrede odredaba krivičnog postupka, niti povrede krivičnog zakona na koje sud u smislu člana 376, ZKP pazi po službenoj dužnosti.

Žalba branioca, kao bitnu povredu Zakona o krivičnom postupku, navodi povredu propisa iz člana 346. stav.1. ZKP-a, sa tvrdnjom da je sud prekoračio optužbu i time učinio bitnu povredu iz člana 364. stav 1. tačka 9. ZKP-a.

Po oceni ovog Suda, navedene povrede ZKP-a, ne stoje. Prvostepeni sud je modifikovao činjenični opis dela ostavši u granicama iste pravne kvalifikacije. Naime, razlika između optuženja i izreke, i po stavu ovog Suda, su takve da ne menjaju suštinu dela iz optužbe. Osim toga, ovom izmenom je prvostepeni sud pored ostalog i suzio vreme inkriminisanog delovanja optuženog u odnosu na vreme iz optužnice, što je očigledno u prilog optuženog.

Žalbom branioca, navodi se da nije data ocena svih izvedenih dokaza, pa da tako nisu cenjeni iskazi svedoka Radmile Savić, Petra Simića, Milana Petrović a i Đorđa Kadijevića, koji su saslušani ili su njihovi iskazi pročitani na glavnom pretresu. Sledstveno tome, da je time prvostepeni sud učinio bitnu povredu iz člana 364. stav 1. tačka 11. ZKP-a, jer nije dao razloge o odlučnim činjenicama. Međutim, ovi navodi žalbe ne stoje, jer je prvostepeni sud na strani 19. presude dao razloge, koji se očigledno odnose i na iskaze ovih svedoka, koji osim toga i nemaju saznanja o inkriminisanom delovanju optuženog.

Osim navedenih povreda ZKP-a, žalba branioca, smatra da dnevnicu optuženog koji su na glavnom pretresu izvedeni kao dokaz, to ne mogu biti; iz pravnih razloga kao i iz razloga morala. Ovi žalbeni navodi, po oceni ovog suda ne stoje. U pogledu pravnih razloga, zbog toga što propisi ZKP-a a posebno odredba člana 83., na koju se žalba poziva, ne daju osnova za zaključak da se dnevnicu optuženog ne bi mogli koristiti kao dokaz. U pogledu moralnih razloga, koji se u žalbi navode, zbog toga što se niko, kako to pravilno zaključuje prvostepeni sud, ne može koristiti bilo kakvim slobodama pa ni slobodama umetničkog stvaranja radi ugrožavanja odnosno narušavanja društveno političkog uređenja.

Pobijajući presudu, zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, žalba branioca dovodi u pitanje činjenična utvrđenja prvostepenog suda, pa tako:

Žalba ističe da samo posedovanje “nacrtu za demokratsku alternativu” koji je prilikom pretresa oduzet od optuženog, ne znači i prihvatanje istog. Međutim, ovde se očigledno ne radi samo o posedovanju, budući da je optuženi kako to prvostepeni sud pravilno utvrđuje, delovao na način, kako je to opisano u izreci presude, kojim je stupio u vezu sa grupom lica u nameri vršenja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje.

Tvrdnjama, iz žalbe branioca, da se časopis “Savremenik” bavio i kulturnim pitanjima, ne dovodi se u pitanje karakter ovog časopisa kao glasila neprijateljske emigracije, s obzirom na tekstove koji su politički obojeni i neprijateljski prema SFRJ.

Žalbom branioca, dovodi se u pitanje karakter odnosa, kako ih prvostepeni sud utvrđuje, između optuženog s jedne strane sa Vladislavljevićem i Vračarevićem s druge strane. Navodi se da je optuženi za Vladislavljevića vršio samo tehničke poslove a za Vračarevića da je vršio samo “opismenjavanje” tekstova religiozne i kulturne sadržine u časopisu “Savremenik”, te da se obavljanje tih poslova ne može uzeti kao neprijateljski čin. Ovi navodi žalbe, predstavljaju ponavljanje odbrane sa glavnog pretresa. Ocenu ovih navoda odbrane, koju je dao prvostepeni sud, prihvata kao jasnu i uverljivu i ovaj Sud. Sve ovo, imajući u vidu objašnjenja koja je o tome, u prethodnom postupku dao sam optuženi, kao i fragmente dnevnika koji na upečatljiv način govore o saradnji optuženog, političke prirode, sa Vladislavljevićem i Vračarevićem.

Žalbom branioca, navodi se da je prvostepeni sud citirao delove iz dnevnika optuženog na taj način, što je fragmente istrkao iz konteksta, dajući im smisao koji oni očigledno nemaju. Međutim, po oceni Vrhovnog suda, dnevnicu, bar u fragmentima koji se na to odnose, predstavljaju tadašnje političko stanovište, sa koga je u to vreme delovao optuženi. O tome najbolje govori, skoro potpuna podudarnost između izvesnih delova dnevnika i članaka optuženog objavljenih u “Savremeniku”.

Žalbom branioca, tvrdi se da je prvostepeni sud pojam grupe u krivično-pravnom smislu tretirao veoma široko, te da se ne može govoriti o grupi lica u smislu člana 131. KZJ. Razloge, koje je u vezi sa ovim, dao prvostepeni sud, govoreći o aktivnostima lica sa kojima je optuženi stupio u vezu i pomagao njihov rad i o tome da se za pojam grupe ne trazi neki poseban oblik organizovanosti, niti da član grupe zna sve ostale članove grupe, prihvata kao osnovane i uverljive i ovaj Sud.

Najzad, kada je reč o pogrešno i nepotpuno utvrđenom činjeničnom stanju, žalba branioca ističe, da inkriminirani tekstovi, koji su objavljeni pod raznim pseudonimima za koje optuženi ne poriče autorstvo, ne predstavljaju stanovište pisca, zbog toga što je notorno i u teoriji književnosti poznato da pisanje pod pseudonimom predstavlja distanciranje pisca od objavljenog teksta. Ovi navodi žalbe, predstavljaju ponavljanje odbrane optuženog sa glavnog pretresa, koje je u dovoljnoj meri cenio prvostepeni sud a koju ocenu kao pravilnu prihvata i ovaj sud. Neupuštajući se u literarna objašnjenja o značenju pseudonima u teoriji književnosti jer bi to bilo van kompetencije suda, ovaj sud nalazi da je o pisanju pod pseudonimom tekstova iz časopisa “Savremenik”, pravo značenje pseudonima, dao sam optuženi kada je u tekstu “Sledeći rat Draže Mihailović a ili Solunci ponovo među Srbima” objavljenom u “Savremeniku”, pod pseudonimom Slobodan Vučić, između ostalog naveo: “Od polovine marta ponovo sam u Beogradu, ovog puta sa osećajem da sam došao u prošlost, od koje sam se već bio oprostio. Živeću tu! Oni će me sada godinama gledati i nikome neće pasti napamet da taj mirni građanin umnožava svoje postojanje kroz pseudonime u emigrantskim listovima”.

Pobijajući presudu zbog povrede krivičnog zakona žalba branioca navodi da je povređen krivični zakon time što je optuženi oglašen krivim zbog krivičnog dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz člana 131. KZJ. Ni ova povreda, po oceni ovog suda ne stoji, budući da je prvostepeni sud na pravilno i potpuno utvrđeno činjenično stanje, pravilno primenio krivični zakon, kvalifikujući rad-

nje optuženog kao radnje krivičnog dela iz člana 131. KZJ. Ovo zbog toga što je optuženi u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje, stupio u vezu sa grupom lica pomažući im u toj delatnosti.

Ispitujući pravilnost pobijane presude u pogledu odluke o kazni, ovaj Sud nalazi da je prvostepeni sud pravilno uzeo kao olakšavajuće okolnosti, raniji život, budući da je optuženi neosudivan, njegovo konkretno držanje pred sudom, porodične prilike jer je oženjen a supruga mu je gravidna, dok iz ranijeg braka ima jedno maloletno dete. Pravilnom ocenom iznetih olakšavajućih okolnosti, uz činjenicu koju sa sigurnošću utvrđuje prvostepeni sud, da je optuženi sam, još početkom 1983. godine prestao sa ovim aktivnošću i prekinuo kontakte sa grupom (što je dovelo do suženja vremena izvršenja dela u izreci u odnosu na optužene) Vrhovni sud nalazi da će se svrha kažnjavanja predviđena članom 33. KZJ, ostvariti, kaznom zatvora kao u izreci ove presude, te da je ovako preinačena kazna adekvatna izvršenom delu i optuženom kao učinio.

Imajući u vidu iznete razloge, koji se odnose na kaznu, ovaj Sud nalazi da je žalba okružnog javnog tužioca u pogledu odluke o kazni a kojom se predlaže izricanje kazne zatvora u dužem trajanju, neosnovana.

Sa iznetih razloga a na osnovu člana 387. KZP Vrhovni sud je odlučio kao u izreci ove presude.

Zapisničar,
Verica Cvetković, s.r.

Predsednik veća – sudija,
Vlastimir Nikolić, s.r.

Za tačnost opravaka
Šef pisarnice
Branka Milanović, s.r.

2.4. ZAHTEV ZA REHABILITACIJU MILANA MLADENOVIĆA

OKRUŽNOM SUDU U BEOGRADU

11000 Beograd
Savska ulica br. 17-a

ZAHTEV ZA REHABILITACIJU
književnika i profesora filosofije
dr Milana Mladenovića iz Beograda

1. Presudom Okružnog suda u Beogradu K. br. 645/84 od 04.02.1985. godine, podnosilac zahteva za rehabilitaciju, oglašen je krivim za krivično delo učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz čl. 131 KZ SFRJ i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 6 meseci.

DOKAZ: Uvid u Presudu Okr. Suda u Beogradu
K. br. 645/84 koja se prilaže

2. Potonjim rešenjima K. br. 645/84, Kv. br. 845/85 od 16.05.1985 i K. br. 769/87 od 30.05.1987. godine, podnosiocu zahteva za rehabilitaciju trajno je oduzeto 6 tomova književnih dnevnika, i to: *Dnevnik vođen 1979. godine*, dnevnik *Pletenije sloves* iz 1982, dnevnik *Pariz – Beograd* iz 1972, dnevnik *Knjiga vođe*,

dnevnik *Doba Slovesnosti* i *Septembarski dnevnik* iz Pariza, a osim toga oduzeto mu je mnoštvo ličnih dokumenata, knjiga i časopisa, obimna prepiska sa raznim ličnostima, mnogobrojne beleške i zapisi, jednom rečju godinama prikupljana građa za različita pesnička, književna i filofska dela koja je podnosilac zahteva dugi niz godina pripremao u okviru svog jedinstveno zamišljenog autorskog ostvarenja pod nazivom OPSENARIJUM.

DOKAZ: Uvid u spise predmeta

3. Presudom Vrhovnog suda Srbije K. br. 637/85 od 05.09.1985.godine prvostepena presuda je preinačena samo u pogledu odluke o kazni, na taj način što je kazna smanjena i podnosilac predloga za rehabilitaciju osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 14 meseci.

DOKAZ: Uvid u Presudu Vrhovnog suda Srbije

K. br. 637/85 od 05.09.1985. koja se nalazi u spisima

4. Ne mireći se sa nezakonitim presudama Prvostepenog suda i Vrhovnog suda Srbije i rešenjima o zatvorskoj kazni i o oduzimanju navedenih predmeta i dnevnika, podnosilac zahteva je 1995. godine podneo predlog i za ponavljanje postupka i za povraćaj dnevnika i oduzetih predmeta i spisa, ali mu je rešenjem Okružnog suda u Beogradu predlog za ponavljanje krivičnog postupka K. br. 645/84 odbačen kao nedozvoljen, a zahtev za povraćaj ličnih dnevnika, knjiga i ostalih predmeta odbijen kao neosnovan.

DOKAZ: Uvid u spise K. br. 645/84 Okružnog suda u Beogradu

5. Počev od 1997. godine, podnosilac zahteva je uzaludno vodio dva građanska spora, od kojih drugi od 2000. godine traje i do dana današnjeg, u nastojanju da najpre dobije pravo na korišćenje svoje oduzete autorske građe za uobličavanje i dovršavanje svojih književnih i filofska dela, a potom i za naknadu materijalne i nematerijalne štete, kada je obavешten da su dnevnicima sa ostalim spisima predmeta sudski uništeni 1996. godine kao "predmet izvršenja krivičnog dela protiv naroda i države".

DOKAZ: Uvid u presude koje će se pokazati Sudu

6. Podnosilac zahteva je zatvorsku kaznu izdržao u vremenu od 5. oktobra 1984. godine do 5. novembra 1985. godine, ukupno 13 meseci (pošto je pušten mesec dana ranije) u Centralnom zatvoru u Beogradu i u zatvoru u Padinskoj Skeli;

DOKAZ: Pribavljanje izveštaja od zatvorskih ustanova

7. Podnosilac zahteva dr Milan Mladenović rođen je 1949. g. u Užicu od oca Marka i majke Naste. Završio je grupu za filofsiju Filozofskog fakulteta u Beogradu 1975. godine, a treći stepen doktorata filofsije stekao na univerzitetu "Sorbona" u Parizu 1982. godine. Autor je 15 zapaženih knjiga iz oblasti poezije, filofsije, esejistike i politike (*Duše gradova*, *Knjiga o Praznom*, *Završna reč*, *Sledeći rat Draže Mihailovića*, *Srpska duša Toronta*, *Olgijanski put*, *Kraj broznog vremena*, itd. sve do upravo objavljene knjige *Resnik – Stihomahova poetika*). Osim toga, prevodilac je značajnih knjiga sa više stranih i klasičnih jezika, na neko ima od njih aktivno piše i objavljuje, a njegova dela su prevedena na više od trideset jezika. Između ostalog, osnivač je i vlasnik izdavačke kuće "Sfairos";

DOKAZ: Uvid u autorovu biografiju i bibliografiju u Narodnoj biblioteci Srbije

8. Očigledno je da je podnosilac zahteva dr Milan Mladenović oglašen krivim, osuđen na kaznu zatvora i trajno lišen značajnog dela svog autorskog opusa, iz političkih i ideoloških razloga. U samoj prvostepenoj presudi navedeno je da se “u konkretnom slučaju radi o političkoj aktivnosti, o političkim motivima, a ne o nekom književnom delovanju u umetničkom smislu”, usled čega je oglašen krivim za krivično delo “stupanja u vezu sa grupom lica u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje i svoga naroda putem rušenja socijalističkog društvenog uređenja i samoupravnog poretka”. Po presudi Suda, on je “zlonamerno i neistinito prikazao događaje iz prošlosti, sadašnje društvene prilike i događaje u zemlji i položaj i ulogu Saveza komunista Jugoslavije”.

DOKAZ: Uvid u Presudu

9. Podnosilac zahteva ne spori, niti je u toku suđenja sporio, a naročito ne u svojim tekstovima zbog kojih je osuđen, a koje je pod različitim imenima objavio u pariskom demokratski orjentisanom emigrantskom časopisu “Savremenik”, da je protivnik komunističke diktature, ne samo u Jugoslaviji, nego načelno, gde god to bilo u svetu. Štaviše, u svojoj *Završnoj reči* održanoj 04. februara 1985. godine, doslovce je i izgovorio “... da je Komunistička partija držala 40 godina diktatorsku vlast u svojim rukama, stvorivši jedno nenormalno stanje zasnovano na strahovladi”, i da “samo što nije kucnuo čas da se sruše već naprsli zidovi njihove kuće prepune mržnje”. Baš zato što se svaka od ovih reči veoma brzo obistinila i istorijski potvrdila, danas je teško zamisliti koliko je trebalo imati vizionarstva i hrabrosti da se te reči izgovore pravo u lice poslušnicima rečima, utoliko pre što je svakome, pa i podnosiocu zahteva, bilo više nego jasno kakve posledice slede.

DOKAZ: Uvid u spise predmeta, u tekstove objavljene u “Savremeniku”, Uvid u Završnu reč i u zapisnike sa glavnog pretresa

10. Posledice ovih podcivilizacijskih presuda bile su po podnosioca zahteva više nego teške: Boravak u zatvoru i potonje četvorogodišnje lišavanje slobode kretanja potpuno je promenilo i poremetilo naumljeni životni plan tada mladog pesnika i filozofa, znalca svih glavnih evropskih jezika i kultura, prijatelja mnogih najznamenitijih pesnika i filozofa svetskog renomea, koji je, prema vlastitim rečima, bio stavio sebi u zadatak “da za Srbiju uradi ono što je svojevrmeno Adam Mickijević uradio za Poljsku, da je, naime, sa najsnažnijim odlikama njenog identiteta, uvede u Evropu”. Posle svojih briljantnih nastupa i izvanrednog uspeha na mestima od najvećeg značaja za formiranje stava o budućoj post-komunističkoj Srbiji u očima tadašnje Evrope, dr Milan Mladenović je hapšenjem – i pored protesta celokupne svetske demokratske i književne javnosti (kolegijum Sorbone, predsednici Francuske i Belgije, Svetski PEN centar, filozofska društva i udruženja književnika u zemlji i inostranstvu, itd.) – presudom i progonom bio onemogućen da preuzme obećanu katedru na pariskoj Sorboni, da svoja dela objavljuje pred evropskim auditorijumom, da se dalje duhovno razvija, a za sebe i svoju porodicu obezbedi dostojnu i dostojanstvenu egzistenciju i u samoj zemlji, s obzirom na neminovne represalije koje je trpeo po izlasku uz zatvora. Zločin počinjen prema ovom vrhunskom stvaraoču i intelektualcu, koji je od mladosti bio nadahnitelj najnaprednijih ljudi demokratije u Srbiji, među koje spadaju i njegov politički učenik, pokojni premijer dr Zoran Đinđić i sadašnji predsednik Srbije Boris Tadić, utoliko je veći što se progon protiv njega produžio još mnogo godina

po izlasku iz zatvora, sa brojnim dokazima za to iz vremena njegovih pionirskih poduhvata na polju privatnog izdavaštva i stvaranja političkih stranaka (obnovio Narodnu radikalnu i osnovao Konzervativnu stranku) i stvaranja demokratske klime u Srbiji (dva puta bio kandidat za predsednika Srbije...).

DOKAZ: Uvid u objavljenu i arhivsku dokumentaciju, saslušanje podnosioca zahteva i brojnih svedoka po potrebi.

11. Zakonom o rehabilitaciji, čl. 5, predviđeno je da će Sud usvojiti zahtev za rehabilitaciju ako utvrdi da su navedene presude Suda donete iz ideoloških i političkih razloga, što je ovde očigledno. Sud ima obavezu da poništi sve donete presude i druge pravne akte. Stoga predlažem da Sud donese sledeće

REŠENJE

Utvrđuje se da je dr Milan Mladenović, književnik i profesor filosofije iz Beograda, rođen 1949. g. u Užicu, bio žrtva progona iz političkih i ideoloških razloga, pa se dozvoljava rehabilitacija i poništavaju se ranije osuđujuće presude Okružnog suda u Beogradu K. br. 645/84 od 04.02.1985. g. i presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. br. 637/85 od 05.09.1985. i utvrđuje se da nije bio osuđivan, a poništavaju se rešenja K. br. 645/84, Kv. br. 845/85 od 16.05.1985 i K. br. 769/87 od 30.05.1987. godine o oduzimanju i trajnoj zapleni 6 tomova književnih dnevnika, i to: *Dnevnik vođen 1979. godine*, dnevnik *Pletenije sloves* iz 1982, dnevnik *Pariz – Beograd* iz 1972, dnevnik *Knjiga volje*, dnevnik *Doba Slovesnosti* i *Septembarski dnevnik* iz Pariza, kao i mnoštva ličnih dokumenata, knjiga i časopisa, prepiske sa raznim ličnostima, mnogobrojne beleške i zapise, i poništava se rešenje Okružnog suda u Beogradu K. br. 645/84 od 29.09.1995. g. kojim je odbačen Zahtev za ponavljanje postupka i odbijen zahtev za povraćaj ličnih dnevnika i knjiga, sve u roku od 15 dana pod pretnjom prinudnog izvršenja.

Obavezuje se Republika Srbija da plati troškove ovog postupka koliko isti budu izneli.

Podnosilac zahteva
Vitimir Čalović, advokat
B. Jankovića 37, Čačak

U Beogradu, 14. oktobra 2007. g.
o Pokrovu Presvete Bogorodice

2.5. REŠENJE O REHABILITACIJI MILANA MLADENOVIĆA

Reh. ???/09

OKRUŽNI SUD U BEOGRADU, u veću sastavljenom od sudija Olge Sokić, predsednika veća, Slavke Mihajlović i Sanje Agatonović, članova veća, u pravnoj stvari podnosioca zahteva dr. Milana Mladenovića iz Beograda, Mileševska 42, koga zastupa Vitimir Čalović advokat iz Čačka, ul. B. Jankovića br. 27, radi lične rehabilitacije, doneo je dana 9.11.2009. godine, sledeće

REŠENJE

USVAJA SE zahtev za rehabilitaciju Milana Mladenovića iz Beograda, rođenog 21.11.1949. godine u Užicu od oca Marka i majke Naste rođene Simić, pa

se UTVRĐUJE da su: presuda Okružnog suda u Beogradu K.645/84 od 4.2.1985. godine, presuda Vrhovnog suda Srbije KŽI br. 637/85 od 5.9.1985. godine i rešenje Okružnog suda u Beogradu K.645/84-Kv. 1673/85 od 11.12.1985. godine NIŠTAVE od trenutka njihovog donošenja i da su ništave sve njihove pravne posledice, a podnosilac zahteva – rehabilitovano lice Milan Mladenović se smatra neosudivanim.

Obrazloženje

Podnosilac zahteva Milan Mladenović je u svom zahtevu za ličnu rehabilitaciju naveo da je presudom Okružnog suda u Beogradu K.645/84 od 4.2.1985. godine osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 6 meseci, zbog krivičnog dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz člana 131 KZ SFRJ, a daje presudom Vrhovnog suda Srbije KŽI br. 637/85 od 5.9.1985. godine preinačena navedena presuda Okružnog suda u pogledu odluke o kazni i Milan Mladenović osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 2 meseca. Pored toga da je u toku krivičnog postupka podnosiocu zahteva trajno oduzeto 6 tomova ličnih dnevnika, kao i mnoštvo ličnih dokumenata knjiga, časopisa i privatne prepiske, koji mu nikad nisu vraćeni. Smatrajući da mu je suđeno iz političkih ideoloških razloga predložio je da sud usvoji zahtev za rehabilitaciju i napred navedene odluke poništi.

Sud je izveo dokaz čitanjem presude Okružnog suda u Beogradu K.645/84 od 4.2.1985. godine, presude Vrhovnog suda Srbije KŽI br. 637/85 od 5.9.1985. godine, presude Saveznog suda kp SP/88 od 5.4.1988. godine, rešenja Vrhovnog suda Srbije Kž. 2379/87 od 8.12.1987. godine, rešenja Okružnog suda u Beogradu K. 645/84 i KV. 1673/85 od 11.12.1985. godine, rešenja Vrhovnog suda Srbije Kž.2740/84 od 27.12.1984. godine, rešenja Vrhovnog suda Srbije Kž.2298/85 od 5.9.1985. godine, presude Vrhovnog suda Srbije Gž.15/98 od 16.2.2000. godine, zahtev za ponavljanje krivičnog postupka K.645/84 od 4.2.1995. godine, dopune žalbe na K.645/84 bez datuma, dopis predsedniku Okružnog suda Odbora za zaštitu umetničke slobode od 24.12.1984. godine, 16.11.1984. godine, 21.1.1985. godine, saopštenja br. 29 i 31 Udruženja književnika Srbije, tekst Dragiše Vitoševića bez datuma u povodu hapšenja podnosioca predloga, dopis Jugoslovenskog centra upućenog Okružnom sudu u Beogradu 12.5.1987. godine, dopis Filozofskog društva Srbije upućen Predsedništvu SR Srbije 28.12.1987. godine, izvod iz Biltena Srpskog filozofskog društva i novinski članci objavljeni u Politici i Politici ekspres i Novostima, a povodom suđenja predlagaču, te saslušao podnosioca predloga u svojstvu partične stranke.

Ceneći navode iz predloga kao i izvedene dokaze u smislu člana 8 ZPP u vezi člana 30 ZVP, sud je odlučio kao u izreci rešenja sa sledećih razloga:

Čitanjem presude Okružnog suda u Beogradu K.645/84 od 4.2.1985. godine utvrđeno je da je optuženi Milan Mladenović iz Beograda oglašen krivim za izvršenje krivičnog dela učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti iz člana 131 KZ SFRJ, zato što je u vremenskom periodu od 1981. godine do početka 1983. godine kao građanin SFRJ u nameri obavljanja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje stupio u vezu sa grupom lica pomažući ih u neprijateljskoj delatnosti, jer se dolaskom u Pariz povezao sa emigrantima Vladom Vladislavljevićem i Boškom Vračarevićem, a preko kojih i sa grupom lica koja je svoju aktivnost razvila u pokret i program pod nazivom “Nova demokratska alternativa” kom pokretu su i ova dvojica pripadali i bili njegovi sagovornici, pa je tesno saradivao

sa njima, tako što je za Vladu Vladislavljevića redigovao i kucao tekstove knjiga sa neprijateljskom sadržinom “Od monarhije na Republiku” i angažovao se na upućivanju ove knjige u Jugoslaviju na taj način što je dao spisak određenih ljudi u SFRJ, dok je kod Boška Vračarevića obavljao poslove korekture i uređivačke poslove u emigrantskom listu Savremenik u Parizu koji je po svom opredeljenju antijugoslovenski i u kome je optuženi Mladenović objavljivao i svoje tekstove:

– “KOMUNISTI SE SRDE NA BOGA” u kom tekstu, pored ostalog iznosi da poslednjih meseci, a naročito u mesecu oktobru 1981. godine je primećeno i zvanično u Jugoslovenskoj štampi veliki broj napisa koji su se obračunavali sa religijom odnosno crkvom i njenim predstavnicima,

– “PRETERANE MISLI IZ PARIZA ili SPOMEN O SLOBODNOJ ZEMLJI” u kom tekstu komentariše proterivanje jednog stranog novinara iz Jugoslavije,

– “SLOBODA I HRIŠĆANSTVO” u kom tekstu se okrivljeni pita šta će biti kroz sledećih 20 godina u Jugoslaviji,

– “SLEDEĆI RAT DRAŽE MIHAJLOVIĆA” ili “SOLUNCI PONOVO MEĐU SRBIMA” u kom tekstu pored ostalog piše da su komunistički diktatori bacili Srbiju u najveći očaj, da Draža Mihajlović nije bio izdajnik već da je bio izdat, da će Dražu Mihajlovića Srbija uskoro slaviti rame uz rame sa Milošem Obilićem, te da li je moguće da se jedan narod ratnika junaka mogao pokoriti i do te mere poniziti pred strahovladom narednika Josipa Broza zvanog Tito,

– “TVRDI OKLOPNICI DRAGOSLAVA DRAGUTINOVIĆA” u kom tekstu veliča pesnika Dragutinovića političkog emigranta,

– “MEFISTOFELSKI ZAGRLJAJ ZAPADA” u kom tekstu navodi da je komunistička partija držala tokom 40 godina diktaturu vlasti u svojim rukama stvorivši jedno nenormalno stanje zasnovano na strahovladi,

pa je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 6 meseci.

Iz presude Vrhovnog suda Srbije KŽI 637/85 od 5.9.1985. godine utvrđeno je da je istom presudom preinačena presuda Okružnog suda u Beogradu od 4.2.1985. godine samo u pogledu odluke o kazni, tako što je Vrhovni sud optuženog Mladenović Milana za krivično delo učestvovanja u neprijateljskoj delatnosti osuđuje na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 2 meseca u koju kaznu mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru od 6.10.1984. godine.

Iz rešenja Okružnog suda u Beogradu K.645/84 i Kv.1673/85 od 11.12.1985. godine utvrđeno je da je od optuženog, a nakon što je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 1 godine i 2 meseca presudom Vrhovnog suda Srbije od 5.9.1985. godine na osnovu člana 69 KZ-a Jugoslavije oduzeti časopisi, knjige, spisak adresa, dnevnic, kao i tekst nacerta za demokratsku alternativu bliže određeni u tačkama 1 zaključno sa tačkom 20 uz obrazloženje da su predmeti navedeni u izreci rešenja oduzeti kao predmeti koji su upotrebljavani ili su bili namenjeni za izvršenje krivičnog dela za koje je okrivljeni pravnosnažno osuđen. Navedeno rešenje Okružnog suda potvrđeno je rešenjem Vrhovnog suda Srbije KŽ II 379/87 od 18.12.1987. godine.

Dalje je utvrđeno da je predmetni sudski proces bio medijski praćen člancima objavljivanim u sredstvima javnog informisanja: Politici, Ekspres politici i Novostima u negativnoj konotaciji, kao i to da je povodom hapšenja i suđenja doktoru Milanu Mladenoviću se oglašavala domaća i svetska kulturna javnost tvrdnjom da se takvim sudskim procesom praktično sudi mišljenju uz predlog

odnosno zahtev predsedniku Okružnog suda da se Milanu Mladenoviću omogući da se brani sa slobode. Pored toga da se izvršni Odbor filozofskog društva Srbije obraćao predsedništvu SR Srbije 30.12.1987. godine sa molbom da se Milanu Mladenoviću omogući da dođe do svojih putnih isprava, kao i da mu se vrate oduzeti lični dnevnik, spisi, novine, časopisi i knjige.

Iz iskaza podnosioca zahteva saslušanog u svojstvu stranke je utvrđeno da je isti po zanimanju profesor filozofije i književnik, da je 1980. godine otišao na doktorat u Francusku i tamo upoznao našu demokratsku emigraciju sa kojom se družio, da je sarađivao u listu "Savremenik" pišući pod pseudonimom, u kojima je izražavao svoje viđenje komunizma i razloga uvođenja komunizma da se zalaga za prevrednovanje ličnosti i pokreta Draže Mihajlovića i da su faktički dva teksta koje je objavio u "Savremniku" bili povod za njegovo hapšenje, a to je tekst "Sledeći rat Draže Mihajlovića" i drugi "Mefistofelesov zagrljaj zapada". Pored toga da su mu u toku krivičnog postupka oduzeti dnevnik koje je vodio u Parizu-6 tomova koji mu nikad nisu vraćeni, da je izdržao kaznu zatvora i da je to suđenje i zatvor praktično odredili njegovu sudbinu kao profesora filozofije književnika i pesnika, jer je imao ponudu svog mentora sa Sorbone da po završetku državnog doktorata preuzme katedru na Sorboni, ali da ga je hapšenje i suđenje u državi omelo u takvoj profesionalnoj karijeri.

Prema odredbi člana 1 Zakona o rehabilitaciji ("Službeni glasnik RS" br. 33/06) rehabilituju se lica koja su od 6.4.1941. godine do dana stupanja na snagu Zakona (25.4.2006. godine) bez sudske ili administrativne odluke odnosno sudskom ili administrativnom odlukom lišena, iz političkih ili ideoloških razloga, života, slobode ili nekih drugih prava, a imala su prebivalište na teritoriji Republike Srbije.

S obzirom na napred utvrđeno činjenično stanje, a imajući u vidu citiranu odredbu Zakona o rehabilitaciji ovaj sud nalazi da je podnosilac zahteva bio žrtva političke represije komunističkog režima, jer je očigledno suđen za delikt mišljenja u jednom politički montiranom suđenju političkom neistomišljeniku uz korišćenje dokaza pribavljenih povredom ljudskih prava (oduzimanjem ličnih dnevnika, privatne prepiske, knjiga, časopisa i sličnog). To što je podnosilac zahteva mislio drugačije i kritički se u svojim tekstovima odnosio prema tadašnjoj društvenoj i političkoj stvarnosti i imao drugačije viđenje događaja iz naše istorijske prošlosti i položaju crkve, te objavljivanje svojih tekstova u emigrantskom listu "Savremenik", koji je prema tada zvaničnoj politici bio antijugoslovenski, ne proizilazi da je time učestvovao u neprijateljskoj delatnosti već da nije, kao pisac, filozof i pesnik, bio na zadatoj političkoj liniji zbog čega je praktično i suđen i osuđen. Suđenjem i izricanjem kazne lišenja slobode suđeno je slobodi mišljenja i pravu svakog čoveka da isto izrazi, a drugačije mišljenje od "zvaničnog" proglašavano je neprijateljskom delatnošću. Stoga ovaj sud smatra da je podnosilac zahteva nesumnjivo osuđen iz političkih i ideoloških razloga, zbog čega je na osnovu odredbe člana 5 stav 1 Zakona u pitanju podneti zahtev za rehabilitaciju usvojio i odlučio kako je navedeno u izreci.

Predsednik veća – sudija
Olga Sokić

PRAVNA POUKA: Protiv ovog rešenja nije dozvoljena žalba.

ПИЈЕМОНТ

ИЗДАВАЊЕ ПИЈЕМОНТ, БЕОГРАД
ПРЕДПРИЈАТСТВО ЗА ПИЈЕМОНТ, БЕОГРАД

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987. ГОД.

Врло важно!

Новинско-информативни лист

**ТЕЖАКЕ
ПРАВО**

ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ НОВИНЕ

Београд, 1. јуна 1987. године

ФРУШКА ГОРА.

ШУМАДИНКА,

БЕОГРАД

ЕПОХА

веселе новине

Београд, 30 јуна 1987.

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987. ГОД.

ЈУПРО

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987. ГОД.

ИСКРА

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987. ГОД.

**СЕВЕРНО
СТРАЖА**

ГРАЂАНИН

СРПСКИ СОКО

ЛИСТ ЗА СРПСКОЈ СТАРИ

Београд, 1 јуна 1987.

№ 2 / 1987

**ОДЈЕК
ШУМАДИЈЕ**

**ВЕЧЕРЊЕ
НОВОСТИ**

ГЊАВАТОР

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987.

ПАСТИРСКИ ГЛАС

БЕОГРАД — НЕДЕЉА 30 ЈУНА 1987.

7. Београд, 30. јуна 1987.

ОРАО.

ОРЈУНА

ЗАСТАВА.

**Глас
ПОДРИЊА**

.....

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

.....

Dobrica Gajić

novinar i publicista, Beograd

PAŠIĆEVA IDEOLOŠKA KONSTRUKCIJA

Andrej L. Šemjakin: “Ideologija Nikole Pašića (1868–1891)”,
Zavod za udžbenike, Beograd 2008, prevod Dojčilo Rudan

Ruski istoričar Andrej L. Šemjakin jedan je od najizazovnijih istraživača političke delatnosti Narodne radikalne stranke i njenog vođe Nikole Pašića. Na radikalnim temama je diplomirao, magistrirao i doktorirao. “Ideologija Nikole Pašića” je, u stvari, njegova doktorska disertacija, odštampana 1998. godine u Moskvi. Šemjakin se u njoj fokusirao na ideje koje su determinisale Pašićevu političku aktivnost. Ideologiji Nikole Pašića daje on širi značaj od onoga što bi se moglo shvatiti samo kao pogled na svet jednog političara, jer je preko Narodne radikalne stranke Pašić uticao ne samo na društveno stanje u Srbiji, nego i na politička kretanja na međunarodnom planu. Svoju analizu ograničava Šemjakin na početni period Pašićevog rada, kada se on formirao kao političar i ideolog. Njega zanima rani Pašić, kome je u odnosu na poznog istoriografija poklanjala manje pažnje. Rekonstruisanje Pašićeve ideologije Šemjakin obavlja koristeći obimnu literaturu, Pašićeva pisma, članke, govore, rukopise itd. Građa iz ruskih arhiva posebno je važan izvor i nju je autor umešno iskoristio. Gledajući domaće istoričare, njegovi zaključci umnogome su podudarni sa ocenama Latinke Perović, sa kojom je kao priređivač blisko saradivao. Šemjakin je veliki protivnik teze da je zapadni uticaj bio primaran za nastanak radikalne ideologije u Srbiji. Shodno takvom viđenju, udaru njegove kritike najviše je izložen Milan St. Protić. Kritički tonovi ne izostaju ni kod drugih autora kad su u pitanju određene nijanse u tumačenju, i to je ono što Šemjakinovu monografiju čini vrlo provokativnom, zanimljivom i korisnom.

Za Pašićevo idejno oblikovanje, smatra Šemjakin, izuzetno je važan ciriški period, jer je u Švajcarskoj Pašić primio narodnjačku doktrinu

i postao privrženik ideja ruske socijalističke škole. U Cirihu je, tvrde to i drugi, zaista došlo do Pašićevog postepenog idejnog skretanja od jedne liberalne orijentacije, ispoljene u Ujedinjenoj omladini srpskoj, ka socijalističkim vodama.¹ Kad iz Rusije u Švajcarsku bude stigao Svetozar Marković, Pašić će biti njegov najbliži saradnik. U kružoku srpskih studenata “Zadruga”, on je organizacioni sekretar. Posebnu pažnju Šemjakin obraća na ideološki profil Svetozara Markovića, objašnjavajući da je na teorijskom planu Marković bio inspirisan Černiševskim i njegovom *teorijom skoka* (preskakanje kapitalizma i direktan skok zaostale seljačke zemlje u socijalizam), a u taktičkom smislu Lavrovljevim konceptom (široka propaganda i sistematska priprema narodne revolucije, bez zavera ili buna). Iz tih razloga se kod Markovića još u Rusiji javila misao o potrebi formiranja radikalne partije u Srbiji. Posle Markovićevog odlaska iz Švajcarske zbog izgubljene stipendije, Pašić postaje vođa kružoka i u Ženevi nabavlja štampariju za publikovanje prevedene socijalističke literature. U vezi s tim, Šemjakin ukazuje na Pašićevu saradnju sa čajkovcem Vasilijem Maksimovičem Aleksandrovom, pretpostavljajući da se radilo o zajedničkoj srpsko-ruskoj štampariji. Pored toga, Šemjakin je identifikovao i objasnio ulogu Vere Ljubatovič i Viktorije Krjukove, koje su u Pašićevoj beleznici evidentirane kao članice “Zadruga”, bez punog imena i prezimena. Odlično upoznat s ruskim izvorima, Šemjakin je verzirano interpretirao delovanje čajkovaca i njihovu *knjižarsku akciju* kojom su hteli da pripreme narodni ustanak u Rusiji.

Na osnovu naslova koje su štampali ciriški Srbi i Rusi, Šemjakin zaključuje da se u Švajcarskoj Pašić samoobrazovao pod ruskim uticajem, što ne znači da su mu ideje pojedinih zapadnih socijalista bile nepoznate i da od njih ništa nije usvojio. Uostalom, i na Svetozara Markovića uticali su ruski i nemački socijalisti, iako je bio bliži prvima nego drugima.² Sve do smrti Svetozara Markovića, tvrdi Šemjakin, Pašić je “samo njegov verni sledbenik”, koji će se potom postupno peti ka vrhu levičarski usmerene srpske opozicije, da bi posle srpsko-turskih ratova preuzeo njeno vođstvo. Inače, ruski istoričar visoko vrednuje Markovićevo antiliberalno učenje, ocenjujući da ga je “u logički savršenoj formi” izneo u delu “Srbija na Istoku”. Marković je u praktičnoj politici, podseća Šemjakin, smerao da preko opozicije Adama Bogosavljevića osvoji Narodnu skupštinu, a zatim uputi propagandiste socijalizma u narod. Oslobođenje srpstva video je u podizanju nacionalne revolucije u srpskim provincijama Turske imperije, u kontekstu jednog opštenarodnog ustanka i saradnje sa, pre svega, bu-

1 Žarko Milošević, “Mladi Pašić”, *Stručna knjiga*, Beograd 1994, str. 62.

2 Jaša M. Prodanović, *Svetozar Marković (9/IX 1846-26/II 1875)*, predgovor u knjizi: Svetozar Marković, “Izabrani spisi”, Srpska književna zadruga, Beograd 1937, str. XIX

garskim narodom, preporučujući posle toga stvaranje Balkanske federacije koja bi mogla da prekorači Savu i Dunav. Vredno je ovde dodati da je Marković bio ogorčeni protivnik osnivanja Velike Srbije i oslobođenje Bosne i njeno prisajedinjenje Srbiji držao je za političku utopiju kneza Mihaila.³ Njegov koncept je, dakle, bio revolucija na Balkanskom poluostrvu i ujedinjenje oslobođenih naroda pod onim oblikom koji oni budu smatrali najpodesnijim: savez opština, županija ili država.⁴

Šemjakin je uveren da se Pašićeva strategija, što pokazuje analizom njegovog kritičkog pisma Jevremu Markoviću, nije razlikovala od one koju je zastupao Svetozar Marković, u smislu jačanja opozicione frakcije, osvajanja Narodne skupštine i stvaranja narodne države sa potpunom narodnom samoupravom. Pašićev odlazak u Hercegovinu, početkom septembra 1875, Šemjakin tumači i potrebom sagledavanja stanja radi zajedničkog delovanja sa ruskim socijalistima u Bosansko-hercegovačkom ustanku. Sve se, inače, završilo razočarenjem Vladimira Goldštajna, izaslanika anarhiste Zemfirija Arbore Ralija kod srpskih socijalista. Mada o tome postoje različite ocene, prvi program Radikalne stranke vezuje Šemjakin za Pašićevo pismo Miši Dimitrijeviću, gde se naglašava da suvereni narod ima potpunu slobodu da politički i ekonomski uređuje zemlju, čuvajući politička prava građana kroz samoupravno organizovanu opštinu, srez i okrug, a ekonomsku nezavisnost kroz zadrugu koja raspolaže i upravlja industrijskim i zemljoradničkim sredstvima. Sve je to, piše Šemjakin, u duhu Markovićevih ideja, što isto važi i za program nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja koji u sebi podrazumeva tri stvari koje smo već naglasili: revoluciju, saradnju sa bugarskim narodom i Dunavsku konfederaciju, ako je to moguće. Dakle, ne po modelu ujedinjenja Italije i Nemačke, o čemu je i pisano u *Starom oslobođenju*.⁵ Inače, u vezi s tim Pašićevim pismom, treba imati u vidu da Miletićevi liberali nisu želeli da brane uhapšene organizatore i učesnike *Crvenog barjaka*, držeći ih za *prononsirane socijaliste*, protivne državi, ve-rozakonu, naciji, svojini, braku, porodici i drugim svetinjama građanskog društva. Glavna optužba odnosila se na njihovo licemerno prurušavanje u radikale i iznošenje zahteva primarno povezanih sa liberalnim radikalizmom.⁶ Sam Pašić, iako će braniti uhapšene, osuđivao je *Crveni barjak*, jer je državna represija oslabila pokret i ta lokalna pobeda nije mogla biti iskorišćena kao primer drugim sredinama da to isto urade.

Odluke Berlinskog kongresa, konstatuje Šemjakin, Pašić je smatrao nepovoljnim za srpsko oslobođenje i ujedinjenje. Obuhvaćena austrougar-

3 Svetozar Marković, "Srbija na Istoku", *Prosveta*, Beograd 1946, str. 170–172.

4 *Ibid.*, str. 180.

5 Andrija Radenić, "Radikalna stranka i Timočka buna", *Istorijski arhiv* "Timočka krajina", Zaječar 1988, t. 1, str. 42.

6 A. Radenić, *ibid.*, str. 43.

skim poluprstenom, Srbija se našla u vrlo opasnoj situaciji. Zbog igranja Rusije na “bugarsku kartu” knez Milan se okreće Austro-Ugarskoj, a dolazi i do sukoba srpske i bugarske nacionalne ideje oko Makedonije. U tim danima, Pašiću politika postaje osnovno zanimanje. Ušavši u Skupštinu, on deluje sa grupom Adama Bogosavljevića. Bez ikakve sumnje, opozicija je bila ojačana njegovim izborom za poslanika i odmah ga je prihvatila kao lidera, jer je smatran za Markovićevog naslednika u toj neformalnoj političkoj organizaciji.⁷

Šemjakin navodi da će posle Bogosavljevićeve smrti organizovanje mreže filijala Adamovog fonda poslužiti Pašiću kao šema za stvaranje Radikalne stranke. Odbori su, kako je to već primećeno, uistinu pripomogli organizovanju stranke, ali i političkom usponu samog Pašića.⁸ Šemjakin zapaža da umesto opštine, država u tom razdoblju postaje otelotvorenje kolektivnosti u Pašićevoj strategiji. Ideološku doslednost Nikole Pašića vidi i u njegovom protivljenju izgradnji železnice kroz Srbiju. Naime, još kao student Pašić je bio protiv ulaska stranog kapitala u zemlju. Ukazujući na razlike između naprednjaka i radikala u programskim načelima, Šemjakin u programu Narodne radikalne stranke uočava umerenost njenih osnivača i ideologa u odnosu na ciljeve koje su zastupali dok je Svetozar Marković bio živ. Za Srbe pod Turskom i Austro-Ugarskom predviđalo se kulturno potpomaganje i buđenje svesti o narodnom jedinstvu, dok se više nije pominjala revolucija u Turskoj i ideja (kon)federacije. Šemjakin skreće pažnju i na nastojanja radikala da pre Timočke bune uspostave bliske kontakte sa zvaničnom Rusijom, pokušavajući da se distanciraju od svoje socijalističke prošlosti i veze sa ruskim nihilistima. U Pašićevom oslanjanju na Rusiju u spoljnoj politici, Šemjakin prepoznaje želju da se izbegne prodor kapitalizma iz Austro-Ugarske u Srbiju, kako bi ona mogla da sačuva svoje patrijarhalne ustanove i običaje. Radikali su smatrali da državnim kreditima treba razviti domaću industriju, za razliku od naprednjaka koji su mislili da za te svrhe treba angažovati strani kapital, ne bojeći se austrougarske penetracije.

Pašićevu emigraciju posle Timočke bune, uz ciriško razdoblje, Šemjakin ocenjuje kao ključno doba za formiranje Pašića kao ideologa i političara. Zanimljivo je da se zahvaljujući Zemfiriju Arbore Raliju Pašić skrivao u Dobrudži i da stare veze nisu bile prekinute. Posle neuspešnih pokušaja saradnje sa Bugarima, Pašić se okreće slovenofilima i s te strane očekuje pomoć za upad u Srbiju i obaranje kralja Milana. Naporedo s

7 Latinka Perović, *Svetozar Marković i skupštinska opozicija 1874. i 1875. godine*, “Između anarhije i autokratije/Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX–XXI)”, *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd 2006, str. 110.

8 Ž. Milošević, *ibid*, str. 95.

tim bezizglednim pokušajima, Pašić se samoobrazuje slovenskom literaturom i na prelazu 1888/89. piše “Slogu Srbo-Hrvata”, koja je tek 1995. godine objavljena. Šemjakin obilato koristi ovaj Pašićev spis za objašnjenje njegove ideologije, s tim što nigde – makar u kratkim crtama – ne navodi Pašićev odnos prema Hrvatima. Više ga interesuju Pašićeve ocene o bliskosti srpske zadruga sa ruskom opštinom, zatim antievropska nastrojenost radikala u njihovom Nacrtu ustava iz 1883. godine i namere predvodnika Narodne radikalne stranke da joj obezbede monopolsko prisustvo u Skupštini i njenu većitu vlast.

U emigraciji se Pašić zalaže za Sveslovenski savez, predvođen ruskim carem, sa središtem u Konstantinopolju, i tu slovenofilsku koncepciju on zastupa pod uticajem N. J. Danilevskog, koga je i prevodio. Šemjakin primećuje da su se Pašićevi pogledi 80-ih godina 19. veka primetno pomerili udesno, ali da simbioza slovenofilstva i narodnjaštva kod njega ne treba da čudi zbog istog aksiološkog temelja ove dve različite ideologije: principijelno neprihvatanje liberalno-kapitalističke varijante progressa i evropskog modela civilizacije. Imajući uvek na umu interes srpskog naroda, dodaje Šemjakin, Pašić je na Sveslovenski savez gledao kao na savez država, a ne jedinstvenu saveznu državu. Moramo, s naše strane, naglasiti da je Svetozar Marković slovenofilsku školu i njena gledišta smatrao štetnim i bolešljivim. “Ona laskajući narodu veli da je sve dobro što je od naroda: glupost i praznoverice, pravoslavlje i obožavanje cara i tome slično”, pisao je Marković u tekstu “Mlada Srbadija”, povodom *patriotskih zabluda* liberala Vladimira Jovanovića.⁹

Šemjakin se suprotstavlja tvrdnjama da su se za vreme Pašićeve emigracije radikali smirili, okrenuli zakonitom putu i odustali od prevratničkih namera, jer su njihovi čelnici pokušavali da u kontaktu sa Rusijom i Crnom Gorom pripreme politički prevrat. Po Šemjakinu, razlog što nijedan od tih planova nije ostvaren, jeste njihovo blokiranje od strane Petrograda, zabrinutog da bi u tom slučaju Austro-Ugarska mogla okupirati Srbiju. Međutim, Rusija se nije u potpunosti distancirala od Pašića i radikala, jer je ruski imperator odobrio Pašićevo sklanjanje u Odesu ukoliko bi rumunska vlada pokušala da ga isporuči Srbiji ili Beču, a preko Slovenskog dobrotvornog društva upućeno mu je i šest hiljada rubalja pomoći. S druge strane, nemešanje Rusije dovelo je do oslanjanja na sopstvene snage i prevođenja političke borbe u legalne tokove. Po povratku u Srbiju, marta 1889. godine, Pašić se učvršćuje na partijskom vrhu i sa Narodnom radikalnom strankom trijumfuje na izborima od 14. septembra iste godine. Postaje predsednik Skupštine, preko koje je nameravao da u radikalskom duhu napravi određene izmene kompromisnog Ustava

9 “Izabrani spisi”, str. 140–141.

iz 1888. godine. Šemjakin kritikuje mišljenje Milana St. Protića da je taj ustav bio *kruna razvoja ideologije Radikalne stranke*, jer je bio prepisan belgijski ustav koji je u Srbiju uveo parlamentarni sistem vladavine (već ina formira vladu, ministri su odgovorni pred skupštinom i dr.), podelu vlasti, građanska prava i slobode, učinivši zakonodavnu delatnost Narodne skupštine zavisnom od kraljeve volje i njegovog veta, što je sve bilo po obrascu liberalnih ideologa 70-ih godina 19. veka, a ne po zamislama idejnih osnivača Narodne radikalne stranke.

U periodu 1889–1892. godina, Pašić je najmoćniji politički činilac u Srbiji. Njegovo delovanje na državnim funkcijama je, prema Šemjakinovom utisku, krajnje ideološki obojeno, ali se i vreme njegove čiste ideologije postepeno završavalo. Svoju prvu vladu formira Pašić 11. februara 1891. godine, posle čega će iz pragmatičkih razloga vlasti morati da se prilagođava, čak i ideološki. Nije teško otkriti na šta autor cilja, iako je svoju analizu završio. Na premijerskom položaju, naime, Pašić će se zalagati za stvari koje je pre osuđivao: povećanje činovničkih plata, izdvajanje budžetskih sredstava za diplomatska predstavništva, razvoj železnice itd. U uslovima totalne vlasti radikali će davati i koncesije strancima, kako bi obezbedili kapital za razvoj domaće industrije. Zbog takvih postupaka Pašić će se razići sa više nekadašnjih istomišljenika i saboraca, ali će preko toga preći pozivanjem na stranačku disciplinu i solidarnost, da bi se očuvala ustanovljena dominacija Narodne radikalne stranke.¹⁰ Ideološka evolucija i pukotine radikalne transformacije dovešće i do stvaranja leve u sopstvenim redovima, da bi se početkom prošlog veka na Markovićevu ideologiju vratili *samostalni radikali*, predvođeni Jovanom Skerlićem, Jašom Prodanovićem, Jovanom Žujuvićem.¹¹

Na kraju ovog delimičnog osvrtu na Pašićevu *intelektualnu biografiju*, ostaje nam da iznesemo i dve-tri opaske. Ne smatramo tačnim Šemjakinovu ocenu da je Pašić bio spreman da umre za Narodnu radikalnu stranku. Diskutabilna je i teza da autor nigde nije pronašao tragove francuskog uticaja na politički program i organizaciju Narodne radikalne stranke, iako se francuski radikal-socijalisti pominju kao teorijski uzor u spisu *Građansko društvo i njegove društveno-političke partije*, poznatog i Šemjakinu, koji je nastao kao odgovor *Samouprave* na optužbe Cenićevih socijalista, i napisan je s Marksovih i Markovićevih pozicija.¹² Izostalo je, između ostalog, i mišljenje o Pašićevom odnosu prema monarhiji. Pri svemu ovome, znajući šta je Šemjakin kasnije pisao, jasno nam je da

10 L. Perović, *Narodna radikalna stranka kao stranka hegemon: usredsređenost na nacionalno oslobođenje i ujedinjenje*, ibid, str. 154–155.

11 L. Perović, *Srpska levica u delu Slobodana Jovanovića*, ibid, str. 345.

12 A. Radenić, ibid, str. 496–506.

je najčvršći argument za ideološku doslednost Nikole Pašića u posmatranom periodu, i nemanjanje svojih sudova o njemu, on pronašao u autentičnoj Pašićevoj izjavi Evgeniju Lavoviču Markovu, kada je 1895. godine u razgovoru sa njim sam odbacio “svaku pomisao o francuskoj ideološkoj prirodi srpskih radikala”, vezujući njen nastanak za Svetozara Markovića, prijatelja Černiševskog i Dobroljubova, i uticaj vladajućih ideja u Rusiji 60-ih godina 19. veka.¹³

13 Andrej Šemjakin, “Nikola Pašić u uspomenu Ruskog putnika/(Prilog proučavanju idejnog porekla Srpske narodne radikalne stranke)”, *Tokovi istorije* 3–4/2003, str. 103, 105.

Borislav Lalić

ZAMKE DVADESET I PRVOG VEKA

Momčilo Pudar, *Svet bez gospodara*,
Službeni glasnik, Beograd 2010.

Liberalni kapitalizam zapada je pred krahom, a boljševizam je propao. Svet je ostao bez gospodara i ne bi se reklo da iko zbog toga žali. Kako je Pudar, pre četiri decenije, ispisao svoju prvu stranicu knjige na temu sveta bez gospodara. Dvadeset i prvo stoleće neće biti anti-američko, ali hoće post-američko. Na scenu izlaze ekonomske aždaje Azije – Kina i Indija

Ulazimo u vremena koja nikada nisu postojala, koja nikada ranije nisu viđena. Temeljno se menja sadržaj naših života, menja se i civilizacija u kojoj živimo. Jedno je izvesno: čovek je taj, kao što je bilo uvek kroz istoriju, koji mora i može odgonetnuti tu sudbinsku zagonetku budućnosti. Lepo kaže Gabriel Garsija Markes: “Ne očekujte ni-

šta od dvadeset i prvog veka. Dvadeset i prvo stoleće sve očekuje od vas.”

Ove reči i ovaj citat Markesa, uzeti su iz knjige Momčila Pudara “Svet bez gospodara”, knjige u kojoj autor pokušava da odgovori na ona mnogobrojna i sudbinska pitanja sa kojima se čovečanstvo sučeljava na smeni dva milenijuma, a da je malo ko siguran i sposoban da kaže kuda će se svet, razapet kao na krstu: zapad–istok, sever–jug, bogati i siromašni, jaki i nemoćni, zaputiti i šta čoveka čeka na tom putu.

U jednoj obimnoj, dokumentovanoj i nadahnuтой analizi našeg vremena, Pudar se latio đavolski teškog posla da odgovori na neka od tih pitanja, da ukaže na dileme i trendove koji muče današnji svet i čime se bave najumnije glave današnjice. Kao retko ko, pogotovo na našoj publicističkoj areni, Pudar je u svojoj knjizi, na duboko analitičan način, ušao u muke, rizike i nade savremenog čovečanstva, pokušavajući da odgovori bar na neka od tih pitanja.

Na smeni dva milenijuma počeli su da gube tlo pod nogama oni koji su do juče bili svemoćni. Propao je boljševizam, a sada se topi i svemoć zapada. A nema ni pobednika. To danas niko ne može da tvrdi za sebe. Svet je bez istinskog gospodara. Ne bi se reklo da za time iko žali.

Tu temu sveta bez gospodara, Pudar je naslutio i najavio pre četiri decenije. Bio je onda glavni urednik Tanjuga. I desilo se da je u vreme njegovog tek započetog mandata, najavljeno, naravno, u Moskvi, zasedanje najviših predstavnika zemalja Međunarodnog komunističkog i radničkog pokreta, u kojem je onda bila i Jugoslavija. Pudar je onda, a bilo je to daleke 1969. godine, napisao komentar, u kojem je doveo u pitanje svrhu takvog okupljanja, a naročito ideju da se iz jednog centra gospodari i rukovodi tolikim brojem zemalja i komunističkih partija, da im se propiše šta da rade i kako da se ponašaju.

Taj komentar je objavila sva jugoslovenska štampa. Očito verujući da je stvar dogovorena “gore”, urednici su komentar vidno plasirali, a radio i televizija ga citirali u udarnim dnevnicima.

I onda ja nastao lom. Kad je ondašnji sovjetski ambasador u Beogradu video u novinama taj “skandalozni komentar”, iz istih stopa je zatražio prijem kod Tita da bi uložio zvaničan protest.

Pudar je, kakvog ga je bog dao, svu odgovornost preuzeo na sebe, izbegavajući da kaže da li je nekog konsultovao ili ne.

I Tito je reagovao munjevitom. Naložio je da se pri Izvršnom komitetu CK SKJ formira komisija koja će ispitati ceo slučaj. Tom komisijom je, koliko se sećam, rukovodio Krste Crvenkovski.

Onda je ceo slučaj “vraćen” Tanjugu, odnosno osnovnoj patrijskoj organizaciji SK, koja je onda brojala preko 200 članova. Okupili smo se jedne noći u prizemnoj sali Tanjugove zgrade, smračeni, ćutljivi, zabrinuti. Na dnevnom redu je bila samo jedna tačka: slučaj Pudar. Odmah je prenet stav “odozgo”: da Pudar zbog učinjene greške mora podneti ostavku, ili da bude smenjen. Pudar je priznao da je autor komentara, da stoji iza svake napisane reči, ali da ne vidi da je time učinjena greška i da je Partiji naneta šteta.

I onda se desilo nešto što je za mnoge od nas bio i ostao kao jedan od “svetlih trenutaka” u našoj partijskoj karijeri. Kad je došlo do glasanja o tome da li da se Pudar smeni ili ne, za predlog CK glasalo je samo desetak članova naše organizacije, a nas skoro 200 smo bili protiv.

No, svejedno, Pudar je ubrzo, na tom komentaru, kojim je doveo u pitanje ulogu gospodara iz Moskve, pao. Morao je da ode, srećom po njega i profesiju, nastavio je da piše kao dopisnik iz inostranstva, da bi danas četiri

decenije kasnije mogao da napiše knjigu “Svet bez gospodara”, koja u svom naslovu sadrži poruku i istinu koju je on pokušao da kaže u onom komentaru iz 1969. godine.

Danas je ta knjiga pred vama. I svet bez gospodara je pred našim očima. Od boljševizma nije ostao ni kamen na kamenu. Čak ni sistem koji Kinezi zovu komunističkim, nema nikakve veze sa njime. Danas pred našim očima, menja se, rastače se i posrće i moćni kapitalizam.

Zapad nije više ni proizvodna, ni finansijska, ni demografska snaga, a ni budućnost sveta. U 2025. godini SAD i Evropa će činiti svega 9 odsto svet-ske populacije.

Na početku ovog veka svet nije više što je bio. Propao je sovjetski boljševizam, ali je ostala Rusija, koja izrasta u ozbiljnu svetsku silu. Na zgarištu Maove “kulturne revolucije”, gradi se kapitalizam kineskih boja, sa komunistima na vlasti, sistem koji još niko ne razume. Zbunjena je pri tom i Kastrova Kuba, koja se zanosi idejom da bi mogla da očuva socijalizam makar na kineski način, zaboravljajući pritom na jednu “sitnicu”: Kuba nema Kineze.

Posle poraza sovjetskog carstva, nastupio je suton američkog, pa i zapadnog, modela liberalnog kapitalizma. Bivši francuski predsednik Eduar Baladir to vidi ovako: “Zapadna vizija sveta se raspada, a sa njom i model društva koji je ona gradila i nametala drugima. Mi danas moramo priznati to sta nam se desilo. I Barak Obama nije daleko od te vizije, mada on lepše priča nego što radi. Amerika ne može da vlada svetom i da sama rešava probleme čovečanstva”. Mnogi u njegovoj kući još ne mogu, ili neće u to da poveruju.

U međuvremenu, na svetsku pozornicu, kao protagonisti, izlaze nove moćne snage, nove civilizacije, uspavani zemaljski džinovi kao što su Kina, Indi-

ja, Brazil. Svet bi mogao da ostane bez kapitalizma, koji je u najnovijoj globalnoj ekonomskoj krizi pokazao sve svoje slabosti, naročito kapitalizam u američkom izdanju.

I šta je alternativa? Gde je izlaz?

To je pitanje kojim se bave umne glave sveta, a ono je i središna tema Pudarove knjige.

Svet u kojem živimo, kaže on, nije dobar svet. Pun je straha, nepravde, siromaštva i neizvesnosti. Svi misle da ga treba menjati. Ali, kako? Jedino znanje i kosmopolitizam, a ne nikako politika, ideologija, bombe i vere, mogu da krče put prosperiteta modernog društva. Globalna ideološko-imperijalna epoha morala bi da ustupi mesto ekonomsko-znanstvenoj eri. Dolazi "postherojski svet", revolucija znanja.

Proroci, maštari i filozofi, priželjkuju i proriču takvu, koliko-toliko, usklađenu budućnost sveta, polazeći od porazne realnosti u kojoj on danas živi i iz koje bi morao izaći. Sebični i fanatični nacionalizam je i dalje najveća pretnja svetu. Ne može se očekivati ni večiti mir, ni Lenjinova "svetska revolucija", ni planetarni nuklearni pakao, koji je baš zbog svoje samoubilačke moć i, praktično nemoguć. Ne može opstati ni američki mondijalistički poredak, u kojem bi SAD bile gazda sveta. Danas niko u svetu ne može imati hegemonističku poziciju.

Hladni rat između blokova je nestao, ali se nastavlja hladni mir između istoka i zapada, između severa i juga, između zapada i alaha. Ljudi su u prošlom veku ratovali zbog ideja, teritorija i nafte. U ovom bi mogli da se tuku zbog civilizacijskih sukoba, zbog vazduha, vode i životnog prostora. Demografija, recimo, upozoravaju da će za dvadesetak godina planeta biti više naseljena, više zagađena, surova, negostoljubiva. Ljudi će se tiskati. Najmanje milijardu ljudi će živeti u stalnoj seobi i potrazi za poslom i "novom otadžbinom".

Svakako, pri svemu tome se postavlja pitanje kako će se ponašati veliki, pre svega Amerika, koja je u poslednjih par decenija sve više uzimala za sebe ulogu, ne samo predvodnika, nego gospodara sveta. Odgovor je skoro jednoglasan: dvadeseti vek jeste bio američki, ali ovaj neće biti. Ovo stoleće će biti "azijski vek", kome će ton i snagu dati dve probuđene ekonomske aždaje – Kina i Indija. Kako i sami zapadni analitičari priznaju, to ne znači da će svet u ovom veku biti antiamerički, ali će u svakom slučaju biti "post američki". I Erik Hobsbaum, u svojoj knjizi "Imperija, demokratija, terorizam", to priznaje: "SAD će kroz nekoliko godina prestati da budu najveća ekonomija sveta. Ona će i dalje biti moćna ekonomija i ogromna zemlja i po prostoru i po stanovništvu. Međutim pravo pitanje je ovo: da li je moguć projekat svetske dominacije samo jedne države i da li je strašna američka vojna nadmoćnost u stanju da očuva takvu dominaciju? Moj odgovor na oba pitanja je – ne!"

I šta onda, kuda dalje? Ne mali boj mislilaca izlaz vidi u uspostavljanju "kosmopolitiske zajednice", tj. globalnog pravnog poretka u kojem bi OUN obavljala svetsku izvršnu vlast i vojnu misiju čuvara međunarodne bezbednosti. Neki od njih idu i dalje od toga, pa lansiraju ideju o uspostavljanju "svetske vlade", što poprilično zvuči na utopiju. Lepa je zamisao da civilizaciju nasilja i svet siromaštva, zameni "civilizacija kosmopolitizma", ali to je uzaludno čekanje Godoa.

Poznati američki strateg Zbignjev Bžežinski je takvu ideju ovako prokomentarisao: "SAD nisu spremne da svoj suverenitet prepuste bilo kome. Jedini oblik svetske vlade mogla bi da bude američka svetska diktatura, koja bi bila osuđena da se sruši. To sa svetskom vladom je u domenu košmara i nema šansu da se ostvari bar u nizu narednih generacija."

Francuski geostrateg Iber Vedrin na sve to kaže: “Kakva svetska vlada! Ko će nju imenovati, ko će je kontrolisati? Na koji Mesec će bežati njeni protivnici?”

Sadašnji francuski predsednik Nicolas Sarkozy, takođe nije za “svetsku vladu”, ali nije isključiv: “Mi smo danas svi odgovorni da pronađemo novo svetsko upravljanje. Suočeni sa izazovima 21. veka mi ne možemo više da se oslanjamo na međunarodne institucije 20. veka?”

Stvar, međutim, nije samo u tome da se nađe novi sistem upravljanja planetom i obezbeđenjem mira za sve njene ljude i narode. Postoje i neka druga, takođe sudbinska pitanja, na šta Pudar u svojoj knjizi takođe ukazuje. Svet se danas suočava sa zastrašujućom istinom: naša planeta je smrtna. U opasnosti je njen opstanak, njeno zdravlje, njeno bogatstvo, njeni ljudi. Njoj ne preti božja apokalipsa, ni nuklearno samoubistvo. Planeti preti čovek. Albert Kami bi rekao: “Došlo je vreme da spasavamo, a ne da menjamo svet.”

Nužan je mir sa majkom prirodom, jer zemlja ne pripada čoveku, nego čovek zemlji.

Generacije koje dolaze i koje će deliti sudbinu ovog stoleća, takođe će morati da nađu odgovor i na pitanje zastrašujućeg “genetskog avanturizma”, koji ide čak dotle da nudi “veštačkog čoveka” da i njega fabrikuje kao robu!

Pudar je u svojoj analizi, na oko 300 strana, pokušao da ukaže i odgovori na mnoga od tih pitanja. Ljudima koji se bave naukom i politikom, to će biti dragoceno štivo. Tu je maltene sažeta sva analitika najumnijih glava današnjeg sveta, sve muke i dileme današnjeg čoveka, kojem je ni krivom, ni dužnom, zapalo da živi u ovako komplikovanom vremenu. To se vidi i iz letimičnog pogleda na poglavlja te vredne

i marljivo rađene knjige: atomski rat nije moguć, Kina novi džin sveta, senka Alaha nad planetom, kolaps američkog liberalnog kapitalizma, sumrak dolara, kapital nema otadžbine, planeta je smrtna, propao je boljševizam, nije Rusija, počinje istorija budućnosti.

Nisam siguran, zapravo jako sumnjam, da li su ovo vreme i naša čitalačka publika, ovakva kakva jeste, pravi ambijent za knjige ovakvog karaktera. Isto tako, kao što je sve manje novinara kakav je Moma Pudar, tako se tanji i sloj čitalaca koji imaju ambicije i strpljenja da uzmu u ruke ovako ozbiljno štivo, da se bave sudbinskim temama ljudi i čovečanstva. Prevladala je u nas druga moda, stvaraju se drugačiji ukusi. Ako se još ponešto i čita, onda su to prvenstveno laka štiva, internet literatura, teme sa estrade i sapunice.

No, svejedno, moram verovati da vreme ovakvih knjiga nije prošlo. Isto kao što znam da kada čitalac dođe do poslednje stranice ove knjige, da se neće osetiti prijatno, a još manje da će njene korice sklopiti sa olakšanjem. Slika sveta koju nam je tako sveobuhvatno i dubinski predočio Pudar, neće nikog obradovati niti ga učiniti ravnodušnim.

Majka planeta i čovek na njoj su u opasnosti. Neimarski i rušilački genije čoveka, taman kada je poverovao da je zagospodario prirodom i osvojio tehničke veštine da boji život ljudi, doveo je u pitanje sam opstanak Planete i srećniji život na njoj. Pred njime su danas sudbinski izazovi budućnosti.

Čovek je, uprkos svemu, rekao bi Pudar, taj koji će, kao i uvek kroz istoriju, naći izlaz iz tog lavirinta i izaći kao pobednik. To 21. vek očekuje od njega.

Hvala “Glasniku” što je imao sluha i spremnosti da objavi ovo delo. Ova knjiga će, van svake sumnje, privući pažnju i obradovati, ako ne brojne, a ono ozbiljne i kvalifikovane čitaoce.

Mileva Pavlović

KONSTITUISANJE NOVOG FILOZOFSKOG ENTITETA

Željko Simić, *Antropološka epistemologija epohe*,
Univerzitet Mediteran, Podgorica,
2009.

Iako se može čitati i kao logički nastavak njegovih predhodnih studija – “Preobražaji totalitarne svesti” i “Filozofija moderne psihe” – knjiga Željka Simića “Antropološka epistemologija epohe”, predstavlja samosvojno i samostalno delo, u kojem ovaj filozof traga za najdubljim uzrocima današnjeg neslobodnog sveta.

Lišavajući svoj spis stereotipnog izlaganja, Simić na imaginarnu scenu izvodi najumnije glave modernog doba, koje sučeljavaju svoje ideje u traganju za izgubljenim smislom savremene civilizacije.

Poštujući hronološki red iz perspektive istorije ideja, Željko Simić na pozorišne daske izvodi, ruku pod ruku, Dekarta i Paskala, Kanta i Hegela, Husserla i Hajdegera, Arentovu i Jaspersa, Levi – Strosa i Arona, Sosira i Jakobsona, ali i Frojda i Leinga, Čomskog i Fukoa, kao i Lakana i Deridu. Simić nije zaboravio ni na epizodne likove, koji umesto tacni na scenu unose “tragično osećanje života” (Migel De Unamuno) te njihovim pojavama dramu čini napeptijom i intenzivnijom.

Usmeravajući svoju kritiku na raci-ocentričku filozofsku tradiciju, ovaj savremeni filozof ubedljivo dokazuje da je ona – raciocentrička filozofija – svoj vrhunac doživela u apsolutnoj prevlasti nauke i žestokom potiskivanju svake duhovno – misaone alternative tako sistematizovanom znanju epohe, takvoj “epistemi”. U ovom fantazmagoričnom komadu Dekartu bi mogla pripasti uloga negativnog junaka zbog posledica njegove misaone odrešitosti, ali se Simić kloni uloge brzopletog prosuditelja, prizivajući na scenu nikog drugog do zasigurno najznačajnijeg istražitelja organizovanog ljudskog zla – Hanu Arent.

Jer, ova raskošna i obimna filozofska tvorevina (691 strana) jeste oslo-njena na uvide ugledne jevrejske teoretičarke iz njenih znamenitih “Izvora totalitarizma”, pa je utoliko i posredni omaž ovoj spisateljici ali u velikoj mери studija pred nama je i delikatna objava neophodnosti teorijskog otklona od nekih aspekata njenog misaonog naučavanja.

Naime, dok je za Harentovu totalitarizam kao oblik vladavine jedino “odgovoran” za apokaliptičnu sliku istorije prošlog veka (mada i slike prve decenije ovog veka ne zaostaju mnogo za prethodnom “istorijom beščašća” (Borhes), Željko Simić dolazi do originalnog misaonog stava da je zapravo “to-

talitarna svest” temeljni agens čovekove represije koja se samo ratosiljala negdašnjih sredstava porobljavanja, a koja se danas podmuklo preobražava, postajući tako još zloćudnija i pogubnija po ideale ljudske slobode, odnosno, po ideale logosne punoće ljudske egzistencije.

“Totalitarna svest” je u ovoj knjizi Željka Simića uvedena kao sasvim nov filozofsko – teorijski operativni pojam, dakle kao “NOVUM”, pomoću kojeg autor zakonomerno i logički dosledno otkriva mehanizme ovovremenog oamamljivanja i podjarmljivanja kritičke misli, koja je, upravo zbog toga, postala slepa pred činjenicom da čovek (postmoderne) bezpogovorno i krotko konzumira šture informacije, ali da više nije kadar da misli svoje bivstvovanje: – Živeći horizontalno, čovek je, uistinu, definitivno napustio potrebu da se stara o smislu i odgovornosti svog bivstva.

Zato Simić, kao jednu od likova ove tragedije ili preciznije rečeno, ove drame svesti, i pita Arentovu kako je mogla opravdati manipulaciju zlom u jednoj zemlji, samo u ime toga što je našla strehu za svoju egzistenciju.

Odbacivanje logose prirode ljudskog življenja, prema Simićevom gledištu, najupečatljivije se ogleda u osećanju apsurdna koji dominira psihom savremenog čoveka, zbog čega i ne čudi što se autor, naporedo sa preispitivanjem “kriptičke baštine”, usredsređuje na saznajne domete umetničkih dramskih remek – dela Beketa i Joneska.

Tako su se dvojica rodonačelnika teatra apsurdna našla na istoj pozorišnoj sceni sa jednim Huserlom, Hajdegerom, Poperom i Bodrijarom, svi skupa pogleda uprtog u daljinu iz koje se očekuje pojavljivanje nekog Godoa.

Autor, dakle, odista ne bi napravio nikakvu grešku da je nekim slučajem svojoj studiji dao naslov “Drama svesti”. Jer ta drama neprekidno tra-

je još od Dekartove poznate maxime “Mislim, dakle postojim”, kada je razum definitivno zauzeo centralno mesto čovekove duhovnosti sve do danas, kada je nauka kao sistematizovano znanje preuzela monopol nad svim vidovima ljudskog življenja, potiskujući čak i samu ideju o mogućem pandanu takvom racionalnom kontrapunktu.

Utoliko se misaona strast Simića da ukaže na postojanje “drugog središta”, čini ne samo plemenitom, već i duhovno podsticajnom: – “doživljajno iskustvo” može dublje, sigurnije i sveobuhvatnije naći odgovore na ona pitanja povodom kojih je razum zatajio, nemoćan da čovekovo bivstvovanje sagleda celovito, “holistički”, pri čemu bi njegovo biće bilo integrisano u prirodu, a ne od nje odvojeno, ili iznad nje postavljeno.

Ulazak Frojda na scenu, iznad kog lebdi paperje tamjana, ne rešava nametnutu dilemu, jer njegova ego – koncepcija još silovitije dokazuje da razumu, navodno, ništa ne može da izmakne, pa čak ni struktura “nesvesnog”.

Praveći duhovni luk, satkan od životne filozofije Hopi Indijanaca, sve do skrivenih saznajnih slojeva Lakanovih i Deridinih spekulativnih avantura, Željko Simić je došao do smelog uvida da je “središte smrti uvek pred nama u Drugom. Drugi nas poučava našoj sopstvenoj konačnosti: preko Drugog se neprestano odvija izigravanje fantazma prisutnosti. Konačnost prepoznajemo samo preko Drugog. Utoliko što je prepoznavanje konačnosti čovekova privilegija, utoliko je smrt Drugog ono jedino što je isključivo naše, zato što istinski subjektivno može biti samo iskustvo smrti”.

Može li se zamisliti umetnički i saznajno verodostojnija drama koja se završava gledalačkim iskustvom opravdane i neizbežne smrti?

Iako jezički retko izdašan, raskošan čak, katkada na ivici prozaičnosti i leksičke “putapašnosti” (da se latim Simićevog omiljenog izraza), na samoj granici stilski teško uhvatljive kompleksnosti, ovaj spis u jednoj dimenziji uobličan kao pastiš našeg provincijalnog pandemonijuma u kojem vlastuju političko zlo, ideološka laž i medijska manipulacija, dakle, ova studija nije “neprohodna” kako se to može učiniti na prvi pogled, već je samo suprotna pseudomodernističkom naporu da se intelektualni minimalizam uzdigne na rang misaonog maksimalizma. Doduše, autor već na početku prve knjige dosta smelo iznosi definiciju novog operativnog pojma – totalitarne svesti:

“...totalitarna svest je za nas primarni i najopštiji oblik “savremene, epochalne svesti” koji predodređuje svaki drugi vid svesnog, a prvenstveno političkog odlučivanja pojedinca ili skupine. Kao takva, totalitarna svest je koliko psihološki, toliko i sociološki ali i istorijski fenomen koji u svojoj teleološkoj usmerenosti poseže i za pravno legitimisanim i institucionalizovanim sredstvima (metodama), a zbog čega predstavlja “novum” “modernog vremena (te joj iz tih razloga, nikako ne pridajemo ontološku konotaciju)...”

No, poreklo novouspostavljenom pojmu autor pronalazi u atmosferi egzistencijalne nesigurnosti koja karakteriše modernu civilizaciju i koja kao takva, ne jenjava već se rapidno razvija poprimajući nove oblike. Odgovornost za ovakvo stanje podeljena je i prisutna u svim segmentima savremenog društva:

“...društvenu ukupnost razmatramo kao dejstvo tri takva segmenta: na prvom mestu to su nosioci političke moći, odnosno vlast organizovana u režimski poredak; drugi segment obrazuju članovi baze društvene populacije koji svojim uverenjima, pogled na svet, par-

ticipacijom u društvenom životu i, konačno, izbornom voljom omogućavaju održavanje i smenjivanje vladajućeg režima; na trećem mestu izdvajamo tzv. nosioce kritičke misli, odnosno onaj sloj koji se uobičajeno uopšteno naziva intelektualcima ili društvenom “inteligencijom”.”

Simić nam odmah na početku rada razotkriva skriveno značenje novouvedenog pojma, prepoznajući u njemu slojevitost i sveobuhvatnost:

“Osnovna teza ovog rada je da u modernim društvima, uprkos različitim oblicima javne aktivnosti, političkog ispoljavanja, suprotstavljanja, zabrana kritičke misli ili njene suptilne manipulacije, simulacije ili anesteziiranja, ova tri segmenta najčešće dele jedan skriveni zajednički pokretački supstrat koji smo nazvali totalitarna svest”.

Autor upućuje na posledicu prisustva totalitarne svesti, predhodno jasno razgraničavajući uzroke njenog nastanka:

“Nepromenjivo, ali u oblicima ispoljavanja preobražavano, prisustvo totalitarne svesti u svim segmentima modernog društva odgovorno je za kontinuitet represivnosti, neuravnoteženosti i polarizovanosti savremene civilizacije, od početka dvadesetog veka do današnjih dana”.

Pažljivim čitanjem stiče se utisak da ovaj novi operativni pojam – totalitarna svest, u velikoj meri korespondira sa povesnom praksom odnosno sa novijom istorijom koju je tako dramatično stigmatizovala industrija smrti. Taj pojam može da izdrži kritički probu s metafizičke tačke gledišta, ali sa praktičkog aspekta deluje odveć radikalno, jer zbog kolektivnog zla ne amnestira doslovce nikog, zbog čega nalikuje poznatom kontraverznom stavu Dostojevskog izrečenog preko usana jednog od junaka “Zlih duha”: “Svi smo mi za sve odgovorni”.

Gledano iz ugla kantovskog etičkog “apsolutizma”, Simić je u pravu, ali sa onog egzistencijalističkog, u najmanju ruku, teško. To je primedba koja se može uputiti na račun ovog novog eksperimentativnog pojma, ali da bi se on doista doveo u pitanje mora se mobilisati velika i raznolika filozofska argumentacija koju više naslućujemo nego što je čvrsto držimo u rukama.

Obilje argumenata iz oblasti filozofije, sociologije i književnosti, za kojim je autor posegnuo da bi nas uverio da napuštanje Logosa, kao metafizičkog staništa univerzalnih vrednosti, neposredno vodi daljoj dehumanizaciji života modernog čoveka, ne mora čitaoca bezuslovno da pridobije za piščeva teorijska stanovišta. No, ne može ih ni ostaviti ravnodušnim! Sлагali se sa njegovim otkrivanjem alternati-

ve raciometričnom poimanju sveta, ili ne, ali bivajući svesni da su za ovo poslednje potrebni misaono ozbiljni argumenti, a ne tek puko retoričko negiranje, mora se nepristrasno priznati da je ovom izuzetnom studijom, iz koje izviru i prepliću se erudicija, lucidnost, logika i teorijska imaginacija, Željko Simić bacio rukavicu svima koji pozitivistički isparcelisane istine o čoveku uzdižu na rang apsolutnih.

Da li nakon čitanja ove studije možemo nemo posmatrati nepomične i teške zavese u jednom zamišljenom pozorištu koje se odavno izjednačilo sa samim životom?! Možemo, naravno!

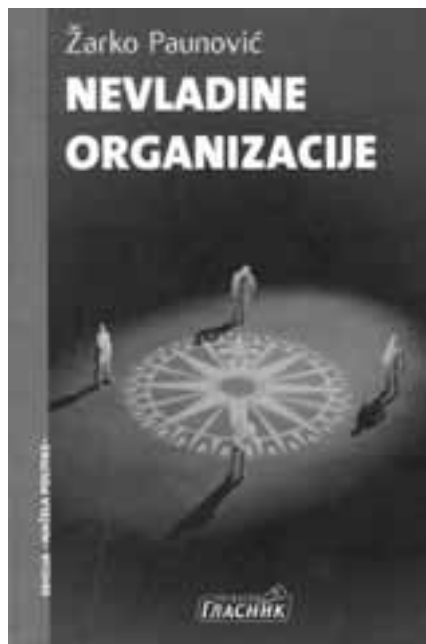
Da li bi valjalo imati snage i podići te iste olovne zavese iza kojih se krije umnost epohe, kako bi se vratio smisao ovako ispraznom životu?

Da! Bezuslovno, da!

Beograd 1866, izdavač i urednik Milan Milovuk.

NEVLADINE ORGANIZACIJE U SRBIJI

Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik, Beograd 2006, str. 200.

Nastankom društvenog i političkog pluralizma u Srbiji devedesetih godina XX veka, počinju da se osnivaju razne organizacije građana (poznatije kao udruženja građana), a sa njima počinje i upotreba pojma nevladine organizacije. U početku ovaj pojam se malo koristio, prvenstveno u vezi sa međunarodnim nevladinim organizacijama, da bi ubrzo posle pada Berlinskog zida 1989. godine počeo češće da se upotrebljava u zemljama u tranziciji, u kojima su razne građanske organizacije i grupe nastojale da na još jedan, poseban način istaknu svoju autonomiju i nezavi-

snost od države. Na taj način termin je ušao i u naš javni život, a najviše u javnost civilnog društva. Ubrzo je sintagma “nevladine organizacije”, opterećena brojnim predrasudama i stereotipima, dospela u središte društvenih zbivanja i teorijskih rasprava u Srbiji. O nevladinim organizacijama se izjašnjavaju gotovo sve značajnije društveno-političke snage i teorijske orijentacije, izazivajući različite interpretacije, žučne rasprave i konfrontacije. O njima se podjednako izjašnjavaju njihovi odlučni protivnici, ali i vatreni pobornici. U raspravama o nevladinim organizacijama izražavaju se divergentne političke orijentacije i kvazistručna tumačenja. “Jedni ih krive, prozivaju i prokazuju kao neprijatelje i izdajnike, strane plaćenike i špijune, a drugi ih hvale i uzdižu na pijedestal najviših demokratskih vrednosti” (str. 7). To su razlozi zbog kojih je pojam i fenomen nevladinih organizacija u Srbiji ostao do danas sporan i kontroverzan, kao što je bio na početku devedesetih godina, kada je kao kometa iz dalekih svetova uleteo u našu orbitu.

U takvom konkretno-istorijskom kontekstu Žarko Paunović se latio teškog i nezahvalnog posla da sučeli argumente za i protiv nevladinih organizacija i da osvetli njihov pravni i politički status u Srbiji. Rezultate svojih višegodišnjih istraživanja i aktivnosti u tzv. nevladinom sektoru on je sazeo u knjizi *Nevladine organizacije* i objavio u zapazenoj ediciji Službenog glasnika “Načela politike”. Otuda ova knjiga, pored naglašene teorijske dimenzije, predstavlja hroniku nevladinog sektora Srbije, jer je nastajala i razvijala se zajedno sa nevladinim organizacijama u Srbiji.

U kratkom uvodu knjige (str. 11–13) autor je precizirao da je predmet njegovih istraživanja usmeren na pokušaj da definiše i odredi pojam nevladine organizacije i da pruži prikaz stanja u svetu relevantnom za nevladin sektor,

a zatim da pokaže kakvo je stanje nevladinih organizacija kod nas, kakav im je položaj u pravnom i političkom sistemu Srbije, te kakav im značaj u društvu proizlazi iz tog položaja. Kao osnovni problem svog istraživanja on je postavio kritičku analizu položaja i značaja nevladinih organizacija u pravnom i političkom sistemu Srbije. Pri tome on ima na umu da se ovde radi o uvođenju ovog pojma u teorijsku analizu, koji je kod nas uglavnom nepoznat. O ovoj tematici ima malo radova i zbog toga je značajno da se u okviru monografske studije da što jasniji i detaljniji prikaz delovanja i značaja nevladinih organizacija.

Imajući to u vidu, Paunović je formulisao polaznu hipotezu da je pravno-politički status nevladinih organizacija u Srbiji nepovoljan zbog nerešenih brojnih problema (pravni sistem ovaj pojam ne poznaje, zakonska regulativa je neadekvatna i neusklađena sa međunarodno-pravnim standardima u oblasti slobode udruživanja, postojeći zakoni koji regulišu ovu oblast su zastareli i neusklađeni sa ustavom Republike Srbije). Pored toga, u okviru političkog sistema nevladine organizacije nemaju neki značajniji uticaj. Otuda je osnovna hipoteza ovog rada da uticaj i značaj nevladinih organizacija za razvoj jednog društva u velikoj meri zavisi od: pravnog okvira u kojem deluju nevladine organizacije, postojanja institucionalnih mehanizama za uključivanje nevladinih organizacija u politički proces, otvorenosti političkih institucija za komunikaciju i saradnju sa predstavnicima građana organizovanih kroz nevladin sektor, poznavanja nevladinog sektora i poverenja građana u njega.

Da bi odgovorio na postavljena pitanja i hipoteze, i da bi predmetu svog istraživanja prišao na pravi način, autor ga analizira sa dva aspekta: pravnog i politikološkog. Stoga je rad podelio na

tri teorijsko-metodološke i problemske celine: fenomenologija nevladinih organizacija, pravni status nevladinih organizacija i politički status nevladinih organizacija.

U prvoj glavi pod naslovom "Fenomenologija nevladinih organizacija" (str. 15–52) autor se prvo bavi fenomenom nevladinih organizacija u modernim društvima. On analizira pojam nevladinih organizacija, njihov nastanak, razvoj i značaj koji imaju u savremenom društvu, koristeći se pri tom istorijskom, sociološkom i uporednom metodom. Budući da u tim društvima nevladine organizacije karakteriše velika raznolikost organizacija i termina koji su u upotrebi (nevladine, neprofitne, dobrovoljne, dobrotvorne, nezavisne, civilno-društvene organizacije i slično), autor daje određenje termina "nevladina organizacija" i iz njega izvodi moguće vrste i klasifikacije nevladinih organizacija u svetu i kod nas. Za definiciju prihvata operacionalno-strukturalnu definiciju Salomona i Anheiera, prema kojoj su nevladine organizacije ona udruženja građana u koja se oni uključuju da bi ostvarili i zadovoljili neke svoje privatne i opšte društvene interese, motive i potrebe. Ta udruženja imaju status pravnog lica, odvojena su od države, neprofitnog, nekomercijalnog i nepartijskog su karaktera, zasnovana na dobrovoljnom radu i ulaganju sredstava.

Nakon definisanja i klasifikacije nevladinih organizacija i kratkog pregleda ovog sektora u svetu, autor daje prikaz razvojnih ciklusa nevladinih organizacija u Srbiji posle 1945. godine. Paunović navodi tri razvojna ciklusa. Prvi period je od 1945. do 1990. godine (period socijalizma), drugi od 1990. do 2005. godine (period razvoja društvenog i političkog pluralizma), a treći je razvojni period, koji daje prikaz stanja nevladinog sektora u Srbiji danas.

Druga glava, "Pravni status nevladinih organizacija" (str. 53–129), odnosi se na analizu položaja nevladinih organizacija u pravnom sistemu. Paunović pravni sistem analizira sa stanovišta pravne nauke u okviru normativno-institucionalnih postavki. Ova analiza se ograničava na pravno-normativni sistem (analiza međunarodnih konvencija, ustava i zakona koji regulišu tu materiju), kao i na analizu ustava i zakona koji su ovu oblast regulisali i regulišu u Srbiji.

U prvom odeljku ovog poglavlja ("Pravni osnov formiranja nevladinih organizacija – sloboda udruživanja", str. 57–89), autor najpre pronalazi utemeljenje i izvorište pravnog osnova nastanka nevladinih organizacija i njihovog formiranja, a to je pravo čoveka i građanina na slobodu udruživanja sa drugim ljudima, koje zajedno sa osnovnim slobodama i pravima predstavlja početak razvoja modernog demokratskog društva. Sloboda udruživanja je jedno od osnovnih ljudskih prava i sloboda koje je kao civilizacijska tekovina najpre osigurano međunarodnim konvencijama, a zatim nacionalnim ustavima i zakonima. Iz takvog pristupa, autor daje prikaz razvoja prava i sloboda, i to posebno slobode udruživanja, od prvih deklaracija o pravima i slobodama, ustavne regulative ovih sloboda u ustavima modernih država i njene internacionalizacije, pa sve do zakonodavne regulative.

Nakon ovog opšteg pregleda i određivanja pravnog statusa nevladinih organizacija, autor u drugom odeljku, pod naslovom "Sloboda udruživanja u Srbiji" (str. 90–129), opisuje slobodu udruživanja u Srbiji od nastanka prve srpske države, posebno od Ustava iz 1903. godine, pa sve do današnjih dana. Analiza pravnog statusa nevladinih organizacija se odvija na dva nivoa: konstitucionalnom i zakonodavnom, pa Paunović tako daje pregled slobode udruživanja

kroz ustavnu i zakonodavnu regulativu u Srbiji sve do današnjih dana. Ovde posebnu pažnju zavređuje prikaz razvoja slobode udruživanja u Srbiji pre 1945. godine, koji pokazuje da Srbija ima tradiciju u pravnom regulisanju udruživanja građana, pa i onog što se danas naziva nevladinim organizacijama. On navodi da početak pravnog regulisanja i priznavanja političkih sloboda i prava (među kojima i slobode udruživanja) nalazimo u Zakonu o udruženjima i zborovima iz 1881. godine i odredbi Ustava od 1888. godine.

Paunović posebno analizira slobodu udruživanja u ustavnoj i zakonodavnoj regulativi postocijalističke Srbije i Jugoslavije od 1990. godine, na osnovu koje i definiše pravni status nevladinih organizacija u Srbiji danas. Na osnovu toga, on zaključuje da je sloboda udruživanja u današnjoj Srbiji, kao i u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, regulisana zastarelom zakonodavnom materijom, koja je pravno prevaziđena. Svi zakoni koji regulišu ovu oblast doneti su još za vreme socijalističke Jugoslavije i Srbije, i ne samo što nisu usaglašeni sa Ustavom Republike Srbije iz 1990. i Ustavnom poveljom Državne zajednice Srbije i Crna Gora, već nisu usaglašeni ni sa međunarodnim standardima i dobrom regionalnom praksom. Ovakvi kakvi se primenjuju poslednjih petnaest godina, u velikoj meri su ograničavajući faktor razvoja nevladinog, neprofitnog sektora u Srbiji. Oba zakona o udruženjima (savezni i republički) određenim odredbama ograničavaju i sprečavaju pravo građana na slobodu udruživanja i to prvenstveno u stvarima vezanim za: broj i vrstu osnivača, upis u registar, javnost rada, privrednu delatnost, regulisanje osnivanja i rada međunarodnih organizacija, poreske olakšice. Na osnovu ove kritičke analize pravnog statusa nevladinih organizacija u Srbiji (posebno statusnih i poreskih zakona o NVO u Srbiji,

str. 114–127), Paunović je dao preporuke za novu pravnu regulativu slobode udruživanja, koje su kasnije ugrađene u Zakon o udruženjima, koji je usvojila Narodna skupština Srbije 8. jula 2009 (*Sl. glasnik RS*, broj 51/109).

Treće poglavlje pod naslovom “Politički status nevladinih organizacija” (str.131- 166) bavi se analizom nevladinih organizacija u okviru političkog sistema. Nevladine organizacije se ovde istražuju sa stanovišta politikologije u okviru empirijsko-analitičkih postavki. Analiza političkog sistema se ograničava na analizu odnosa političkih institucija i njihove propulzivnosti za građanske inicijative, kao i političkog procesa, koji je središnji pojam pluralističke teorije.

Ovo poglavlje je podeljeno na tri odeljka. U prvom, pod naslovom “Odnos politike i nevladinih organizacija” (str. 135–148), autor se posebno bavi odnosom politike i nevladinih organizacija kao jednom od vrlo kontroverznih tema u našoj javnosti. Izvedeci položaj nevladinih organizacija u političkom polju, on najpre daje različite definicije politike i teorijsku argumentaciju značaja udruživanja građana i zaključuje da nevladine organizacije imaju političku dimenziju (definišući politiku u najširem značenju kao opšte dobro) i da su kao takve vrlo značajne za društveni uticaj na razvoj savremenog društva.

Drugi odeljak je posvećen “civilnom društvu kao rodnom mestu nastanka i razvoja nevladinih organizacija” (str. 149–151). Politički status nevladinih organizacija autor određuje na osnovu razvijenosti civilnog društva i odnosa države prema njemu i organizacijama koje ga čine. S druge strane, ovaj status čini i nivo političke kulture u kojoj se razvijaju nevladine organizacije, odnos javnog mnjenja i građana prema njima, kao i uticaj koji imaju prema političkim akterima i institucijama.

Najzad, u trećem odeljku autor analizira položaj nevladinih organizacija unutar polja civilnog društva i politike u Srbiji (str. 152–166). Optiku istraživanja on je posebno usmerio na sledeća tri pitanja: saradnja nevladinog sektora i vlade u Srbiji, 2) položaj nevladinih organizacija u javnom mnenju, i 3) politička kultura i poverenje građana u nevladine organizacije.

Na kraju, u “Zaključnim razmatranjima” (str. 167–177) autor izlaže svoje stavove u vezi sa istraživanim pitanjima. S jedne strane su autorovi zaključci koji se tiču položaja, uloge i značaja nevladinih organizacija uopšte. On smatra da su nevladine organizacije, iako je udruživanje građana stara pojava, ipak fenomen koji obeležava današnje savremeno društvo. Nevladine organizacije ne nastaju samo u zemljama u razvoju, već i u razvijenim zemljama. Razlozi za ovakav nagli rast novih oblika organizovanja, akcija i programa građana su mnogostruki, a najčešće se dovode u vezu sa krizom države blagostanja, krizom društvenog razvoja, krizom porodice i ekološkom krizom.

Autor je zaključio da je proces transformacije jednopartijskih sistema u višestranačke neminovno u središte pažnje u bivšim real-socijalističkim zemljama stavio društvene organizacije, naročito političke stranke i njihove delatnosti. Istovremeno je postojanje ostalih društvenih organizacija neopravdano zanemareno kao manje bitno. Političke i društvene promene koje su se dogodile u protekloj deceniji u zemljama u tranziciji inicirane su i nastale su upravo iz raznih vidova građanskog samoorganizovanja. Inicijativama i akcijama građana, nastalim “odozdo”, iz samog društva, stvoreno je nekoliko snažnih alternativnih pokreta koji su bili ključni činiooci transformacije ovih društava.

Sa stanovišta prelaska autoritarnih sistema ka demokratskim, nevladi-

ne organizacije kao oblik organizovanja građana, po mišljenju autora, mogu imati velikog značaja, ali mogu biti i elementi blokiranja razvoja demokratskog društva. Zbog toga autor smatra da su istraživanje i analiza ovih organizacija značajni kako za proširivanje polja teorijske analize na nove oblike prakse u pravno-političkim naukama, tako i za same aktere ovog procesa i praktične posledice koje proizlaze iz domena njihovog delovanja.

Na drugoj strani, sumirajući svoje analize položaja nevladinih organizacija u Srbiji, autor zaključuje da je njihov pravni i politički status, uprkos dugogodišnjoj praksi razvoja slobode udruživanja u Srbiji i značajnom broju nevladinih organizacija koje u njoj danas postoje, i dalje neadekvatan. Pravni sistem u Srbiji ovaj pojam ne poznaje kao takav, a zakonska regulativa je u tom pogledu ograničavajuća i restriktivna sa stanovišta razvoja nevladinog sektora, te neadekvatna i neusklađena sa međunarodnim pravnim standardima u oblasti slobode udruživanja. Stoga je pravni status nevladinih organizacija u Srbiji veoma loš i slabo regulisan.

U pogledu političkog statusa nevladinih organizacija, zaključak autora je da u okviru političkog sistema nevladine organizacije nemaju neki značajniji uticaj (državni organi i političke partije ih ne prihvataju i ne recipiraju dovoljno, politička kultura je nepovoljna za njihov razvoj, u javnosti su još uvek nepoznat društveni akter, a i u procesu donošenja političkih i značajnih društvenih odluka nemaju mogućnost uticaja). Samim tim, zbog lošeg pravnog i političkog statusa, nevladine organizacije u Srbiji imaju slab uticaj na ukupna društvena zbivanja i njihov značaj je još uvek mali.

Uzimajući za temu svog istraživanja pravni i politički status nevladinih organizacija u Srbiji, Žarko Paunović

je izabrao jedno od najsloženijih pitanja savremene pravne i političke nauke. Uprkos činjenici da je tokom protekle decenije došlo do enormnog uvećavanja broja nevladinih organizacija u Srbiji, njihova uloga, a posebno pravni i politički status, ostali su nedovoljno istraženi.

Na osnovu dobro određenog predmeta, cilja i hipoteza svog istraživanja, autor je postavio naučni i društveni okvir, odredio metode i tehnike kojima se koristio i u razvijenom obliku ponudio strukturu svog rada i relevantnu literaturu. Na nivou metateorijske analize, celokupni rad se kreće u okviru normativno postavljene umerene teorije pluralističke demokratije, koja neminovno pretpostavlja postojanje sfere civilnog društva u okviru koje se politički život odvija izvan reducirane sheme političkih stranaka, parlamenta ili vlade, istovremeno i u sve brojnijim grupama i udruženjima.

Koristeći obimnu građu koju je prikupio, autor je celovito osvetlio pravni i politički status nevladinih organizacija u savremenim društvima u Srbiji. Njegova razmatranja pokazuju poznavanje uporednopravnih i političkih iskustava, dobru obaveštenost o stanju razmatranih problema u pravnoj i politikološkoj nauci, kao i sposobnost za teorijsko rezonovanje, što je možda i najvažnija osobina ovakvog rada. Njegova izlaganja imaju karakter rasprave sa drugim i drugačijim shvatanjima izraženim u pravnoj i političkoj teoriji. Iako knjiga nema ni 200 strana, ona se može opširno analizirati, a pravna i politička nauka će to svakako činiti u narednom periodu. Reč je o vrednoj knjizi koja daje mogućnost za kompleksno sagledavanje statusa nevladinih organizacija u pravnom i političkom sistemu Srbije.

Zahvaljujući tome, Paunović je uspeo da kroz monografski, analitički i kritički pristup definiše i odredi pojam

nevladine organizacije i da pruži prikaz stanja u svetu vezan za nevladin sektor, a zatim da pokaže kakav je položaj nevladinih organizacija u Srbiji, kakav im je status u pravnom i političkom sistemu Srbije, te kakav je njihov značaj u društvu koji proizlazi iz tog statusa.

Ova knjiga ima i određenih slabosti. Kada se posmatra celina, uočavamo da je manje uspela autorova analiza pravnog statusa nevladinih organizacija u Srbiji. Trud koji je autor uložio utrošen je pretežnim delom na osvetljenje uloge, značaja i političkog statusa nevladinih organizacija. Usled toga relativno malo pažnje je posvećeno pravnom statusu nevladinih organizacija u svetu i, posebno, u Srbiji. Kad je reč o ovom pitanju, razmatranja su sumarna i normativnog karaktera. Najzad, van optike Paunovićeve analize ostale su brojne kritike upućene nevladinim organizacijama kao eksponenta, instrumenta i “trojanskog konja” tzv. novog

svetskog poretka, globalizma i imperijalnih interesa svetskih moćnika.

Uprkos ovim primedbama, ostaje pozitivna ocena rezultata Paunovićevih istraživanja prezentovanih u ovoj knjizi. Kvaliteti njegove knjige o kojima je bilo govora: puna obaveštenost o pravno-političkom statusu nevladinih organizacija, smisao za metod rasprave sa drugim i drugačijim teorijskim shvatanjima, sposobnost za teorijsko rezonovanje i primerno izvedena naučna aparatura, visoko rangiraju ovo delo, koje ulazi u sam vrh naše oskudne literature o nevladinim organizacijama. Paunović je odličan znalac i originalan tumač kontroverzi o nevladinim organizacijama, tako da se s razlogom može očekivati da će njegovi uvidi mnoge sporne stvari postaviti na pravo mesto u današnjem razumevanju pravnog i političkog statusa nevladinih organizacija u Srbiji.

Beograd 1898, književni list.

U POTRAZI ZA
OSVAJANJEM ZNANJA

Viktor Lazić
Velika avantura Viktora Lazića,
Press magazin, 2010.

Viktor Lazić, autor Velike avanture, koja je sazdana od dnevnika, putopisnog, autobiografskog i romanesknog tkiva, oglašava se ovom knjigom drugi put kao svetski putnik i putopisac. Viktor Lazić je čovek renesansnog duha i višestrukih interesovanja. Veliki je bibliofil, strastveni kolekcionar poštanskih maraka, dobar je besednik, licencirani turistički vodič i poliglota. Posедуje veliku stvaralačku energiju, radoznao duh i komunikativnost. Sve te osobine i ljubavi objedinio je u putovanjima. Do sada je istraživački putovao na Tajland, u Kinu i Rusiju, a putovanja

opisana u Velikoj avanturi najambiciozniji je i najobimniji poduhvat mladog Viktora Lazića.

Za Viktora Lazića putovanje je “život ubrzan do maksimuma u kome doživljaji teku brže od vremena”. Trinaestomesečno putovanje V. Lazića jeste i velika avantura. Bez obzira koliko putničkog iskustva posedovao, koliko je jezika, ljudi i zemalja do sada upoznao, njegovo veliko putovanje, iako isplanirano, bilo je putovanje u neizvesno i nepoznato. Bezbrojni su predeli i strane do kojih je stigao vođen radoznavošću i vetrovima slučajnosti. Sam tvrdi da je “spontanost majka ljubavi i putovanja”. Viktor putuje zato što tako hrli u susret novom i nepoznatom, zato što se na takvim istraživačkim putovanjima znanja osvajaju mnogo brže, efikasnije i trajnija su. Putujući kroz nepoznato inteligencija je stalno na proveri, adrenalin u plusu, a laptop uvek pri ruci mladom putopiscu. Putuje, raspituje se, razgovara, čita, beleži, sakuplja podatke i knjige, fotografiše...

Prihvatio je kao izazov obavezu da se jednom nedeljno oglasi reportažom u Press magazinu. Struktura ovog putopisa sazdana je upravo od tih reportaža. Tako je cilj putovanja i ova knjiga koja je nastala kao potreba da sa čitaocima podeli svoja saznanja i doživljaše. Viktor je prihvatio i specijalni zadatak da za Geografski institut Jovan Cvijić i SANU istraži kako je nastala granica između Rusije i Kine koju je iscrtao i za interes Ruske carevine utvrdio u pregovorima sa Kinezima u 18. veku naš zemljak, grof Sava Vladislavić.

Viktor posećuje muzeje, istorijske, verske i prirodne znamenitosti sa nametom da što bolje upozna duh i kulturu ljudi i zemalja kroz koje prolazi.

Viktorova moć opservacije, sposobnost komunikacije i snalaženja u najbezizlaznijim prilikama čine njegov putopis privlačnim i zanimljivim. Sve-

žina i autentičnost upravo doživljenog i zabeleženog trenutka velika je vrednost ovog putopisa čija je cena ponegde plaćena stilsko- izražajnom nedoteranošću.

Po belosvetskim nedodijama i turguzijama nagledao se Viktor čudesa, neobičnih običaja i navika ljudi koji se bore za puko preživljavanje u negostoljubivom svetu. Viktorovi domaćini, pomagači u nevolji, vodiči kroz bespuća, najčešće su ljudi sa margine, siromašnog imovnog stanja, ali bogate i široke duše. To su ljudi koji bi sa putnikom namernikom podelili ono malo hleba i ognjišta, kao da su izronili iz drevnih legendi u kojima gostoljublje ima najvišu cenu i uvek je na ispitu. Viktor Lazić je mahom posećivao krajeve u koje malo koji stranac zalazi. Zato su ga domoroci gledali s nevericom, pipkali ga da provere da li mu je put zaista bela i čudili se njegovom jeziku, cilju putovanja i nepoznatoj zemlji iz koje dolazi. Sretao je ljude koji, kao u Kusturičinom filmu *Andergraund*, još uvek žive u nekim bivšim vremenima i istorijskim zabludama gde negdašnji moćnici i ideološki manipulatori, iako odavno mrtvi, još nisu razobličeni i skinuti sa tronova i postamenata, ni izbačeni iz školskih programa i udžbenika. U bespućima ispresecanim prugama koje ne vode nikud, zapuštenim i izlokanim putevima, okruženi monotonom oronulom socrealističkom arhitekturom zgrada i opustelih gradova, oni su se saživeli sa posledicama totalitarnih režima. Oči su im se navikle na to nemaštovito i monotono sivilo, jer ne znaju za bolje i lepše i jer su ceo svoj život proživeli u sistemu u kome se snažno reflektovala političko-društvena patologija bivših, ali i sadašnjih vladodržaca. Zato se autor osvrće na najmasovniju mentalnu bolest današnjice – alkoholizam – kao na gorući problem kome je uzrok, možda, baš takvo okruženje, besperspektivnost,

depresija i besposlica, s jedne strane, ili pak do srži uređen državni sistem u kojem je sve predviđeno i sve funkcioniše, s druge strane.

Mnogi ljudi iz Viktorovih slučajnih susreta i poznanstava istrgnuti su iz zaborava i opisani u bezbrojnim meandrima i epizodama ovog putopisa. Njihove iskrene ispovedi i priče o stalnoj i žilavoj borbi za goli opstanak, o proživljenoj patnji i gubitku svega, sem života, uzdižu neke od njih do heroja ili antiheroja. Viktor poseduje razvijenu empatiju za stradanje dece ili nepravde učinjene pojedincu ili celom narodu u ime ideologije ili dogme.

U svetu u kome je sve manje dijaloga i razumevanja, a sve više nasilja, Viktor Lazić uspeva da razgovara s ljudima bilo da su to gusari Malaku moreuza, pripadnici Sami naroda, australijski Aboridžini, sibirska babuška, pripadnici novih religija ili mongolski stočari. Zato Viktor putuje sam. To mu pruža mnogo više mogućnosti za nove susrete i poznanstva. "Nema stranih zemalja, već samo stranih ljudi", smatra Viktor. A ako tim ljudima pridemo bez predrasuda i sa tolerancijom za različito, naružani samo dobrim namerama i spremnošću da ih čujemo, moći ćemo iz njihovih reči da prepoznamo zrnca mudrosti koja imaju težinu aforizama i značnije aktuelnosti. Jedan bivši kopač zlata u Australiji kaže: "Dok vadimo zlato iz zemlje, sami sebe ukopavamo". Stanovnike najgušće minirane zemlje na svetu, Kambodže, ne zanimaju vekovi, već svaki od 60 sekundi u minutu. Na ovom okolokružnom putovanju Viktor se susretao sa načinima života koji se vekovima nisu menjali ali i sa ultramodernim informatičkim dostignućima pristupačnim svakom građaninu u Južnoj Koreji. Viktor je bezbroj puta iskusio da je priroda, na sreću, moćnija od čoveka i da sama vida rane Černobilju.

Postao je svestan dileme 21. veka o tome šta je važnije – hrana ili energija. Saznao je da su nebesa najlepša u Mongoliji jer se ima utisak kao da se tamo odmaraju i da je svugde i svima život dragocen – ma kako jadan bio.

Radi tog “svetog saznanja”¹ vredelo je proputovati 140.000 km, noćiti najčešće u ladi nivi, “hotelu sa 4 točka

kao 4 zvezdice”, čekati satima pred ambasadama za dobijanje viza, zaglibiti se u mulju i blatu, često biti u rizičnim situacijama i osećati strašnu usamljenost, smrzavati se i gladovati, često bivati opljačkan, povremeno raditi bilo kakve poslove, od popravke interneta do pranja magaraca, da bi se zaradilo za dalje putovanje, jer putovanje je za Viktora Lazića smisao postojanja.

Zato je ova Viktorova avantura podvig ravan divljenju.

1 Sintagma Dušana Vasiljeva u pesmi “Čovek peva posle rata”.

Vladimir Marković

DRAGOCENA KNJIGA
O DRUGOM
SVETSKOM RATU

Jozo Tomashevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, Europapress holding i Novi Liber, Zagreb 2010.

Početak 2010. godine u Hrvatskoj je sa engleskog prevedena i objavljena knjiga od skoro hiljadu strana, sada preminulog, Amerikanca hrvatskog porekla Jozu Tomaševića (Jozo Tomashevich). Prethodna knjiga istog autora, *Četnici u II svetskom ratu 1941-1945*, objavljena je takođe u Zagrebu još 1979. godine.

U Srbiji, nažalost, ova poslednja Tomaševićeva knjiga još nije objavljena, pa to, ubeđen sam, treba što pre učiniti.

Ova knjiga je nesumnjivo, kako je to konstatovao i prof. dr Ivo Banac

u recenziji, najbolji, najobimniji i najobjektivniji naučno-književno-dokumentarni rad na temu "osovinskih" okupacionih sistema i domaće kolaboracije tokom Drugog svetskog rata. Dr Ivo Banac piše: "Knjiga profesora Tomašević a redak je primer krajnjih dometa naučne historiografije. Ova mudra, stalozna, ali ujedno dramatična i vrlo zanimljiva knjiga, ostaće zadugo bez stvarnog rivala. Zato je izuzetno važno da hrvatska čitalačka publika, kao i ona iz susednih država, dođe do prevoda ove sjajne knjige... Ovo je, povrh toga, u prvom redu – arhivsko delo, u kojemu su po prvi put do sada, na našim meridijanima, maksimalno iskorišćeni i nemački arhivsko-istorijski izvori. Zato predstavlja pravi odgovor na niz dilema o kojima se još uvek prečesto raspravlja bez dovoljno utemeljenja u 'gradivu' – samim činjenicama."

Prva glava knjige, "Jugoslavija između dva rata", naročito njen zaključni deo, "Politička situacija pokraj tridesetih godina", predstavlja opširniji uvod u 'glavnu radnju'. Bez toga, naročito neupućenima, bilo bi mnogo teže razumeti ispravno i do kraja sve ono što se ovde kasnije izdešavalo. A sve je relevantno, u svim aspektima i segmentima striktno naučno obrađeno i izneseno. Na primer: "Crkve za vreme okupacije i revolucije" (XII glava, str. 571-644), sa odeljkom "Jevreji u jugoslovenskim partizanskim snagama", ili poseban dodatak "Uništenje jugoslovenskih Roma (Cigana)".

Razni vidovi ekonomskog aspekta okupacije-rata-revolucije, uzročno-posledično, direktno i indirektno, detaljno su razmotreni u nekoliko glava na 122 strane: "Eksploatacija jugoslovenske privrede od strane sila Osovine", "Ekonomske posledice rata i eksploatacije". Ova poslednja podeljena je na četiri dela: "Inflacija", "Fiskalna politika", "Prehrana u Srbiji i NDH", "Mate-

rijalni gubici zemlje na kraju rata”. Već ina prostora u knjizi je posvećena Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH). To je tim više opravdano kada se zna da su se glavni događaji iz “oblasti” komunističke revolucije zbili upravo tamo, a ponajviše u Bosni i Hercegovini.

Znamo da su ratni gubici u domaćem stanovništvu bili sa raznih strana i iz različitih razloga, najčešće namerno, planski znatno uvećavani ili umanjivani – kako je kada kome bilo potrebno. To je podjednako važno za preživelo boračko i civilno stanovništvo (žene, decu...), kao i za izginule, bilo kao direktne učesnike borbi, bilo kao uzgrednu, “kolateralnu štetu” (streljani kao taoci ili po nekom “drugom osnovu” – pomrli i pobijeni u zatvorima, logorima ili zbegovima, zatim kao “izdajnici” ili “kласni neprijatelji”). Isto, naravno, važi i za materijalne gubitke. Kada je reč o ljudskim gubicima, autor ove knjige u glavi XVII, “Navodni i stvarni gubici stanovništva”, navodi različite, često suprotstavljene “statistike”, kritički ih razmatra, a zatim iznosi cifre koje se njemu čine najtačnijim i do kojih je došao mukotrpnim višedecenijskim radom, primenjujući striktno naučnoistraživačke metode (ili ih je preuzeo iz drugih istorijsko relevantnih izvora).

U poslednjoj, XVIII glavi, “Kraj kolaboracionističkih režima u Jugoslaviji”, koja dotiče i događaje vezane za Blajburg i Kočevje, autor izriče i nekoliko konstatacija – hipoteza, koje, mislim, treba navesti bez vlastitog komentara: “Za razliku od mnogih drugih operacija jugoslovenske Narodnooslobodilačke (partizanske) vojske, koje su jugokomunisti opisivali do najmanjih pojedinosti, vrlo malo je napisano o operacijama u Sloveniji, blizu austrijske granice, koje su se dogodile u nedelji od 7. do 15. maja 1945. godine. To bi, valjda, samo po sebi upućivalo na to da su se tamo zbile stvari za koje službeni i pro-

komunistički istoričari smatraju da je o njima najbolje – *ne raspravljati*. Meni je dobro provereni izvor rekao da su partizani povremeno i u svojim redovima pronalazili zakamuflirane ustaše i četnike koji su im se pridružili u kasnijim fazama rata, kako bi spasili svoje živote. Oni su se, mahom, najviše brutalno ponašali prema nemačkim i jugoslovenskim (srpskim, hrvatskim, slovenačkim...) kvislinškim zatvorenicima, tj. zarobljenicima, kako bi otklonili svaku sumnju sa sebe. A koliko ih je tek takvih i sličnih ostalo trajno neotkriveno?!”

U ovoj knjizi nalazi se mnogo, ovađajnoj, kako stručnoj tako i laičkoj, javnosti do sada nepoznatih ili slabo poznatih statističkih i drugih podataka, činjenica i hipoteza... Dosta toga je zaista važno, ali je sve – zanimljivo. I ono što je u osnovi poznato, obično je prezentovano na originalan i vešt način, uz često odlične zaključke. Navešću, primera radi, nekoliko ovakvih “upečatljivosti”:

“Činjenica da je Ante Pavelić putovao početkom maja 1945. iz Hrvatske na zapad sa malom pratnjom, odeljen od ostalih članova svoje vlade, da je prestao održavati vezu sa svojim jedinicama, i da je kasnije trajno uspeo izbeći hapšenje od strane savezničke angloameričke vojske i policijskih snaga, upućuje na to da je imao unapred smišljen i razrađen plan bekstva.”

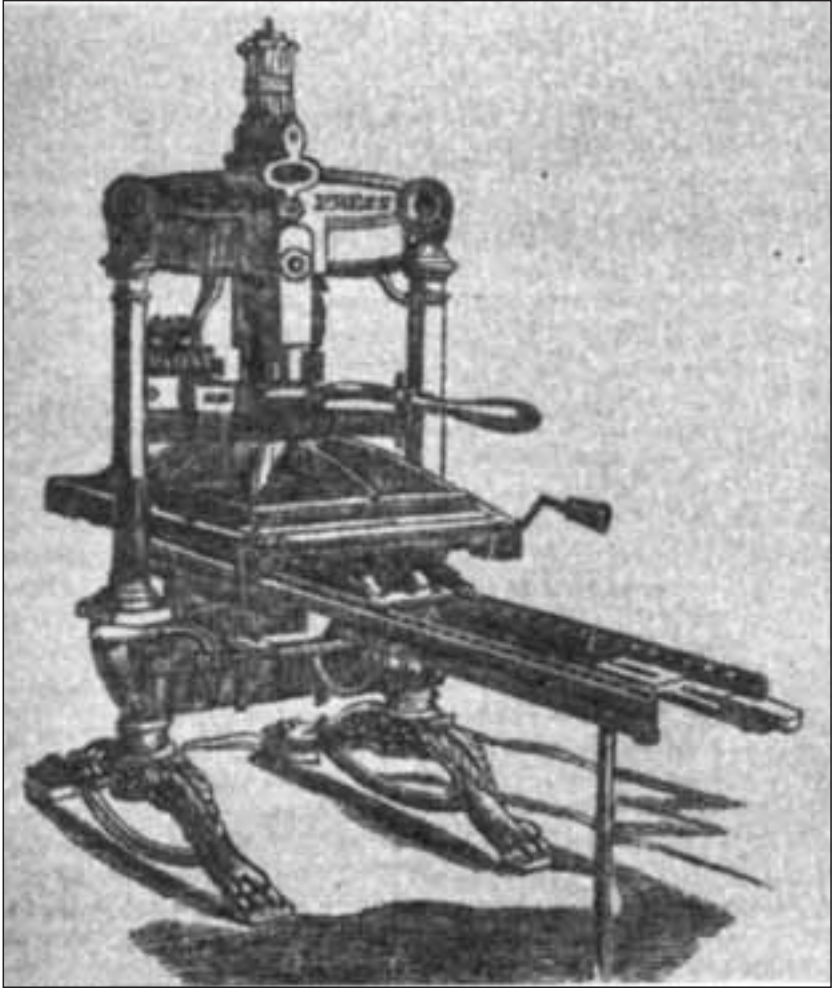
“Da je poglavnik Ante Pavelić 1945 /48. uhvaćen, odnosno da nije uspešno izbegao u Argentinu, sigurno bi doživeo istu sudbinu kao i Draža Mihailović. To bi, smatra se, dalo neku zadovoljštinu srpskom stanovništvu i SPC-u (Srpskoj pravoslavnoj crkvi), a predstavljalo bi i ‘ravnotežu’ (nacionalnu i političko-propagandnu) suđenju Mihailoviću. U tom slučaju kardinalu Stepincu se možda uopšte ne bi ni sudilo, ili bi bio optužen za lakša dela i osuđen na mnogo manju kaznu. Međutim, kako je

Pavelić ostao nedostupan sudu, komunistički režim je morao naći 'vođećeg Hrvata' za tu svrhu, pa je Stepinac postao logičan izbor."

"Nakon sloma NDH u maju 1945, bega ustaških glavešina i mnogih vođa HSS-a u inostranstvo, Stepinac je automatski postao 'najvažniji glas' hrvatskih nacionalističkih i katoličkih snaga u zemlji, a donekle i političkih. To se dogodilo već na temelju samog njegovog položaja, čak i bez obzira na njegove želje."

"Bez sumnje, najslabiji aspekt suđenja Stepincu krajem 1946. u Zagrebu i kasnije datog opravdanja, bila je zabrana medijima i javnosti da svedoče (prisustvuju) istrazi protiv nadbiskupa, a kasnije i samom suđenju, uključujući i zabranu prisustvovanja izjavama njegovih branilaca. Vlasti nisu htele da ni hrvatska, ni ostala jugoslovenska javnost, čuju Stepinca kako objašnjava i brani svoje poglede i delovanje, što je automatski u široj javnosti dovelo u pitanje nadbiskupovu krivnju."

.....

IN MEMORIAM

.....

NEUMORNI ISTRAŽIVAČ SRPSKE ISTORIJE Sećanje na Dejvida Mekenzija (1927–2009)

Dejvid Mekenzi (David Mackenzie) je rođen u porodici škotskog i engleskog porekla 10. juna 1927. godine u Ročesteru (Rochester), SAD. Istorijske studije završio je na Univerzitetu u Ročesteru 1951. godine. Doktorat iz istorije radio je na Ruskom institutu Kolumbija univerzite- ta pod mentorstvom Filipa Mozlija (Philip Mosely), koji ga je usmerio ka ruskoj i srpskoj istoriji. Prvi put je posetio Beograd radi sakupljanja ar- hivske građe, a u septembru 1958. godine prvi put je bio u Rusiji. Radeći na razradi svoje doktorske teze, u leto 1962. ponovo je posetio Beograd, nakon čega je postao čest gost istorijskih arhiva i instituta Srbije. Dok- torat nauka stekao je na Kolumbija univerzitetu 1962. godine odbranivši disertaciju “Odnosi Srbije i Rusije od 1875. do 1878.”, koja je ubrzo ob- javljena kao njegova prva knjiga (*Serbian–Russian Relations 1875–1878*, Ithace, New York 1962). Potom se kao profesor zaposlio na Univerzite- tu Severne Karoline (University of North Carolina) u Grinsborou. Pored engleskog, govorio je francuski, nemački, ruski i srpski jezik.

Koristeći svoje studijske boravke u Evropi, Dejvid Mekenzi je sa- kupljao i izučavao arhivsku građu o istoriji srpkog naroda XIX i ranog XX veka u arhivima Beograda, Beča, Moskve, Krakova, Berlina, Pariza i Londona. Kao rezultat tih istraživanja, objavio je knjigu *Srbi i ruski pansla- vizam 1875–1878*. (*The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875–1878*, Ithaca, New York 1967), koja je do danas ostala jedna od najtemeljnijih studija iz istorije Srbije, srpskog naroda i ideja panslavizma u razmatranom pe- riodu. Po mišljenju istoričara, prof. Mekenzi je ovom knjigom ubedljivo pokazao da je u složenim odnosima velikih sila druge polovine XIX veka Srbija imala značajno mesto u evropskoj politici, koje nije bilo u srazmeri sa njenom veličinom, te da se često i na razne načine nalazila u središtima diplomatsko-političkih zbivanja.¹

1 Referat o kandidatu za inostranog člana SANU, članovi Komisije za izbor: aka- demik Radovan Samardžić, dopisni član Vladimir Stojančević i dopisni član Va- silije Krestić, Beograd, 14. oktobra 1988, str. 1.

Rezultat ovih istraživanja je i knjiga *Taškenski lav – Karijera generala M. G. Černjajeva* (*The Lion of Tashkent – The Career of General M. G. Cserniaev*, Athens, Georgia 1974). Reč je o monografiji koja obuhvata čitav život i rad generala Černjajeva. Kako je aktivnost Černjajeva dobrim delom vezana za Srbiju, mnoge stranice ove knjige odnose se na njenu istoriju, tako da ova knjiga prof. Mekenzija osvetljava ulogu generala Černjajeva u istoriji srpskog naroda i njegovih odnosa sa Rusijom.

Kao vredan istraživač i poštovalac srpskog naroda, prof. Mekenzi se posebno zanimao za sudbinu i ulogu istaknutih srpskih državnika, političara i javnih poslenika. Rezultat njegovih istraživanja na ovom planu su knjige o Iliji Garašaninu, Dragutinu Dimitrijeviću Apisu, Jovanu Marinoviću, Jovanu Ristiću, Milovanu Milovanoviću i Stojanu Protiću.

Istražujući dramatična istorijska zbivanja u Srbiji XIX veka, prof. Mekenzi je zapazio veličinu i značaj ličnosti Ilije Garašanina (Garaši, 1812 – Grocka, 1874). Iz tih razloga on je Garašaninu kao državniku i političaru posvetio prvu od šest pomenutih biografija. Knjiga o Iliji Garašaninu prvo je objavljena na engleskom jeziku (*Ilija Garašarin: Balkan Bismark*, New York 1985), a potom i na srpskom jeziku (*Ilija Garašarin, državnik i političar*, Beograd 1987). U knjizi je došla do izraza Mekenzijevo dobro poznavanje izvora i literature, akribičnost, znalčki i korektan odnos prema arhivskoj građi. Garašarin je prikazan kao sposoban i ambiciozan državni službenik, učesnik buna i opozicionar, ministar unutrašnjih i inostranih dela, predsednik vlade, pisac srpskog nacionalnog programa “Načertanije” i vatreni pobornik ujedinjenja srpskog naroda u jednu državu. Rezultati koje je Garašarin ostvario na ovim područjima, prema mišljenju prof. Mekenzija, svrstavaju ga u najveće srpske državnike i stavljaju uz bok Jovana Ristića i Nikole Pašića. Kao dobronameran i istinoljubiv stranac, Mekenzi se upustio u razmatranje velikih kontroverzi o “Načertaniju” i njegovom uticaju na historiografiju. Zahvaljujući tome, on je uspeo da dovede u pitanje i ospori mnoge sumnje i optužbe izrečene na račun Garašanina kao tvorca “velikosrpske hegemonističke politike”.²

O Dragutinu Dimitrijeviću Apisu (Beograd, 1876 – Solunsko polje, Grčka, 1917), jednoj od najprovokativnijih i najkontroverznijih ličnosti novije istorije Srbije, veoma mnogo je pisano. U poplavi historiografskih i publicističkih radova o Apisu, prof. Mekenzi je napisao jednu stručnu, odmerenu i akribičnu knjigu: *Apis, genijalni konspirator*. Knjiga je utemeljena na bogatoj istorijskoj građi o organizaciji “Ujedinjenje ili smrt” i o Solunskom procesu. U njoj se Apis prikazuje kao talentovan, beskompromisan oficir i patriota. U središtu Mekenzijeovog interesovanja je uloga Apisa u organizovanju oficirske zavere koja je rezultirala 29. maja 1903.

2 Isto.

godine ubistvom kralja Aleksandra Obrenovića i Majskim prevratom, zatim njegova umešanost u organizovanje Sarajevskog atentata 1914. i, najzad, suđenje na Solunskom procesu 1917. godine, na kojem je Apis osuđen na smrt i streljan. U celini posmatrano, reč je o vrednoj knjizi koja daje mogućnost za kompleksno sagledavanje kontroverzne ličnosti Dragutina Dimitrijevića Apisa i događaja u kojima je on učestvovao. Ova Mekenzijeva knjiga je objavljena na engleskom, srpskom i ruskom jeziku.

Jovan Marinović (Sarajevo, 1821 – Vil-sur-Mer, Francuska, 1893) je veliki srpski diplomata i političar, koji je, nažalost, u našoj historiografiji i publicistici marginalizovan i zaboravljen. Stoga pisanje biografije jedne takve ličnosti zahteva ogroman trud i analitički dar. Za prof. Mekenzija to je bio svojevrsan izazov. Uvažavajući Marinovićevu izuzetnu ulogu i doprinos srpskoj diplomatiji u drugoj polovini XIX veka, on je napisao biografsku studiju *Jovan Marinović, evropski gospodin i srpski diplomata* (Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2006). U njoj Mekenzi prvo opisuje Marinovićevo siromašno detinjstvo i školovanje u Kragujevcu i Parizu. Nakon toga prikazuje njegovu državničku karijeru (ministar finansija, član i predsednik Državnog saveta, predsednik vlade). Težište je na Marinovićevim diplomatskim aktivnostima, zbog kojih je postao jedan od najcenjenijih srpskih diplomata XIX veka. U celini uzev, Mekenzijeva monografija o Jovanu Marinoviću predstavlja pionirski, ali veoma ozbiljan naučni rad. Ona nam, s neskrivenim autorovim simpatijama za Marinovićevu diplomatsku veštinu i njegov učinak u teškom razdoblju srpske istorije, omogućuje da, uprkos evidentnom zakašnjenju, kompletiramo sliku o jednom od naših diplomata XIX veka.

Knjiga *Jovan Ristić, evropski državnik* (Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2004) nastala je kao rezultat Mekenzijevih istraživanja dokumenata iz arhive Jovana Ristića u Institutu za istoriju SANU, kao i bogate građe prikupljene u arhivima u Beogradu i Beču. U svom relativno kratkom, ali plodnom životu, Jovan Ristić (Kragujevac, 1831 – Beograd, 1899) je ostavio jedan od najdubljih tragova u istoriji Srbije. Mekenzi je svoje istraživanje usmerio na životni put, političku i diplomatsku karijeru, naučno-publicističke radove, kulturni doprinos i mesto u istoriji Jovana Ristića. Posebno su osvetljeni Ristićeve ideje i politička načela u skladu sa kojima je on delovao na javnoj sceni Srbije druge polovine XIX veka. U unutrašnjoj politici on je zagovarao umereni liberalizam – parlamentarnu demokratiju, podelu vlasti i vladavinu prava, ministarsku odgovornost, slobodu štampe, jaku vladu i uređenu zakonodavnu vlast. U spoljnoj politici nastojao je da izmiri uticaj Istoka i Zapada, odnosno Austrougarske i Rusije u Srbiji.

U knjizi *Milovan Milovanović, srpski diplomata i državnik* (Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ “Dosije”, Beograd 2007), prof.

Mekenzi je o Milovanoviću pisao sa posebnim uvažavanjem. Po njemu, Milovan Milovanović (Beograd, 1863 – Beograd, 1912) je prvi veliki srpski državnik i političar čisto zapadnog tipa, kako po shvatanjima i političkim načelima, tako i po načinu na koji je delovao u politici. Nakon osvetljenja njegovog životnog puta i školovanja, prof. Mekenzi se podrobno bavi bogatim i raznolikim aktivnostima Milovanovića (od profesora međunarodnog i državnog prava na Velikoj školi, preko aktivnosti u Radikalnoj stranci i časopisu *Delo*, do ministra inostranih dela i predsednika vlade). Sve ove Milovanovićeve aktivnosti imale su za cilj ostvarivanje političkih i državničkih ciljeva Srbije. Mekenzi smatra da je Milovanović bio prvi srpski političar koji je bio priznat u Evropi, te da je, za razliku od unutrašnje politike, u kojoj nije bio dovoljno moćan i snalažljiv, “bio istinski majstor u spoljnoj politici”. Iako se u unutrašnjoj politici često zanosio, tako da nije bio “kompletan državnik”, Milovanović je, po Mekenziju, učinio mnogo za Srbiju, izvukavši je nepovređenu iz jedne gotovo bezizlazne situacije.³ Prema nepodeljenom mišljenju istoričara, Mekenzi je u ovoj biografiji, izlažući istorijska fakta i bazirajući se isključivo na njima, naslikao izvanredan portret Milovana Milovanovića.⁴

Poslednju u nizu svojih biografija o srpskim velikanima, prof. Mekenzi je posvetio Stojanu Protiću (Kruševac, 1857 – Beograd, 1923). Knjigu pod naslovom *Stojan Protić, srpski novinar i državnik* objavili su Službeni glasnik i Politika AD (Beograd, 2008). Pišući prvu biografiju o velikom srpskom političaru, Stojanu Protiću, Mekenzi je ispravio veliku nepravdu, koju ovaj srpski državnik i novinar nije zaslužio. On se trudio da podrobno istraži Protićevu javnu delatnost: saradnik i funkcioner Radikalne stranke, urednik listova i časopisa (*Samouprava, Odjek, Delo*), poslanik, ministar i premijer, pisac političkih studija i polemičkih članaka. Na kraju svojih istraživanja životnog puta i dela Stojana Protića, prof. Mekenzi je zaključio da je Protić bio jedinstvena politička ličnost i državnik, koji je delao više od četrdeset godina i ostavio dubok trag u istoriji Srbije i da je malo ljudi koji se mogu meriti sa njim po onome što su učinili za svoju zemlju.⁵

U ovim studijama prof. Mekenzi se potvrdio kao odličan poznavalac srpske nacionalne istorije XIX i ranog XX veka. Njega je zanimao određeni profil srpskih političara i državnika, oni koji su u svoju političku

3 V. Dobrica Gajić, “Diplomatska veština Milovana Milovanovića”, *Pouke prošlosti, Prikazi knjiga (2006–2010)*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2010, str. 41–45.

4 V. Aleksandar A. Miljković, Predgovor knjizi Dejvida Mekenzija *Milovan Milovanović, srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd 2007, str. 8.

5 V. Dobrica Gajić, “Prva biografija Stojana Protića”, *Pouke prošlosti, Prikazi knjiga (2006–2010)*, op. cit, str. 97–105.

i državničku aktivnost unosili moderan, zapadnjački duh i stil. Oni koji su u ovoj provincijalnoj, balkanskoj sredini bili više evropski nastrojeni i za koje se može reći da su evropeizovali srpsku politiku i duhovni život. Sa izuzetkom Dragutina Dimitrijevića Apisa, svako od njih je na srpskoj političkoj sceni delovao, u krajnjoj liniji, u skladu s modernim evropskim shvatanjima svog doba. Svako od njih je doprinio da Srbija u političkom pogledu bude bliža Evropi. Kao moderni prosvetitelji, školovani u Evropi, oni nisu samo Evropu uvodili u Srbiju, već su i Srbiju uvodili u Evropu. Ali ne Srbiju primitivnu, epsku, patrijarhalnu, već jednu novu, čija se mladež školovala na najpoznatijim evropskim univerzitetima, onu u diplomatskim frakovima i za univerzitetskim katedrama. Lice jedne takve Srbije, odnegovano i otmeno, naročito se vidi u portretima Jovana Ristića, Jovana Marinovića, Milovana Milovanovića i Stojana Protića, koje je lepo prikazao prof. Mekenzi.

Ove njegove studije su koncipirane kao monografije i sintetičke su po svom karakteru. U njima prof. Mekenzi nastoji da celovito sagleda ličnosti o kojima piše, da osvetli istorijski kontekst u kojem su živele i delovale i da odredi njihovo mesto i njihov doprinos novijoj srpskoj istoriji. U njima se Mekenzi pokazuje kao neumorni istraživač glavnih tema iz srpske istorije XIX i početka XX veka i autor radova koji su prihvaćeni u našoj historiografiji kao nezaobilazni izvori za sagledavanje tog perioda. Svojim studijama on je ispunio ono što su ovdašnji istoričari propustili da urade. Na taj način on je ostavio trajan trag u našoj istorijskoj nauci i našoj kulturi i zbog toga mu treba odati dužno poštovanje.⁶

Opredivši se za istraživanje biografija i političkih karijera istaknutih srpskih ličnosti na prelomu XIX i XX veka, prof. Mekenzi je uzeo da obradi ne samo jedno od najznačajnijih, nego i jedno od najtežih pitanja naše istorijske nauke. Jer dramatična i protivrečna zbivanja u Srbiji tog doba, kao i uloga ovih ličnosti u njima, imali su sudbonosan značaj za razvoj srpske države sa dalekosežnim posledicama po sudbinu srpskog naroda. Međutim, u našoj stručnoj literaturi nezadovoljavajuće je stanje naučne obrade tog perioda, posebno uloge i značaja ličnosti koje su predmet Mekenzijevih istraživanja. Iz tih razloga našoj nauci tek predstoji mukotrpno, naučno utemeljeno istraživanje istorije Srbije druge polovine XIX veka i uloge glavnih aktera.

Prof. Mekenzi je uspeo da postavi solidne pretpostavke za naučnu analizu i da zadrži visok nivo objektivnog i kritičkog pristupa. Proučio je ne samo obimnu arhivsku građu o pomenutim istorijskim ličnostima, već je sakupio i brojnu dokumentacionu građu o istorijskim zbivanjima,

6 V. Dobrica Gajić, "Diplomatska veština Milovana Milovanovića", *Pouke prošlosti, Prikazi knjiga (2006–2010)*, op. cit, str. 45.

ekonomskim, pravno-političkim i kulturnim protivrečjima srpske države u XIX i početkom XX veka. Njegove knjige su prilog tim nastojanjima, naučno vredan pokušaj obrade ove teme i predstavljaju pionirski rad u naučnoj obradi životnog puta i dela Ilije Garašanina, Dragutina Dimitrijevića Apisa, Jovana Ristića, Jovana Marinovića, Milovana Milovanovića a i Stojana Protića.

Dejvid Mekenzi je bio redovni profesor na Univerzitetu Severne Karoline (University of North Carolina), gde je radio sve do odlaska u penziju. Međutim, produžio je da aktivno radi i posle penzionisanja. Pored rada na novijoj srpskoj istoriji, bavio se s podjednakim uspehom i ruskom istorijom. U saradnji sa Majklom Karanom objavio je *Istoriju Sovjetskog saveza (A History of the Soviet Union)*, Dorsey Press, Homewood 1986) i više studija iz istorije Rusije. Objavio je 50 knjiga i 70 naučnih članaka.⁷ Pored naučno-istraživačkog rada i univerzitetske karijere, prof. Mekenzi se čitavog života uspešno bavio i sportom. U lakoj atletici je trčao na dugim stazama (10.000 metara), a 16 puta je trčao i maraton.

Visoko vrednujući Mekenzijev doprinos istorijskoj nauci, Srpska akademija nauka i umetnosti ga je izabrala za svog člana 1988. godine, kao priznanje za njegov pasionirani rad na obradi naše novije istorije. U obrazloženju te odluke se ističe da je “reč o plodnom naučnom radniku koji zapaženim uspesima i na najbolji način izučava našu prošlost i o njoj u zapadnom svetu o nama ruši mnoge zablude a razvejava istinu”.⁸ To je priznanje koje dovoljno govori o reputaciji koju ovaj istoričar uživa u našoj sredini. Ono je za njega bilo samo podsticaj da se sa još većom predanošću posveti temeljnom istraživanju novije srpske istorije.

Prema oceni naših vodećih istoričara i istraživača, “Mekenzi je danas široko priznat i prihvaćen u našoj sredini kao autor i naučnik koji nam otkriva izvesne aspekte naše sopstvene prošlosti. Iz tog razloga mi Srbi bi trebalo da budemo zahvalni gospodinu Mekenziju na njegovom trudu. Njegovi radovi su postali deo naše ukupne duhovne riznice koja služi našim saznanjima o nama samima. Ubeđen sam da radovi gospodina Mekenzija iz novije srpske istorije doprinose tome.”⁹

Prof. Mekenzi je rado i relativno često dolazio u Srbiju, gde je imao velik broj prijatelja, kolega i saradnika, koji su ga izuzetno uvažavali i podržavali njegov rad. Poslednjih godina je dolazio na promocije svojih knjiga: 2004. godine na Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i u Narodnu biblioteku u Kragujevcu, gde je promovisana njegova knjiga o Jovanu

7 Dejvid Mekenzi, *op. cit.*

8 Referat o kandidatu za inostranog člana SANU, 14. oktobra 1988, *op. cit.*, str. 2–3.

9 Aleksandar A. Miljković, *op. cit.*, str. 9.

Ristiću; na Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, gde su promovisane knjige o Jovanu Marinoviću, 2006. godine i o Milovanu Milovanoviću, 2007. godine; u JP “Službeni glasnik”, gde je promovisana knjiga o Stojanu Protiću, 2008. godine. Poslednji put je bio u Beogradu juna 2008. godine i tada je potpisao ugovor sa JP “Službeni glasnik”, na koji je preneo autorska prava na objavljivanje njegovih *Izabranih spisa*. Nažalost, smrt ga je sprečila da dovrši rukopis o kralju Petru I Karađorđeviću.

Veliku podršku istraživačkom radu Dejvida Mekenzija i objavljivanju njegovih knjiga pružile su naše ugledne institucije: SANU, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za unapređivanje pravnih studija u Beogradu i JP “Službeni glasnik”, kao i njegove kolege, akademik Radovan Samardžić, akademik Vasilije Krestić i dr Slavenko Terzić i prijatelji prof. dr Rade Stojanović, prof. dr Jovica Trkulja, dr Aleksandar A. Miljković i Života Lazić. Prema Mekenzijevim rečima, njegovih knjiga ne bi bilo da nije bilo svih njih, ali i razumevanja i podrške njegove porodice, supruge Patriše Vilijsams (Patricia Williams) i sinova, Brusa Edvarda (Bruce Edward) i Brajana Džejmsa (Brayan James).¹⁰ Okružen njihovom pažnjom preminuo je u Ginsborou (SAD) 2009. godine.

Jovica Trkulja

10 Dejvid Mekenzi, *op. cit.*

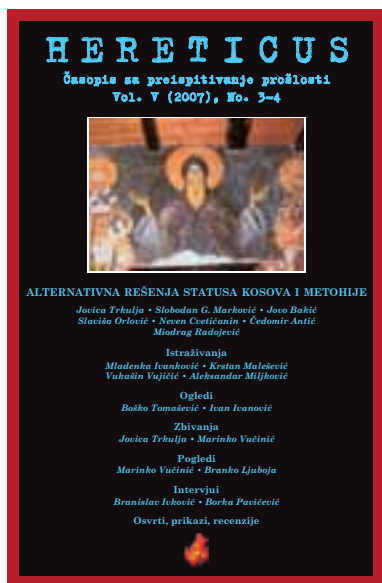
POZIV NA PRETPLATU

Hereticus 1/2007
Represija u srpskom
i jugoslovenskom društvu

Hereticus 2/2007
Politički ekstremizam
u Srbiji

Hereticus 3-4/2007
Alternativna rešenja statusa
Kosova i Metohije

Hereticus 1/2008
Sporovi oko nacrtu zakona
o denacionalizaciji

HERETICUS

Časopis sa preispitivanjem prošlosti
Vol. VI (2008), No. 2

KONTROVERZE OKO REHABILITACIJE U SRBIJI

Olga Danilović • Jovica Trhalja • Bogoljub Milosavljević
Srdan Simikić • Mirjana Jovanović-Tomić • Vladimir Vadinelić
Snežana Andrejević • Srdan Cvetković • Gojko Lazarević • Dobrotoje Tomić

Istraživanja

Stevan Bugarški

Ogledi

Dejan Milić • Tomislav Krsnanović

Intervjui

Čedomir Čupić • Nenad Čekić • Dragan Džonić

Polemike

Dorđe Stanković • Marinko Vučinić

Sećanja

Dragoslav Mihailović

Dosije

Rehabilitacije političkih osuđenika u Srbiji

Osvrti, prikazi, recenzije

Hereticus 2/2008
Kontroverze oko rehabilitacije
u Srbiji

HERETICUS

Časopis sa preispitivanjem prošlosti
Vol. VI (2008), No. 3-4

ZABRANA DISKRIMINACIJE U SRBIJI

Vesna Rakić Vadinelić • Vladimir Vadinelić
Saša Gajin • Damjan Tatić • Galjina Ognjanov • Zoran Skopljar

Istraživanja

Ljubomir Petrović • Vladimir Petrović

Damjan Tatić • Predrag Vukasović

Ogledi

Todor Kulić • Dejan Milić

Zbivanja

Saša Gajin • Aleksandar Rahnčić • Marinko Vučinić

Pogledi

Marinko Vučinić • Vladimir Marković

Intervjui

Verica Barać • Jovica Trhalja

Osvrti, prikazi, recenzije

Hereticus 3-4/2008
Zabrana diskriminacije
u Srbiji

HERETICUS

Časopis sa preispitivanjem prošlosti
Vol. VII (2009), No. 1-2

PREVLADAVANJE PROŠLOSTI – MIT ILI STVARNOST

Joachim Perels • Vladimir Petrović • Jovica Trhalja
Slobodan G. Marković • Srdan Cvetković

Istraživanja

Predrag Vukasović • Milojica Šutović

Zbivanja

Vladimir Petrović • Marinko Vučinić

Pogledi

Dušan Čekić • Marinko Vučinić • Ilija Marković

Sećanja

Duro Đurović • Milovan Dilas

Dosije

Kastrirajuće tutorstvo – cenzura takmičara u besednistvu

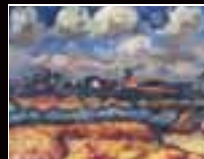
Osvrti, prikazi, recenzije

Hereticus 1-2/2009
Prevladavanje prošlosti
– mit ili stvarnost

HERETICUS

Časopis sa preispitivanjem prošlosti
Vol. VII (2009), No. 3

OGRAĐENJE SLOBODE UDRUŽIVANJA

Vojin Dimitrijević • Carlos Clota Montero • Jovica Trhalja
Milan Marković • Milan Jovanović

Istraživanja

Miljenko Anić

Nadežda Silašić i Biljana Radić-Bojanić

Ogledi

Vladimir Petrović

Besede

Mihailo Đurić

Dosije

Sporovi oha rehabilitacije u Srbiji

Rehabilitacija Dragoslava Mihailovića

Osvrti, prikazi, recenzije

Hereticus 3/2009
Ograničenja slobode
udruživanja

**Ranija izdanja časopisa *Hereticus*
možete kupiti po ceni od 450 dinara!**

Narudžbenice slati na adresu:

Dosije studio, Braće Nedić 29, Beograd, tel. 011/344-9927, 242-2298

www.dosije.rs • dosije@gmail.com

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Poželjan font – *Times New Roman*, 12 pt

Prored – Nije važan, poželjan 1,5.

Margine – Poželjno je da leva bude 3,5 cm, a desna 3 cm.

Naslov rada – Piše se na sredini, velikim slovima (font 14 pt) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom, i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.)

Dužina teksta – Tekstovi po pravilu ne treba da budu duži od jednog autorskog tabaka, koji iznosi 16 strana od 28 redova sa 66 znakova u redu, odnosno 28.800 znakova (font *Times New Roman*, 12 pt). U slučaju da tekst, iz određenog razloga, mora da pređe ovaj obim, molimo saradnike da se obrate glavnom uredniku ili njegovom zameniku, koji će proveriti da li postoje tehničke mogućnosti za objavljivanje dužeg teksta.

Fusnote – Koristiti za citiranje autora i izvora (font 10 pt). U fusnotama obavezno navesti broj strane izvora odakle je preuzet navod, odnosno podatak.

Tabele, slike i grafikoni – Ukoliko u radu postoje tabele, slike i grafikoni, oni treba da se nađu u tekstu (isti font i prored kao za osnovni tekst koristi se i za tabele i grafikone). Svaka tabela, slika i grafikon moraju da budu označeni rednim brojem. Nakon oznake i broja, navesti naziv tabele, slike ili grafikona. Izvor iz kojeg su preuzeti mora da bude naveden u radu, i to u fusnoti.

Pisanje stranih imena i reči – Strana imena se transkribuju ćirilicom na srpskom jeziku kako je predviđeno pravopisom srpskog jezika, odnosno kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradi u izvornom obliku (na stranom jeziku) italikom, npr: Maks Veber (*Max Weber*).

Pravila citiranja – Pri navođenju odrednica u fusnotama molimo saradnike časopisa *Hereticus* da se drže sledećih pravila:

1. Citiranje monografija (knjiga):

- U fusnoti se najpre navodi ime, a zatim prezime autora. Ukoliko je reč o grupi autora, navode se imena i prezimena svih autora. Ukoliko je reč o zborniku stavlja se ime urednika (priređivača), a u zagradu se stavlja (ur.).

- Naziv dela se piše italikom.

- Nakon naziva dela piše se izdavač, koji se zapetom odvaja od naslova dela.

- Nakon izdavača sledi zapeta i mesto i godina izdanja dela. Između mesta i godine izdanja dela ne piše se zapeta.

- Iza godine navodi se strana ili stranice, ukoliko ih je više, iz kojih je preuzet citat.

- Na kraju fusnote obavezno se stavlja tačka.

- Kada je u pitanju zbornik, prvo se navodi ime i prezime autora članka koji je iz zbornika citiran. Zatim sledi naziv članka pod navodnicima.

- Iza naziva članka sledi zapeta i “u:”, a zatim se zbornik citira na isti način kao i monografija, osim što se iza imena urednika stavlja “(ur.)”.

- Ukoliko postoji više autora knjige ili članka (do tri), razdvajaju se zapetom.

- Ukoliko se citira knjiga ili članak sa više od tri autora, navodi se samo ime i prezime prvog od njih, uz dodavanje skraćenice *et alia* (*et. al.*) italikom.

- Za “vidi” koristi se skraćenica V., a za “upoređi” skraćenica Upor.

Primer za monografiju: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom bogu*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1941, 25; ili

Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom bogu*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1941, str. 25.

Primer za zbornik: Dragiša Vasić, “Karakter i mentalitet jednog pokoljenja”, u: Bojan Jovanović (ur.), *Karakterologija Srba*, Naučna knjiga, Beograd 1992, str. 56.

2. Citiranje članaka iz časopisa:

- Prvo se navodi ime i prezime autora.

- Naziv članka se navodi pod navodnicima.

- Nakon naziva članka slede znaci izvoda, zapeta, i naziv časopisa otkucan italikom.

- Iza naziva časopisa navodi se broj časopisa.

- Godina se navodi nakon broja i to u zagradi.

- Nakon godine navedene u zagradi sledi zapeta i broj strane koja je citirana.

- Na kraju fusnote obavezno se stavlja tačka.

Primer za citiranje članka: Miloš Đurić, “Problem zavisnosti kultura”, *Novi vidici*, br. 1 (1928), str. 223; ili

Marinko Arsić Ivkov, “Gušenje umetničkih sloboda u komunističkoj Srbiji”, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, tom I, br. 1 (2003), str. 31.

3. Ponovljeno citiranje:

- Ukoliko se u radu citira samo jedan tekst određenog autora, kod ponovljenog citiranja tog teksta, posle imena i prezimena autora, sledi *op. cit.*, ili nav. delo, zapeta i broj strane koja je citirana.

Primer: Veselin Čajkanović, *op. cit.*, str. 55.

- Ukoliko se citira više radova istog autora, bilo knjiga ili članaka, prvi put naziv svakog rada se navodi u punom obliku. Svaki naredni put vodi se računa o tome koji je poslednji citirani rad tog autora u fusnoti. Ako prethodni citirani rad nije isti onda se navodi ime autor, naziv dela italikom, zapeta i broj strane koja citirana.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, str. 66.

- Ukoliko se citira tekst sa više strana koje su tačno određene, one se razdvajaju crticom, posle čega sledi tačka. Ukoliko se citira više strana koje se ne određuju tačno, posle broja koji označava prvu stranu navodi se “i dalje” sa tačkom na kraju.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, 55-61.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, 66 i dalje.

• Ukoliko se citira podatak sa iste strane iz istog dela kao u prethodnoj fusnoti, koristi se latinična skraćenica za *ibidem* italikom, sa tačkom na kraju (bez navođenja imena i prezimena autora).

Primer: *Ibid.*

• Ukoliko se citira podatak iz istog dela kao u prethodnoj fusnoti, ali sa različite strane, koristi se latinična skraćenica *Ibid.*, sa zapetom, i navodi se odgovarajuća strana i stavlja tačka na kraju.

Primer: *Ibid.*, 75

4. Citiranje propisa

• Propisi se navode punim nazivom u kurentu – obično, potom se italikom navodi glasilo u kojem je propis objavljen, a posle zapete broj i godina objavljivanja, ponovo u kurentu – obično.

Primer: Zakon o izvršnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

• Ukoliko se pomenuti zakon citira i kasnije, prilikom prvog pominjanja posle crte navodi se skraćenica pod kojom će se propis dalje pojavljivati.

Primer: Zakon o izvršnom postupku – ZIP, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

• Ukoliko je propis izmenjivan i dopunjavan, navode se sukcesivno brojevi i godine objavljivanja izmena i dopuna.

Primer: Zakon o društvenoj brizi o deci, *Službeni glasnik RS*, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 8/94.

• Član, stav i tačka propisa označava se skraćenicama čl., st., i tač.

Primer: čl. 7, st. 2, tač. 4, ili čl. 3, 4, 5, i 7., ili čl. 5-9, itd.

4. Citiranje tekstova sa interneta

• Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice i datum pristupa stranici.

Primer: Roger Clarke, “Biometrics and Privacy”, studija preuzeta sa adrese <http://www.anu.edu.au/people/Roger.Clarke/Biometrics.html>. 15. april 2001.

Posebne napomene:

• Radovi se predaju u štampanom i elektronskom obliku, s napomenom autora u kom pismu treba da se štampaju – ćirilicom ili latinicom.

• Svaki članak treba da ima sažetak i ključne reči na engleskom. Rezime i ključne reči možete da pošaljete na srpskom pošto časopis ima mogućnost da obezbedi prevod sažetka i ključnih reči na engleski.

• Redakcija zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa i standarda srpskog jezika.

• Svi članci se daju na UDK klasifikaciju, i posle šest meseci do godinu dana dostupni su i preko veb-sajta časopisa. Za sada su dostupni besplatno.

• Časopis, nažalost, nema sredstva da saradnicima isplaćuje honorar, ali zato svaki saradnik može da dobije broj primeraka koji mu je potreban.

HERETICUS

Journal for the Re-examination of the Past
Vol. VIII (2010), No. 2

TABLE OF CONTENTS

<i>Introductory Note</i>	3
--------------------------------	---

AMENDMENTS OF THE SERBIAN PUBLIC INFORMATION ACT

<i>Rade Veljanovski</i> Amendments of the Public Information Act – Return to 1990s.	9
<i>Danilo Nikolich</i> The Entire Approach was Wrong	20
<i>Jovica Trkulja</i> Continuity in Degrading Media Statutes in Serbia	26
Appendixes	
<i>Serbian Ombudsman</i> Proposal for the Review of Legality of the Public Information Amendments Act	49
<i>Kurt Wimmer, Sarah Chasnovitz</i> Izmene i dopune Zakona o javnom informisanju Republike Srbije iz 2009. godine	61
<i>Ustavni sud Republike Srbije</i> Amendments of the Serbian Public Information Act from 2009	69

Research

<i>Ante Lesaja</i> Destruction of the Archives and Literary Collections in Croatia	101
--	-----

Essays

<i>Zeljko Simich</i> Aporia of Liberal and Democratic Political Philosophy	117
---	-----

<i>Djordje D. Sibinovich</i>	
Brief History of Legal Assistance and the Profession of the Legal Counselling	136

Flows

Aphorisms on Journals and Journalists	157
---------------------------------------	-----

Views

<i>Stephan Hesel</i>	
Rebel Yourself!	161
<i>Ivan Ivanovich</i>	
Dialectic Literature	173
<i>Ilija Markovich</i>	
Aphorism as the Last Line of Defence (4)	185

Remembrance

<i>Veroslava Tadich</i>	
Calendar of Unpleasant Events	195

Dossier

<i>Jovica Trkulja</i>	
Rehabilitation of Political Convicts in Serbia (7)	199
<i>Rastko Jovanov</i>	
Judicial rehabilitation of Milan Mladenovich, the philosopher and poet	201

Retrospectives and Review Articles

<i>Dobrica Gajich</i>	
Pasic's Ideological Formation (Andrej L. Shemjakin, <i>Ideology of Nikola Pasic</i>)	239
<i>Borislav Lalich</i>	
Traps of the 20 th and 21 st Centuries (Momo Pudar, <i>World without the Master</i>)	246
<i>Mileva Pavlovich</i>	
Constitution of the New Philosophical Entity (Zeljko Simich, <i>Anthropological Epistemology of the Era</i>)	250
<i>Jovica Trkulja</i>	
Non-governmental organisations in Serbia (Zarko Paunovich, <i>Non-governmental organisations</i>)	254
<i>Svetlana Gradinac</i>	
In Quest for Knowledge (Viktor Lazich, <i>Great Adventure</i>)	260
<i>Vladimir Markovich</i>	
Valuable Book on the Second World War (Jozo Tomashevich, <i>War and Revolution in Yugoslavia from 1941 to 1945. Occupation and Collaboration</i>)	263

In memoriam

Jovica Trkulja
Relentless Researcher of Recent Serbian History
Remembrance of David Mackenzie (1927-2009) 267

Guidelines for Contributors 277

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

2/2010

HERETICUS: časopis za preispitivanje
prošlosti / glavni i odgovorni urednik
Jovica Trkulja. - Vol. 8, No. 2 (2010) -
. - Beograd (Goce Delčeva 36): Centar za
unapređivanje pravnih studija, 2010-. - 23
cm

ISSN 1451-1582 = Hereticus
COBISS.SR-ID 109429004

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past

Vol. VIII (2010), No. 2

Editor-in-chief

Prof. Jovica Trkulja

Members of Editorial Board

Srđan Cvetković, MA

Marinko Arsić Ivkov

Dr. Predrag J. Marković

Dejan Milić

Dr. Slobodan G. Marković, Deputy Editor

prof. dr Aleksandar Pavković

Vladimir Petrović, MA (secretary)

Prof. Vladimir V. Vodinelić

Publisher

Center for Advanced Legal Studies

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Editorial Board Address

Belgrade, Goce Delčeva 36, tel/fax: +381 11/2095-512

www.hereticus.org

Za izdavača

Prof. Vladimir V. Vodinelić, Director

Language editing and proofreading

Marinko Arsić Ivkov

Executive publisher

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Printrun

300 copies

Front-page illustration

СЕРБСКІЯ ПОВСЕДНЕБНІЯ НОВИНЫ, 1791

ISSN 1451-5822

9 771451 582001